

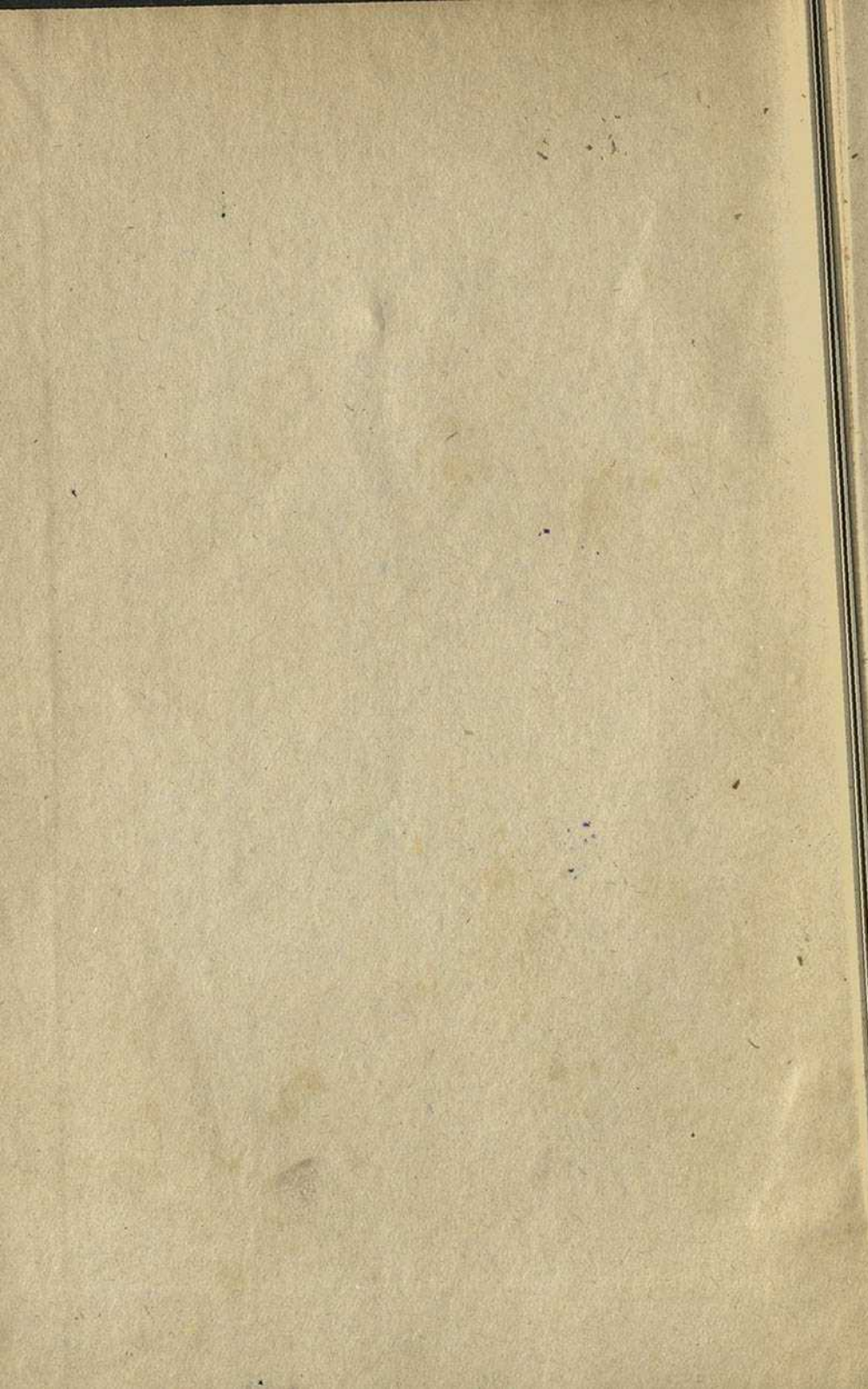
Ба 44681

цішка
гартны

ГОМАН
ЗАРНІЦ

3 / 187

Б. 44681
А.

ЦІШКА ГАРТНЫ

$\frac{Б}{Г-20}$

ГОМАН ЗАРНІЦ

А П А В Я Д А Н Ь Н І

$\frac{8}{644681}$

Вен. архив
1964 г.

Л І М
М Е Н С К 1 9 3 2

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ

Төхрөдактар *Жыпар*

Здана у друкарню 15-IV—32 г.

Падпісана да друку 8-VI—32 г.

25. 04. 2009

Заказ № 575.

3.000 экз.

Галоўлітбаа № 3219.

Друкарня імя Сталіна.

АЛМ $\frac{2}{3}$ 102

Г А С П А Д А Р

і

Сьлесар Якаў Гузік, праходзячы паўз браму заводу, раптам спыніўся і паківаў галавою.

— Безгаспадарнасьць, дальбог-жа. Што-б узяць ды падабраць, дык не. Валяецца—няхай валяецца... Пастаўлены стораж, а каб паглядзеў — куды там. Ды загадчык, напэўна, ня раз бачыў — і таксама бяз увагі...

Якаў Гузік нагнуўся і падняў з зямлі здаровы кавалак жалеза.

Падняўшы, пачаў яго разглядаць, мераць на пядзю, вылічаць.

— Гэта-ж выйдзе на некалькі ручак у плузе... Во... Цаліць пяць таўшчынёю... Які недагляд, якая нядбайнасьць! Паўза-вода расьсей — і хоць-бы што. Людзям не карціць... Мэрам-бы нікому нікае справы,—паскардзіўся ён сам сабе і рашуча крануў з месца.

— Гэта трэба сторажу пад нос паднесці... Глядзі вось...:

— Самусь!—выпукнуў Якаў Гузік, працягваючы варотцы ў завод.

Ніхто не аказаўся—старожа ня было пры варотцах. Тады Якаў Гузік крыкнуў мацней, але застаўся бяз адказу.

— Гэта ліха ведае што!—вылаяўся ён і выйшаў на вуліцу каб пайсьці са скаргаю на стоража ў кантору.

На вуліцы яго перапыніў каваль таго-ж заводу Паліка Скрынка.

— Якаў!—пазваў ён Якава Гузіка.—Стой! Ты куды?

Якаў Гузік спыніўся і паглядзеў на Палікара Скрынку.

— Бачыш, у кантору.

— Чаго?

— Сьвінства, дый годзе... Паглядзі во, якім жалезам кідаюцца. За брамаю падняў. А гэты, сукін сын, Самусь і нібыта той. Валяецца—няхай валяецца... Пазаву, думаю, ды пакажу во, каб на другі раз пільнаваў...

Палікар Скрынка выпучыў на Якава Гузіка вочы і насмешліва праказаў:

— Эх, ты, гаспадар, гаспадар! Няўжо табе прыстае гэта клапатлівасьць? Што ты думаеш гэтым выграць? Пахвальбу?

Якаў Гузік крута павярнуў ад Палікара Скрынкі і накіраваў да канторы заводу. За ім усьлед паляцеў выбух заліўнага, пакатнага рогагу.

— Гас-па-а-да-ар! Гас-ас-па-адар... Чча-кай крыху...

З-за дзьвярэй канторы Якаў Гузік прымеціў, як Палікар Скрынка праводзіў яго многазначнымі кіўкамі рукі.

— Няўжо яму гэта не надаела?—здзівіўся ён і пастукаў у дзьверы да загадчыка. Дзьверы аказаліся запертымі—загадчык не вярнуўся з абеду.

— Скутку не знайсці, — вылаяўся Якаў Гузік і выйшаў з канторы.

Якраз загудзела заводская сырэна. Чакаць загадчыка было нельга. Калі ён прыдзе—ды яшчэ ці прыдзе... А прыдзе, то ласьне яму будзе час займацца справаю аб кавалку жалеза?

«Які я чудны, аднака, разважаў Якаў Гузік, ідучы назад да заводу:—стану аднімаць ад таварыша Фанарніка час. Ён-жа выжане мянэ з габінэту. Дай ты рады, уздумаў.. Чалавеку столькі абавязкаў, цэлае прадпрыемства ў руках, а я.. Цьфу ты, нікудышніца»...

З гэтымі развагамі Якаў Гузік падышоў да ўваходу ў завод. Ён спакойліва намерыўся ступіць у двор, як стораж знянацку хапіў яго за рукаў.

— Ты мяне шукаў, Якаў?—запытаў ён.

Якаў Гузік у момант перамяніўся ў настроі і суворым узрокам кінуў на Самуся.

— Шукаў.. З-за цябе мусіў у кантору хадзіць ды назад... Думаеш, я патвоему не даражу часам...

Стараж не чакаў гэтага ад Якава Гузіка і недаўмённа, вы-
таращчыўшы вочы, глядзеў яму ў твар.

— Так, цябе ніколі не застаць на тваім месцы... Я ўжо не
кажу пра тое, каб ты хоць каліва выявіў увагі да прыўруча-
нае табе справы.

Стараж ня ведаў, што адказаць, і толькі паціскаў пля-
чыма, мармычучы сабе пад нос.

Ён быў вельмі задаволены, калі ў адзін момант двое ра-
бочых адгарадзілі яго ад Якава Гузіка, пацягнуўшы апош-
няга за сабою.

— Што ён да мяне мае?—скардзіўся цэламу дзесятку ра-
бочых Самусь.—Бяз дай-прычыны прычапіўся да чалавека,
як смала, і ні рады... Каб цябе ліха, каб цябе..

Якаў Гузік, зразумела, нічога акрэсьленага ня мог прад'-
явіць Самусю. У яго галаве злажыліся выразныя думкі на-
конт знойдзенага кавалка жалеза. Вынікі з гэтага можна
было рабіць важкія, але на ўсё трэба падбіраць асобны час
і ўдатную прычыну. Рабіць крымінал, адрываючы не ў пару
ад працы людзей,—ня прыстала... Будзь то загадчык заводу
ці хоць-бы стараж... І не нарвіся апошні на Якава Гузіка
з сваім запытаньнем, засталася-б бяз лішніх гаворкі і непатрэбныя
лаянкі. А тс... Якаў Гузік яшчэ пры дзвях у май-
стэрню падняў угару знойдзены кавалак жалеза і памахаў
ім у бок Самуся. Праўда, услед гэтаму ён упічна сабе за-
сьмяяўся і праказаў да рабочых:

— Гэта мае надмерная стараннасьць. Натура гэткая—не
магу цярпець, калі бачу глум ці непарадак. То-ж усё наша
праца, нашы стараньні... Калі мы іх не шанавачьмем—тады?..

Рабочыя не пасьпелі выявіць сабе, да чаго былі Якавіны
словы, і пакінулі Якава Гузіка без адказу...

Ён няздаволена кінуў узрокамі ўправа ды ўлева і пайшоў
да сябе, к сьлясарнаму цэху.

У майстэрнях пачыналася праца: вярцеліся такарныя вар-
штаты, бразгала начыньне, шыпела тачыла. У кавальскай
майстэрні хтосьці знарок надзвычай моцна ляпнуў молатам
па лісту жалеза. Резкі ляск прайшоў па ўсяму будынку, ба-
ляюча ўрэзаўшыся Якаву Гузіку ў вушы.

Мудрагельства — ня болей, — вылаяўся ён.

і не пасыпеў дакончыць думкі, як пачуў знаёмы голас:
— Гаспадар! Гга-аспадар!

Ён паглядзеў у бок і ўперся вачыма ў Палікара Скрынку.

— Ты зноў са сваім...—нездаволена праказаў Якаў Гузік.

— Чым скончылася ў канторы, скажы?—яхідна перабіў яго Палікар Скрынка.

Якаў Гузік маўчліва ўсміхнуўся і пайшоў далей.

Спыніўшыся каля свайго варштату, ён раптам перанёсся думкамі ў нядаўнае мінулае і праказаў:

— Кпіць і хоць-бы што... А замест гэтага—прылажыў-бы чалавек болей старанняў, тады... Пры ахвоце ды адданасці працы і парадак будзе і нічога ня страціцца. Калі ўспомніць... Чым-жа дрэнна была наладжана наша паходная майстэрня? Люба! дагляд, парадак, чыстата... Ці-ж гэта вада? «Гаспадар».

Ён яшчэ раз аглядзеў паднятае пры варотах заводу жалеза і прыняўся за работу.

II

Якаў Гузік зацягнуўся ў працу да забыўнасці. У яго руках напільнік хадзіў па сталі, як смычок па струнах. Яго скрып—то былі зыкі ад струн.

Яго твар выдаваў настрой замілавання. Узрок сьвяціўся здавальненнем. Каб хто за ім сачыў, то бачыў-бы, як Якаў Гузік старанна вымяраў куты выпіленых шрубак, агладжваў у іх рубы, наводзіў ровень. Гатовыя—складаў памяркоўна, акуратна ў правільныя стосікі. Для яго ў часе працы ня было іншага сьвету, апроч таго, які абыймаў сабою варштат, напільнік, кавалкі сталі. Загэтым Якаў Гузік амаль што не азіраўся ў бакі, не адніваў ні вачэй ні ўвагі ад работы. Рэдка мо' два-тры разы ў гадзіну, яго узрокі траплялі на засмуглае, але асьветленае сонцам акно. Кладучы гатовыя шрубкі, ён таксама зазіраў на знойдзенае жалеза, якое ляжала тут-жа.

Але ні зіркі ў акно, ні заўвага да жалеза не перашкаджалі яго роўным, адмераным поцягам напільніка па сталі.

«За працаю—будзь працаўніком», разважаў ён сам з сабою: «Трэба разумець, што ты працуеш не на вецер, ня ў

чужую кішэню. Працуеш—гэта ствараеш. Чым лепш стварыш тую ці іншую рэч, тым большую прынясеш сабе карысьць. Сабе.. Вось што дорага. Каб, здаецца, усім, як мне, гэта было ясна і блізка—тады... я-б не знаходзіў тады за вортамі заводу кінутага жалеза... «Гаспадар». Чамусьці Палікару гэта сьмешна... і ўшалопай, ліха ведае што! Замест таго, каб лішні раз молатам стукнуць— ён пяць разоў языком ляпне... і лічыць сябе задаволеным. А там»...

Якаў Гузік нагнуўся, каб палажыць чародную шрубку, як пачуў на сваім плячы чыпосьці руку.

— Вось дык запрацаваўся—можна жывым украсьці,—пачуў ён каля вуха.

То быў Яўсей, старшыня заўкому.

Гэта здзівіла Якава Гузіка.

За два гады яго працы на заводзе, калі Яўсей кіраваў заўкомам,— Якаў Гузік ня меў выпадку сыйсьціся з ім ці пагутарыць. Неяк ішлося так, што ён, Якаў Гузік, аставаўся нікім незаўважаным, сам сабою, адным. А тымчасам не прапускаў ніводнае сходкі ніводнае вытворчае нарады. Нават на многіх выступаў, падаваў прэспозыцыі, спрачаўся—і ўсё гэта недзе гінула, нікла. Нарэшце, мо' з паўгода назад, з лёгкае рукі Палікара Скрынкі, яго пачалі пазнаваць як «гаспадара». Чаму «гаспадара»? А таму што, ведаецца, Палікар Скрынка падлічыў, што на кожныя тры выступленьні Якава Гузіка два з паловаю падаюць на гаспадарскія пытаньні; а яго гутаркі агульнага характару—выключна круцяцца вакола «ўпарадкаваньня вытворчасці на заводзе». Яшчэ прымела Палікару Скрынцы заўважыць Якавіну клапатлівасьць над парадкам у заводзе: падняць кінутае жалеза, падмазаць станок, прычыніць дзьверы. Усё эта казалася за яго пільную гаспадарнасьць—чаму-ж ня даць Якаву Гузіку мянушкі «гаспадар»? Палікару Скрынку гэта было за ўцеху, калі ён гукваў Якава Гузіка дзе трэба, а дзе ня трэба, гаспадаром і паўсюдзіў гэту мянушку па заводзе і за яго сьценамі. Чуў аб Якаву Гузік, як аб «гаспадару», і прэдзаўком Яўсей.

Якаў Гузік ня ведаў, як праламлялася ў Яўсеі значаньне яго мянушкі. Ну, ніколі-ж ня думаў, каб так, як у Палікара

Скрынкі... «А хоць бы і так», рашыў Якаў Гузік у той момант, калі ўгледзеў перад сабою Яўсея.

Той ня даў Якаву Гузіку спыніцца над гэтай думцы, як вылажыў перад ім зусім адваротнае.

— Ты знаеш,—сказаў ён Якаву Гузіку:—у мяне зарадзілася думка аб тым... як бы табе сказаць... каб гэта цябе высунуць намесьнікам загадчыка нашага заводу. У мяне працябе пыталі ня раз...

Якаў Гузік вытаращчыў на Яўсея вочы і ня ведаў, у чым тут справа—у жарце і ў гіроніі. І палічыў лішнім весьці далейшую гутарку на гэту тэму... Але Яўсей наступаў:

— Кадаўбец нас пакідае. А я ня толькі чуў аб табе многа цікавага, а і ведаю добра сам, што ты... Думаеш ніхто не заўважае?..

— Гаспадар?—перабіў Якаў Гузік і паглядзеў на жалеза, якое муляла яму вочы...

— Я насур'ёз, таварыш Гузік... гэта не мяне аднаго думка, а і.. Я раджу падумаць аб гэтым...

Якаў Гузік, казаць праўду, зрэдку тайком сам-на-сам дапушчаў думку аб гэтым. Але яе здзясьненьня ён не спадзяваўся... У яго ня было вялікіх намераў, не вытыркала жаднага імкненьня да адказных пасадаў. І над тым, што-б ён рабіў, каб гэта яму выпала што-кольвечы нечаканае ў гэтым напрамку, Якаў Гузік не гадаў.

— Я падумаю!—сказаў ён Яўсею, і калі той раптам адварнуўся на вокліч прыкусіў губы.

«Глядзі ты, якая трапіла да мяне сьмеласьць. Гэта табе не жалеза падняць!».

І чамусьці да самага вечара ўжо зусім іначай ішла яго праца.

Напільнік хадзіў тым-жа тэмпам, што і да стрэчы з Яўсеем, а вось спору паменшала. Паменшала спору, бо, Якаў Гузік адчуваў, пабольшылася ў галаве навеяных Яўсеем думак. «Намесьнікам загадчыка завсду! гм... Яно не бясьцікава, ды каб ня было падобна да жарту! Ці-ж мне калі аб гэтым прыходзілася думаць усур'ёз, дай ты рады... А тымчасам... Ня ведаю адкуль гэта бярэцца», недаўмяваў Якаў Гузік...

Ён пацепаў плячыма і падазрона пазіраў у той бок, дзе схаваўся Яўсей. Хоць бы той не чапаў яго! А то проста разварушыў Якавіна нутро, ускаламуціў жаданні.. Чаго ў сьвечце ня бывае! Стаць кіраўніком гэткага прадпрыемства, як іх завод. З пяцістома рабочых, ласьне малая справа?

І ў гэтым раздуме Якава Гузіка таілася салодкая заваба і трапяткая трывога. Ранейшая ўвага да свайго варштату вачавідкі пашыралася, расла і пераносілася на цэлую майстэрню і нават на ўвесь завод. Рупіла, няпрошана кратала сэрца нячыстасьць вокан, раскіданасьць матэрыялу па праходах. Бундзе чамусьці сьвіціцца выбітая шыба, а на дворе ён заўважаў ня раз няпрыбраныя кучы смецьця. Нават ня шчыльна прычыняюцца адна да адной форткі заводзкіх варт... А аб сторажы і казаць ня трэба..: Каб гэта ды сапраўды вышла так, што ён, Якаў Гузік пападзе ў намесьнікі..

Думкамі ды разважаньнямі ў гэтым напрамку Якаў Гузік упёрся ў зацяжны сьвіст гудка... Напільнік займа здароў вываліўся з яго рук, а адзеньне няўпрыкмет ачулася на плячах.

Ён, дбайліва азіраючы па бакох, пайшоў праўцом да дзьвярэй. Мінаючы варштаты, абмацваў іх, надчышчаў; падняў з падлогі некалькі кавалачкаў дрэва і дроту. А стрэўшыся на дзядзінцы з майстрам стругальнага цэху, заўважыў:

— У нас не дастае гаспадарнасьці.

Майстар паківаў галавою і адказаў:

— На гэта патрэбны адлаведны чалавек... Гаспадар.

III

Для чаго былі сказаны майстрам стругальнага цэху гэтакія словы? Ці ня думаў ён прайсьціся па Якава Гузіку? А мо што-кольвечы ведаў і ён ужо аб пушчаных Яўсеём думках пра намесьніцтва?

Якава Гузіка гэта цікавіла і займала. Займала чым далей, тым мацней. І ўдому, калі ён прыйшоў з заводу, ну проста ня ішла яда ў горла... Усё вакольнае адышло на задні пляч. Маленькі столік у кутку цеснае каморкі прыняў выгляд чарцёжнага стала. Якаў Гузік, не адказваючы жонцы на запытаньні, аблажыўся папераю і пільна штосьці на ёй крэмзаў. Крэм-

заючы, вылічваў многа розных лічбаў. Задуменна меркаваў пляны і, нецярпліва, адрываючыся ад стала, тупаў два крокі наперад, два крокі назад па малюпаткай каморцы.

— Ты-б павячэраў, а тады браўся-б за гэту сваю работу, — нясьмела намякала жонка. Яна мяльком закідала на Якавіны паперы ўзрокі і здзіўлена адварталася назад: на паперы сталі выведзеныя Якавам замыславатыя малюнкi дамоў, баштаў, дарог...

«У чым справа?» здагадвалася кабета; яе доўга скрабла інтрыга адкрыць сакрэт сёнешніх мужавых паводзін. Жонка здагадвалася аб адным, што муж заняўся нечым сур'ёзным. І адзнаньне гэтае мужавае сур'ёзнасьці спыняла яе адрываць Якава ад яго думак... «А вось ён не пашкадуе паведаміць», падумала яна. І абмылялася: Якаў Гузік ня меў падстаў весьні з жонкаю гутарку аб сёнешняй размове з Яўсеем. Прызнацца, калі аднесьціся да гэтага сур'ёзна, то нічога акрэсьленага ня выявілася. Быў адзін намёк. Але намёк трапіў у каразьлівае месца. Чаму? Таіцца нечага: Якаў Гузік сапраўдны гаспадар ад галавы да ногцяў на ножных пальцах. Ён нарадзіўся для працы, для гаспадараньня... Згодна яго думак, стары сьвет рушыўся таму, што ня ўсе працавалі, а з працы адных нажываліся другія. Новы-ж сьвет акрэпне і ўзбагаціць тады, калі кожны яго будаўнік будзе добрым гаспадаром. Дбайнасьць у працы, шчырыя адносіны да людзкага дабра, клопат за агульным, як за сваім, — вось штурхачы росквіту новага жыцця. Праўда, ён, Якаў Гузік, ня мае сілы рэфарматараў і няздатны на вялікія замахі, — ну-ж колькі ў яго хапае мажлівасьці, ён дае жывы прыклад чулага гаспадара... Ён згодзен, што Палікар Скрынка ёмка нацэліў у точку, калі назваў яго гаспадаром. Але таксама прышлося-б Палікару Скрынку і яму падобным згадзіцца, калі-б ды... Яўсеевы словы мелі належны вынік... Згадзіцца перамяніць свае погляды на пытаньне гаспадаркі...

Кавалак жалаза, які выклікае жарты, занадта цьвёрды, каб расцаць у сьмеху...

Гдзё сьмяяцца там, дзе патрэбна сур'ёзу... Якаў Гузік заўсёды дапаінаў аб гэтым... Мажліва, каб ён меў сілу і волю, у форткі заводзкіх варот не пралез-бы ніводзін кавалак жалеза... Прыклады былі — пахсдная сьлясарная.

Цяжкім часам, а лічыліся ўзорнай на фронце. Працсўная дысцыпліна стаяла на яць... Яму здавалася ня раз, што разьвярніся майстэрня ў завод—справа-б намнога палепшылася. Якаў Гузік трымаў-бы струну нацягнута... Здавалася...

Але пайшлі іншыя часы, ўсё перакруцілася, змянілася і ён стаў радавым рабочым...

Радавым, няпрыметным...

І ў той час упарта ўважлівым, старанным, цяглым...

Гаспадарнасьць, гаспадарнасьць...

На добры лад ён мог-бы спрабануць на кіраўнічым месцы. Уся машынэрня яму вядома. І стругальнае, і кавальскае, і сьлясарскае, і, нават, сталярскае рамёслы яму ня чужы. Найшоў-бы сьцежкі і да ладу з рабочымі... А калі-б часамі і не патрапіў у чым—на другі раз паправіўся-б... Падума-аць!

К адзінаццатай гадзіне Якаў Гузік узважыў свае сілы і здольнасьці і вывеў, што яму пара ўзыйсьці на вышэйшую ступню.

Самому не вымагаць, а калі прапануюць—ня ўхіляцца. Да чаго трусьліваць і нявера ў свае сілы! Прэч, ня ў наш век! Рабочаму не павінны быць страшнымі перашкоды на шляху яго пасуваньня наперад. Ён не павінен супыняцца перад сумленьямі. Жыцьцё перайшло пад яго кіраваньне—трымай мацней лейцы ў руках...

— Я заўтра сумею даць Яўсею пацьвярдзальны адказ. Думаець—рабеце. Пастараюся ўскладзеныя на мяне надзеі апраўдаць,—заклучыў Якаў Гузік і згарнуў свае «чарцяжы».

І жонцы адкрыўся:

— Прызнацца табе, Алена, мне сёньня намякалі аб адміністрацыйным месцы. Прэдзаўжом Яўсей!

— Я бо бачу, што ты гэтак захапіўся.

— Цудная, трэба-ж падумаць, пакуль даць адказ.

— Дык ты, вядома, рашыў?

— Рашыў, калі-б на гэтым стала...

— А то?..

— Бывае ўсякся... Могуць і перадумаць...:

— Чаму так?

— Здагадваюся... Ты думаеш, я адзін такі, якога можна... У нас, бачыш, болей, за пяць соцень рабочых... Ёсць і вартнейшыя мяне... Чаму канешна, каб я?

— А бо ты ня сумеў-бы з другіх? Ведама... Аты, вось, пятнаццаць гадоў на рамясьле.

Якаў Гузік не хацеў перад жонкаю таіць: ён чуе ў сабе здольнасць на гаспадарскае месца. І, праўду сказаць, мажліва, што падобных яму на іх заводзе ня вельмі многа. Наўрад ці хто адмеціў у каго-кольвечы падобную яго дбайлівасць. Усяго, што нейкая скромнасць не дае яму высунуць сябе ў вачох адпаведных устаноў...

Іншы, на другога-б!.. Выцягне язык і, здаецца, яму мора па калені... А каб за справу ўзяцца—ломіцца, брудзіцца, тандэтуецца... А тымчасам часта яго бярэ... Да прыкладу—Палікар Скрынка.: «Гаспадар». Упік..

На добры лад—варта было-б гэткіх Палікараў падвучыць справе гаспадарання. Гэта не ўкараціла-б іх языкоў...

— Ты заўсёды маўчыш і цябе заціраюць... — папіннула Якава Гузіка жонка.

Ён не адказаў нічога.

«У кожнага свой розум», падумаў пра сябе.

IV

Назаўтра Якаў Гузік нёс пры сабе на завод гатовае цвёрдае рашэнне—згадзіцца на пропозыцыю Яўсея. Меркаваў самому наведць прадзаўкома і выказаць яго так выразна, каб ня было жаднага сумнення. Каб ня было адыходу ні назад, ні ўбок. Не павінен-жа Яўсей таіць учарашнюю гутарку. Якая-б то была таварыскасць!

Але зазірнуўшы ў памяшканьне заўкому, ён нікога там не застаў. Ён адлажыў на посьле... Прышло тое посьле—і Якаву Гузіку не ўдалося стрэцца з Яўсеем таксама... Тады заставаўся час па рабоце і гэты зманіў яму... Як назнарок, як прымха якая, Якаў Гузік ня мог сыйсьціся з прадзаўкомамі ня толькі назаўтра, а і на працягу цэлага тыдню.

Адкуль браліся тыя прычыны, хто строіў тыя перашкоды—іх была процьма... Ён дзівіўся. І, нарэшце, у Якава

Гузика растала ўсякая вера, зьнікла ахвота, апаў настрой. Дома ён ня ведаў, як і што адказаць на жончыны запытаньні. Некалькі разоў бязьверна адкладаў з адказам на заўтра, а раз намякнуў на акрэсьлены тэрмін, на які быццам-бы справу адлажылі. А ўжо к канцу тыдню, перад самым канцом работы, ён рашыў сазнацца жонцы, што ўсё было кламствам. Ужо нават пальцы яго рук намерыліся злажыцца ў кулак, каб магчы ўзмоцніць пачуцьцё разувер'я як Яўсей зьнянацку прыдушыў яго ў Якавіным нутры.

— Нарэшце!—гукнуў ён на адгоне мо' двух сажняў ад Якава Гузика, калі той складаў начыньне. Вырашана! Усе згодны... Раённы комітэт партыі вялеў праводзіць рашэньне, як найхутчэй, толькі двое крыкуноў з заўкому троха паўпіраліся. —Што з яго за актывісты, крычаць... Ніколі слова людзкага не пачуць... Зусім адарваўшыся ад політычнага жыцьця... І за вошта яны на цябе? Палікар Скрынка, Самусь, Дзямян Рашка?.. Ты з імі меў што?

Якаў Гузік паціснуў плячыма.

— Мажліва таму, што я люблю работу, а яны пустую гутарку. А мажліва... Ці-ж здагадаешся?

— Вось і я ніяк ні магу здагадацца. Упрэцца, ведаеш, каторы з іх і на ўсё горла раве: «Якава Гузіка—ня варта». Але, большасьць заўкому аказалася на тваім баку... А цяпер—усё скончана.. Ты толькі не зважай на нічога, мала што. Ёсьць яшчэ гармідарцы... Гэта наша бяда, ведаеш.. Але за цябе маса...

Ужо гудок вяшчаў аб канцы работы і вакола рабочыя пакідалі завод, а яны—Якаў Гузік з прадзаўкомам Яўсеем—рэзка абгаварвалі пытаньне ўнутрызаводзкага жыцьця. Яўсей выкладаў шэраг дробных недахопаў: у справе пастаноўкі гаспадаркі заводу, у некаторай нядбаласьці адміністрацыі да патрэб рабочых, у недасканаласьці працоўнай дысцыпліны з боку асобных рабочых.

Якаў Гузік шчыра выказаў оваю падзяку таварышу прадзаўкому за-яго рэкомэндацыю і цешыўся схожасьцю паглядаў на справу аднаўленьня гаспадаркі і прамысловасьці

краіны. Якав Гузік быў вельмі задаволены тым, што падзяляліся яго погляды на справу і Яўсеем. Гэта асабліва сьць распалая ў ім веру ў гатовую падтрымку яго на вызначанай працы. Ды, наогул, увесь факт розных гутарак пра яго сьведчыў аб тым, чаго ён і не чакаў. Значыць, дарэмна ён раней думаў, што яго ніхто ня ведае, ніхто не прыкмячае, апроч ліхамысных Палікараў... Жыцьцё—складаная рэч, у якім трэба ўважліва разьбірацца. У адносінах да яго, якраз, гэта жыцьцёвая складанасьць увабралася завабнаю пікантнасьцю. Прасьцей кажучы, жыцьцё яму, Якаву Гузіку, радавому сьлесару другога дзяржаўнага заводу сельскагаспадарчых машын, наперакор усяму рэзка ўсьміхнулася.. Дык, калі так, чаму-ж не адказаў жыцьцю тым-жа настроем? Го! Ён валодае сіламі, ахвотаю і жаданьнем да жыцьця і да творчасці. Ён любіць гэту творчасць, шануе яе, адданы ёй. Чым большы яе размах—тым для Якава Гузіка цікавей. У гэтым пасьпеюць ўпэўніцца камітэт партыі, Яўсей, рабочыя, тыя, хто вызначае яго на адказную працу. Інакшым тонам гутарыцьмуць і Палікары Скрынкі.

Якаў Гузік уверана сказаў:

— Я рашыў паспрабаваць. На другі дзень, калі вы мне намякнулі, прышоў да заключэньня—згадзіцца... Пасьля-ж, не сустракаючыся з вамі, крыху ўсумніўся... А зараз—добра... Мне думаецца, што я знайду у сабе досі сілы...

Яны на ўвесь завод засталіся адны. Рабочыя выйшлі, усё маўчалі. Толькі ўборшчык падмятаў падлогу. Ён раз-по-разу азіраўся на іх, але не адважваўся перабіваць. Мала аб чым яны гутараць! Нарэшце ня ўцерпеў: яму дораг час, і хто-б сабе ні быў—Яўсей ці Якаў Гузік, яны не павінны займа здароў выкрадаць яго, уборшчыка, час. Гэта варт дапомніць—упадабае хто, ці не. І стораж гукнуў:

— Таварыш Яўсей, вы яшчэ доўга?..

— Вядома, не,— адказаў ён і разьвітаўся з Якавам.

Той-жа пасьпешна адзеўся, і лёгкі, бадзёры, як ніколі; пабег да дзьвярэй. У выхадзе з іх ён ня мінуў выявіць перад уборшчыкам сваю гаспадарнасьць, заўважыўшы:

— Ты не забудзь, Лукаш, праверыць замок і шчыльна зачыні вароты.

Уборшчык усяго ласьпеў азірнуцца, як Якаў Гузік зьнік за варотамі заводу. Аднак, ён не застаўся без адказу.

— Глядзі-ы ты, які руплівы! Што-б было, каб гэта зрабіў яго гаспадаром!—кінуў Лукаш удагон Якаву Гузіку.

V

Якаў Гузік тупаў па дзядзінцы заводу і пільна азіраў: заводзкі будынак, склады машын, агарожу, вартоўня. Колькі ўсюды недахопаў, недаглядаў, вынікаў нядбалых адносін да справы! Гэта-ж усё яму цяперака давядзецца папраўляць. Ох, ды працы наперадзе! Праўда, ён Якаў Гузік, не адзін. Ёсьць загадчык, на якім болей адказнасьці за прадпрыемства, але і ён ад гэтага ня вольны. Намесьнік загадчыка—не малое званьне і не малая адказнасьць. Ён ня толькі можа загадаць рабочаму, ён мае права зрабіць тую ці іншую заўвагу і загадчыку. А ў час, калі загадчык адсутнічае, намесьнік—гаспадар. І цяпер вось Якаў Гузік у гэтым стане: загадчык паехаў у сталіцу, а ён выпаўняе яго абавязкі. Хтэ аб гэтым ня ведае? Кожны чалавек, які мае дачыненне з заводам, у курсе справы... Якаў Гузік ладмеціў, ваходзячы на заводзкі дзядзінец, як спрытна стораж Самусь уступіў яму дарогу, выцягнуўшыся ў струнку. Толькі мігнулася рука да казырка шапкі!.. А хутка ён праканаецца аб адносінах да сябе з боку рабочых... Ці-ж ня цікава? Ого!

Якаў Гузік прайшоў па дзядзінцы заводу, аперазаў яго абходам з надворнага боку і зазірнуў у сярэдзіну заводу, Завод працаваў. Усё гуло, раўло, вярцелася. І вось, калі ён увайшоў у завод; яму здалася, што ў сугучнасьць працоўнага галасу ўплёўся чулы подух задзіўленьня, выказаны рабочымі. Каб пералажыў яго на словы—атрымалася-б.

«Ага-а, Якаў Гузі-ык!»

Поруч з гэтым да яго накіравалі сотні вачэй. З-за калаўроткаў, варштатаў, з-за рамянёў і слупоў несьліся к яму цікавыя ўзрокі. Ад іх нельга было ня сумецца: бач, штодня будзе тое самае. І калі ён, Якаў Гузік, сумее сябе паставіць належным чынам—тады... Вось задача, над якою трэба доўга думаць. Бо кожны ўзрок—гэта выпрабуйнае мацаньне...

Сярод усіх іншых дзесьці хаваецца і ўзрок Палікара Скрынкі, Дзямяна Рапкі і ім падобных.

Якаву Гузіку не сыцяпелася, каб не павярнуць вачэй да кавальскага цэху. З молатам у руках, пазіраў на яго Палікар Скрынка. Што ён думае? Няхай што хоча думае, а ён з далікатнасці прывітаецца з ім, як і з усімі іншымі. Начальнічы чын не павнен дыктаваць адносінамі з таварышамі...

Якаў Гузік ціхаю хадою абышоў усе майстэрні заводу, прывітаўся з рабочымі. Гаспадарскім вокам аглядзеў варштаты, сталы, начыньне, гатовыя рэчы. Амаль ня з кожным рабочым памяняўся двума-трыма словамі. Ходзячы, падняў не на месцы пакінутыя напільнікі, малаткі, кавалачкі дроту, жалеза.

Нарэшце апынуўся ў кавальскім цэху. Падышоў да Палікара Скрынкі і запытаў яго аб ходзе працы ў гэтым цэху. Палікар Скрынка зьбянтэжыўся ад нечаканасці і не знайшоўся, што адказаць.

Але не пасыпеў Якаў Гузік зрабіць некалькі крокаў у бок, як да яго дайшлі выразныя склады слова: «Гаспадар».

Якава Гузіка ўразіла, але ён не адварнуўся. Толькі сам да сябе прамовіў:

— Калі, з аднаго боку, ня трэба быць бюрократам, то з другога—нельга весці працы без гаспадарскага аўтарытэту... Яго павінны адчуць тыя, хто ня любіць працаваць...

Яшчэ, набліжыўшыся да выйсця з заводу, дадаў:

— За працаю мусіш быць загартаваным гаспадаром, а ня вялым абібокам...

Аднак мулжаю гарошынкаю ў сэрцы націскала прыкрае пачуцьцё ад Палікаравых слоў. У вошта яны вырастуць далей? А можа яго словы разрастуцца ў цэлыя сказы? І тады?..

— Ды што тады!—рашуча праказаў перад кантораю Якаў Гузік.—Думаючы аб гэтым,—нічога не магчымеш зрабіць.. А я мушу рабіць, рабіць...

Цэлая плойма бягучых пытанняў з заводскага жыцця апанавала Якава. Ён увайшоў у кантору, сеў за сталом і пачаў абдумоўваць кожнае з іх. Рацыяналізацыя, рэжым

экономіі, паляпшэньне якасьці вытворчасьці спляталіся ў адзін ланцуг і радзілі агромныя пляны. Завод мігаў перад Якавам Гузікам фордаўскімі прадпрыемствамі. Бясконцаю стужкаю вўся аўтаматычны конвэр, выходзілі на двор шарэнгі трактараў, жняярак, малатарань. Лес каміноў вянчаў пяціпавярховыя гмахі будынкаў... Дзесьці далёка-далёка цягнулася палоса плённае творчае працы... Тысячы рабочых... барацьба за соцыялістычнае вытворцтва.

— Ці можна ўвайсьці—перабіў яго знаёмы глас у прачынення незаўважна дзьверы.

— А... калі ласка,—адказаў Якаў Гузік і адхіліўся ад стала.

Перад ім стаяў Яўсей.

— Я перашкоджу? Толькі на хвіліну,—папярэдзіў ён Якава Гузіка і пры гэтых словах сеў каля стала.

— Сядайце,—падмацаваў Якаў Гузік Яўсеева права сесьці.

— Нічым не замінаеш... Я яшчэ толькі што асвойваюся з працаю. Толькі што аглядаў завод, знаёміўся з процэсам працы. Прызнацца, ня зусім добра ішла дагэтуль справа... Многа-много давядзецца палажыць энэргіі, лакуль паставіць на нормальны шлях. Было шмат недагляду...

— Зразумела,—згадзіўся Яўсей:—справа ня лёгкая... Ну, як цябе спрэлі рабочыя?

Якаў Гузік памаўчаў. Пасьля, зрабіўшы нявыразную міну на твары, адказаў:

— З першага разу цяжка вызначыць настрой рабочых... Здаецца, не заўважана было няпрыязнага ўражаньня... Хоць...

— Што хоць?—падхапіў Яўсей.

— Ды яно пустое... Палікар Скрынка правёў мяне звычайнаю лаянкаю. Напэўна, не ўпадабаў майго назначэньня. Але-ж ласьне ўсім угодзіш? Або павінна ад капрызу ядынак цяраць агульная справа? Я трымаюся правіла...

Якаў Гузік упэўнена прайшоў па пакоі канторы.

— Тады добра, калі ад гаворкі не адстае і праца, а калі язык замяняе рукі—то машына не пакруціцца... Я-б прасіў, таварыш Яўсей, каб і з твайго боку гэта мелася на ўвазе... Я чакаю падтрыманьня ічэйкі і заўкому...

— Мне гэтага ня трэба казаць! Я сам добра разумею... Каб у мяне былі іншыя думкі, ці-ж бы я, думаеш, так за цябе стаяў? Браток ты мой... Мая праца, як прадзаўкому, не разыдзецца з тваёю...: Хіба якія-небудзь надзвычайныя здарэнні таму паперашкодзяць. Праўда...

Чагосьці абодва паглядзелі ў вакно.

— Праўда,—працягнуў Яўсей:—для азнаямленьня цябе, як намесьніка дырэктара з рабочымі прыдзецца разоў колькі выступіць перад імі. Трэба будзе зрабіць адзін-другі сход, організаваць вытворчую нараду, растлумачыць твае вылучэньне... Я прызнацца, і прыйшоў за тым, каб цябе папярэдзіць аб гэтым. Мы склікаем праз тыдзень на суботу вытворчую нараду; ты павінен будзеш вылажыць свае меркаваньні наконт перспэктывы... Га?

Якаў Гузік мэрам-бы сумеўся, але хутка ўраўнаважыўся і адказаў:

— Паколькі будзе датычыць майго погляду, я ні перад кім яго ня ўтаю. Добра... Склікайце... А Фанарнік таксама будзе выступаць?

— Калі прыедзе да гэтага часу, запрагом і яго... Але наўрад ці ён вернецца да суботы.

— Я думаю, павінен вярнуцца...

Яны яшчэ нейкі час пагутарылі і пад гук сырэны пакінулі кантору.

VI

Усе, хто цікавіўся дабрабытам заводзкага жыцця, мог заўважыць здольную гаспадарскую руку Якава Гузіка. Яна, гэта рука, дзе ні прыкладалася, пакідала заметны след. Усіх захапіла яго дбайнасьць—хоць-бы на завадзь знайшоў хто на дзядзінцы закінуты кавалак жалеза,—ані. Вароты ўшчыняліся акуратна, у вокнах зьявіліся шыбы. Да агульнага шоламу шківаў, да стуку малатоў і скрыпу напільнікаў далучыўся стук сякер, абчэсваўшых дрэвы для новага будынку пад склад. Над гэтовымі вырабамі распасьцёрся новы брэзэнт, баронячы іх ад дажджу... Па майстэрнях сярод рабочых пайшлі чуткі, што Якаў Гузік атрымаў ліцэнзію на новае

абсталываньне заводу. Намякалі на конвэер... Многім выразна кідалася ў вочы аднаўленьне заводзкага жыцьця...

Але рэзкім няладам гучэлі цішком і адмоўныя да Якава Гузіка ноткі. Ён гэта заўважваў, бываючы ў заводзе ці сядзячы ў канторы...

А перад вытворчаю нарадаю яму данеслі, што некаторыя з рабсчых збіраюцца яго «крыць». Нават, падказалі яму, мэрам-бы сам загадчык, Фанарнік, мае выступіць з нязгоднымі Якавінаму пляну думкамі. Якаву Гузіку запыкрыла, але ён стараўся адагнаць ад сябе сумніўныя думкі. Няхай пакрытыкуюць, каму хочацца, пасыля змоўкнучь. Не павінна-ж так стацца, каб той, хто яго ставіў на месца, верыў больш словам, чымся дзелу. А гэта дзела, як-ні-як, ужо здабыта нагэтулькі, што хопіць супроцьпаставіць безадказнай гутарцы. Той гэта будзе адмаўляць, каго ўжо нічым не пераканаш. А чесны...

Якаў Гузік не хацеў працягваць гутаркі на гэту тэму, калі зайшоў у заўком да Яўсея. Ён зразу перайшоў да дзелавых пытанняў. І, пэўна, за гэтым на Яўсея зрабіла моцнае ўражаньне паведамленьне Якава Гузіка аб узяцьці новага заказу на плугі.

— Справа пасуваецца,—не сьцярпеў Яўсей.

— Іначай не павінна і быць,—упэўніў Якаў Гузік.

І каб хто яго бачыў у момант выйсьця ад Яўсея,—заўважыў-бы што ў Якава Гузіка пэўнасьць не ў адных словах. Яна кіравала яго роўным, цвёрдым ступам, напружаным узрокам ваччу, парыўнымі рухамі рук. Якавіна постаць выглядала стальлю, ад якое адскочыць і шрот. Гэту асаблівасьць адчувалі, вядома, і тыя, хто збіраўся яго абстрэльваць. І, дзякуючы гэтаму, нейкай надзвычайна выразнай асобаю выдзяляўся у гэты дзень Якаў Гузік на фоне разьюшанага працэсу работы... Молат у руках здаравеннага Палікара Скрынкі пры падыходзе Якава ападаў на чырвоную паласу жалеза куды мякчэй звычайнага. А рука Самуся рухлівей падляцела да казырка шапкі. На яго твары нельга было прымеціць і каліва нядбайнасьці. Але што таілася ў Палікаравым ды ў Самусёвым нутры—цяжка было адгадаць. Усё-ж Якаў Гузік не ўтаіў гардлівага пачуцьця, калі ўгледзеў

шчыльна прычыненыя вароты і падмецены двор. Як-ні-як, а яго ўплыў мае месца. «Па рабоце—няхай што-хоць, але за працаю ня можа быць вышэйшых ад яе інтарэсаў. Ці-ж трэба ў гэтым каго пераконваць?»

Гэтыя думкі ён выразна падкрэсьліць на вытворчай нарадзе. Можа каму і не спадабаецца—што-ж парадзіш? Гэткі ўжо закон працоўнае культуры... Той, хто ўпарта не згаджаецца з яе вымаганьнямі, няхай зоймецца «крышцём»... «Ды цікава, за вошта ўсёткі мерацца мяне «крышцём»? Няўжо двухтыднёвая служба намесьнікам ужо кальнула каму-кольвечы ў вочы? А мо' я застаранна ўзяўся праводзіць дысцыпліну? Ці, наогул, занадта пільнай зьяўляецца мая гаспадарнасьць? Цікава!»

Якаў Гузік павольна ўхмыльнуўся, думаючы аб заўтрашнім. Што-б яно вызначала? Аднак, ён ніяк не чакаў таго, што паднесла яму жонка, стрэўшы яго на парозе.

— Вось, маеш,—казала яна:—ты быў праў...

— У чым?—здзівіўся Якаў Гузік, вытарашчыўшы вочы на жонку.—Аб чым рэч?

— Ужо ты стаеш лішнім з тваім намесьніцтвам. Толькі з паўгадзіны таму, як Сымон Кошык ліў на цябе памыі і гразіў скорпіёнамі... «Мы,—кажа,—яго ўвядом у рамкі. Гаспадар знайшоўся! Рэформатар! Ён у нас не разгоніцца.. Машынка закручана, глядзі... На нашым баку і Фанарнік, і... А ты,—кажа мне і пальцам ківае,—не ганарыся так сваім станам—не надоўга... Мы яму рыхтуем такога...

— Што ты кажаш?—уняверыўся Якаў Гузік.

— Увесь двор, кажу табе, зьбежся... Такое прыстаўленьне, што ведаеш; гэтак прыкра, гэтак...

Якаў Гузік матнуў няхайна рукою, але балюча скрыгануў зубамі. «Значыць, яно не здарма,—падумаў ён, адышоўшыся к вакну:—значыць; я мяшаю».

Перад ім паважнаю хадою папаўзла стужка чатырнаццаці дзён яго намесьніцтва. Выпадак за выпадкам, здарэньне за здарэньнем малявалі яму вобраз натужнай клапатлівасьці ў гаспадарні над заводам. Кожны крок, маленькі паварот, усякі рух, кожнае выказанае слова, нават узрок—ён праверуў, перабраў, пракрытыкаваў. І—нічога! Нічога гэткага,

каб хоць за вошта можна было зачапіцца, не знайшоў. Якія былі заўвагі—усе яны мелі характар таварыскіх гутарак; нават не насілі выгляду заўваг, а больш схіляліся на параду або і на просьбу. Ніводнага ўзыску не зрабіў, намёку ня даў на гэта, хоць даныя настойна таго вымагалі... Тут ужо ён уступіў сваім намерам, сваёй тактыцы і цвёрдасці дысцыплінарных вымаганьняў, свайму праву намесніка... І, здэцца, усё абыходзілася ціха, спакойліва. Праца заўважна папоўнілася ўнёсам у яе пачуцьця шчырасці. Гэтак мэрам-бы рыпеўшыя, сьвісьцеўшыя варштаты—падмазаліся алеем і рушылі мяккім плаўкім бегам... А тымчасам...

Бліснуўшы перад ім вобраз Сымона Кошыка адцягнуў зашмаргу задумаў. Якаў Гузік бачыў ускудлачаны доўгі хвост Сымонавай непашаны да работы. Каму, як ня Сымону Кошыку, абвяшчаў Фанарнік публічныя выгавары: за спазьненьні на працу; за паломку варштату; за п'янства, нарэшце... Колькі разоў бараніў яго перад адміністрацыяй прэдзаўком Яўсей? Па сваёй дабраце, Яўсей браўся выправіць Сымона... І каб узіў да апытаў усіх рабочых, няведама, ці хоць каторы быў-бы на Сымонавым баку... Ну, але-ж... Сымон Кошык паўстае на яго, Якава Гузіка, і грозіць, грозіць... Якое ён мае права на гэта?

Мімавольна аднялася ад падлогі Якавіна нага і грузна апусьцілася назад: па пакоі пранёсься гулкі стук.

— Што з табою?— запыталася Якава жонка.

— Нічога, давай абедаць...

VII

Вялікая, прыбраная ў плякаты і партрэты заля заводзкага клюбу ўжо гадзіну упускала ў сябе рабочых. Яны сьцякаліся ў яе непарыўным касьніком. Усё большы лік чорных палосак укрэпляўся ў белыя рады доўгіх лавак. Часьцей мітусілася чырвоная заслона над нелапою сцэнаю. Выразнымі буйнымі літарамі зазывалі аншлагі: «Павялічвай вытворчасць працы!». «Паднімай якасьць прадукцыі!». На сьценах, адзін перад другім, павярнуўшыся тварам да лэзунгаў, віселі ў рамках Ленін і Сталін. У іх сабраным у адну

кропку узроках гарэў прызыв да ўпартага, стараннага будаўніцтва Савецкае краіны... Ніводзін з тых, хто пераступаў парог клубу, не абмінаў кінуць узрокам на правадыроў рэвалюцыі. Кожны, таксама прачытваў надпісы. Але дапамінак, які яны давалі, тут-жа тануў у рэзвых спрэчках аб іншых пытаньнях. У напушчаным ад цыгар дыму бляднела выразнасьць літараў і разьбягаўся іх сэнс. Адчувалася агульнае хаценьне—хутчэй пачаць нараду. Руплівыя бегалі на сцэну, вярталіся назад, штосьці паведамлялі другім... Ужо мінула гадзіна пасля прыўрочнага часу, а паседжаньне не адчынялася. Якаў Гузік усякся думаў аб прычынах гэтага. Ён чула прыслухоўваўся да кожнага слова, якое гучэла каля яго. Яму здавалася, нібы многіх увага зьвернута ў яго бок. Прынамсі ён падмеціў гэта ня раз. Вунь, справа ад яго, у купку, Паікар Скрынка згуртаваў прамадку з некалькіх чалавек. Стаіць гоман, рогат, ідзе аглядка ў бакі. А воньдзе дырыгуе рукамі перад трыма рабочымі Сымон Кошык... Няцяжка здагадацца, што гэта рэпэтыцыя перадстаячых выступленьняў. Напэўна... Трэба мець навоку, іначай..:

Але ў Якава Гузіка сабрана досыць пораху, каб адстрыліцца па ўсіх баках. Ён падгатаваўся да ўсякіх нячаканасьцяй. Няведама, як далей, а пакуль у яго слабага месца няма. Няма—ён выпрабаваў сябе, праверыў... Вось няхай адно..

Якаў Гузік намерыўся яшчэ раз прааналізаваць сваю нядоўгую працу і паводзіны, свой пабудаваны на наступнае плян, але быў спынены датыкненьнем чыесьці рукі.

— Гатуешся? — запытаў падышоўшы.

— Ах, гэта ты, Лазарь? — адказваў Якаў Гузік:—Я гатовы!—дадаў ён.

Лазар, майстар сьлясарнага цэху, сярэдняга росту мужчына, блёндын, з мілавідным тварам, прысеў побач Якава Гузіка.

— Гатуйся, а то будуць «крыць»! Цэлая шайка сабралася...

— Завошга, цікава, скажы мне?— запытаў Якаў Гузік.

— Або я ведаю... або хто ведае... або яны самі ведаюць?:—паціснуў плячыма Лазар.—У многіх-жа так, дзе

ўпускаюць рукі ці розум, там выручае язык... Не здарма-ж кажуць, што язык без касьцей... Так і гэта...:

Лазар нахіміўся да Якава Гузіка, каб казаць яму далей, але раптоўны званок яго перабіў.

Калі яны з Якавам падняві вочы, шарганулі вярхоўкі і заслона агаліла сцэну. Усе мігам змоўклі, глядзячы на пастаўлены сярод сцэны столік, за якім стаяў Яўсей.

— Прашу супакоіцца,—праказаў ён, і яшчэ раз пазваніў. У залі зрабілася зусім ціха.

— Каб весці наш сход, трэба выбраць прэзыдыум. Каго?—падаў ён са сцэны. «Кавадлу! Сурэшку! Скрынку! Садовічал!»...

Дзесяткі выклікаў, мацнейшых і цішэйшых, танчэйшых і грубейшых, градам па даху, лінулі да Яўсея. А сьледам некалькі чалавек, у тым ліку і Якаў Гузік, накіравалі вузкімі праходамі к сцэне. І не пасьпелі яшчэ ўсе ўладувацца каля стала, як Яўсей агаласіў:

— Слова для дакладу аб пэрспэктывах гаспадарчага стану заводу мае таварыш Гузік.

Відаць было, што для Якава гэта сталася перадчасным, бо ён раптоўна ўзьняўся з крэсла і паглядзеў на Яўсея. Той нешта яму сказаў і сеў...

Праз момант ужо Якаў Гузік стаяў з правага боку стала, на адкрытай сцэне і выкладаў сваю праграму працы і плянаў. Ён гаварыў павольна, з націскам на частых словах, пераказваючы некаторыя сказы двойчы. Раз-по-разу ён зазіраў у большыя да меншыя паперачкі, якіх цэлы жмак трымаў у руках і ўсё яшчэ дабаўляў з кішэні. Прыводзіў шэраг лічбаў...

Гутарачы, ня мінаў акідаць узрокам залю. І заўважаў, што яго пільна старанна слухаюць. Сотні вачэй—накіраваны праўцом яму ў твар. Ловіцца кожнае яго слова. Кожны падкрэсьлены ім сказ выклікае прыметныя калыханьні ўсяе залі. Гэта надавала яму настрою, хэнці, захапленьня. Ён нядбайна прапускаў бяз увагі рэдкія выгукі супроць яго, што іх кідалі дзесьці з задніх лавак і налева ад яго—з пярэдніх. Ён адчуваў, што яго прамова мае значны ўплыў на рабочых і

акрэсьлівае іх пэўны настрой. Апошні наўрад ці спрыяцьме яго няпрыхільнікам!.. Ужо відаць—гэта..

Захоплены прамоваю, Якаў Гузік не пачуў, як Яўсей падаў папераджальны званок. Тады бліжэйшы да яго, рагавы сябра прэзыдыуму, тузануў яго за рукаў.

— Ужо тэрмін? — запытаў Якаў Гузік у Яўсея, перахваўшы казаньне.

— Акурат, нават пяць хвілін болей..

— Дык я канчаю...—абярнуўся ён да залі.—Значыць, пераклаваю, нам патрэбны, паперш усяго, старанныя, уважлівыя, дбайныя адносіны да працы. Гэта асноўнае. Бяз гэтага немагчыма наладзіць ніводнага прапрыемства, без гэтага нельга чакаць разьвіцьця прамысловасьці, нельга пабудаваць соцыялізму. Бяз гэтага і не разаўецца і наш завод. Глядзець на справу, як на чужую, адносіцца да яе, як да казёншчыны—гэта самы большы вораг соцыялістычнага будаўніцтва.

Сказаўшы гэта, Якаў Гузік павярнуў к сталу. За ім панясьліся гучныя воплескі.

— Хто мае запытаньні?—пераняў іх Яўсей выкрыкам да сходу:—падавайце на запісках... А таварыш Гузік,—абярнуўся ён да Якава,—зараз адкажа?

— Ці ня было-б лепей злучыць у адно і адказы на запытаньні і заключнае слова?—запытаў Якаў Гузік.

Яўсей перапытаў сход—усе згадзіліся на Якавіну пропозыцыю.

— Дык зробім перапынак, пакуль таварышы пададуць свае запытаньні, а тады...

Раптоўна прайшоўшым гулам сход компэнсаваў і гэту Яўсееву пропозыцыю.

VIII

Пасьля перапынку пайшлі спрэчкі. Адзін за другім выходзілі на сцэну прамоўцы і на ўсе лады абгаварвалі Якавіну прамову. Яго імя вярцелася і перавёртвалася на ўсе лады. Яго думкі і пляны перастаўляліся з месца на месца, папаўняліся, крытыкаваліся. З першага пагляду ладзілася гэтак, нібы кожны сказ новага прамоўцы быў пажаданым дадаткам да

яго пляну. І Якаў Гузік са здаваленьнем, са самаўцехаю выслушаў каля пяці чалавек. Але раптам тон абгаварэньня зьмяніўся. На сцэну вышаў Паўлік Скрынка.

— Мы не павінны спыняцца на Гузікавам пляне, — пачаў ён сваё слова. — Якаў Гузік мала чым сябе зарэкомэндаваў, каб мы маглі паверыць у рэальнасьць яго вылічэньняў... Болей таго, мінулыя два тыдні яго работы паказалі, што нашаму заводу нельга пакладаць надзей на новага гаспадара... Адна рэч — падняць з зямлі жалеза, а другая..

Якаў Гузік нэрвова закоўзаўся па крэсьле.

«Гэта-ж жывая, злосная напрасьліна, брахня; гэта безадказная балбатня», праказаў ён сам сабе. Палікар Скрынка вынёс сваю беспадстаўную варожасьць і труціць ёю здаровыя сэрцы! Няўжо гэта нікому не карціць? І чаму такі Яўсей дазваляе яму разводзіць атрутлівую дэмагогію? Няўжо ён паспеў зьняверыцца ў Якаве Гузіку? «Калі чаго добрага, дык я сам»...

Перад Якавінымі вачыма мігнуўся на зьмену Палікару Скрынцы Сымон Кошык. Тыя самыя словы, што кідаўся імі Скрынка, паляцелі і з вуснаў Кошыка. Ёх нельга было чуць бяз вострага хваляваньня, бяз злосьці і суму...

І Якаў Гузік дэманстрацыйна сышоў са сцэны. Ён прытуліўся ў цёмным праходзе за грудзю дэкарацый і працакаў, пакуль скончыліся спрэчкі... Ён выйшаў назад на сцэну тады, калі апошні прамоўца канчаў сваё слова. Якраз яно было прысьвечана ў яго абарону. Лазар, які гэтыя слова трымаў, рашуча і востра накідаўся на «безадказных балбатуноў», агалючы іх беспадстаўнасьць.

Гэта Якава Гузіка некалькі ўзбадзэрыла, прыдало яму смеласьці. І калі праз пару хвілін ён узяў апошняе слова — дасталася ад яго кожнаму па заслугах. Замоўкшая заля лавіла слова ў слова Якавін адказ на напады. Было вачавідкі, што сымпатыі цалкам на яго баку. І цікава, дзе-ж прытуліліся яго крытыкі? Няўжо ім усяго трэба было, каб лішні раз укалоць Якавіна нутро?

— Як і ў дакладзе, — заключыў свой адказ Якаў Гузік: — я стаю на адным: з Палікаравым языком мы далёка ня зойдзем. Тыя, хто з ім, ня ёсьць творцамі гаспадаркі. Ёх час

прайшоў. Зараз час людзей справы, работы, людзей шчырае, сьвядомае працы, а ня пустых балбатуноў.

Якаў Гузік не спадзяваўся, што ў яго маецца гэтулькі энту і натхненьня, якімі адалі яго апошнія словы.

Тыдні два-тры назад ніхто-б ня мог чакаць ад яго падобнага красамоўства. А сёньня—сёньня выясьнілася, што ў Якаву Гузіку хаваюцца нязвычайныя здольнасьці прамоўцы. Ён можа, дзе трэба сказаць і сказаць не абы як. Нават зацікавіўся яго выступленьнем увесь прэзыдыум. Яўсей — дык той быў поўнасьцю усыцешаны. Ён задаволена сказаў свайму суседу: «Маладзец Якаў, абрэзаў языкі, каму сьлед».

Але самаму Якаву Гузіку было ня па сабе. Нарада пакінула няцікавае ўражаньне... На сэрцы застаўся прыкры асадак ад чутага і бачанага. Яму не хацелася верыць, што ўсё рабілася само сабою, бяз усякіх хітрыкаў. Ён сам заўважыў на Яўсеевым твары хітрую ўхмылку, калі прачытваў ліхамысныя запіскі. Міжвольна думалася Якаву: «Назнарок выцягнуў Яўсей мяне на абгавор сходу. Бо ці можна ў два тыдні сказаць што-кольвечы аб праробленай рабоце?»

З гэтым настроем Якаў Гузік кінуў сцэну і прэзыдыум. У праходзе да выйсьця ён пачуў гутарку аб рэзолюцыі па дакладзе, але ня спыніўся. Перад яго ваччу міганула з дзесятак рук і знікла за форткаю ўшчыненых дзвярэй. Наступнае глядзела на яго поўнай нявыразнасьцю. Як-жа далей разгортваць працу? «Заставацца простым выканаўцам Фанарнікавых загадаў і толькі? А думкі, намеры, хэнць і жаданьне запраторыць у нутро? І на другой нарадзе падпасці абстрэлу за бячыннасьць?—Не! лепей вярнуцца да варштату і адзнаць, што ты нешта творыш... Лепей...—Якаў Гузік спыніўся перад сходамі.—Ды што я? Трусіць перад кучкаю безадказных балбатуноў? масы рабочых за мяне. Ня было-б таго, ці гэтак-бы слухалі маю прамову! Ці пляснула-б мне хоць адна рука! Дарма! Я не дазволю перад кожным каменчыкам на дарозе сыходзіць у бок. Гэта будзе ня праца, ня творчасць, а ломка, зьнішчэньне».

Якаў Гузік заварачваў на вуліцу, калі з адчыненага вакна клябу пачуў заключаныя воплескі.

Якавіна рука кратала закрутку брамы, калі над яго вухам празычэла:

— Таварыш Гузік?

Ён зьбянтэжана адхіліўся і ўгледзеў перад сабою Яўсея.

— Чаго ты ўзлаваў і не дачакаў канца нарады?—запытаў ён Якава Гузіка.

Той хвіліну памаўчаў, пасьля адказаў:

— А чым канец цікавей пачатку?

— То та і ёсьць, што цікавей... І вось чаю... Ха-ха-ха!

Яўсей весела сьмяяўся.

— Пакрылі, ведаеш, крыкуноў на ўсе сто процантаў і так... Ужо не пасьмеюць другі раз... Ты думаеш дрэнна, што мы зрабілі нараду,—ніколі. Гэта навука брахуном... Будзеш бачыць... Давай пройдзем на хвіліну...

Яны рушылі з месца.

— Усё-ж мне здаецца,— пачаў на хаду Якаў Гузік:—што... гэтым іх не правучыш... Мне здаецца, тут павінна падыходзіць з іншага боку... Кожнаму, хтс мае здольнасьць і стараннасьць да працы, павінна быць забяспечана поўная мажлівасьць гэтага. Мне здаецца, што мы пра гэта занадта многа гаворым... Ці не пара было-б пільней узяцца за працу..

— Чакай, чакай,— пераняў яго Яўсей:—Ты перагінаеш палку... Мы супольна будзем соцыялізм... А таму ўсе, як адзін, мусім быць у курсе гэтага будаўніцтва. Нельга абсякаць рабочую ініцыятыву... Толькі...

— Толькі ня можна, таксама, зьбіваць з дарогі наладжанае працы... Мне здаецца, што вельмі шкодна рэальнай ініцыятыве ставіць упоперак дзесяткі неправераных доказаў... Вось сёнешняя нарада выразна паказала, куды-б мы зайшлі, каб згадзіліся з Палікарам Скрынкаю або Сымонам Кошыкам... Удумайся адно, як ён становіць сваё пытаньне... Па яго-наму выходзіць, што мы не павінны мець жаданага рэжыму на прадпрыемстве. Кожны, як захоча, гэтак мусіць рабіць. Што-ж тады выйдзе? Да чаго мы дойдзем?

— Я згодзен, таварыш Гузік, з тым, што нам яшчэ шмат даядзецца папрацаваць над выхаваньнем культурных адно-

жін да працы... Перад намі у гэтым напрамку стаяць агромністыя задачы... Але браць пад сумненне ўсіх і ўсё і апускаць рукі...

— Так, цяжка падняцца рукам, па якіх б'юць кіем... Я з вялікім натхненнем ішоў на гэту працу; я з усёй шчырасцю ёй аддаюся; не даражу здароўем і часам, абы ляпей маладзіць вытворчасць, шырэй разгарнуць прадпрыемства, удасканаліць абсталяванне, а мне кідаюць мянушкаю... «гаспадар»... Ты толькі ўдумайся ў сэнс і вымову гэтага слова... З якою агідаю ў твары выказвае яго Палікар Скрынка ды яго сябры... «Гаспадар»—гэта перашкода гультайству, нядбаласці, абьякасыці ў адносінах да працы. А паіхнаму—таго не павінна быць... Ці-ж можна дазволіць сабе дайсыці да гэткае апушчэльнасці? Дбалае гаспадаранне, бачыш ты, зычыць дакорам, гіроніяй... Н-не-э, не...

Якаў Гузік рашуча замахаў рукою і больш пэўна начаў адбіваць крокі. Яўсей ня меў чым яму супярэчыць. Абодва нейкі час памаўчалі. Але кожны адчуваў патрэбу далейшае гутаркі. Зачэплене імі пытанне інтрыгавала абодвух. Бязпоўнага яго высвятленьня нельга і кроку ступіць у справе гаспадарання над заводам.

Загінаючы за рог вуглавога дому, і Якаў Гузік і Яўсей, як згаварыўшыся, у адно слова праказалі:

— Мы павінны...

Атрымалася нячаканым і вясёлым.

— Кажы, ну,—падаў Яўсей.

— Кажы ты,—перадаваў яму першыинства Якаў Гузік. Аднак ніводзін не паспеў вымавіць і аднаго сказа, як да іх данёсся рэзкі гоман з процілеглага боку вуліцы. Яны настаражымія.

— Палікараў голас,—шапнуў Якаў Гузік Яўсею.

— Няўжо?

— Я табе кажу... Во, чуеш.

— Яны прытуліліся да шэрае сцяны будынку і сталі прыслухвацца.

— Вось зараз ён пачухае тылак,—казаў Палікар Скрынка дваім сваім спадарожнікам:—Яму гэта гаспадаранне воме-

гам вылезе. Знайшоўся!.. З гразі ды ў князі... Гэта табе, галубчык, не бывалашняе... Трэба забыць...

— Не, ты яго, Палікар, памастацку пакрыў... Паглядзі, ажно ня ўстоіў і сышоў са сцэны... Го-го-о! Міла было глядзець... Абіў усю пахвальбу... — падхвальваў Палікара Скрынку чыйсьці голас.

— Я яму вольна дыхнуць ня дам... Ня я буду, калі ня выжыву яго з заводу... Не пасобіць нічога і Яўсей...

— Зазнаўся, сукін сын... Ты паглядзі, пройдзе майстэрнямі, дык як стары гаспадар... Жыла!.. Вось і заўчора—паходзіць да мяне і зразу: «у вас недагледжаны варштат», і бярэ, ведаеш, анучку ды пачынае пры ўсіх падчышчаць... Ласьне гэта таварыскія адносіны да нашага брата—рабочага. А запытай Самуся, штодзень, сукін сын, падсочвае за кожным; ці не спазыніўся на хвіліну-другую...

— Начальству падлагодніваецца... Бяз мыла лезе... Гс, цяпер пайшоў народ!..

— Праўду, Палікар, кажаш;—трэба гадаў асякаць... Няможна даваць зазнавацца... Барані божа...

— Не зазнаецца... Калі не паможа словам, дык...

Далейшыя словы путаркі скраў раптоўны стук брамы ў суседнім доме.

Якаў Гузік парываў адхіліўся ад сцяны і намерыўся ісьці ўслед знікшым Палікару з падарожнікамі. Яўсей яго перапыніў:

— Куды ты?

— Цікава даслухаць... Ці чуў ты? Вось, браток, і разгортвай работу!.. Ах! Ты ведаеш...

Яўсей узяў Якава Гузіка пад руку і завярнуў назад...

— Ці-ж варта прыслухацца да таго, што шэпчацца па куткох, украдкам, з боку людзей... Я табе кажу, што падобныя людзі ня ў моцы выйсьці з рамак балбатуноў...

— Няпраўда, Яўсей... Наша нарада паказала... што мы ня можам або ня хочам падтрымаць на належнай вышыні аўторытэту тых, каму даручаем адказную працу... Праз гэта многае губіцца...

— Недаверак, скажу табе... Якаў... Кінь... Табе даверылі—трымай...

Яны параўняліся з дваром Якавінай кватэры. Якаў Гузік прасунуў руку за зашчапкаю.

— Ды я... не падамся пустой дэмагогіі... Я ня сыйду займа здароў са шляху творчае працы... Намесьнікам, загадчыкам ці каля варштату—я роўна шчыры работнік... І мяне ня любіць той, хто ня ўмее і ня хоча працаваць...

Стукнула зашчапка, і дзьверцы, як на спружынах, адскочылі ад вушака.

Якаў Гузік працягнуў Яўсею руку.

— Заўком павінен быць на маім баку.

— Якаў... ці-ж можа фабзаўком ісьці супроціў уздыму нашае вытворчасці?

— Мне здаецца, ні ў якім чыне.. На гэта ён ня мае права...

X

— Я чуў, таварыш Гузік, што ў вас тут гібель непаразуменьняў?—перайшоў Фанарнік да дзелавое гутаркі...

Якаў Гузік павярнуўся да адчыненага вакна і праказаў:

— Ёсьць... Няма чаго хаваць...

— У чым-жа справа? Вы хіба не патрапілі?..

— Так,—хапіўся Якаў Гузік за Фанарнікаў сказ:—не патрапіў... Я мерыўся ў адно, а пацэліў у іншае...

— Як гэта?

— Ды так... Я паспрабаваў крыху націснуць на нашу надбайнасць, як атрымаў адбой... Не падабаецца некаторым...

— А ласьне на нашым заводзе гэта наглядалася?

— Таварыш Фанарнік, вы хіба ня бывалі ў нашых майстэрнях?..

— Вы за мяне...

Фанарнік пачырванеў і рушыў з-за стала...

— Вас ня было і, бязумоўна, я мусіў за вас...

— Так, гм... ці надоўга...

— У скрыжаваным туланьні па катгоры іх абаіх. Фанарнік зьнянацку наткнуўся на Якава Гузіка. Абодва папрасілі адзін у другога прабачэньня і разышліся на значны адгон.

— Я ня ведаю, чым я вам замінаю?... — праказаў Якаў Гузік і азірнуўся да дзвьярэй.

У гэты момант у кантэру ўбег майстар сьлясарнай Лазар.

— Я болей не магу так... Гэта чысты крымінал... Як на-знарок... Учора зламалі варштат, дык даў выгавар. А сёньня прыходзяць з эркаі і абвінавачваюць у грубых адносінах да рабочых... Я пытаю ў вас аднаго, таварыш Фанарнік, ці мы павінны ламаць машыны з падзякай, ці нам... Я болей не магу так; я прашу зьняць з мяне абавязкі загадчыка май-стэрні...

Фанарнік крыху памаўчаў, пасля адварнуўся да Якава Гузіка і праказаў:

— Пайдзеце з таварышам Лазарам і выясьніце ў чым рэч...

— Давайце ўсе разам пойдзем,—пазваў Фанарніка Якаў Гузік.

Фанарнік падняў вочы ўгору, паглядзеў крыху на замусь-леную люстру пад стольлю і адказаў:

— Я маю больш важныя справы, таварыш Гузік. Мне да нядзелі трэба прадставіць падрабязны плян пэрспэкцыйнага разьвіцьця нашага заводу... Я буду прасіць вас...

— Але-ж вы ўжо болей трох тыдняў, як ня былі ў заво-дзе... Я хоць пакажу вам тое, што ў вашу адсутнасьць завёў... Ці ўхваліце вы, ці можа...

— Я згодзен з усімі вашымі новаўводамі, але-ж павінны зразумець, што на мне ляжыць...

Фанарнік нэрвова падбег да пісьмежнага стала, адчыніў шуфлядку і пачаў выцягваць з яе кіпы папер. Яго вочы пугліва бегалі па дробным шрыфту зялёных і сініх літар, па няроўных радках рукапісаў. У тоўстых, мазалістых руках камячыліся дакладныя запіскі, проекты, пляны, разважаныя. Па ўсыцішанай канторы хадзіў разьёшаны шам і шорпат папяровых лістоў.

Якаў Гузік з-пад ілба сачыў за ўсім гэтым, нясупынна прапускаючы тварам нецярліваю ўхмылку. Побач яго стаяў Лазар. Гэты натужна чакаў, чым кончыцца цягучая, густая маўклівасьць, і азіраўся ў вакно. Ён перапалохаўся, калі

раптам Якаў Гузік мерскануў яго за полу і пацягнуў да выйсся.

— Вось табе прыклад увагі,—праказаў ён да Лазара за дзвьярыма:—А пасья скажа, што без яго я ця мусіў...

Лазар згодліва паківаў галавою.

— Я разумею, таварыш Якаў, што табе вельмі цяжка ў гэтых умовах працаваць... Толькі скажу адно—цябе рабочыя паважаюць... Я пераканаўся цьвёрда. Бачыш, як праводзілі тваю прмову на нарадзе? Як прагліва лавілі кожны сказ твайго заключнага слова?.. Ды ў заводзе на кожным кроку можна чуць шчырыя спагадлівыя водгукі аб тваім кіраўніцтве. Не патурай на адзінкавыя выступленьні... Гэта выключнасьць... Гэта болькі, якія лёгка загояцца самі сабою. Зусім іншае са мною мне трэба пакінуць сьлясарную... Я не магу далей.

— На гэтыя болькі трэба добрага хірурга, таварыш Лазар,—не згадзіўся Якаў Гузік.—Пакуль яны загояцца, многа крыві атруцяць... Глядзі, вось, ці гэта лад, каб сярод работы майстар пакідаў майстэрню і бег прасіць дапамогі: Ласьне можна ўносіць падобныя перабоі ў працы?..

Абое да таго захапіліся гутаркаю, што не заўважылі, як падышлі да варот заводу. Угледзеўшы іх здалёк, Самусь адчыніў дзверцы і стаяў на-выцяжку. Лазар паглядзеў на яго і штурхануў Якава Гузіка.

— З якога гэта часу?—шапнуў ён.

— Гэта?..

Якаў Гузік абарваў сказ на слове: ім перагарадзіў дарогу прэдзаўкому Яўсей.

— Ідзце?.. А я накіраваў па вас... Дзе таварыш Фанарнік?

— Сухасьць у яго голасе зацікавіла Якава Гузіка.

— Чаго ты па нас?

— Рабочыя прасілі; яны наладзілі сходку і хочуць акрэсьліць да вас свае адносіны.

Для Якава Гузіка Яўсеева паведамленьне было нечананым. Яго заінтрыгаваў і ў той-жа момант нашарохаў сход рабочых. «Што-то было?» кальнула думка. Ён, падганяны ёю,

Якаў Гузік хутка зашагаў да заводу. Лазар пайшоў за ім, а Яўсей заднім...

Яны былі каля дзв'ярэй у завод, як на дзядзінцы паказаўся Фанарнік. У чатырох, адзін за другім, яны ўвайшлі ў майстэрні заводу і кучкаю згрудзіліся ў праходзе паміж фразэровачнай і сталярнай. Прайсці ўглыб было нельга: перад імі тоўпіўся мітынг, слухаючы імпрывізаванага прамоўца. Стоячы на сталярным варштаце, з гэблем у руках, прамоўца гукаў:

«Я сьведчу ад усяго нашага цэху, што Якаў Гузік—найлепшы таварыш. Ён ні разу не пераступіў мяжы таварыскіх адносін... Нам трэба раз назаўсёды сказаць—досі тузаць нашу адміністрацыю за няма нішто. Паводзіны некаторых з нашых таварышоў павінны быць выпраўлены... Што гэта—служба агульнай справе, ці дзяльба чужога?».

Яшчэ ня сьціхлі з боку рабочых гукі адабрэньня яго словам, як чарговы прамоўца з тымі-ж палкасьцю і рашучасьцю бараніў Лазара: «Ніхто ня скажа бяз задняй думкі, што Лазар—дрэнны гаспадар. Ніхто, за выключэньнем рэдкіх ядынак, не паскардзіцца на яго адносіны да нас. Трэба адкрыта сказаць, што таварыш Лазар дрэнны майстар для дрэнных рабочых. Нельга папускаць разбазыранасьці ў часе працы. Няможна патураць дурасьлівасьці... Вы, таварыш, з рабоча-сялянскае інспэкцыі, так і запішэце... Мы ні ў чым не вінавацім ні Якава Гузіка, ні Лазара Стукалкі». Апошнія словы прамоўцы зьліліся ў гучных воплесках сходу, які, сьцяною павярнуўшыся да месца, дзе стаялі Якаў Гузік, Фанарнік, Яўсей і Лазар, гукалі «брава»...

— Я вельмі рад, таварышы рабочыя, што вы...—зрабіўшы два крокі наперад, загаварыў гасхваляваным голасам Якаў Гузік...—У мяне не хапае падзякі, якую я мушу вам падаць за вашу ўвагу... не да мяне, не да Лазара, а да тэй працы, да тае справы, на якую мы разам з вамі пастаўлены. Я веру...

Гучны, урачысты сьвіст сырэнэ падхапіў яго словы і пачэс высокая, далёка па-за сьцены завсду.

НАПЕВЫ СЫРЭН

Прысьвячаецца трыкутніку завода „Комунар“—
таварышом: *Шулькіну, Левіну, Лаўрусевічу*

Прахор Шумкін сьпешна зьбіраўся ў завод. На гадзінніку паказвала палова сёмае. У кватэры было ціха: за сьцежкаю спала жонка з дзяцьмі. Прахор не хацеў іх разбудзіць і асьцярожліва, прытоенымі крокамі тупаў па пакой.

На сталe, пад белаю хусьцінкаю, ляжалі рэшткі ўчарашняе вячэры. Ён праверыў і пачаў адзявацца.

«Няма калі... Ужо там заскочу ў сталаўку і вып'ю шклянку чаю»,—прапусьціў ён у думках і зараз-ж крануў імі становішча на заводзе: «Так, намячаецца зьніжэньне тэмпаў... Відаць, што ў кавальскім ды ў сьлясарным цаху будзе некаторы прарыў... Патрэбны папэраджальныя меры.: Трывога! Так, у гэткім выглядзе, як я ўчора надумаў. Па цахах пусьціць піонэраў... з барабанамі, з аншлягамі праз плечы... Нечакана, раптам, з уздымам—др-др-ба-ан-ан-ан!. Павінна ўся рабочая грамадзкасьць устаць на баявыя рэйкі... Імя «Барацьбіта» абавязвае... Два гады з перавышэньнем. Ці-ж у асобны квартал дапусьціць прарыў? Нне-э... Трывога!..

Прахор усёй істотаю сконцэнтраваўся ў новым, надуманым ім, баявым пляне. Рашуча, з уздымным настроем ён павярнуў да дзьвярэй. І калі яго рука хапілася за клямку, усьлед даняслося:

— Ты-ж галодны, Прахор... Можа вып'еш шклянччку чаю? Я зараз во згатую. Пачакай...

— Не клапаціся, Ганца, я вып'ю на заводзе...

— Абедаць чакаць?

— Я табе пазваню... Ад'е!..

«Тут галоўная прычына ў нярухавасьці цахавой адміністрацыі.: Раскелзались хлопцы... Гутарачкі, нядбайства.: Скончылі з другім годам пасьпешна, дык зараз, думаюць, можна і адпачыць... Опартунізм і з боку майстра кавальскага цэху і з боку сэкратара цэх'ячэйкі ліцейнага... Трэба вытравіць гэту хваробу... Але і партколектыву патрэбна падцягнуцца... Так, трывога-а...»

Звонкі, выразлівы расьпеў сырэны густым струменем гуку стрэў сэкратара Шумкіна ў адчыненых дзьвярох заводу.

Ён паскорыў хаду, забыўшы прычыніць дзьверы.

На вуліцы яшчэ шарэла, і белыя махрастыя коцікі інею прыгожымі карункамі ўбіралі голяя кароны дрэў, платы, распаўзлася па сьценах дамоў.

На ўсходзе, сталёвае марознае неба ўбіралася ружоваю істужкаю променю. Высокія каміны заводаў тырчэлі цёмнымі слупамі, уочы жмутовыя скруткі першага дыму.

Па абмерзлых тратуvaraх скрыпелі крокі сьпяшыўшых на працу рабочых. Рыпалі варотцы ў дварох, стукалі брамы. У звонкім чыстым паветры чуліся адрыўныя перамаўленьні.

Перапеўваліся гудкі заводаў і фабрык. Чмыхаў густым парам, толькі што пакінуўшы станцыю цягнік.

«Комсамольцы ўчора паказалі сабе малайцамі. І ў ліцейным і ў такарным адчуваецца іх стараннасьць... Пікеты... Зводкі.: Праверка... Ініцыятыва на спаборніцтва між асобнымі опэрацыямі... Новая скразная брыгада... Рабяты гараць энтузіязмам, працоўнаю энэргіяй... Але кіраўніцтва цахамі няздатна ўтрымаць іх на належнай вышыні...»

Прахора перабіў паўторны гук сырэны.

З-за вугла рагавога будынку вытыркла чорная шапка заводскага коміну. Ён ганорна азіраў разложанья на шырокім прасторы корпусы цахоў. Сінечыкі, рэдкі дымок стройна цёк угору, настрэчу сонечным праменьням.

Управа стаялі выведзеныя сьцены новых будынкаў. Недакончаныя, яны туліліся адзін да другога, хаваючыся ў густым пералётах абелезых інеем рыштаваньняў. На рыш-

таваньнях ляжала цэгла, і стаялі нязьнятыя цабры з вапнаю. Як напачатковае—толькі зьлезе сынег, як закіпіць далейшае будаўніцтва... І ў палове лета...

Праходзіць спыніўся.

«Гэта-ж будзе такая раскоша для заводу! Калі ў тым корпусе бляшаны цэх, а ў гэтым клуб, то сталовая?.. Ага? Сёньня ЦРК павінен даць адказ на гэтыя пытаньні... І Сокалаў паедзе ў Маскву у...»

— Таварыш Шумкін!

Нечаканы окліч, пачуты ззаду, схамянуў сэкрэтара партколектыву.

Ён раптам абярнуўся і ўгледзеў дваіх камсамольцаў-сьлесароў.

— Любуешся новымі карпусамі?

— Так... Ідзем... Ну, чым парадуете, хлопцы? Як камсамольскія ячэйкі змагаюцца за плян? Бэрка, Язэп?

— Як тыгры...

Вясёлы, бойкі і жывы Бэрка зрабіў рукою ўплэўнены жэст.

— Усе дваццаць чалавек, як на варце,—дадаў Язэп, сухарлявы, але жылісты стройны блёндын:— Учора перавысілі заўчарашняе... Калі ўзяліся, калі... плян прасоўваем да кожнага станку, самазакрапіліся, як адзін... Ведаеш, таварыш Шумкін, каб гэта тыдзень назад, яўправа ні на процант не адсталі-бы... не...

Комсамольцы-ы, на вас ляжаць вялікія абавязкі, памятайце-э,—дапсміў Шумкін і ад обоіх пачуў цвёрдае завярэньне:

— Памятаем, таварыш Шумкін... Пераканаешся, што мы-ы...

Той-жа жэст Бэркі закончыў яго сказ...

Комсамольцы пакінулі Шумкіна і ўпобежкі, мінаючы, сьпяшаючы у завод рабочых, схаваліся ў варотцах табэльнай.

З заводу праз высокі дашчаны тын ляцелі сталёвыя перапеды рознастайных гукаў. Шырокай хваляй абымалі яны кожнага, хто накіроўваў у завод, цягнучы яго ў асяродзьдзе творчых процасаў соцыялістычнага будаўніцтва.

Пры ўваходзе ў варотцы табэльнае Шумкіну перапяў да-
рогу Бобэрман. Жыцьцярады, рухавы, з неастываючай
ухмылкаю на худым твары, у доўгарукаўнай жукетцы, ма-
лады помдырэктара трымаў у руках шак папер, паказваючы
іх сэкратару партколектыву.

— Паверыш, Прахор, сёньня начаваў на заводзе... Абы-
шоў цахі,—і во—дваццаць новых прапаноў. Глядзі-ы! І ты
знаеш, таварыш Шумкін, якія ёсьць каштоўныя... Люмін з
такарнага цэху падаў..:

— Ну, а з тэмпамі якаво?

— Не здадуць... Не здадуць... Сёньня мне заявілі сьле-
сары такую штуку: сабрацца і праверыць асабовую на-
грузку... Прыклад—Кузін і Бляхэр замест пяці шківаў аба-
дралі па сем... І яшчэ... Бэрэнброс зараз выпрабоўвае Люмі
наву прапанову... А гэты, вось, Крэпіч, ой... Вось ужо ўелася
рвацтва—так і выглядае кулацкая рожыца а...

— Ты куды?

— Я зараз, толькі праверу, ці выкананы заяўкі на вугаль...
Ага, у кавальскім цэху нагналі за ноч да дзесяці процантаў...
Комсамольцы як узяліся, я табе кажу-у...

Бобэрман завярнуў у кантору, цягнучы за сабою лан-
цужок няскончаных сказаў.

Сэкратар партколектыву добрадушна ўсьміхнуўся
яму ўсьлед і схаваўся ў праходзе табэльнай.

«Які энэргічны, усё-ткі, Довід! Золата, не таварыш! Увесь
так і гарыць, рассыпаецца на частачкі... Для яго вытвор-
часць—усё... Вось што значыць рабочая шчырасць і кля-
савая сьвядомасьць».

— Таварыш, Шумкін! Здароў!

Прахор азірнуўся.

Стаючы на хілкіх прыламаных лесках, культпроп заўкому,
Радэвіч, накладываў на сьцяне табэльнай доўгую стракатую
абвестку аб зьлёце манэўранага штабу.

— Таварыш Шумкін, мы ўчора ўмовіліся...

— Аб чым?

— Чытай!

— Хто табе казаў?

Прагор зрабіў сур'ёзную міну, вельмі рэдка наведваўшую яго мяккі, гасьціны твар, і медаўменна пакруціў галавою.

— Ня памятаю. Ты выдумаў, Радэвіч.

Той ажно страсянуўся ўсёй постацьцю, закалыхаўся на лесках, ледзь ня ўпаў і ўзнятым голасам, насунуўшы густыя бровы на выразныя шэрыя вочы, прагучаў:

— Ну, мы-ж згаварыліся, таварыш Шумкін. Я абвясціў гэта па цахах... Сэкратары ячэек гатовяць даклады... У ліцейным назначылі на абедзены перапынак лятучае паседжаньне цэхавога камітэту... Комсамольская ячэйка гатовіць вытворчы рапорт... Колькі разоў адкладалі. Месяц кончыцца, а мы не зьбярэмся падвесці вынікаў... Таварыш Шумкін...

Але бачачы, што сэкратар парткалектыву моўчкі павярнуў ад яго, культпроп заўкому паціснуў плячыма, развёў рукамі і з хвіліну пастаяў у гэткай позе на месцы. Пасьля раптам сарваўся, хапіў на плечы лескі і пабег за сэкратаром... Каля памяшканьня заўкому Радэвіч нагнаў Прагора і ўпічліва заўважыў:

— Калі мы гэтага ня зробім, таварыш Шумкін, успомні маё слова, што ня сумеем усачыць за плянам...

— Ты ня так сумяціся, Радэвіч. Пабольш сыстэмы і плянаваьці... Іначай...

*

Грамадка рабочых пераняла сэкратара парткалектыву пры дзвюрох памяшканьня заўкому. У гулкай разьюшанай гутарцы да Прагора панясьліся дзсяткі рознастайных пытаньняў, пропозыцый, просьб, заяў. Ён не пасьпяваў выслухоўваць, неўпапад адказваючы і памыкаючыся прайсьці ў памяшканьне.

Радэвіч задуменна ківаў галавою, пазіраючы ў бок ліцейнага цэху. З яго прыадчыненых варот ляцеў густы струмень цёплае пары. Над варотцамі вачавідкі таяў сьнег, ападаючы доўгімі цэплякамі з аголенай страхі.

Культпроп заўкому раптам аддзяліўся ад грамадкі рабочых з сэкратаром партколектыву і накіраваў у ліцейны цэх. Але не даходзячы да варот, спыніўся: з суседняга кавальскага цэху данёсься да яго зычны, разьюшаны гоман Радэвіч павярнуў направа.

Калі ён ачуўся ў кавальным цаху, то ўбачыў, як на праходзе стаяла некалькі рабочых, жвава абгаворваўшых якоесьці цэхавае здарэньне. Да яго данясьміся воклічы, якімі рабочыя падзывалі да сябе. Двое з рабочых ківалі рукамі.

— У чым справа? — даведаўся Радэвіч.

Але чакаць адказу было не патрэбна: ён бачыў, што справа ішла аб браку. Майстар цэху Аблоўскі трымаў у руках двухпудовыя ціскі, паказваючы на скошаную губку.

— Гэта ўсё Ліндус нарабіў, во...

Аблоўскі паказаў на стос складзеных пры боку ціскоў і яхідна паківаў галавою.

— Ліндус, ну, а калі і я?..

Бялявы ад злосьці, з пакошанымі вачмі каваль сур'эзна паглядзеў на Радэвіча.

— Я бачу, Ліндус, што ты да нядобрага дапрацуешся. Да-апрацуешся-а... Твайму твацтву ды прагулам рашуча прыдзецца палажыць канец..

Радэвіч паківаў пальцамі.

— Ну, і што-а?...

Каваль адварнуўся і пашоў да горна...

— Вот і вазьмі яго!—заўважыў малатабоец Тапчан:—напсаваў усяму цэху і яшчэ пацьвільваецца... Не-э! Досьць з ім цацкацца...

Інструмантальшчык Палін прашыўся наперад і, стаўшы між майстрам і Радэвічам, абурача загаварыў:

— Паводзіны Ліндуса кладуць ганьбойную пляму на ўвесь цэх... Мы, рабочыя кавалі, настойна патрабуем ад заўкому... ад нашых кіруючых арганізацый зрабіць належныя вынікі. До-осьць!.. Цэх аддана змагаецца за пляч, цэх стараецца як найвышэй падняць сыяг перамогі, а гэта... Мы не дапусьцім трутня ў сваёй працоўнай сям'і, до-осы-іць!

— Правільна-а!

Комсамалец Ключман нэрвова затрос кулакамі.

— Наша комсамольская ячэйка вынесла пастанову пра-
сідь бюро партколектыву...

Усе абярнуліся на вароты: у цэх увайшоў Шумкін.
Раззіраючы па бакох, рэвізуючы ўсё і ўсіх, ён накіраваў
да гутарыўшых...:

— А па-мойму, у даўным выпадку асноўная віна на Аб-
лоўскім... толькі на ім... Паглядзіце, ён зусім занябдаў до-
глядам. Замест таго, каб узняцца на вышыню гаспадара
цэху, каб накіроўваць творчы ўздым рабочых па належнаму
руслу, ён завучыў сабе манэру спасылацца на аб'ектыўныя
прычыны... То яму молат у няспраўнасьці, то баўтоў не па-
далі, то вугалю не даставілі, то... А сам дзе, будзь ласкаў.
А дзе растаропнасьць, а дзе ўпраўнасьць, а разьмерк-
ваньне працы?... Табе-э не адзін Ліндус паднясе гэtkі сюр-
прыз...

Сакратар цэхячэйкі, мужны і цвёрды ў гутарках і па-
вароце, строга паглядзеў на Аблоўскага.

Майстар ажно не ўстаяў ад яго закіду і падаўся назад.

*

Яго месца заняў сакратар партколектыву Прахор Шум-
кін. Бегла акінуўшы ўзрокам прысутных, ён запытаў:

— У чым справа, таварышы?

Сакратар цэхячэйкі спрытна падняў двухпудовыя ціскі
і паказаў іх Шумкіну.

— Дваццаць пар ажно! Паду-уммаць! Дзе былі Аблоў-
скага вочы. За чым ён глядзеў! Вось спасылацца на аб'ек-
тыўныя прычыны — дык мэт, а пасачыць за якасьцю про-
дукцыі — швах.

Шумкін узяў з рук сакратара цэх ячэйкі ціскі, абгледзеў
іх навакол і дадаў ад сябе:

— Дрэнная справа, таварыш Аблоўскі! Я не чакаў гэтага.
Ты нешта нехарошае задуваў, я бачу... Опортунізмам нясе
на ўсе сто процантаў...

Яго пераняў комсамалец Клюман.

— Наша комсамольская ячэйка даўно адмячала гэта,
але...

— Але што?... Ну ладна, таварышы, за працу... Мы ў гэтым усебакова разьбярэмся...

Цэх працягваў наладжаную, разгойданую працу. Гама молатавых удараў аддавалася ў шкляным даху будынку. Пятнаццаць гарчоў жукацелі распаленымі да-белага агнямі. Густое конфэцыі іскраў многалікімі вёрамі ўбірала шэры выгляд ударніцкай майстэрні. Сярэдзінаю цэху, па праложаных жалезных лістоў, падвозіліся транспарты цісковых частак, конвэерам перадаючыся ад горнаў да горнаў.

Плавільная печ для нагрэву плашак на ціскавыя канцы дыхала цёплым струменем паветру. У яе жарале бялелі распаленыя кавалкі жалеза, чакаючы спрытнага закіду кляшчоў, каб выцягнуць іх на здаровую бабку пнэўматычнага молату. Пры молаце ўвіхалася трое рабочых.

Шумкін акуратна, ня мінаючы ніводнага горна, прайшоў з канца ў канец цэхам і вярнуўся да сэкрэтара цэх'ячэйкі, Гальмэрына.

— Справу Аблоўскага трэба вынесці на абгавор бюро ячэйкі.. і чым хутчэй...

— Сёння—заўтра гэта зробім... Наяўны спартузізм на практыцы. Ужо некалькі разоў папярэдзілі — хоць-бы што, упіраецца і ня хоча прызнаваць свае віны... Зайдзі, таварыш Шумкін, на бюро, га?...

— Калі мецьму час... А як з плянам?

— Думаем падцягнуцца... У кожным разе, калі не перавыканаем, то на ст' процантаў ручаю...

— Будзем чакаць!...

*

На дварэ, дзе сьледам ачуўся Шумкін, Радэвіч гутарыў з старым ліцейшчыкам Азерычам.

— Хадзі сюды, таварыш Шумкін, — пазваў апошні. Шумкін падышоў.

— Я кажу, вось, Антону, што ў нашым цаху няладнае з Прыпецем. Ня можа чалавек асвойтацца з ускладзенымі на яго заданьнямі...

— Чаму?

— Рабочыя самі бяруць пачыц, падказваюць, а ён — ні
гы, ні мы... Толькі пакрывае. А з гэтым, браце, далёка ў
наш час не заедзеш. Нне-э! Маса рвецца, пражэ, кіпіць ў
працоўным разгоне, а Прыпець ззаду... Не гадзіцца... Не,
таварыш, Шумкін... Вось загляні...

— Я зараз...

З-пад канторы паказалася трое піонэраў з барабанамі:
яны накіроўвалі ў памяшканьне заўкому.

З яго ганку, у чорнай валасатай жукетцы, з вушаткаю
на галаве, глядзеў ім насустрач старшыня заўкому Лабру-
сэвіч. Ён пастараніўся, калі, піонэры падышлі да дзвярэй
і ўпусьціў іх у памяшканьне.

— Таварыш Шумкін, хадзі, — пазваў сэкратара партко-
лектыву.

Азерыч зацікаўленымі ўзрокамі праводзіў Шумкіна з Ра-
дэвічам, пакуль яны не схаваліся за дзвярыма.

Цесная, брудная каморка партколектыву танула ў сініх
хвалях дыму. Напоўненая рабочымі да адказу, яна ціснула
сваім сьпёртым душным паветрам.

— Ну і накурыйлі!

У адказ на Шумкінаву заўвагу чыясьці рука хутка адчы-
ніла фортачку. Падзьмула халодным, марозным павет-
рам.

— Піонэры!

Рабочыя адступілі ад стала, за якім сядзеў Бобэрман,
і да якога падышлі сэкратар партколектыву з старшынёю
заўкому.

Піонэры паслушна глядзелі ім у вочы.

— Значыць, першым чынам у кавальскі, а там... як, та-
варышы?

— Ясна.

Бобэрман паправіў на плячох піонэраў выразныя лё-
зунгі.

— Пашлі!

Раптоўны, гулкі ўдар барабанаў стукнуў у дзьверы, за якімі хутка вылецеў на заводзкі дзядзінец.

Рабочыя-наведнікі, на чале з шумкіным, апаражнілі памяшканьне партколектыву, праводзячы піонэраў.

Заднія яшчэ ня вышлі з дзьвярэй, як гукі барабанаў даносіліся ўжо з кавальнага цэху.

Бобэрман, прысядаючы ад задаваленьня, тукаў Шумкіну:

— Прахор, падбязы... Паста-арэў?

Праз хвіліну яны былі ў кавальным цэху. Сотня кавалёў і малатабойцаў напружанымі ўзрокамі праводзілі выхадзіўшых з цэху піонэраў. Кожны стаяў так, як яго зась вытворчая трывога. На сур'ёзных, настарожаных твароў скрозь пот і сажу бегала працоўная цікавасьць, якую абудзіла сваясаблівае здарэньне.

Некалькі чалавек перапынілі Шумкіна з Бобэрманам.

— Трывога?

— Як бачыце. Сёньня ўсе на мітынг.

— Ну, а ў чым справа, таварышы?

— На заводзе ёсьць адзнакі прарыву...

— А хто вінават?

У Шумкіна і Бобэрмана ўпіліся некалькі вострых пытальных узрокаў.

— Рабочыя аддана працуюць... За рэдкім выключэньнем, ніякіх перабояў, — заўважыў адзін з кавалёў.

— Непаладкі з адміністрацыяй, таварыш Шумкін... Паглядзі-ы, во... — пераняў другі, паказваючы на зломанае дзяржаньне ў молаце.

— А з падачай матэрыялу... Прыдзеш зранку і чакай паўгадзіны, пакуль атрымаеш работу. Не гадзіцца-а так.. Калі па баявому, дык ні хвілінкі не скрадай, пільнуй, каб праца, як вада, цякла, цякла, цякла... Але Аблоўскі!..

Ён пагражаючы паківаў у паветры рукою.

І хоць то ня быў сыгнал каму-кольвечы, але Аблоўскі прыбег на кіў рукі.

— Ізноў пра мяне? — трывожліва з яхіднасьцю дагадаўся майстар цэху.

— А зразумела...

— Ну, паглядзі, таварыш Шумкін, таварыш Бобэрман...
Аблоўскі паказаў рукамі на заваленае прадукцыяй па-
мяшканьне цэху.

Чорная маса рагатых ціскоў паглядзела на іх з усіх
бакоў неапрацаванымі шчочкамі.

— Прасіў-маліў таварыша Леміна: прыбяры, аслабані
цэх; пастаў пару новых гарноў — дык не.

— Го-а-а!

Бобэрман орыгінальна заківаў галавою і паказаў май-
стру цэху ўказны палец...

— Ты ўсё на другіх, ты ўсё на другіх, а сам? Хто, як
ня ты, гаспадаром цэху? Аблоўскі-ы-й памятай! мяне не
абдурьш, ведаю... Опортунізм заядае...

— Плёткі-ы! — выгукнуў Аблоўскі, — дарэмшчына... Абы
віну пералажыць...

Ён не пасьпеў падабраць чарговы сказ, як пахіленая да
яго галава старога Тапчана адцягнула да сябе Аблоўскага
ўвагу.

— Паліка-ар... Ня злуй, супакойся-а... А ўчора, калі ў
нас нехапала лап, калі Аболаў не падаслаў баўтоў, калі вы-
шаў вугаль, колькі разоў табе дапаміналі пра гэта... І я,
і Савель, і Мэрліс, і... А Палікар — і ня лыс... Вынаходз-
твам займаецца... Падумаеш — выдумаў... За капейкамі
гонімся, а сотні губяцца... Цэх ня мае гаспадара — вось у
чым сабака зарыла...

— Во-а...

— Праўда, дзядзька Тапчан, праўда...

Аблоўскі маўчаў, няўвераны ў сваё апраўданьне. Ён ня
мог сыйсьці з месца, пакуль Шумкін з Бобэрманам не ачу-
ліся за варотамі заводу...

*

Гальмерын пагнаўся за імі, каб паказаць толькі што на-
клееную сьвежую насыценку. Але іх пераняў дырэктар за-
воду Леміна. Размахваючы рукамі ён абурана ляяўся на
толькі што праехаўшых дваровых работнікаў.

— Я проста ня ведаю, што з імі рабіць. Колькі разоў даваў вымову — не-э.. Вось хай-бы падумаў другі, што гэта-ж дабро, а ня сьмецьце

Лемін паказаў таварышом паржавеўшую, абледзянелую шрубру.

— Дык дзе там! Ляжыць—няхай ляжыць...

Нядаўна дахітрыліся развалінамі абурыць касьцёр дроў, і нібыта тыя пасьмеваюцца... Ну што-ж з такімі...

— Гэтага вась, Пляваку трэба вызваліць ад працы. З яго нічога ня будзе. Расклаўшыся тып... П'яніца, рвач, чужы элемент... У мяне маюцца весткі...

З бляшанага цэху выніклі гукі барабану. Гуськом, роўнымі адмернымі крокамі трое сур'ёзных не па гадох маладзаватых хлапчукоў накіроўвалі проста на іх.

У вокнах такарнага цэху паказалася да дваццаці рабочых. З ветлівымі ўхмылкамі яны зацікаўлена праводзілі ўзрокамі рэзвых сігнальнікаў.

— Сто-оп!

Зьлітны ў адно, удар трох барабанаў адбіў заключную ноту.

— Бравва-а!

Шумкін пастукаў па плячы пярэдняга піонэра і праказаў:

— Аднясеце ў атрад барабаны.

*

— Вы былі ў кавальным?

Лемін нагнаў Шумкіна з Бобэрманам пры ўваходзе ў заўком.

— Былі!

— Ну, як з Аблоўскім? Паверыце — далей я з ім не магу. Ізноў дваццаць пар ціскоў на выкід... Ну проста...

Лемін распачліва разьвёў рукамі.

— Сёньня-заўтра з ім пакончым. Бюро цэх'ячэйкі выносіць на абгавор...

— Вызвальце мяне ад яго, калі ласка... Гэта-ж наяўны опартунізм. Чалавек зусім распусьціўся. Гутаркі, спасылкі

на адсутныя прычыны — і цэх як бяспрызорны дзяцюк. Прoшлую дэкаду комсамольцы... Ключан... А гэта...

— Але замены, вось...

Бобэрман хапіўся рукою за галаву, момант падумаў, адаля раптам завярнуўся і пабег ад іх проста у варсты ліцейнага цэху.

— Назначым Друка... Таварыш спраўны. Пры гэтым і тэхнічная асьвета...

— Друк? А чаму-ж... Гатоўся выступіць на мітынгу... Яны разышліся.

*

— Таварыш Лемін! Тт...

Дырэктар азірнуўся на водгук.

Яго даганяў з разгорнутым плякатам у руках разбюшаны Радэвіч.

— Чаго табе?

— Апаражняй клуб. Нам недзе праводзіць сход. Вось надыходзяць канфэрэнцыі моладзі, сход і выбары дэлегатак, тэхнічныя курсы — хоць разарвіся, а памяшканьня...

Адрыўныя нервовыя махі рук былі адказам Радэвічу.

Той ледзь ня выпусьціў з рук плякату, разгневана так паглядзеў на Леміна і ўздрыгнуў усім целам:

— Зрываеш працу...

Лемін сказаў ня ўчуў. Ён ужо ішоў між двух шэрагаў вяртлявых станкаў такарнага цэху ў справоджаньні майстра Бэрэнброса.

— Цесна, таварыш Лемін... Вось-бы каб хоць праз адзін станок, а то няма разгарненьня. Паглядзі, як нагужана ўсюды сыр'я — вольнага месца не знайсці.

Лемін падышоў да новага, добра дагледжанага станка, абрэвізаваў яго з усіх бакоў і праверыў работу.

— Добра працуе?

— Прымерна... Нажы, як па маслу.

Прыгожы, задуменны твар дырэктара пакрыўся ўцешлівай ухмылкай.

— Свае, а дадуць ачко замежным...

— Г-гы-эх, яшчэ як!..

Майстар супыніў станок. Да іх падышло пару рабочых.

— Я думаю, гэтыя станкі можна будзе ўладзіць у тым канцы, — парадзіў адзін.

— З гэтым можна пачакаць.

— Ня можна, таварыш Лемін, — пасупярэчыў другі: — многае залежыць ад іх нормальнае, бесьперабойнае працы. Цяпер...

— Вы кончылі заданьне? Бярэце шківы... Памятайце-э дагавор....

Яшчэ дырэктар з майстрам не пасьпелі адварнуцца, як рабочыя апынуліся пры сваіх станках.

Па ўсяму цэху стройным суладзьдзем кіпела работа. Зьліттыя ў адно цэлае дзесяткі такоароў неадгільна стаялі пры станках, уважліва і старанна разганяючы тэмпы ўдарнае працы.

— А як справа з якасьцю?

— Змагаемся... і пасьпяхова... У гэтым месяцы, думаю, процантаў на дзесяць, самае меншае, брак зьнізіцца...

— Болей увагі, таварыш Бэрэнброс, — гэта наша важнейшае заданьне.

Лемін шакінуў майстра і прайшоў у суседні, ліцейны, цэх.

*

Сырэна сьпявала перадабедзены сыгнал. Гучныя прарэзьлівыя яе напевы абягалі раскіданыя корпусы заводу, адбіваючыся ў шкляных хібох дахаў. З-за ваколічных будынкаў, у бок раскінутых паплавоў надрэчча, несьліся сустрэчныя, працяжныя гукі з прамысловага кутку маладое пролетарскае сталіцы. З адчыненых варот цэхахвых корпусоў паводкаю цяклі рабочыя. Широкая гала дзядзінцу хутка запоўнілася чорнымі фігурамі сотняў людзей. Адны з іх сьпяшылі ў бок заводзкай сталовай, другія беглі ў вароты, трэція пераходзілі з цэху ў цэх, закусваючы на хаду і пры закусцы перакідаючыся гучнымі, адрыўнымі сказамі.

Каля нядаўна прыклеенага на сьцяне пажарнай вялікага плякату сабралася да дваццаці чалавек. У рэзвай, бойкай гутарцы на ўсе лады пераказвалася нядаўна праведзеная па цахах трывога. Водгукі яе луналі над галовамі прагна чытаючых выразныя паведамленьні аб мітынгу.

— Не здаваць, таварышы, — гукаў малады, даўгаязы, рухавы сьлесар: — барацьбітоўцы дагэтуль ішлі першымі. Сорамна, таварышы, будзе... сьлясарны цэх кандыдатам на прэмію... Трэба падцягнуцца...

— Мы не адстанем, — запэўніў прыгнута ад доўгае працы, рыжабароды токар... Ды вунь у кавальным штосьці ня зусім... Опартунізмам панясло ад майстра...

— І ў нас з Багнаю нягладка... Паглядзі—ужо трэці дзень, як ня выходзіць на працу... яшчэ не дачыста вымелі рэшты надобных тышусаў...

Гутарка расла, рознастайнілася, накіроўваючыся на абгавор пытанняў прампліну. У цвёрдых, завяральных, бадзёрых сказах зычэла стальная ўпэўненасьць у іх поўнае выкананьне. Заданні соцыялістычнага будаўніцтва пролетарскаю сьвядомасьцю прасякалі нутро рабочых, абымалі іх настрой і ў пералівах голасоў зычэлі ў чыстым марозным паветры.

— Палова дванаццатае?

— Ужо даўно.

Шумкін паглядзеў на гадзіннік, але не пасьпеў вярнуць яго ў кішэню, як пачуў на плячы чыюсьці паложаную руку.

— Боберман!

— Ідзем перакусім. Я зранку ня еў нічога.

— А я, думаеш, еў...

Яны вышлі з памяшканьня партколектыву.

На дварэ іх перанялі двое ліцейшчыкаў.

— Мы толькі што рашылі на сходзе перанесьці на другі месяц выходныя дні. Але пляну не здамо.

Шумкін падумаў.

— Можа нікавата, таварышы?

— Усе, як адзін... Цэх змагаецца, як і другія, за пераходны сьцяг... Гэта ня пустыя словы, таварышы...

— Прыпець падкачаў...

— Ну, што-ж... яшчэ абгаворым...

Ліцейшчыкі завярнулі ў цэх.

Пусты струмень вылецеўшае пары пагнаўся ўсьлед Шумкіну з Бобэрманам.

— Трывога вышла ўдачна. Ты добра, Прахор, надумаў...

Шумкіна палісьцілі словы таварыша.

— Рабочыя адгукнуліся поўным спачуваньнем.

Сырэнныя гукі сталёвым шротам забрашчэлі па шкляным шчылку ліцейнага корпусу.

*

— Вось, Довід, маеш!

Бобэрман, як трымаў ложку з супам, так і апусьціў яе ў міску. Замурзаная, зложаная ўпяцера сіняя паперка адцягнула яго ўвагу ад яды.

Ён весь увайшоў у праніклы, сконцэнтраваны ўзрок, пільна разьзіраючы няроўныя, няскончаныя сказы тлумачэньняў прапановы. Вычытваў кожнае слова, перапытваючы яго ў аўтара прапановы, высокага, здаровага, з разумным суровым тварам токара. Прыложаны накід чырцяжу, зроблены ад рукі няроўнымі лініямі, але зразумелы па сваёй канструкцыі, цікавіў памдырэктара.

— Во, гэтых пару вінтоў трэба разьяднаць на паўміліметра адзін ад другога, а боўцік зрабіць ператочным, і лапка самастойна будзе адчыняцца. Атрымаецца, во, лёгкасьць згіну і практычнасьць... Разумееш?...

— Разумею... А зашчапка як?

— Зашчапка будзе адкідацца во сюды...

Бобэрман задаў токару яшчэ некалькі пытаньняў, усьміхнуўся і палажыў прапанову ў кішэню.

— Добра, таварыш Лазарчук, разглядзімо ў спешным парадку.

Лазарчук разам з другімі пакінуў сталовую. Але Бобэрман не астаўся адзін: месца Лазарчука тут-жа заняў Ліндус. Перабіваючы Бобэрману абед, ён пачаў спавядацца ў сваёй невінаватасьці па браку ціскаў. У яго блытанай, няшчырай гутарцы вельмі выразна сьвязаціліся даволі акрэсьленыя дзялячкія ноткі, вырываліся недрыхарошаныя ўпаднічкія ды шкурнічкія сказы. У тым, што з яго рук вышла столькі браку, па Ліндусу, былі вінаваты і майстар цэху, і адміністрацыя заводу, і... савецкая ўлада...

У Бобэрмана, слухаючы Ліндуса, перабягалі нэрвовыя дрыжыкі па ўсёй постаці. Ён то памыжаўся выйсьці з-за

стала, то намерваўся кінуць яму рэзкім, бічавальным сказам, каб Ліндус зразумеў, як на яго глядзяць таварышы і што ён заслужыў ад іх сваімі нетаварыскімі, непролетарскімі паводзінамі на заводзе. Але Бобэрман адчуваў у сваім нутры мулкую думку, якая дыхталала яму выглядаць у Ліндусе ня зусім згубленага чалавека, не таго, які ўжо ня суме ніколі выйсці на роўны шлях чеснага рабочага-ўдарніка. Для гэтага...

Бобэрман сядзіта паглядзеў на Ліндуса, кінуў недаедзеную катлету і праказаў:

— За твае паводзіны на прадпрыемстве, за твае настроі і... цябе трэба так ударыць, каб ты доўга-доўга памятаў...

— Паглядзімо яшчэ!

— Так, паглядзімо.

*

Праз пару хвілін Бобэрман абходзіў адкрытую майстэрню перакідак. Ён прышоў сюды, калі Шумкін толькі што яе пакінуў. У майстэрні, пад шофкаю на тонкіх слупках, жукацела да дзесяці пераносных горнікаў. Брашчэлі пад малатамі доўгія палосы жалеза—шынаў. Вакол стаяла і ляжала процьма недакончаных перакідак. Пры іх тырчэлі сагнутыя шыны, лісты жалеза.

— Бригада памятае ўзятую ўстаноўку! — папярэдзіў Бобэрмана жвавы і энэргічны комсамалец Сажан.

— Рабяты—паглядзі-ы...

Звычайная мяккая ўхмылка заліла Бобэрманаў твар.

— Добра, добра, рабяты... Вы яшчэ ніколі не адставалі ад другіх.

— Наша комсамольская бригада намерна ўзяць на буксір зборачныя станкі слясарнага цэху... Паглядзі! Бобэрман бачыў, як ажыўлена кіпела праца. Над брыгадаю маладых ударнікаў ачула насіўся творчы імпэт...

Між імі ішло баявое спаборніцтва. Ні адкрытае паветра, ні марозьлівы дзень, ні недасканалае ўсталяваньне прыладаў—нішто не перашкодзіла разгорнутаму разьбегу ўдарнай працы. Майстэрня адбівала ў сабе лепшыя паказчыкі рабо-

чага натхнення, шчыльнае зьліцыце кожнага комсамольца з азначанай функцыяй у непарыўным конвэеры працоўных процэсаў.

Памдырэктару, нядаўна ўзятаму ад станка на гэта адказнае месца, рымсціла тут-жа, у гэтую-ж хвіліну, скінуць з сабе занашаную жужетку, адзець хвартух, закасаць рукавы і ўліцца ў баявы атрад комсамольскае ўдарнае брыгады. Бобэрман ужо адчуваў, як яго таўхала да першага горана; ужо ўсёй постацьцю ён пахіліўся наперад, ловячы ўзрокамі вольны малаток, але раптам успомніў, што яму трэба сьпяшыць у бюро рацыяналізацыі. У кішэні ляжала прапанова Лазарчука, а ў бюро іх было шмат неразгледжаных...

— Да дваццаць пятага—сто процантаў,—пусьціў за ім стараста брыгады і сустрэў сабе ў адказ бадзёрачы, востры ўзрок Бобэрмана.

З-пад шофкі пакацілася па рэйках новая, толькі што скончаная, перакідка.

Яна спынілася каля раду патэнтных сьмірноўскіх станкоў, выробчасьць якіх за апошнія два тыдні была паднята брыгадаю з пяці штук на дзевяць.

Пры выйсьці з заводу, каля выстаўкі браку стаяла з дзясаткаў такароў. Яны заўзята абгаварвалі новы выпадак з бракам, толькі што вывешаны сьвежым экспонатам. Гэта быў поршэнь для насосу, з двух канцоў на сантыметр ператочаны. Работа вядомага манкіроўшчыка, тыповага бракуна, Стэльмаха.

— Навіны?

Бобэрман уталспіўся ў падвешаны да браку пашпарт і закруціў галавою.

— Ізноў стары знаёмы? Трэба было чакаць. Ліндусаў сябар—абое рабое.

Расхваляваны, нэрвова тупаючы пры выстаўцы, майстар цэху Бэрэброс злосна махаў рукамі і лаяў віноўніка здарэньня. Яму з ня меншым абурэньнем уторыў комсамалец-ударнік Рошчына.

Другія згодліва і адабральна пераказвалі:

— Т-так!

— Та-акк!

— Ннумар!

— Пту-ушкаа!

Рабочыя падзялялі недавальненне любімага імі майстра і далучалі да яго скаргаў свой гнеў на Стэльмаха.

Бэрэнброса ні адзін рабочы ня мог западозрыць у дарэмшчыне, у непатрэбным закідзе таварышу, у лішня выказаным слове Бэрэнброса, ведаюць усе, як адзін, адданы цалкам справе прадпрыемства. Няхай скажуць такары, няхай пададуць характарыстыку комсамольцы, няхай. Усе сыдуцца на тым, што Бэрэнброс гаспадарнік і таварыш, адміністратар і сябра ўсіх ста рабочых цэху. На яго можа крывіцца адзін Стэльмах, ды пара яму спачуваючых.

Бэрэнброс любіць наладжаную, бесьперабойную, спорую працу. Нязьмігутна сочыць, каб ніводзін фрэзэр, ніводзін абдзіральнік, сьвярдлоўнік ня выходзіў з оркестру працоўнае сымфоніі. На ўсыцяж усяго доўтага корпусу, як акінуць вокам, усе станкі павінны вярцецца па-баявому; пасы нацягнуты на паспяхальную скорасьць—рабочыя мусяць не перацінаць жаднага мотыву.

Заданыя пляну—яго заветы. Нутраныя рэсурсы—на падліку; і кожны станок, точачы валік, ці абдзіраючы шкіў, ці раўнуючы рубы каменярубілак, адліваюць сваімі павертатамі сумавыя адзінкі дадзеных цэху наметак.

І Бэрэнброс не на вецер кідае словамі, калі дае завярэньне выканаць плян у намечаны тэрмін. А Стэльмаху гэта нялюба. Сям'я не без калекі... Але зламыснае, намеранае шкодніцтва—тут, браце, даруй: яно ня сустрэне сабе спагады ў сям'і таварнага цэху. І зараз во... з Бэрэнбросавых вуснаў нясецца:

— Я перадаю табе, таварыш Бобэрман, настойнае патрабаваньне рабочых цэху: Стэльмаха, контролёра і прыёмшчыка аддаць грамадзкаму суду. Даволі патураньня...

З дзв'ярэй табэльнае няпрыметна падышоў Шумкін і, палажыўшы Бэрэнбросу на плячук руку, спакойліва праказаў:

— Бюро партколектыву гэта абсудзіць.

— Ну, таварыш Шумкін, ну, я табе кажу, усё мерам-бы назнарок: колькі разоў яму папераджалі, хоць-бы што... Тут зусім не ад несьвядомасьці, не... У гэтым я бачу злачыннасьць...

— Даволі! Справа ясна... Рошчына, зодзем у бюро па гэтай справе... А зараз—скснчана...

Бобэрман зачыніў дзьверцы выстаўкі і сьпешна схаваўся ў табэльнай. Шумкін накіраваў да памяшканьня заўкому.

На чалé з Бэранбросам такары пашлі ў цэх.

Задуманым, апусьціўшы голаў, дырэктар Лемін стаяў у дзьвярох ліцейнага цэху. З памяшканьня заўкому вышаў сьмяючыся Лабрусэвіч. Не падвязаныя навушнікі трапалі аб плячукі расьцягнутымі рамужкамі; жукетка, не зашпленая ні на адзін гузік, расхлествала крысы.

— Таварыш дырэктар, чаго задумаўся-а?

Лемін падняў голаў і паглядзеў на Лабрусэвіча.

— Ласьне няма над чым думаць? Ты, нябось, таксама сочыш за ходою працы і, пэўна, ведаеш усё навiны на заводзе, га-а?

— А што-а?

Ня думаю, каб ты згадзіўся з тым, што няма чаго думаць...

— Ну,, ладна... Плянуй даклад—зараз мітынг...: Трэба падвастрыць увагу на якасьці... Абавязкова—гэта асноўнае ў бягучых заданьнях...

— Якасьць! Гэта-а... Вось узяць кавальны цэх—я толечкі што адтуль—бяда-а. Аблоўскі нарабіў спраў, што яго лішнія хвіліны нельга далей пакідаць у цэху... Ліндус... ну, ты мо' чуў... зацяты опортунізм на практыцы... Гуляюць гутарачкі, размоўкі, а майстар...

Дырэктар шырока разьняў рукі і прыціснуў голаву да плеч.

На худым, прадоўглым, заўсёды з тонкаю, мяккаю ўхмылкаю твары старшыні заўкому ўспыхнула мулкае здзіўленьне.

— Дык чаго-ж чакаць? Трэба хутчэй аздараўляць кіраўніцтва цэхам... Опортуністычную ашруту мусім вытравіць...;

Да іх накіроўваў тэрой размовы Аблоўскі. Яшчэ з адгону каля сажно ён гняўліва разводзіў рукамі, з-пад казырку паглядаючы на дырэктара заводу і старшыню заўкому. Падшоўшы да іх, ён голасна пачаў выліваць сваю нягрунтоўную, занавесную крыўду.

— Я болей так працаваць не магу. На частачкі ірвуся, лётаю, як шалёны, бесьперапынна днямі і начамі на заводзе, а мне тычуць опартунізмам. Або я вінават, што тры дні ня могуць мола́та падрапараваць, што кожны дзень трэба шукаць баўтоў для цісок, што... Цэлы шэраг прычын знадворнага характару, а віновен я адзін... Ласьне можна так..:

На майстравым блядым, хваравітым твары выскачылі чырвоныя суніцы. Але ён упарта трымаўся за сваю нявіноўнасьць.

— Ты цішэй, таварыш Аблоўскі,—узьяў яго за руку Лабрусэвіч:—Не хвалойся. Лемін-жа не за свае ўласныя інтарэсы цябе папікае... Павінен ведаць—не малы і партыец... Ён адміністратар заводу, і адказвае за кожную шрубку. Яму партыя ўручыла гэту гаспадарку, як свайму давернаму... Так што, таварыш, ня можна зводзіць да асабовых інтарэсаў... Ну, а вось тое, што ты ўпіраешся, не сазнаеш свае віны, тое яшчэ болей, болей, Алёша, на цябе кідае цені...

Прадзаўксмава рука паднялася ўгару і на ўзроўні Аблоўскага ваччу выпрастала ўказны палец.

— Тады я і сам ня знаю, што...

Аблоўскі праглынуў канец сказу, заключыўшы яго злосным махам рукі.

— Ты пасудзі, Ваня, сам...

Дырэктараў кругмы псёны твар з адбіткам шчырага клопату да заводу выказваў ахапіўшае яго абурэньне. На роўным, замаршчыненым лобе, пад якім гарэла пара крыху пакошаных празрыстых, смольных вачэй, бегалі ўздрыгі ад напружаных думак. Густая шчэць неабрытых шчок серабрылася налётам сівізны... Завод «Барацьбіт» пры загадваньні Леміна вырас з невялікіх майстэрняў у буйнае, рэспубліканскае прадпрыемства. Жменька ў пару сцень рабочых ператварылася ў паўтаратысячную іх грамаду. Шэраг будынкаў, дзе месяцяца ліцейны ды кавальны цэхі,

узнесены з яго ініцыятывы.—Асортымэнт прадукцыі пашырыўся да сарака рознастайных вырабных рэчаў. На кожнай будыніне, на сотнях станкоў і на дзесятках горнаў, на многамільённай тары ліцця запякаліся яго гарачыя стараньні, думкі і трывога. У яго нутры, як у камэртоне, адбываецца зьлітная музыка працы, слаіцца на паасобныя тоны, вібрацыі і мотывы, кожны з якіх выклікае свае асаблівыя настроі. Перад Лемінам, як у люстры, у поўным абліччы і зьмесьце, у рознастайных пэрыпэтыях дзеннай і ночнай працы праходзяць многалікія процэсы завадскога жыцьця, бурлівага, як паводка, і ўздымнага, як праменьні сонца. Порча, непаладка, тормаз ці вышчэрб—ці-ж ня першым чынам да Леміна?

Ад яго не схаваеш жаднае дэталі вырабу, не абманеш неправідловым зьвёртама драбнейшае шрубкі.

Лемін — сьлесар, і яго рука яшчэ носіць мулкія адбіткі чорных мазалёў, якіх ня сьцерлі вострыя думкі гаспадарніка. Яму зразумелы кожны паварот махавіка, як кожная выемка на валіку да насоса, як таўшчыня ціскавае буксы, якія старанна вытачвае Караеў. Уцягнутыя пры станках сталёвыя пылінкі гартуюць яго волю, разьведзены ў горнах агоні распальвае натхненьне. Лемін, як страла, якую пускаюць праз цахі, не абмінае ніводнага з іх штодня некалькі раз. Завод, як мэханізм перад мэханікам,—на далоні ў дырэктара.

А Аблоўскі спрабуе жонгліраваць надумам прычын, за якімі-б ляпей было схаваць сваю віну.

— Ты пасудзі, Аблоўскі, сам, хто, як ня ты, дапамог Ліндусу сапсаваць гэтых дваццаць пар ціскоў? Тое, што ня было баўтоў? Каму ты дурыш галаву? Мы абудва партыйцы, абудва рабочыя, і я ня менш твайго разумею процэс кавальнае працы... Прызнайся — ты паграз у опартунізьме, як...

Лабрусэвічава рука стрымала разгарачаныя ўзмахі Леміных рук.

— Ясна, таварыш Лемін... Аблоўскі...

Зпад канторы даносіўся вокліч:

— Тавва-арыш Лемін! Ттаўвв-ар...

Лабрусэвіча клікалі ў заўком.

І расьпеўная сырэна, прыбіваючы Аблоўскага да аднаго месца, праводзіла Леміна ўправа, Лабрусэвіча — ўлева.

— Ужо пачатак чацьвертае. Таварыш Шумкін! Дык гэта заўтра абавязкова спатканьне з нямецкімі рабочымі ў прысутнасьці старшыні цэху і старшыні саюзу мэталістаў? Я паведаміў амаль усіх старыкоў... Расклеіў плякат. Добра-а?

Радэвіч прыгнуўся над сталом і пільна ўглядаўся ў Шумкінаў сур'ёзны ў гэты момант твар, чакаючы адказу.

Шумкін уважліва пераглядаў кучу падложаных яму паперак. Радэвічавы словы ён прапусьціў між вушэй.

— Таварыш Шумкін! — настойваў на сваім культпроп заўкому: — Я пытаю цябе: будзе праведзена намі намечаная на заўтрашні вечар гутарка з старымі рабочымі? Чуеш?

— Гутарка? — перапытаў сэкратар, не адрываючыся ад разгляду папер.

— Так, гутарка, у прысутнасьці...

— Папрасі, Антоша, Канопіка напісаць проект адозвы да мэталістаў. Ну, прасачы, браток, каб публіка не забыла зьявіцца на мітынг... Памятаеш?

Адна за другою паперкі перабягалі праз рукі сэкратара партколектыву. Ён лавіў іх сэнс наляту, умоўленымі знакамі адмячаючы прагледжаную. Было відаць, як напруджаная праца думак уцягвала ў свой вадакрут дзесяткі рознастайных заданьяў бягучае працы. Кожнаму з гэтых заданьяў, як шрубкам у станку, Шумкін адводзіў адзначаны тэрмін, пакуль папярэдні, а пасья больш дэталева распрацаваны. Усе гэтыя перагледжаныя паперы складалі сабою неад'емныя частачкі аднае складанае, абымаючае ўвесь завод, кіпучае і пявучае працы па выпаўненні бягучых вытворчых плянаў. Беленькія лісточкі з сінімі радкамі зьместу былі непарыўны з выкручастымі, вёрткімі стружкамі з-пад фрэзера, з бліскучымі, вымеранымі да міліметра пазамі цяжкіх вечак камнядрабілак. Удары малатоў і букеты палкіх іскраў, бегатня пасоў і паверт сьвярдзёлкаў убіраліся купкамі выразных, засядаючых у галаве, як пуля ў дубе, сказаў.

— Не забыўся, што я кажу? — праз колькі хвілін праверыў Шумкін, ужо гасьцінна паглядзеўшы на неадступнага Радэвіча.

Культпропавы рукі сашчапіліся пальцамі на галаве, сагнуўшы шэрую кепі ў трубачку. Ён яшчэ вышэй падняў і без таго крыху вышэйшае левае плячо, недаўменна паглядае ў задымленую столь і праказаў:

— Або я калі што забываю?

Пасьля ў міг завярцеўся на адным месцы, чмыхнуў носам і заверыў:

— Часу хопіць.. Я нават на заўтра склікаў сход рабкораў. Насьценкі павінны байчэй адгуквацца на хаду вытворчых манэўраў... Комсамольцы...

— Колькі часу? — перабіў яго Шумкін.

— Зараз сырэна...

Гэта сказаў ужо культработнік Перчыкаў, які заставіў сабою выслабанёнае Радэвічам месца.

Радэвіч ачуўся пры тэлефоне, на ўсё памяшканьне вытукваючы лічбы тэлефону саюзу мэталістаў.

— Што ён расхадзіўся-а? Ляманту, як крымінал.. — выказаў Шумкін і абярнуўся да Перчыкава.

— У цябе прэсэкт рэзолюцыі гатовы?

— Канчаю, таварыш Шумкін.. Або ў гэтым шоламе..

— Пойдам у клюб.

Голас быў рэдактара шматтыражкі Евеля Бурэвіча.

Ён толькі што кончыў аточку пятага шківа, і нямыты, з шустра бегалючымі, глыбокімі і разумнымі вачмі на скрыўленым ранаю, атрыманай у грамадзянскай вайне, твары, прыбег на вочы сэкрэтара партколектыву. Упершыся празрыстым узрокам у чытаную Шумкіным паперку, ён напружана чакаў, пакуль той да яго адвернецца.

Цішжом, адкінуўшы ў бок Перчыкава левую руку з разнятымі пальцамі, Бурэвіч праказаў:

— Шлёма, цыгарку маеш?

Перчыкаў ня стрымаўся ад сьмеху і таўхануў рэдактара ў бок.

— Свае-ж вунь па-за вушамі; пабірайка.

Га-а-а-а! Шэфрэдактар тут,—схіліўшы голаў, праказаў Шумкін. — Прынесь сьвежы нумар газэты?

— Які скоры!

Хітрая ўхмылка прабегла пад вачыма спакойнага рэдактара.

— У мяне ўжо ўсё гатова... Заўтра... Пастой... Панядзелак, серада... У чацьвер павінна выйсьці... Ну, паверыш, мы толькі ў дваіх з Паркавым. Разрываемся... Той цэлую ноч ня спаў, бедны. Корэспондэнцыі, артыкулы, зводкі...

— Ну, ты не залівай пушку, Евель...

У Шумкінавым сказе Бурэвіч ня вылавіў ні каліва злосьці. Сэкратар выказаў яго з удзячнай таварыскай мяккасьцю, з налётам асьцярогі, якою ён заўсёды папераджае сваю далейшую гутарку.

— Я памятаю і тэрмін і адказнасьць. Во-а.. халера ты...

Бурэвіч мігам выхапіў з кішэні скамечаную, замурзаную паперку і працягнуў яе Шумкіну.

— Выпіска з пастановы бюро... Неадлучна са мною...

— Помні, жулік, што са мною жарты малыя. Няхай толькі і на гэты раз зманіш — не дарую.

— Таварыш Шумкін! Сход у зборы!

Прасунутая ў дзьверы галава старшыні заўкому ня вылезла датуль, пакуль Шумкін не падняўся з месца.

Усе ў чацьвярых яны паспяшылі ў клуб.

*

Памяшканьне клубу кішэла рабочымі. Расстаўленыя густымі радамі лаўкі не маглі ўмясьціць на сябе масы прышоўшых на сход. Імі запоўніліся праходы, вольныя лапкілы пры дзьверах, усходцы на невялічкую клубную сцэну.

Сядзячы пры століку, рэгістратары не паспявалі запісваць. Доўгія рады прозвішчаў пераносіліся на чацьвэртый старонкі густа сьпісаных аркушаў. Было вачавідкі, што заводзкая трамадзкасьць поўнасьцю ўявіла сабе ўсю сур'ёзнасьць пастаўленага пытаньня, зьявілася ў клуб з рашучым намерам вырашыць яго... Уздымны настрой хвалямі хадзіў па запоўненым клубе, выліваючыся ў гулкае, моanolітнае гудзеньне, сьведчыў аб каразьлівай настарожанасьці. Яна, гэта настарожанасьць, раптам ператварылася ў форму натужнага, сконцэнтраванага маўчаньня.

Сотні воч накіравалі палкія ўзрокі на сцэнку, дзе моўчкі тупалі пры чырвоным стале дырэктар Лемін з сваімі двума памочнікамі.

Маніёр рэгуляваў сапсаванае святло. Памінутна над сцэнкаю ўспыхвалі зырккія лампіёны.

— Пара-а! Пара!

Вымаганьні нясьліся настрэчу ўвайшоўшаму сэкратару партколектыву.

Шумкін хутка апынуўся пры стале на сцэне, перакінуўся некалькімі словамі з Леміным і запрапановаў:

— Я думаю прэзыдыум выбіраць ня будзем?

— Н-не! Не-ээ!

— Слова даецца таварышу Леміну.

Па залі пракаціўся гулкі шолом. Але раптам усё замерла. І словы дырэктара звонка падалі ў настарожаную цішу.

— Я буду, таварышы, зусім каротак. Я толькі вылажу вам голыя лічбы, за якімі будзе ваша слова. Чуйце: на трэцюю дэкаду бягучага месяца мы маем выкананьне: па кавальнаму цэху—тысячу пар цісок, а трэба—тысячу дзэвьесце; выканана васьмідзсят чатыры процанты; ліцейны цэх даў сорак тон, а на пляну павінен пяцьдзсят.. Ня выканана дваццаць з лішнім процантаў, сьлясарны...

Лічбы і вылічэньні роўнымі, адмеранымі ўдарамі-словамі выпадалі з вуснаў дырэктара, размятаючыся па клюбу. Водгукам на іх былі недаўменныя пераглядкі, адрыўныя перашэпты, пацісканьне плячыма і гарачыя парываньні да выказваньняў. «У чым справа? Як-то магло стацца?»

Кондэнсаваліся колектыўныя думкі ў напружнае, трапяткое здзіўленьне.

— Я бачу, што таварышы недаўмеваюць: у чым прычына? Па-першае—у нас саміх. Мы злёгка паслабілі сваю ўвагу да заданьняў... Але тут асноўнае ў папушчэньні адміністрацыі цэхаў. Вы ўжо чулі аб паводзінах майстра кавальнага цэху Аблоўскага — чыстае вады опартунізм на практыцы. Ня вольны ад опартунізму і цэхкомітэт ліцейнага цэху... Кіруючыя арганізацыі ня сумелі даць патрэбнай накіраванасьці рабочаму энтузіязму... Яны ня маглі падхапіць таго творчага натхненьня, якім ахоплена рабочая маса на-

шага «Барацьбіта»... Гэту балячку павінны загаіць самі рабочыя.. Я спадзяюся і ўпэўнены, што праз восем дзён, падлічаючы вынікі месячнага выпаўнення, мы з задавальненнем будзем констатаваць нашы перавыканальныя посьпехі.

Заля адказала бурлівым уздымам, у якім гучэла жалезная рашчучасьць апраўдаць дырэктаравы надзеі. Гэта выдавалі асьветленыя ўверрам твары рабочых, той настрой, што абадаваў іх узыюшаную грамаду.

Але ні сакратар партколектыву, ні дырэктар з памочнікам, ні юркі, як на спружынах, Лабрусэвіч зусім ня чакалі, што заля клюбам лачуе ў сабе шэраг рабочых прапаноў, накіраваных супроць небясьпекі прарыву.

Ужо Шумкін разьняў губы, каб перапытаць, ці маюцца тыя або іншыя прапановы, а Лемін нэрвова чакаў іх з вуснаў рабочых, як раптам з пятае лаўкі ад сьценкі паднялася здаровая асаністая фігура сьлесара кавальнага цэху, рыжавусава, цьвёрдага, як жалеза, сэкрэтара ячэйкі Гальмерына.

— Можна?

— Калі ласка, таварыш Гальмерын.

Важкія крокі адмералі адгон ад сцэнікі, і прысутныя стрэлі вачмі празрысты, заварожваючы ўзрок Гальмерына.

— У адказ на праявы опартунізму ў нашым кавальскім цаху, я ад рабочага колектыву цэху маю паведаміць: на лятучым мітынгу кавалі пастанавілі мобілізаваць і адказаць на адзнаку прарыву павялічэньнем свае выработкі. Карповіч замест дзесяці шчочак дае дванаццаць, Жук—дзевяць замест сямі, Салавей набаўляе сабе тры пары, Яхнес старшы—пяць, малодшы — чатыры, Люстэрнік, які працуе ўжо другую зьмену бесьперапынна, — бярэ адзінаццаць... Так што, таварышы, усе агулам мы рашылі падаць сустрэчны плян на сустрэчны ў ліку шасьцісот ціскоў... Таварышы кавалі...

Бурлівыя воплескі, як фонтанам, разьліліся па раскалыханай залі. Яны насілі на сабе задавольненыя ўхмылкі зацята аплёдыраваўшаму кавалём прэзыдыуму.

У творчым задзёры ніхто не заўважыў, як месца Гальмерына заняў сьлесар-комсамалец Ключан. Ён не дачакаўся, пакуль заціхнуць воплескі, голасна пачаўшы слова:

— Наша комсамольская брыгада на перакіданках, у адданай бойцы за перавыкананьне пляну бягучага месяцу рашыма вытворства станкоў Сьмірнова павысіць з пяці на восем. Побач з гэтым, таварышы, мы добрахаць зніжаем расцэнкі...

Здавалася, што воплескі ня ўміралі перад гэтым, а дзесьці прытоена калыхаліся, каб аднавіцца пасля слова Ключана ў тыж-жа кіпучым гуле. У іх пералівах адчуваўся агонь распаленых вагранак і звон разгойданых малатоў.

Яны на хібох сваіх хваль вынеслі на сцэнку трэцяга прадстаўніка ад цэху, неўгамоннага ўдарніка, стараннага гаспадарніка Магільню.

— Я спадзяюся, што нашы ліцэйшчыкі, утварыўшы сёньня ў абедзе штурмавую комсамольскую брыгаду, не дапусьцяць зрыву і ў ліцэйным цаху. Кіраўнічыя органы «Барацьбіта» могуць спадзявацца на наша палкае комсамольскае завярэньне.

І той, хто паказаў сябе неаднойчы гарачым правадніком ініцыятывы на ўздыму працоўных тэмпаў, спакойліва вярнуўся на сваё месца.

Шумкін ад імя бюро партколектыву натхнёна вітаў новыя формы соцыялістычных мэтодаў працы, якія нясупынна нараджае колектыўная воля рабочае клясы.

*

Сход цёк у вузкія дзьверы, грукочучы па жалезных лесках спуску. Узьняты настрой пераліваўся ў ажыўленай гурцы рабочых.

Лемін усё яшчэ знаходзіўся пад моцным уражаньнем вынікаў мітыngu. З яго твару ня сьхэдзіла радасная ўхмылка, якая тапіла ў сабе нарастаючыя пачуцьці захапленьня. Ён зазіраў Шумкіну ў вочы і толькі моргаў шараватымі густымі вейкамі. Бобэрман — дык той не знаходзіў іншага сплёту слоў, апроч непаруўна вымаўленых: «Малайцы рэ-

бяты! Рэбяты малайцы! Малайцы рэбяты!» У гэтай таварыскай, прасычанай удзячнасьцю пахвальбе канцэнтраваліся гарачыя пачуцьці помдырэктара-вылучэнца.

— Ну, як падабаецца? — выпытваў Шумкін.

Але ён адказу ня пачуў, а мо' яго і ня было з боку тых, да каго ён звяртаўся.

Шумкіна пазвалі да тэлефону.

— Ганна?.. Гэта ты?.. Абедаць?.. Вячэраць?.. Скора, мілая... яшчэ-ж рана, бачыш... Ну, чаго злуешся? Толькі сырэна прапяяла восьмую гадзіну... Усяго восем... Праз паўгадзіны... Ах, убачай! Яшчэ мушу па дарозе зайсьці ў райком... Патрэбна, ну што-ж... Не памру... Я ў абед перакусіў... Што перакусіў — то й добра... Ці варта на гэтым спыняцца... Прыду і... Ліпец чакае?.. Даўно?.. Гэта з раёну?.. Прасі, галубка, няхай яшчэ крыху пасядзіць — я не забяўлюся... Прасі ад мяне.. Ну, зараз нельга.. Во-а.: Якраз падышоў сэкратар кавальнага цэху... Просіць наведаць цэх.. У нас цяпер усё на баявую ногу... Рэбяты сябе мобілізавалі на ўсё... Люба, ведаеш.. Пераходны сыяг ЦК.. «Барацьбіт» не павінен выпускаць яго ад сябе. Кавалі абяцаюць.. Вво-а, Гальмерын пацьвярджае.. Так.: Прасі Ліпеца пачакаць... Ад'е!...

Гальмерын не адступіўся ад Шумкіна, пакуль той ня скончыў гаварыць.

— Жонка непакоіцца?

— Прышлі там да мяне...

— Пойдзеш дамоў?

— Пасьпею.

Ужо выходзячы з дзвярэй, яны ўлавілі музыку разгорнутае працы. У вокнах корпусоў мігаліся пераплёты пасаў празрыстымі вачыма выглядалі распаленыя горны. Стукатня і бразак вырываўся на вуліцу, аддаючыся рэхам па ўсяму заводзкаму пляцу. Над шапкамі каміноў ліцейні трапяталіся густыя агнёвыя адсьветы распаленых вагранак. Шкляныя шчыты дахаў ганялі паласатыя цені, з якіх, як з-пад акрывала, выбягалі юркія, жвавныя зайчыкі. Наваксла дыхала бадзёрым, творным уздымам раскалыханай, расхваляванай энэргіі. Абдымала нячуваным размахам нараджальных, сяга-

ючых у цёмную бяздонную высь соцыялістычных тэмпаў, пераможных дасягненняў.

— Куды-а ты-і?

Перааражаючы наўскасяк міжкорпусны завулак, нёсься да кавальскага цэху плянавік Сокалаў. Яго галава была ўтулена ў адстаўлены каўнер, а на вушы нацягнута зашмальцаваная кепка. Скрозь мігатню ценяў ён не заўважыў падыходзіўшых да яго сэкратароў. Пачуўшы вокліч Гальмерына, Сокалаў раптам спыніўся.

— Я!

— Мне цябе трэба.. Памятаеш?

Шумкінаў намёк быў ясным Сокалаву.

Сталоўка?

— Так.

— Хутчэй-бы мяне вызвалілі з плянавага аддзелу, тады-б было часу вольнага болей, а то.....

Ён хапіўся за галаву.

Толькі урвеш якое паўгадзіны, як у адзеле набяжыць спра-аў! Ужо з молатам куды спакайней.

—Днямі вызвалім і паедзем у Маскву, а, вярнуўшыся, цалкам на сталовую. «Барацьбіт» павінен мець узорную сталовую.. Пастарайся-а..

— Сам зацікаўлены. Ужо калі маю даручэньне, то на паўдарозе ня кіну... Абавязак і доўг...

— Зразумела.

— Быў сёньня ў ЦРК... Справа пасуваецца... Хутка мець-мем...

— Ён у нас баявы...

Гальмерын правёў сваю атэстацыю цёплым сьмехам. Сокалаў хоць зразумеў яго нявіннасьць, але пасьпяшыў апраўдаць таварышаву пахвальбу.

—А што, калі каго я падводзіў? Ніхто ня скажа. А сьведкі ёсьць. Быў малатабойцам, хай Лямец скажа — папікнуў ён мяне за вошта — ніколі. Раней гэтага даводзілася паршыкам у лазьні працаваць— і працаваў... Цяпер паслалі ў плянавы адзел — знача, партыі дзела... Куды пашлюць — я і не заікнуся пярэчыць...

Яны прайшлі ў вароты кавальнага цэху.

— Во-а-а! Люба паглядзець! Як на фронце — работа кіпіць!

Гальмерын з удзячнай суровай дзелавой ухмылкай паглядзеў на Шумкіна і працягнуў руку ў бок доўгага праходу між палаючымі горнамі.

І ў кавальным і ў зборачным аддзяленьнях праца кіпела. Увішліва бегалі падмайстры і брыгадзіры, правяраючы работу сьвярдлоўшчыкаў, абдзіршчыкаў, зборшчыкаў. Адчачына шыпелі наждакі, завывалі напільнікі, бразгалі важкія ціскі. Перабоі малатоў і шыпеньне аўтогену зьліваліся ў агульную жалезную какофонію гукаў.

— Ваця! — гукнуў Гальмерын у бок наждаку, дзе брыгадзір Галамач інструктаваў маладога рабочага.

Калі той ачуўся пры іх, Сокалаў праканаўся:

— Сходзіцца?

— А дзе-ж яно дзенецца? Раніцою Грыневіч пралічыўся.. Можа і будзе разыходжаньне ў аднэй ці двух парах.

— Як посьпехі? Вось таварыш Шумкін ня верыць, што мы...

Шумкін махам рукі перарваў Гальмерынаў сказ.

— Кінь казаць, чаго ня трэба. Як-то я ня веру... Іменна, што я веру ў пераможныя дасягненьні барацьбітоўцаў... Яны невінаваты, што мелі дагэтуль у выглядзе майстра непрыхаванага опартуніста.

— Ах, бок... Сёньня, як бачыш, нам і не ўдалося правесці паседжаньні ячэйкі, хіба заўтра.

— Не адкладваць з гэтай справай...

— Я паведаміў усіх членаў бюро...

Здаровая, асаністая постаць брыгадзіра Галамача затуліла сабою прагляд у кавальнае аддзяленьне.

— Саступі крыху ў бок, — папрасіў яго Сокалаў.

Галамач дабрадушна засьмяяўся і накіраваў да зборшчыкаў.

— Дадучь за сёньня дзэвьесце пар,—пахваліў Гальмерын Плянавік чмыхнуў носам і недаверліва заматаў галавою.

— Ужо каля сотні маем, — гукнуў з воддалёк Галамач...

Гуськом, саступаючы перад каталямі, яны прайшлі між стосаў папярэдня сабраных ціскоў у кавальную. Ём насустрач мэрам жывым наладжаным конвэерам беглі ціскі; яны гуртаваліся пры парозе ў сьлясарна зборачную, мерачыся соценнымі грамадамі перабрацца праз вузкія дзьверы і там раскідацца па руках асобных рабочых.

— Кавалі гатовы пераняць сыцяг ад сьлясарнага цэху! — падбадзёрыў Шумкін.

— Будам як мага біцца за яго! — заверыў Гальмерын.

Яго падтрымала трое кавалёў, з кляшчамі ў руках падбегшых да сэкратара парткслектыву.

— Наша комуна дала цвёрдае абяцаньне! — пахваліўся Яхнэс-старшы.

— Ды і наша брыгада ўзадзе не астанецца, — дадаў комсамалец Зеркальнік.

У іх шчырыя завярэньні паспрабаваў уліць струйку ахалоджаньня інструмантальшчык Пяшкоў, але яго ўсе, як адзін, рашуча асадзілі.

— Даволі, браце. Ведаем твае разважаны, ведаем. Яшчэ нядаўначка ты выхвальваў пераважнасьць капіталістычнага гаспадараньня ў вытворстве... Заткніся.

— Ты ізноў старое? Э-э-х! Я ўжо сам сабе прабраў за гэта.

Пяшкоў адышоў да варштату.

Плянавік з сэкратаром цэх'ячэйкі правялі Шумкіна да варот цэху.

*

Вышаўшы з заводу, Прахор адышоўся на паўганоў ад яго агароджы і спыніўся на тым самім месцы, на якім стаяў і раніцою, ды абярнуўся да заводу.

Зьлітае ў адно сьвятло ліхтароў і промін з ліцейні абдымала шырскім прасьцірадлам вычварныя сылуэты заводзкіх корпусоў. Незмаўканая, зычная музыка працы гучэла зазыўным, уздымным маршам. У яе тонах адчувалася моцная сіла пераможнага наступу і палкае ўверра ў плённыя дасягненьні.

Шумкін усёй істотаю аддаваўся прагнай асалодзе ад яе зыкаў і перапеваў, заварожна гледзячы ў палымнеючыя кароны агню.

За паўгода працы на «Барацьбіту» ён цалкам зрэсся з яе бурлівымі жалезнымі разгонамі, увабраў у сябе дух яе мэталёвай моцы і цвёрдасьць яе закалу. Тыя моманты, калі ён пераступіў заводскія вароты, аставаліся дзесьці далёка-далёка назадзе, у месцы, дзе канчалася яго праца на фабрыцы лёгкай прамысловасьці. Як усё-ткі апошняя розьніцца ад «Барацьбіта»!

У сэкратаравай галаве, перадумаўшай за дзень сотні розных плянаў, прапусціўшай гібель камбінацый, знаходзілі месца новыя меркаваньні, выразныя, як іскры ў цямне, і сьвежая, як раньняя раса. Над сылуэтамі заводзкіх карпусоў маляваліся іскравыя абрысы трэцяга году пяцігодкі. Яны паўставалі ў яго думках густымі графікамі буйных лічбаў, упарта, з месяца ў месяц павялічальнымі. Слупок пры слупку, зрастаючыся ў выніковыя сумы, лічбы ўпіраліся ў паасобныя цахі стопроцантнымі дасягненьнямі. Наўсьцяж трэцяга году пяцігодкі, акрэсьленымі ўступамі, лікам дванаццаць, расьлі памесячныя выкананьні дадзеных наметак. Заданьні асобнага ўдарнага кварталу, за якія канчалася бойка, астануцца далёка пазадзе перад узятым ростам на трэці рашаючы год...

У рабочым колектыве заводу захаваны нявычарпанія крыніцы творчай энэргіі і бальшавіцкіх парываньняў. Перад ім прайшоў шэраг яскравых выпадкаў, якія прыгожа адмячаюць непарывальны ўзрост рабочага энтузіязму. Ці-ж ня «Барацьбіт» першым засьведчыў ЦК КП(б)Б свае посьпехі ў другім годзе пяцігодкі? Ці старонкі цэнтральных газэт не аб ім разносілі весткі па ўсёй БССР, як аб першым, што ўключыўся ў конкурс на лепшае прадпрыемства? А пераходны сыцяг ЦК КП(б)Б?

Заўтра...

Двое прахсжых, абмінаючы, штурханулі Прахора і спіхнулі ў сьнег.

— Што за нахабнасьць! Або нельга па-людэку абыйсьці?— вылаяўся ён.

— Убачай, таварыш, мы несхаця,—данялося ў адказ.
І ў прагучэўшых словах Шумкін увавіў сіваваты голас
Вахурава.

— Вахураў? Цьфу, няўжо то ён?

Але яго вокліч адбіўся халодным скрыпам аддальваных
крокаў.

Шумкін пашоў усьлед, успомніўшы, што яго чакае двац-
цаціпяцітысячнік Ліпец і... Ганна.

«Ніяк ня спраўдзіш абяцання».

Таварыш Шумкін! Звалі з-пад рогу дому, які ён абмінаў.

— Вахураў, не палохайся... Выбачай, што незнарок цябе
штурханулі... Ты мяне клікаў?

— Адкуль?

— З заводу, бачыш... У ліцейным цаху рэбяты падкачалі.

— Ну-у?—абярнуўся Прахор усей істотаю ў пытаньне.

— Так, так... Растаропнасьць, а мо' і злачынства таго-ж
Прыпеця.. Зблытаў плян усяе работы і гразіла астацца без
засыпкі вагранкі... Комсамольцы выратавалі становішча...
Хлопцы штурмавым парадкам напоўнілі вагранкі, апрасталі
формы і...

— Абышлося?

— Усё добра... Але гэтага рвача... Яго ўплыў на другіх...:

— Яснае дзела...

— Справяцца... цяпер справяцца...

— Як з прапрацёўкаю сустрэчнага?

— Ідзе.

— Ты мне заўтра дасі лічбы па-бляшанаму.

— Ладна... Ах, куды-ж я зайшоў! Да трох кілёметраў
яшчэ дадаў адзін. Ву-уць!

Вахураў ткнуў пальцам у цёмную далячынь, адкуль на
іх глядзелі міглівыя вочы аганькоў.

Яны разышліся.

У вокнах будынку райкомпарту сьвірела сумнаватае
сьвятло.

Шумкін папрабаваў адчыніць дзьверы—яны былі зачы-
нены. Гадзіннік паказаў адзінаццатую. «Ды дакуль-жа бу-
дуць сядзець! Пара канчаць!»—рашыў ён і накіраваў дамсё.

На кватэры яго чакалі. І толькі Прахор пераступіў парог, як быў прывітаны неадабральным кіўком галавы і ўпічлівымі сьлэвамі Ганны.

— Ну, і твая-ж акуратнасьць. Я ўжо пачала думаць, што мо' ты заначуеш на заводзе... Ведаеш, што людзі чакаюць, а сядзіш да поўначы...

Мяжкая, гасыцінная ўхмылка на Прахоравым твары растапіла ў сабе колькасьць жончыных слоў. Ганна раптам зьмяніла тон і паправілася...

— Табе, Прахор, зусім не ў галаве ні дом, ні сям'я, ні... Увесь як ёсьць у заводзе... Дняваў-бы і начаваў-бы

— Годзі, годзі... З табою мы знойдзем час паразумецца... Азік, што новага прывёз з раёну?.. Ты, Ганна, лажыся...

— Мо' гарбаты выпіў-бы?..

— Ня трэба... Расказвай, Азік.

— Навін багата і цікавых.

— Дзе-ж і кім ты працуеш?

— Зараз старшынёю савету.

— Як колектывізацыя?

— Ідзе. Вось і надочы запісалася дваццаць гаспадарак. Колектывы цалкам завалодваюць сялянскім настроем... Пераламаліся і тыя, што дагэтуль упіраліся... Справа ласуваецца, як мае быць...

Ганна стала ўвіхацца ля чаю.

— Мы ўжо з Азікам выпілі па шклянцы.

— Лажыся, Ганна, я...

— Колектывы растуць, праца ўсталяецца... Мы ўпору засеялі, упору сабралі—чаго-ж хацець? Прыклад для сялян нядрэнны.

— Ну, а ты як, звукся з працаю?

— Сказаў! За год ды каб... Працую... Толькі...

— Шго толькі?

— Завод цягне. Вось цягне завод назад ды годзе... і сяляне мяне любяць, і з другімі таварышамі нядрэнна жыву, і пазнаёміўся з сельскагаспадарчаю працаю, але... завод! завод!

Пабудзь яшчэ годзік! Трэба!

— Ды я ведаю! Партыя паслала і партыя здыме... Я не сцярачу таму... Усё-ж—нутро пролетара... Дваццаць год аддаў фрэзеравачнаму станку... Сплю,разумееш, і бачу, як сярэбраная стружка вужакаю вывіваецца з-пад вострага раца... Круглыя буксы, вялікі, шасьцярыні... Шуміць— а здэцца,—пяюць станкі... Можаб было льга вярнуцца, Прахор?

— Пачакай, Азік. Завод ад цябе нікуды ня ўцячэ. А соцыялістычнае будаўніцтва вымагае работнікаў па ўсіх франтах... Папрацуй, Азік...

Той незадаволена скрывіўся, глыбока ўздыхнуў і праказаў:

— Калі трэба... Тады, таварыш Шумкін, другое пытаньне: нешта сувязь паміж намі паслабілася. Вы, мэрам-бы, крыху астылі да нас. Га-а?

— Гэта магчыма. Адчуваецца?

— Яшчэ як! Калі вясною наяжджалі таварышы ды прывезлі ў гасьцінец плугі, уяві сабе, які быў уздым у нашых сталінцаў. Колгасьнікі склікалі сход, аднагалосна прынялі рэзолюцыю...

— Так, так... мы копію атрымалі... Добра. Зараз арганізуем групувую паездку і прывязем пажарны насос... на яць! Таварыш Марголін змасьцярыў, што табе... Абсталюем пажарную... Памятаем, ня думай.

— Скра ўсё гэта?

Ліпец раптам узняўся з месца і задаволена паглядаў на Шумкіна.

— Трэба падагнаць з гэтым, таварыш сакратар. Табе-ж не казаць, што значыць ваш жэст... Я гэта асабліва маю падкрэсьліць... Нашы колгасьнікі, як струна, чулыя да кожнага поруху... Папрацуем, значыць, яшчэ...

— Трэба, Азік...

— Прыяжджай...

— Ліпец падаў Шумкіну руку і накіраваў у дзьверы. Ён ужо бразнуў клямкаю, як да яго дайшло:

— Яшчэ адну хвілінку!

— Чую.

— Скажы мне адкрыта: у цябе ня было нічога такога у адносінах да старшыні кусту Гарошкі?

Ліпец зрабіў недаўменную міну.

— Хто табе казаў?

— Ведаю, калі пытаю.

— Хлусьня... Нічога сур'эзнага... Праўда, Гарошка мае некаторыя фэльфэбэльскія манеры і часам... але я не паддаюся...

— І вылаяў, нябось...

— Кінь... Мала што было... Райком зрабіў заўвагу, але я... ну, паверыш, я іначай ня мог... Справа была на сходзе, падкулачнікі разьбушыліся, загукалі, а Гарошка... Н-не-э, таварыш Шумкін, яго трэба штораз асаджваць. Рабочаму няможна падрываць свайго аўторытэту...

— Значыць, па-твойму, райком зрабіў няправільна, калі...

— Ня тое, не... Зразумела, што правільна, толькі, ведаеш...

Ліпец чырванеў і губіўся ў адказах. Але ў яго голасе зычэла наяўная вінаватасьць—гэтага нельга было захаваць закідамі Гарошку.

— Ня варта задзірацца, шкодна... Рабочы павінен быць прыкладным правадыром сялянства. Вы пасьмаліся на вёску з тым, каб цьвёрда і правільна праводзіць лінію партыі ў справе колектывізацыі... Ды й што табе казаць—ты сам не малы, разумеш добра... Так што, Азік...

— Было крыху...

Па Ліпецаваму твару мігнулася вінаватая ўхмылка.

— Болей ня будзе... Пакладайся на мяне... Яшчэ ніхто з барацьбітоўцаў не запляміў імя рабочага... А тое...

Бразнула клямка і заглушыла канчатак Ліпецавага сказу.

Калі Прахор вышаў у сенцы, старшыня савету зачыніў другія дзьверы. Хутка скрып яго шагоў па сьнягу працяг-

нуўся па двары, загнуўшы ў бок ператочнае вуліцы. Некалькі адначасна прасьвістаўшых гудкоў абвясцілі дванацатую гадзіну.

*

«Так, вучастак шэфства над колгасамі крыху аслаб... Трэба выправіць... Кончыцца ўдарны квартал, і Марголін павінен ехаць... Але, вось, Азік цікавы. Скучыў! Завод цягне! Сапраўды—зжыўся за дваццаць год з прадпрыемствам. Аднак, і на вёсцы гэтакія работнікі, як ён, незамянімы. Хлопец цвёрды і баявы, хоць часамі і з мухай... А сувязь, сапраўды...»

Праходзіўшы пры стале, дастаў свой замурзаны блёкот і занатаваў усплыўшую думку. Ён не паспеў адварнуцца, як яго думкі ўжо краналі пытаньні прамфінпляну. У яго перад вачыма замігаліся выразныя паказьнікі перавыкананьня: кастрычнік—104 процанты; лістапад—103,7, сьнежань... Аналізуючы гэта, Шумкін успомніў прачытанае днём у шматтыражцы заводу «Пролетар» Ён зразу-ж падкрэсліў, што яго лічбы значна адстаюць ад «барацьбітоўскіх». На «Пролетары» лістападаўскае выкананьне адставала ад кастрычнікаўскага. А агульны плян асобнага кварталу на некалькі тысяч меншы барацьбітоўскага.

Гэта заказытала Шумкінава самалюбства. «А вось прапрацуем як належыць сустрэчны плян трэцяга году, і «Барацьбіт» пакажа свае тэмпы яшчэ выразней».

Ён ізноў палез у блёкот на адну даведку. Ён, гартаючы сьпісаныя лісткі, раптам спыніўся.

«Так, характэрна з вытворчымі кмунамі. Яшчэ так тыдзень кавалі пярэчылі гэтаму. Колькі прышлося ўгаворваць Яхнэса, да прыкладу... А гэты, вось, бузацёр Ліндус... Ну, а зараз—во: наяўны і яскравы доказ. Калі наадзінкавы заробак па за комунаю два рублі з паловаю, ну, самае большае, тры рублі,—то ў комуне ён ня меней чатырох... І побач з тым растуць навывы колектыўнасьці... нябось, у апошні час хлопцы зразумелі гэта. Недарма за мінулы тыдзень залажылі новыя дзеве кмуны... Ды каб не опартуністычнае кіраў-

ніцтва Аблоўскага, ды большы адпор паасобным галавацяшам,—тады-б... У гэтым мы адстаём...

Настрой задавальнення прабег па сакратаровай істоце і вытачыў на яго мяккім, сымпатычным твары гасьцінную ўхмылку.

Была восьмая гадзіна раніцы, як у неапрэтым памяшканьні партколектыву сышоўся трыкутнік абгаварыць пытаньне аб падвядзеньні вынікаў асобнага кварталу. Цэлы шэраг цікавых момантаў патрабаваў пільнага высвятленьня. Але складанейшым з іх быў плян аб узнагародзе прэміяй ударнікаў.

Асобны квартал ні на каліва ня зьнізіў заслужанага «Барацьбітом» званьня перадавога ударніка. Болей таго, за гэтыя тры месяцы рабочы колектыў заводу выявіў у сабе новыя даныя ў справе творчых дасягненьняў. Павялічаны амаль не на пяцьдзсят процантаў прамфінплян аказаўся перавыкананым. Гэта казала за ўсё ўзрастаючыя тэмпы працы, за бурлівы развой рабочага энтузіязму. Вытворчыя манэўры, усесаюзны конкурс на лепшае прадпрыемства, спаборніцтва за пераходны сыцяг КП(б)Б паказалі, што барацьбітоўцы варты годнасьці лепшых перадавікоў на фронце змаганьня за соцыялістычнае будаўніцтва. І шэраг комун і многа паасобных рабочых выявілі сябе сапраўднымі героямі ў барацьбе за пляны.

Завадакіраўніцтва не павінна астацца без рэагаваньня на гэта.

Трыкутнік мусіць вырашыць гэтае пытаньне.

І Шумкін, і Лабрусэвіч, і Лемін, кожны з свайго пункту гледжаньня, сталі падыходзіць да разьмеркаваньня прэміяў, падаючы асобныя рады, пропозыцыі і меркаваньні. Але пытаньне не давалася скораму і гладкаму разьвязаньню. Яно ў сваім абгаворы вымагла ўсебаковага асьвятленьня і выглядала перад кожным з іх даволі каразьлівым. Дзьве гадзіны, адданыя яму, прынясьлі толькі агульная наметкі, за якімі мусіў ісьці дэтальны абгавор. Яны ўмовіліся, што кожны

павінен прысці на паседжаньне з сваім закончаным рашэньнем...

У дзверы хтосьці моцна забарабаниў кулаком.

— Адчыні!—папрасіў Шумкін, старшыню заўкому.

Лабрусэвіч адпёр дзверы і ўпусьціў у пакой Радэвіча.

Жывы і вёрткі, раскідзісты ў думках і словах, культ-проп заўкому захадзіў, як на спружынах.

— Усё, таварыш Шумкін, наладжана. Нямецкія госьці прыдуць роўна а васьмай... Старшыня саюзу...

— Каму што!—гіранічна, прыжмурыўшы правае вьска, заўважыў дырэктар.

— Чаму? Ласьне стрэча з нямецкімі таварышамі не на карысьць заводу?

— Паглядзімо, як ты ўладзіў гарбату.

Сьмяючыся, Лемін пакінуў памяшканьне. Шумкін удагоніму кінуў запытаньне:

— У цэх?

Лабрусэвіч пайшоў у пакой заўкому.

*

— Ты што-ж гэта, таварыш Лазавік, дваровым рабочым стаў?

Узяўшы ў руку засьнежаную буксу, Лазавік абярнуўся да Леміна.

— Не магу, таварыш Лемін, глядзець, калі іншыя так нядбайна адносяцца да свайго добра. Замест таго, каб падняць і палажыць на месца, другі, як сьвіня, возьме ды яшчэ наступіць нагою... Няма, бачыш, ва ўсіх гаспадарскае жылкі, сьвядомасьць пролетарская як належыць не працяла... Паглядзім, што робіцца на дварэ...

— Гэта, таварыш Лазавік, толькі часова. Наша бяда, што не паспелі дакончыць пабудовы нсвых корпусоў... Прахвосты-шкоднікі і тут сваю руку прылажылі. А то-б перанясьлі-б бляшаны цэх, а вырабчасьць пад стрэху...

З сьлясарнага цэху рабочыя выносілі гатовыя камнядрабілкі. Прыбудоўныя мясьціны пляцу закладаліся новымі гусяпадобнымі жалезнымі скрынкамі. Стаючы радкамі,

з паднятымі ўтару пярэднімі часткамі, яны, здавалася, зьбіраліся ўспырхнуць і паляцець, але не хапала разьбегу.

— Г-т-а-а! Р-раз-зам!

Чуліся гукі рабочых, папіхаючых аднатонныя прылады, толькі што вышаўшыя з-пад зборкі.

Лемін падбег да грамадкі і натужліва прыняўся памагаць.

— Так, так, таварыш дырэктар!—жартаваў здаровы, асаністы сьлесар.

— А яшчэ паціснуць магу,—пахваліўся Лемін.

— Ці даўно рукі выпусьцілі молат?..

Калі чарговая драбілка заняла адведзенае ёй месца, Лемін пералічыў іх наяўную колькасць і задаволена праказаў сабе:

— Вытворчасць вочавідкі расьце. Новая комуна дала вялікі штуршок выкананьню пляну... Палевіч растаропны таварыш... Адна бяда, што недзе складаць продукцыю...

Ён акінуў узрокам перасечаныя квадрацікі дваровага пляцу і задумаўся. Перад ім прамільгнула батарэя бутляў з рознымі масламі, шчыльна расстаўленых пры дашчатым тыне. Збоку ад іх, у паўраскіданым шалашы прудзіліся засека вугалю. Вакол засеку туліліся адна да другое драбілкі. А там, за нялапым каменным будынкам займалі вялікі давалак двору чорныя новыя перакіданкі...

— Дакончыць-бы пабудову, як бы мы тады адчувалі сябе вольна! А зараз даводзіцца мірыцца... Ага-а!

Ён крута сарваўся з месца і накіраваў у сьлясарны цэх. Там ужо быў Шумкін. Акружаныя грамадкаю рабочых, яны любаваліся з трох братаў, новых двухцыміндравых насосаў. Разадзетыя ў зялёна-чырвоныя колеры, насосы прыцягалі да сябе агульную ўвагу тых, хто прапускаў іх нараджэньне праз свае рукі. На насосах ляжаў адбітак баявых тэмпаў асобнага кварталу і глыбокая сьвядомасьць рабочых-ударнікаў.

Замілаваньня ўзрокі іх творнікаў ласкалі трох харашуноў, як матка дзяцей.

— На дзесяць дзён раней тэрміну,—хваліўся адзіг з сьлесароў, гладзячы бліскучую поршань.

— Комуна пасабіла,—дадаў яго сусед.

Тыя, хто паабাপал праходу старанна ўвіхаліся каля няўхложных камнядрабілак, з завідаю паглядзілі на насосы. Але напільнікі і долаты ў іх руках не давалі адхіляцца ад непасрэдных заданьняў.

Конвэер вымагаў бесьперабойнага пераданьня частак ад аднаго да другога.

Дырэктар з сэкратаром партколектыву замілавана глядзелі на стройны раскалыханы процэс ударнае соцыялістычнае працы.

*

— Я гэтага рабіць ня буду. Паставілі на точку буксаў, і мушу тачыць... А то—што ні час, то іншае... Я вам не папіхач...

— У чым справа?

Бэранброс паціснуў плячыма, вытарашчыў вочы і на першую хвіліну не знайшоў, што адказаць.

— Нешта здарылася?—настойней запытаў Лемін і паглядзеў на Шумкіна.

Адчуваючы сваю неправату, токар адышоў да абдзірачнага станку. Каб ня слухаць майстра, ён пачаў стукаць ключом па бакавіне станку.

— Або-ж яго ня ведаеш?

— Таму і пытаю.

— Стэльмахаў сябар... Той падабраў сабе кампаньню бузацёраў і вось... Запрапановаў перайсьці на некалькі часу на абдзірку вечак для драбілак, дык закаціў сапраўдны дэбош... Трэба, нарэшце, іх крыху суняць...

Лемін падышоў пад токара і ў упор праказаў:

— Ты гэта чаго буяніш? Чаму ты незадавослены? Мяшаюць бузіць? Не падабаюцца заводскія распарадкі? Скажы мне! Можна, табе нялюба ў нас працаваць?... Запомні, што рабочая сям'я не дазволіць разладжваць плянаў свае працы... Даволі ўжо дэбошырыць.. Трэба ведаць, што ты

на працоўным фронце... А што-ж калі майстру патрабава-
лася пераставіць цябе на іншую операцыю? Гонар збіла-б?
Рукі-б ад...

Токар маўчаў, але адрыжкі непаладнае натуре выразна
адбіваліся ў нэрвовых уздрыгах яго твару. Зьбялелыя губы
вось-вось памыкаліся выпусціць чарговую дзерзасць,
толькі рашучы тсн дырэктара, за якім стаяла няўмольная
правовасць, супыняла неспакойніка. Той усяго памінутна
касіў на Леміна свае шарыя вочы і, мэрам-бы, чакаў ад
Шумкіна абарсны сваіх паводзін.

Шумкін неадабральна ківаў галавою і ня мог захаваць
заўсёды мяккага твару ад усплыўшай суровай ухмылкі.

З бакоў зацікаўлена паглядалі на іх другія рабочыя.
Здаровы чорны фрээрэроўшчык Лодысь яхідна моргаў гус-
тымі вейкамі. Комсамалец Юдкін сконцэнтраваным узрокам
абводзіў вядсмага яму непаладніка.

— Глядзі, няхай яшчэ раз выкінеш штуку—давядзецца
нам з табою разьлічыцца. Не падабаецца—дарога вольная,
але ня эусім мяккая... Досыць..:

Ружа, змяніўшая бялізну на твару токара, сьведчыма
за колкую ўразлівасць дырэктаравых слоў. Тым ня меней
рабочы ўпарта маўчаў, не павяртаючыся нават да гаварыў-
шых к яму. І толькі тады ён пусьціў на патрэбны разгон
свой станок, калі Лемін з Шумкіным апынуліся пры дзьвя-
рох у ліцейню.

У ліцейні адбывалася выбарка. Трэба было паглядзець,
як уважліва і ўладна працавала комсамольская штурмавая
брыгада Магільні. Гэта зразу кніулася ў вочы і Шумкіну і
Леміну. Яны не маглі адрывацца ад разгойданах тэмпаў
працы. Хлопцы абярнуліся ў адну наладжаную, складаную
машыну, у якой кожная шрубка, кожны баўток займалі
належнае ім месца.

Цэх тануў у шпаркім разыходзе дружнае працы. Ей
званілі ланцугі кранаў, яе асьвятлялі распаленыя вагранкі.

Цёплая пара, выходзячы з плаўкае чорнае зямлі, тумані-
ла прасторную высокую будыніну, акрытую промінам

чырвонага адсвету. Пры сушыльных ганарова стаялі згатаваныя формы, чакаючы скорас заліўкі. Парожнія каўшы выстраіліся стройнаю шарэнгаю пры вагранцы, углядаючыся ў тоўсты агняўпорлівы шпунт. Вось-вось спраўная, наёмчаная рука заліўшчыка ў бруднай рукавіцы хопіць за яго, паверне і выпусыць у коўш белую жыжу вадкага жалеза. Майстар паглядае на прадусьнік і клапацліва азіраецца на заліўшчыкаў. Пад сітамі высокія курганкі жоўтага залатога пяску. Хутка ён ляжа тонкім прасьцірадлам між сыценак вычварных формаў для камнядрабілак, станкоў Сьмірнова, асноў цыліндравых насосаў.

Майстар не заўважае прышоўшых у цэх сэкратара партколектыву і дырэктара заводу. Сёньня ён павялічыў дзённую выліўку на цэлых дзесяць процантаў і сочыць, як правядзецца зьменаю гэта падвышаная норма. Ці-ж, можа, яго цэх вылучыцца адсталасьцю ад другіх цэхаў? Або ціж можна на ім астацца адбітак непаваротлівасьці, якая мяжуе з рванцтвам старшыні цэхкому Прыпеця? Ніколі! Штурмавая брыгада комсамольцаў, на чале з Магільняю, заснавана не для аднаго прыгожага слова! Ды ўвесь склад рабочых ліцейні не прапусыць таго, каб гонар «Барацьбіта» апусыціўся хоць каліва ніжэй...

— Таварыш Бобіч!

Вокліч Леміна расплыўся ў голасе цэховых стукаў і бразгатні.

— Бобіч!

Цёмны сылуэт на бліскучасьці плаву перамяніў палажэньне.

— Ага-а!...

Майстар порстка апынуўся пры сэкратару і дырэктару.

— Як з плянам?—пацікавіўся Шумкін.

— Сёньняшнюю норму выканаем на процантаў дваццаць вышэй. Брыгада Магільні падала сустрэчнае павялічэньне на дзесяць процантаў...

— Так што...

— Ліцейная залатае опартуністычныя прарывы Прыпеця і яго таварышоў... За стспроцантнае выкананьне ручаю... А там усяк бывае... Магчыма, і надбавачку дамо...

Дырэктар зажмурыў левае вока і аперазаў яго вяночкам уцешлівай тонкай ухмылкі. Яна да таго была вострай і яркай, што рэльефна адбілася поўнасьцю, як у люстэрку, у тварах Шумкіна і Бобіча.

— А што ліцэйная думае аб пераходным сыцягу?

— Я думаю, што таварышу Шумкіну вядома...

— Упусьціць кавальнаму цэху?

— Яшчэ паспрачаемся...

Бобіча пазвалі да вагранкі.

Шкадуючы аб недасканалым абсталяваньні цэху і нарастаючай яго цеснаце, дырэктар з сэкратаром схаваліся за дзьвярыма.

*

— Ты куды?

— Забягу ў контору. А ты?

— Наведаю паседжаньне бюро ячэйкі кавальнага цэху. Не пазьніся-ж у сталовую...

— Памятаю.

Шумкін пайшоў да маленькага будыначку плянаванага аддзелу, у вокнах якога яскравіла празрыстае сьвятло. Калі ён узыходзіў на трохступенчаты ганак, то, аглянуўшыся, заўважыў, як Лемін хаваўся ў дзьверах табельнае.

«Леміну таксама не мяшла-б тут пабыць»,—схапіўся Шумкін, але не паспеў спыніцца на гэтым сваім расьнёні, як яго пераняў у дзьвярох Гальмерын.

— А я па цябе... Чакалі-чакалі і...

— Ну, як Аблоўскі сябе трымае?

— Упарта не прызнаецца... Спрабуе нават кідацца ў атаку... Злосна...

— Іш ты яго... Чакай...

Аблоўскі не зьвярнуў увагі на прыход сэкрэтара колектыву, падвышаным голасам накідаючыся на Гальмерына, Ціханаву і Галамача. Адміністрацыя заводу, партыйная організацыя цэху, сотні іншых прычын прыцягаліся ім у сваё апраўданьне.

— Гэта на мяне выдуманы паход. Лемінава тактыка...
А я... Можаче здымаць з працы—я буду апэляваць да ЦКК,
а праўда...

Але ў адрэўных дэзмутых сказах Аблоўскага відна была
непрыхаваная манэрам ўскласьці сваю віну на другога. Гэта
адчувалася ўсімі прысутнымі, гэта бачыў і сам Аблоўскі.
І камі Шумкін узяў слова і ў маляўнічых, неадпорных дока-
зах распрануў увесь зьмест Аблоўскага выступленьня, яго
тактыку наступу, то ўсе ўгледзелі, які густы і зацяты опор-
тунізм хаваўся пад яго напускным абурэньнем і стараннаю
самаабаронаю. Бюро ячэйкі, многа разоў сыгналізаваўшае
Аблоўскаму аб яго паводзінах, поўнасьцю прыняло тэзісы
сэкрэтара партколектыву, вынесшы аднагалосную пастанову:

«За выразна выяўлены опартунізм на практыцы, вынікам
якога зьяўляецца псуца Ліндусам дваццаці пар ціскоў, раз-
лад у размеркаваньні працы, паслабленьне ў кіраўніцтве
цэхам,—прасіць адміністрацыю заводу зьняць Аблоўскага
з пасады майстра цэху... За ўпартае адстойваньне сваіх памылак і абарону опартуністычных паводзін вывесці яго са
складу бюро ячэйкі:

На месца т. Аблоўскага просіць адпаведныя арганізацыі
назначыць т. Друка. Пастанову давесці да ведама бюро
партколектыву і прапрацаваць на агульным сходзе рабочых
цэху...»

*

Сьгрэна высьпеўвала восьмую гадзіну. Яе зацяжныя гукі
праводзілі бюро цэх'ячэйкі на чале з сэкрэтаром партколек-
тыву да заводзкае сталовае.

Каля бляшанага цэху, як гном, вынік аднекуль Радэвіч.
Пераняўшы дарогу кавалём і Шумкіну, ён рассыпаў папічлі-
вымі сказамі па адрэсу сэкрэтара партколектыву.

— І дзе-ж ты падзеўся? Абегаў увесь завод, контору і
заўком—няма... А Лабрусэвіч не дае супакою—шукай ды
шукай Шумкіна. Усе ў зборы, а ты...

Разынятыя рукі культпропу заўкому супынілі дваіх сусе-
даў Шумкіна.

— Сарвецца, кажу табе... Хутчэй!

— Чаго цябе дрэнчыць? Як утрапёны...

Радэвіч у момант згубіў рэзвасьць і разыюшанасьць... Падняўшы высока бровы і злажыўшы апушчаныя рукі, ён сышоў у бок, прапускаючы наперад сябе сустрэтых таварышоў. Шумкінава заўвага паказалася Радэвічу вострай і ўшчуннай, культпроп заўкому не знаходзіў за сабою гэтае віны. Наадварот, ён лічыў сабе за заслугу спрытна і ўдала арганізаваную стрэчу вэтэранаў працы «Барацьбіту» з нямецкімі гасьцямі. На гэта ён не пашкадаваў ні працы, ні стараньняў. Тры дні аддаў на ўпартую бегатню па крамах і ў ЦРК, па цэхах заводу, у ЦК саюзу мэталістаў. Машыністка Пятроўская да адзвяржэньня пальцаў ляпала пазвы лікам сотні... А тут... Было ўразлівай недаацэнкай з боку таварыша Шумкіна...

І Антон закусваў горкую пілюлю недаедзеным у абед абаранкам.

Але ён сам сабе не паверыў, што гэта яго раптам ахапіўшая і няўмеру расплыўшая крыўда такжа нечакана і зыклла, толькі на яго дыхнула цёплае паветра сталовай. Радэвіч імгненна прарэвізаваў пачутае ад Шумкіна і вывеў, што сэкратар партколектыву не ўкладваў у свае словы жаднага вьхідства. У сказаным ім зусім не мясьцілася ні папроку, ні ўшчунку... Адкуль гэта яму надало...

Антон паглядзеў у дзьвярох на Шумкіна і стрэў з яго боку заўсёдную плаўкую ўсьмешку, мяккі, як шоўк, узрок сніх вачоў, гасьцінную міну. Ён ня мог не папікнуць сябе ў залішняй гарачлівасьці і зрабіў гэта рашуча і цьвёрда.

*

Цеснае нізкае памяшканьне падрапараванай сталоўкі выглядала сьвятошня і ўрачыста. Аклеенае новымі белымі шпалерамі, яно купалася ў народных хвалях лямпіённага сьвятла. За густа, адзін пры адным, расстаўленымі сталамі, пад белымі цьратамі сядзелі скліканыя старыя рабочыя барацьбітоўцы. Адну з лавак займалі нямецкія госьці—лейпцыгскія мэталісты. У прагалках між сталоў і дзьвярэй, на кожнай вольнай мясьціне стаялі барацьбітоўскія актывістыя.

Чулася рэзвая, бадзёрая гутарка... Старыя сьлесары, такары, ліцейшчыкі, пакінуўшы за сабою доўгія гады працы, сышліся правясьці час за шклянкаю гарбаты ў таварыскай гутарцы. Яны прынеслі з сабою яскравыя ўспаміны мінулых часоў і празрыстыя надзеі на наступнае. У закаржэлых маршчыністых тварах, у зоркіх гаручых вачох, у прыгнутых спінах і намазольных руках напісана доўгая гісторыя зацятай працы. Але цяпер цяжар і прыгнёт гэтае працы астаўся далёка пазадзе, за глыбокаю разораю, што падзяліла жыццё на чорную, праклятую пору царызму і яскравы, урачысты час Кастрычнікавай рэвалюцыі. Ад дванаццацігадзіннага працоўнага дня ў цесных брудных будках майстэрнях, ад няшчаднай эксплёатацыі дармаедамі-гаспадарамі да сямігадзінкі ў светлых прасторных корпусох з працаю для сябе самога і для ўсіх, во, што тут, што ў Менску, на Беларусі, за ўсім вялікім СССР. Ад змаганьня за соцыялістычнае вызваленне да ўрачыстасці парамогі.

У кожнага ўнутры бурліць прагнае жаданьне сконцэнтраваць багацьце перажытага і ў некалькіх гарачых, шчырых словах вылажыць яго перад усімі.

За кожным з ім сваясаблівая, востра цікавая паласа барацьбы, надзей і чаканьня. А зараз—усе, як адзін, гаспадары і творнікі...

Але слова Лабрусэвіч дае таварышоў Шумкіну. Усе змаўкаюць і настаражаюцца—у сталоўцы запаноўвае ціша. Дзесяткі воч накіроўваюць пільныя ўзрокі ў асяраджаваны разумны твар сэкратара партколектыву.

«Таварышы!—гучаць яго тэнаровыя гукі, мяккія ў расьпеве і загартаваныя сваёй бальшавіцкай накіраванасьці:—сёньня тут сабралася ўся перадавая грамадзкасьць нашага заводу, увесь наш актыў. Мы сышліся сюды для таго, каб ў цеснай таварыскай сям'і правесць некалькі вольных гадзін. Але і нашу сёньняшнюю стрэчу мы прысьвяцім вялікім заданьням соцыялістычнае стройкі. Мы ў гэтых нязвычайных абставінах мусім засьведчыць нашу братнюю сувязь з нямецкімі таварышамі, наведаўшымі нас. Разам з гэтым мы перадаем у шэрагі нашае ленінскае партыі дваццаць пяць леп-

шых старых рабочых, але новых барацьбітоў на фронце пабудовы соцыялізму. І, нарэшце, мы зьвяртаемся ад усяго нашага барацьбітоўскага колектыву з адозвай да ўсіх мэталістаў БССР узмацніць тэмпы свае працы, падвісіць вытворчасць, адказаўшы гэтым на шкодніцкую дзейнасць рэшткаў контррэвалюцыі і яе агентаў. Няхай жыве правадыр соцыялістычнага будаўніцтва УсеКП(б)!»

Сталовая затраслася ад бурлівага выбуху доўга незмаўканных воплескаў. Яны калыхалі згущанае паветра і драбязілі прыцішаным дзвэнгам па шыбах вакон. Зьлітая ў адно цэлае, радасная ўхмылка роўна лягла на суровыя пажылыя твары старых і ня вясёлыя твары маладых. У расхвалёным пролетарскім пачуцьці, выплываўшым з нутра ажыўленым віруючым настроем бадзёрасці, сьвяцілася яркае ўверра і цьвёрдая ўпэўненасць.

Больш казаць нічога не патрабавалася-б, але новыя прамоўцы яшчэ глыбей варушылі раскалыханы настрой сходу. І іх зазыўныя словы, купаючыся ў паўторных уздымах гучных воплескаў, прасычалі ваяўнічасцю вышыню ўрачыстасці.

У гэткі мсмант нельга маўчаць.

І тыя, хто заўсёды ашчадзіўся на словы, замяняючы іх дзеяннем, хто-б яшчэ працягаў хаваць у спратах свайго нутра, зараз адчыніў вусны.

Загутарылі адзін за другім, для каго быў прысьвечаны сход—узвалі слова вэтэраны працы.

«Капіталісты нажываліся на нас і нажываюцца на нашых братоў, што жывуць у буржуазных краінах, а мы, таварышы, працуем на сябе: кожны на ўсіх і ўсе на аднаго, і пасыпяхова выпаўняем пяцігодку ў чатыры гады. Партыя вядзе правільную лінію, мы за яе змагаемся і пабудуем соцыялізм»,—сказаў сьлесар з 53-гадовым працоўным стагам, т. Левін.

Яго аднафамілец, бляхар, у якога дваццаць гадоў працы пазадзе, зьвярнуўся да непартыйных рабочых «стаць на варце соцыялістычнай прамысловасці, як Чырвоная армія цьвёрда стаіць на варце краіны саветаў».

З аднолькавым стажам столяр Зубкоўскі:—«уступаючы ў партыю, у адказ малаверам і ныцкіам, ён упарта будзе змагацца за сацыялізм».

Бляхар Гольдбэрг сваім уступам у шэрагі ЎсеКП(б) выказвае сваю чуласць на адозву ЦК.

А сьлесар Рольбэйн, становячыся партыйцам, заклікае пасьледваць за ім усіх старых рабочых, каб разам упарта і аддана змагацца за генэральную лінію партыі.

Гэта бачаць нямецкія госьці і захапляюцца тым уздымам і энтузіязмам, які валодае іх саюзнымі таварышамі. Цяпер дападкія саксонцы ясна разумеюць, у чым хаваюцца бачаныя імі посьпехі ў будаўніцтве і зробленьня дасягненьні ў замацаваньні дыктатуры пролетарыяту. Яны ня могуць не падзяліцца з барацьбітоўцамі сваім восторгам і захапленьнем.

«За некалькі дзён, што мы правялі ў вашай краіне, мы пасьпелі са многім пазнаёміцца. Мы констатуем вашы вялікія дасягненьні. Мы схіляемся перад вашымі перамогамі.

У нас-жа, у Нямецчыне, рабочы зарабляе столькі, што для пражыцьця мала, а з голаду памерці нельга,—кажа саксонец Дарынбэрг».

І яшчэ не пасьпявае ён злажыць губы, як дзiesiąткі пруткіх жылістых рук зрываюць яго з месца і паднімаюць да столі, дзе лунаюць незамоўкшыя словы.

*

Паседжаньне закончылася прыняцьцем адозвы. Дробны, рухавы Бобэрмам прачытаў яе прысутным і папоўніў падняцьцем рукі аднагалоснае яе прыняцьце.

Словы адозвы глыбока заселі ў нутро кожнага рабочага, і пад іх уражаньнем, задаволеныя праведзеным часам, яны расходзіліся па хатах. Многія з іх заўтра а сёмай гадзіне павінны зьявіцца на працу ну што-ж! Яны адпачывалі і адпачылі! І, вярнуўшыся да станка, прымуцца за работу з новымі, асьвежанымі сіламі...

Апошнімі апаражнілі памяшканьне сталавай трыкутнік сумесна з рэдактарам шматтыражкі. Яны выказалі падзяку работніцам за акуратнае абслугоўваньне сходу і разьвіталіся з імі.

На дварэ стаяла марозная ноч.

Яснае неба глядзелася ў расстаўленья па двары заводу літаркі нявыразнымі ў іх праміне зоркамі.

З цахоў выліваліся мэтальёвыя напевы працы. Зблізку яны драбіліся на сотні рознастайных гукаў, на многалікія тоны посьвістаў, на цягучыя дзвэнгі і на грубыя бразгі.

У ціхім паветры, вылятаючы з цесных будынкаў, этыя гукі, дзвэнгі і бразгі зьліваліся ў адзін грамучы тон-гул, які важкімі пералівамі нёсся кудысьці ў бок адкрытае лугавое прагаліны. У сваім разьбегу пералівы шырыліся, расплываліся, ахапляючы вялікія прасторы галу і раскідаючы ва ўсе канцы перапеўныя водгукі рэха.

З індустрыяльнага кутку усходняй ваколіцы гораду глядзелі ў бок «Барацьбіта» празрыстыя чатырохкутнікі заводзкіх вокан. Ляцелі, не далятаючы, пукі бльшых і меншых іскраў.

На заводзкім двары, пры будынках цэхавых корпусоў калыхаліся чорныя сылуэты вартавых міліцыянераў. Ухутаныя ў цёплыя гаматныя браваркі ды ў высокія лахматыя манджурскія шапкі, яны нагадвалі паставых на фронце.

— Зазірнем у бляшаны? Ён у нас звычайна, пасынкам,— запрапанаваў Шумкін.

— Пара ўспомніць і пра сон.

Бурэвіч чмыхнуў носам і прыжмурыў свае паніклыя вочы.

— Гультай ты, Евель.

— Змарыўся за дзень...

— Ну, ужо гэтаму не паверу.

— Я цалкам з ім згодны,—падтрымаў рэдактара Лабрусэвіч.

— І-ы, чорт іх пабраў! А лічыцца моладзь! Што-ж будзе-э...

— Ня ўпйкай толькі... Іншыя старыя ў два разы мацней нас, маладых.

Над Бурэвічам махнулася рука дырэктара, але ён ухіліўся, ня даўшы ёй апусьціцца на тоўстую вушатку.

— Вымятайцеся к...

Лабрусэвіч адказаў разьвітаньнем, якога, аднак, не пачулі ні Шумкін, ні Лемін. Яны ўжо ўваходзілі ў невялічкае памяшканьне бляшанага цэху. Збоку аставалася лудзільня, а ззаду закрытая. Цэх не змяшчаўся ў адным месцы, а дзяліўся па апэрацыях на некалькі частак. Куды яны накіравалі, там кляпалася пасуда: малакамэры, ночвы, вёдры, цадзілкі. Тая-ж конвэрная лента абягала дзiesiąткі рабочых і работніц (у бляшаным цэху шмат работніц), у канцы сваім ладаючы гатовую прадукцыю. Гэтай прадукцыяй было завалена ўсё вольнае месца памяшканьня; стосы ночваў і слупы зложаных пабеленых і яшчэ цёмных вядзёр хаваліся пад куртатым капяжом, не абараніўшыся ад сьнегу і галалёдзіцы.

У цэху стаяў суцэльны, незмаўканы трэск і бразгатня. Дзiesiąткі адценьняў розных гукаў складалі сабою бесканцовы мотыў трапяткога, дынамічнага нэгрыцянскага джазбанду. Вушы лавілі саладжавыя напевы саксафону і рэзкія ноты гавайскай гітары, зацяжныя піскі джац-флейты і завываньні джац-піл. Пад гэту музыку ўвішліва маталіся рукі і апускаліся драўляныя ды жалезныя малаты, увіваліся вострыя ножніцы. Шырокія лісты чорнай і ацынкаванай бляхі, імітуючы раскаты аддаленага грому, згіналіся ў руках бляхароў, мэрам-бы баючыся пападаць пад ножны і малаты.

Шумкіна з Леміным сустрэў заўсёды вясёлы, жыццярады бляхар Шапіра. З адкрытым добрым тварам, сухім і жаўтаватым, ён пачаў скардзіцца таварышом аб непаладках у цэху. Цэх недастаткова нагружаны працаю, обмаль волава для цынкаваньня, і вынікам—мармытаньне рабочых. Каб ня гэтыя прычыны, цэх не астаўся-б настолькі, як ён астаўся, ад другіх. Шапіра не хацеў-бы звальваць віну на аб'ектыўныя абставіны: ён гэта ніколі сабе не дазваляў і добра разумеў падобны манэўр у руках опартуністаў, але ў даным выпадку даводзіцца на гэта спаслацца. Вось ён бачыць па

настроі самога дырэктара, што справа заключаецца, галоўным чынам, у недагрузцы паўфабрыкатамі. А з боку рабочых—ці-ж неаднае сям'і настойнае стараньне, баявое захапленьне працаю. Праўда, Шапіра ня скрывае—цэх даваў прарывы: наглядзіся прагулы, спазьненні, лятунства, было шмат захворваньняў, але зараз—толькі-б работа, цэх увайшоў-бы ў спрэчку за пераходны сыцяг, цэх...

І на твары Шапіра шчыры жаль, што іх цэх вымушаны быць пасынкам, аставацца пазадзе другіх...

— Нядобра, таварыш Лемін, крыўдна, таварыш Шумкін.

— А што-ж зрабіць, гэта часова... Праз месяц...

— Га-а-а! І вы тут!

Радэвіч зьняў кепку і апісаў ёю эліпсіс.

— Адкуль ты, як гном?

— У палуднай быў.

Не забываецца...

— Паверыце, не. Цягне паглядзець, паспрабаваць кожнае апэрацыі, ці не забываецца работа. Прывык, зацянула... Або я быў дрэнным бляхаром?

— Варочайся назад у майстэрню,—пажартаваў Лемін.

— З ахвотаю!

Радэвічавы бровы падняліся ўгару, бліснулі бялкі, і галава прыняла косае палажэньне—яго характэрная поза ў хвіліны вострага недаўменнага здзіўленьня...

— Або, што я выгадаў адчуўшыся ў заўкоме, ні шэлегу... Партыя патрабавала—павінен, а дасьцё волю, заўтра-ж даю вам ударную норму. Забачыце... Га-а-а?

— Папрацуй, браток, яшчэ некі час на сваёй пасадзе... А то я бачу, што вы, бляхары, як па згаворы; вельмі туга паддаецца на вылучэньне... Вось і таварыш Шапіра—колькі разоў мы яму прапанавалі іншую працу, дык не-э. як ўпёрся—хоць ты ланцугом адцягай з бляхарні. Дзіўны-і!

Шапіра распылюся ў нявінную ўхмылку і паказаў свае белыя зубы.

— Таварыш Шумкін, які з мяне інструктар цэрабкоопу або загадчык базы? Я малаграматы... Пры гэтым я ўраджоны рабочы. Дай мне каваць малакамэры, стукаць малатком, рэзаць бляху—я рыцар. Тут маё асяродзьдзе, а там...

Шапіра адмахнуўся рукою і атрымаў упічышча ад Радэвіча.

— Няпраўда, таварыш Шапіра... Часамі і са мною даводзіцца так... Але то неправідловыя разважаньні...

У баку, пры кавадле, пачуўся раптоўны рогат. Яны павярнуліся. Дзьве работніцы інструктавалі дырэктара ў правільным трыманьні малатка пры загіне ведзерных рубцоў.

Гэта табе, даражэнькі, не пры камнядрабілках,—жартавала вясёлая, рухавая работніца Гальпэрман.

— Цяжэй?

— Калі не цяжэй, то складаней...

Ухмылка сарвалася з Гальпэрманавага твару і, як электрычнасьць, мігам абегла зацікаўленыя твары вёрткіх плявых работніц.

Яны лагоднымі ўзрокамі праводзілі з майстэрні Шумкіна, Леміна і дурасьлівага Радэвіча.

*

Хвілін праз дзесяць Шумкін з Леміным апынуліся ў кавальным цэху. Яны абышлі другія цэхі паміж складаў вугалю і жалеза і накіравалі з задняга ўваходу ў будынак кузьні. Па дарозе вышаўшы з імі Радэвіч няпрыкметна знік.

— І тут спаборная праца разгорнута ва ўсю!—заўважыў Шумкін.

Але Лемін не пасьпеў адказаць, як каля іх ачуўся, вярнуўшыся з камандыроўкі за вугалем, каваль Шырст.

— Ужо-а і ты тут?—выказаў здзіўленьне Лемін.

— Як бачыш. Кончыў заданьне і за непасрэдную працу.

Шырокі мілы твар Шырота ня мог захаваць у мяккім выглядзе воч удзячнай яму загартаванасьці і цвёрдай рашучасьці. У кожным слове Шырота гучэла зацятая адданасьць прадпрыемству, соцыялістычнай стройцы. Яго ўся істота была прасякнута кіпучым задзерам працоўнага захапленьня.

— А цяпер што робіш?

— Пры молаце.

Шымрот працягнуў брудным рукавом па запацеўшым лобе і пакінуў на ім некалькі чорных рысін.

— Усё-б нічога, але ў вочы смаліць.

— Ты-б насіў ахоўныя акуляры. Маеш?

— Во-ва!

Ён спрытна надзеў выпуклыя цёмна-сінія акуляры і паглядзеў на таварышоў.

— Чаго-ж, добра,—заўважыў Шумкін.

— Ня зусім: пацеюць і пыляцца. Мяшаюць сачыць за коўкаю і расьцяжкай... Так лепш.

Шымрот абярнуўся ў бок печы: яго клікалі.

— Ну, а як з вугалем?

— Лемін ведае...

Ён ўжо ступіў пару крокаў назад, але захачеў пахваліцца:

— Быў на шахтах і прабаваў работу забойшчыка. Нічога! Хоць-бы што. Пасылайце—з ахвотаю паеду.

Шумкін адабральна паківаў галавою.

— Ды ты і ў нас прыгадзішся.

— Калі партыя прыкажа, я гатоў і ў агонь, і ў вяду...

Лемін аддзяліўся ад іх і падышоў да крайняга горна. Пры горне ішла коўка губак. Малады малатабоец неразьлічана стукну малатком па краі губкі і зьбіў яе з кавадла. У момант малатабоец назіраў паказальныя ўдары з рук дырэк-тара.

— Гэта я разумею!—гукнуў з-пад суседняга горна, смяючыся Жук.

— А што, мо' так, як ён?

Малатабоец завідлівымі ўзрокамі праводзіў з цэху поз-ных, дбайных яго наведнікаў.

*

На заўтра расклееныя па цэхах і на двары заводу афішы абвяшчалі пра грамадзкі суд над бракунамі, кснтролёрамі і прыёмшчыкам і двума рабочымі. Паведамленьні выклікалі вострую зацікаўленасьць з боку рабочых.

— Суд? Ссу-уд?

— Так, суд! А што-ж іначай, суд!

- Яны варты гэтага!
- Хто?
- Коўш, Ліндус, Стэльмах...
- Варт, варт...

Весткі пра суд хутка абягалі тэрыторыю заводу, склады, цэхі, сталовую, кантору, ня мінаючы жывое душы. Прозьвішчы падсудных набывалі шырокую вядомасьць, скланяючыся і пераказваючыся на дзесяткі ладоў. Сотні воч змяралі іх вострымі, настарожлівымі ўзрокамі. Падсудныя рабіліся гэроямі дня.

Але выхаваўчае значэньне суду, яго сур'ёзнасьць трымалі рабочых на ўзроўні таварыскай лёяльнасьці. Ніводзін і не памыкаўся выходзіць з яе рамак, каб дачасна рабіць намёк няпрыязнасьці да правінных таварышоў. Адзначаньне сваіх адносін да падсудных кожны барацьбітовец адкладаў да пасьля суду.

Разгляд справы і паводзін падсудных самі акрэсьляць таварыскія погляды на іх. У кожным разе, узнятыя па ініцыятыве рабочых грамадзкі суд дасьць належнае заслужанае віноўнымі пакараньне.

Рабочыя з няцерпам чакалі канцу працоўнага дня, каб паслухаць судовы процэс. Бач, гэта-ж будуць судзіцца сябры іхняга колектыву. Можна многія ўскосна павінны ў тым, што не прылажылі з свайго боку патрэбных мераў, каб пасобіць нявытрыманым, распушчаным сябром выжыць свае шкодныя недахопы.

У кожнай страце, у драбнейшай псуце, у праявах нядбайнасьці і рвацтва хаваецца выразна небясьпека наладжанай, плённай працы зьяднанага колектыву. Выяўлены недахоп у дзейнасьці кожнае адзінкі кладзецца плямаю на агульныя вынікі.

«Барацьбіт» — аграмаджанае прадпрыемства рабочае клясы, яе кіраўніка, камуністычнае партыі, усяе савецкае краіны. Іх колектыў — адзін з атрадаў на фронце рашучага змаганьня за соцыялістычнае будаўніцтва. Як цэмантам, зьліты і зьяднаны аднымі інтарэсамі, адной воляй, аднымі імкненьнямі ўсе пролетары... Яны кладуць фундамент соцыялізму.

Гэтыя вялікія, неасяжныя ў сваіх размахх і незьмяр-
мыя ў сваёй вагromнасці зыркiя, уздымныя ісьціны прася-
каюць нутро барацьбітоўцаў.

Гэтыя ісьціны калышуць іх разгойданыя пазываньні,
уздымаюць ружовыя надзеі, нараджаюць баявыя настроі і
сеюць рэвалюцыйную трывогу.

Суд!

Брак!

Іскрамі вылятала з-пад кожнага ўдару молата, з-пад
хуткіх повертаў станкоў, з-пад вострых разоў, з полымя
жухацеўшых горнаў.

Электрычным токам гэтыя словы абягалі пераплёту шну-
роў, гудзелі і завывалі ў бляшаным візгу, у гучным джвагу
пнэўматычных вяліканаў, у шыпенні наждачных камень-
няў, мігаючы пры кожным станку.

Брак!

Суд!

А чацьвертай гадзіне!

Ці хутка сырэна?

*

Заўсёды перапоўнены людзьмі шумлівы і бурлівы за-
водкі клюб на гэты раз прыняў нязвычайны выгляд. Набіты
да адказу, ён ня мог зьмясьціць усіх жадаючых прысут-
нічаць на судзе.

Сотні скрыжаваных, напружаных узрокаў пільна накі-
роўвалася туды, на песную сцэнку, дзе звычайна за чырво-
ным сталом сядзеў прэзыдыум сходу ці нарады, а зараз
знаходзіліся судзьдзі. Праўда, і судзьдзі свае, знаёмыя,
толькі што пакінуўшы станкі і молаты, напільнікі і сьвёрдлы
і заняўшыя месцы за гэтым сталом. Іх пяцера чалавек: стар-
шыня суду і чацьвера засядацеляў-членаў.

Пасярэдзіне стала, якраз супроць праходу, таварыш
Карачоў. Суровая міна на круглым асерадкаваным твары,
уроўнаважаная думка пад лахматымі валасамі. Празрыстыя
шэрыя вочы кідаюць вострыя ўзрокі.

Заспакоены выгляд надае сур'ёзнасьці і без таго сталаму і стойкаму сьлесару з дыкаўскім значком на чорнай шатынавай рубашцы.

Цьвёрдая крэпкая рука, толькі што выпусьціўшая напільнік, занята тонкім чырвоным карандашом, які выводзіць запісы, — другая—званком, якім адчыніцца паседжаньне суду.

Але Карачоў, яго старшыня, ня хоча перабіць зацікаўленага, папярэдняга азнаямленьня прысутных з другімі членамі суду і з падсуднымі.

Правы сусед Карачова, Якаў Брыль, каваль. Непаварушная поза дае магчымасьць выглядзець яго задуменны твар, абкарункаваны рыжаватай тасьмою валасоў, яго няпрычэсаную голаў і нахмураныя бровы, паложаныя на стале рукі, з доўгімі рукавамі суконнае шэрае жалеткі.

Якаў Брыль уважліва пазірае на свайго левага таварыша Залмана Гегера. Хударлявы, з упалымі шчокамі, ён нэрвова юзіць на месцы, шустра раскідаючы пільнымі ўзрокамі па клюбу і рэплікамі паміж сваімі суседзьямі-таварышамі.

Другія два члены, што сядзяць па краёх стала, сівы дзядзька Сокалаў з такарнае і комсамалец Пышкін з ліцейні, напружана чакаюць кіўка рукі старшыні.

Усе разам, нават з Карачовым, яны хвіліна ад хвіліны паглядаюць на падсудных, скромна і прыніжана стаячых налева ад судовага стала, пры нізкім паркане сцэнкі.

У іх вачох несхаваная вінаватасьць бліскае вільготным памутненьнем. Нэрвовыя ўздрыгі адбіваюць нутранае хваляваньне.

Ужо ў самай увазе да іх з боку сотняў рабочых відзён пачатак прысуду, строгага і ўпэўненага. І сорамна падняць вочы і балюча выцерпець папрокі. А зараз во... Прысудныя напружана чакаюць званка і сьледам—пасяджэньня суду адчыненым. Спадлоб'я, наўскасыкі яны кідаюць адрыўнымі ўзрокамі на старшыню, але зусім неспадзявана іх пераймае званок.

— Таварышы!

Звонкі барытон Карачова заварожвае прысутных наста-рожлівай цішою.

«Пасяджэньне грамадзка-політычнага суду рабочых за-заводу «Барацьбіт» у складзе старшыні т. Карачова і чатырох членаў суду—т.т. Брыля, Гегера, Сокалава і Пышкіна з удзелам рабочых абвешчаю адкрытым. Суд мае разглядзець справу па абвінавачаньні рабочых Каўша і Стэльмаха—у нядбайных адносінах да вытворчасьці, Ліндуса і Міскі—у непаярэджаньні гэтага. У выніку чаго з выпушчанай імі прадукцыі было забракована 150 сьвярдлоўных варштатаў... Пры гэтым Ліндус яшчэ займаўся рвацтвам (выпісваў па не-калькі раз работу, якую ня выконваў сам, а за яе атрым-ліваў грошы).

Судовым сьледствам устаноўлена, што ў тэй час, калі ра-бочыя заводу «Барацьбіт» пад кіраўніцтвам камуністычнае партыі напружвалі сілы на адшуканьне і ўводзіны раду но-вых метадаў працы з мэтай пасьпяховага выкананьня прам-фінпляну і падняцьця якасьці прадукцыі, уносячы прапа-новы, падаючы стрэчныя пляны, організоўваючы штурмавыя брыгады,—у гэты час паасобныя адзінкі з рабочых выліхалі свае асабовыя інтарэсы вышэй інтарэсаў прадпрыемства, выяўляючы нядбайнасьць і ня цікавячыся паляпшэньнем якасьці прадукцыі. Судовым сьледствам таксама выяўлена, што заводзкая і цэхавая адміністрацыя не з належнай піль-насьцю вяла нагляд за вытворчасцю...»

Сьледам старшыня суду праверыў наяўнасьць падсудных і выклікаў першым Каўша.

— Таварыш Коўш, вы лічыце сябе вінаватым у прад'яў-леных вам праступках?

Няўверна і конфузьліва, то бялючы ад няёмкасьці, то чырваняючы ад сораму, Коўш падняўся з месца і не па на-строі цвёрда і павінна праказаў:

— Прызнаю сябе вінаватым у тым, што зрабіў благі ўчы-нак, прыняўшы нядобракасную прадукцыю і выказаўшы гэтым свае антырабочыя недастойныя партыйца паводзіны... У далейшым сваю адданую працаю, я завяраю суд, сумею пакрыць сваю віну перад рабочаю клясай...

Ён запяўся, падбіраючы далейшыя сказы, а ў гэты момант адзін за другім іншыя падсудныя абвясцілі сваё далучэнне да Каўшовага прызнання. Апошні з іх, Ліндус, заключыў сваё прызнанне наступнымі словамі:

— Так, браткі, я зрабіў шмат дрэннага. Я паказаў сябе бліжэй рабочым. Раней, будучы партыйцам, я апаганіў годнасьць члена партыі і быў выключаны з яе шэрагаў... Зарав, вось, я моцна ўшчуваю сябе за праробленае ў мінулым і абяцаю суду і ўсім прысутным таварышам рабочым (ён абярнуўся на залю), што суд—гэта мяжа, па другі бок якое апьніцца новы, другі, адроджаны Ліндус.

Заява падсудных знарушыла хаду судовага допыту. Ужо па яе тону можна было дагадацца аб магчымым павароце процэсу і аб яго агульных рысах. Вынікі суду можна было таксама прадбачыць...

Але ўвага судовага разгляду не змянялася. Заля не радзела ні адным чалавекам.

Адноўленыя вопыты падсудных з боку старшыні і членаў завострывалі агульную цікавасьць да процэсу. Заля востра рэагавала на кожнае пытаньне і на кожны адказ поза і міміка, настроі і тон у голасе падсудных аднакавапоўна адбіваліся ва ўражаньнях прысутных... Каяньне, прызнаньне віны сустракала адобраньне, увільваньне, спробы хітрыць справядзіліся глухім, але пагражальным гоманам асуджэньня...

Гэта яскрава адчувалі падсудныя. І за кожным адказам гучэла ўсё большая шчырасць у іх пакаяньні...

*

Суд зацягнуўся на сем гадзін. Ужо многа разоў прапяляла сырэна... Але яе гукі ніхто не заўважваў... Яны не даходзілі да вушэй прысутных на судзе, пільна адданных слуханьню судовага процэсу, у якім, як на экране, малявалася багатая карціна заводзкага жыцьця. Выпукляліся звычайна няўважлівыя, але даволі характэрныя яго бакі. Як з-пад схову вымаліся і паказваліся разнастайныя асаблівасьці, часта невядомыя і дзіўныя, часта цікавыя і пажаданыя.

Паўставалі зусім у новым сьвятле блізкія па рабоце суседзі, расчыняліся спраты іх нутра, іх якасьці, як рабочых, партыйцаў і барацьбітоў за соцыялістычныя вышы.

Звычайны, уяўлены свет цэму выглядаў зусім інакшым, багацейшым у сваіх жыцьцёвых пэрыпэтыях і разгоністым у працоўных пазывах.

Суд, як вучоны анатом, раскладаў цэла заводу на яго суставы, частачкі і дэманстраваў іх перад рабочымі ў ярка-вых прыкладах унутранай цэлевай, непарыўнай сувязі, у бліскучай мэтаімкнёнасьці...

А другой гадзіне ночы нязьменшаная і адным чалавекам колькасьць прысутных настарожліва праслухала прыгавор.

«Учынак, зроблены таварышамі Стэльмахам і Міскай, заслугоўвае зьняцьця іх з работы, але, прымаючы пад увагу прызнаньне імі сваіх памылак і падачу заяў аб іх папраўленьні, абвясьціць ім суровую вымову, пазбавіць назвы ўдарнікаў, абвясьціўшы ілжэўдарнікамі, даўшы магчымасьць загладзіць нанесеную шкоду і прыкладнай работаю дамагчыся званьня ўдарнікаў.

Адабрыць рашэньне партколектыву аб абвясчэньні Міску вымовы.

Тав. Каўшу, старшаму контролёру, абвясьціць вымову.

Тав. Стэльмаху абвясьціць суровую вымову, зьняўшы з работы старшыні вытворчага сэктару.

Тав. Ліндусу абвясьціць суровую вымову з папярэджаньнем.

Грамадзкі суд заклікае рабочых «Барацьбіта» больш ашчадна адносіцца да прылад, скарыстоўваць усе сродкі для зьнішчэньня браку, ліквідацыю прарыву і выкананьня прамфінпляну.

Грамадзкасьць павінна адказаць зь значным элемэнтам яшчэ большай хваляй сваіх прапаноў, ідучых на палепшаньне вытворчасьці.

Грамадзкасьць патрабуе ад завадзкой і цэхавай адміністрацыі і тэхпэрсоналу безадкладна рэагаваць на прапановы рабочых, праводзячы іх шпаркім тэмпам у жыцьцё.

Пастанову грамадзка-політычнага суду апублікаваць у друку».

Словы прыгавору патанулі ў гучных зацяжных воплесках сотняў прысутных.

*

Тыя, што не маглі прысутнічаць на судзе, назаўтра чыталі яго пастанову ў расклееных па цахах абвестках. Радэвіч старанна і акуратна павыводзіў галоўныя месцы ў прыгавары і падкрэсьліваў іх роўнымі чырвонымі рысамі.

Але абвесткі не маглі перадаць усёй сутнасці і значэння праведзенага суду: гэта зрабілі наладжаныя па цэхах сходы.

Сходы выглядалі адрывкамі суду, на якім судзьдзямі выступала да сотні чалавек. Прыгавар коментыраваўся, раскладаўся на часткі і поўнасьцю сустракаў сабе агульнае адобраньне. Падсудныя, атрымаўшы па заслугах, не знахсдзілі сабе спачуваньня, але і не выклікалі злосьці, прытупіўшы яе з боку сваіх таварышоў шчырымі прызнаньнямі і каяньнем.

Рабочая маса можа караць, ды ўмее дараваць...

Ужо скара пасля суду многія заўважылі крутую перамену з боку пакараных.

Яны старанна, з адданасьцю выпайнялі сваю работу.

Коўш пільна сачыў за якасьцю продукцыі, кожную рэч уважліва разглядаючы з усіх баксоў, правяраючы ўсе яе частачкі і дэталі.

Стэльмах спакойліва перайшоў ад фрэзера да сьверла, паслухмяна выконваючы заданьні роўна добрага і талковага майстра Бэранброса.

Ліндус...

Ён ішоў па сьлядох выказаных ім на судзе завярэньняў.

Дзе падзеўся яго голас з рознымі выбрыкамі, мармытаньне і ўпадныя гутаркі.

Хто за ім ні сачыў, кожны заўважаў надышоўшую к Ліндусу зацягласьць працаю. Ён упарта аддаваўся рабоце, прагнучыся як найхутчэй і як найпаўней залатаць зроблены прарыў і забяліць пакінутыя чорныя плямы.

Уплыў суду адчуваўся і на ўздыме агульнае ўвагі да якасных паказчыкаў прадукцыі.

Ужо першы дзень адзначыў памяншэнне браку аж на 20 проц.

*

У памяшканьні партколектыву толькі што запалілі ў печы. На вокнах гулялі сьнегавыя мядзведзі. Старэнькі будынак палохаў сваёю зябкасьцю.

Але яшчэ сырэна не адсьпявала васьмі гадзін, як сэкратар партколектыву ўважліва праглядаў сьвежую «Зьвязду». Чацьвертая старонка газэты, прыводзіўшая зводку тых прадпрыемстваў, якія першымі выканалі прамфінплян, адводзіла віднае месца «Барацьбіту». Нават маднейшыя па тэхнічных сродках «Пролетар» стаяў ніжэй яго.

Шумкін з задавальненьнем праглядзеў засаб тры разы падкрэсьленую тлустым шрыфтам заметку, пад якою стаяла прозьвішча «Бурэвіч». І сама заметка, гладка і талкова складзеная, і яе сваячасовае зьмяшчэньне лісьцілі Шумкіну.

«На гэты раз...»

Ён не даказаў, як у дзьверы моцна пастукалі.

— Уваходзьце!

Знаёмы твар рэдактара шматтыражкі павярнуўся да сэкратара партколектыву.

— Прынёс газэту, Евель?

— К свайму часу выдзе.

— К твайму часу... а к тэрміну?

— Мы згаварыліся на пятае.

— Брэшаш... гутарка ішла аб першым.

— Ну-ну-а!

За гэтымі нявыразнымі гукамі сьледвала вінаватая, але не баязлівая ўхмылка. Яе Бурэвіч падмацняў нэрвовым трапханьнем рук і раскіданымі паваротамі.

— Забыў? Ужо забыў, на цябе ліха...

— Няўжо такі мы згаварыліся на першае?

— Манэўры, Евель, манэўры... Калі ты з імі расстанешся.

Праход дастаў з кішэні свой нерастанны блёкнот, пера-
шыўу некалькі лісткаў і праказаў:

— На, чытай, таварыш рэдактар.

Бурэвіч сажмурьў паніклых вочы, павадзіў узрокамі ў
блытаных радках Шумкінавых іерогліфічных запісаў і ўба-
чальна засьмяяўся.

— Я пераблытаў.

— Гад ты печаны, чаму ты ніколі не пераблытаеш на
скарачэньне тэрміну, а...

Бурэвіча выбавіў стралою ўляцеўшы ў памяшканьне Ра-
дэвіч. Рэдактар абярнуўся на разьюшанага культпрспа заў-
кому і ўбачыў: у яго руках трапалася пачка паперак, з кішэні
вылазіла памятая газета, за вухам варушылася недакураная
цыгарка. Адстаўлены каўнёр жукеткі, расшпіленай на ўсе
тузікі, сьведчыў за надмерную заклапочанасьць. Радэвіч ня
даў апамятацца, як на ўсё памяшканьне прагукаў:

— Сёньня агульназаводзкі сход!

— Дзякуй за паведамленьне!

Усе засьмяяліся.

— Так. Сёньня сход, а заўтра дэманстрацыя-протэст...

— А хто будзе дакладчыкам?

— Я зраблю інфармацыю аб прампартыі. Лемін—паве-
дамленьне пра арышт контррэволюцыйнае трупы беларускіх
нацэмаў... А з плякатамі на заўтра?

— Забясьпечана...

Радэвіч порстка вышмыгнуў з памяшканьня партколек-
тыву, і сьледам Шумкін з Бурэвічам вясёлымі жартамі адгу-
каліся на яго крыкліваю тутарку за дзьвярыма.

— Значыць, Евель, ты...

Шумкін не дасказаў...

Двое сьлесароў з перакіданак аднялі яго ўвагу на сябе.
Сэкратар пытална паглядзеў на іх і дагадліва запытаў:

— Нешта трапілася?

Але выскаўзнуўшая ўхмылка на чорных тварах рабочых
перамяніла Прохараў настрой.

— Кажэце!

— Мы прышлі паведаміць аб выкананьні цэхавага пляну

— ?!

— Уяві сабе, таварыш Шумкін, што толькі, вось, як паставілі на рэйкі апошнюю перакіданку... І ў адказ на праявы інтэрвентаў, брыгада высувае павялічаны стрэчны плян на пяць перакіданак...

— Брава, таварышы!

Бурэвіч мігам прысеў ля стала і занатаваў радасныя навіны.

— Так... К агульнаму сходу ўжо маем першы...

Сьлесары схаваліся за дзвярыма.

— Хутка і Бэрэнброс прынясе ладобныя весткі.

Але сказанага ня было каму выслухаць—Шумкін астаўся адзін.

Ён ізноў хапіўся за газету.

*

Помдырэктара не хацеў адрываць сэкратара партколектыву ад пільнага чытаньня газеты і моўчкі чакаў, пакуль Шумкін сам не адварнецца ад газеты.

За сьценкаю гулка гаманілі. З агульнага гоману выдзяляўся голас коопупаўнаважанага Салаўя. Чуваць было, як ён адбіваўся ад незаслужаных упікаў, пераказваючы: «Ну, а ў чым я вінават? У чым вінаваты я?»

— Бедны Салавей!—пашкадаваў Бобэрман і тут-жа пачуў:

— А-а-а-! Таварыш помдырэктара! А мне лаказалася, што перада мною наш паважаны шэфрэдактар... Ты яго тут не засьпеў?

— Пацягнуўся плянавы аддзел... Чуеш, Шумкін, як у нас будзе з прапрацоўкай стрэчнага?

— Трэба гатавацца... На бюро вызначым тэрмін цэлавых сходаў...

— А ты ведаеш?

— Што-о-а?

Шумкін настаяжыўся.

— Кавалі не адстаюць ад сьлесараў. Ты глядзі, які нагрузачны плян, а,разумееш, хлопцы... Малайцамі. Як ні кажы, а кавальны цэх заслугоўвае таго, каб пераходны

сьцяг лунаў у яго корпусе... І цікава тое, ведаеш, што Лін-
дус... Во, брат,—варты годнасьці лепшага ўдарніка... За кар-
роткі тэрмін хлопец рашуча парамяніўся.

— Ласьне?

— Пацікаўся.

— Значыць кавалём, па-твойму, пераходны сьцяг?

— Па-мойму, так... Я зусім ня згодзен ні з таварышом
Лабрусэвічам, ні з таварышом Леміным. Кавалі ўпарта тры-
маюць свае тэмпы і годнасьць ударнікаў за імі...

— Магчыма...

З-за дзьвярэй гукаў Сокалаў.

— Няма часу праглядзець бягучых папер,—паскардзіўся
сэкратар.

— Перашкодзяць?

То казаў Сокалаў.

— Ну?

— Справа на хаду. Ужо сёньня сталовая выклікала шы-
рокую зацікаўленасьць з боку рабочае грамадзкасьці. Чаму-ж
кожны цэх у свой час праз адны дзьверы заходзіць,—праз
другія выходзіць? Недаеў—можа падсілкавацца ў буфэце...

— А як абеды?

— Сёньня якраз даволі добры...

— Задаволены рабочыя?

— Я думаю... Зойдзем... а?

— Хутка сход... Заўтра...

Бобэрман з Сокалавым пакінулі Шумкіна аднаго.

*

Праход зачыніўся і намерыўся замкнуцца. Але не па-
сьпеў павярнуць ключа, як дзьверы адчыніліся.

Увайшла работніца Гальпэрман.

— Таварыш Шумкін... Ты, можа, падумаеш што нядобрае,
ну, я прасіла-б цябе і ўсё бюро колектыву пакінуць мяне на
«Барацьбіту». І работы тут сярод жанчын непачаты край і...

— Хто табе нагаварыў? Учора-ж дана згода, а зараз...

— Сама перарашыла, таварыш Шумкін. Для справы бу-
дзе карысьней. Пасудзі сам. Пакуль на заводзе я адна...

— Кінь, кінь... Навошта гэтыя цырамоні...

Гальпэрман села пры сталае і задумалася. Яна доўга глядзела ў адну кропку, непарушна седзячы на адным месцы.

Шумкін пераглядаў паперы, забыўшы пра яе прысутнасць.

Прапяўшая сырэна вывела обоіх з памяшканья.

*

Мітынг адбыўся ў заводзкай сталовай. Інфармацыя Шумкіна аб прампартыі і выкрыцціі органамі ДПУ контррэвалюцыйнай групы беларускіх нацыянал-дэмократаў, дакладна вылажаная перад многалікай аудыторыяй, сустрэла з боку рабочых вострае клясавае абурэнне. Сэкратаровы словы пахвілінна перарываліся гнеўнымі, злоснымі выгукамі: «Сьмерць шкоднікам! Бязьлітасная кара шпіёнам! Расстрэл контррэвалюцыянэрам-інтэрвэнтам!»

Суровыя твары і палкія ўзрокі, рашучы настрой і пагрозныя кіўкі ды ўзмахі рук, пільная насторожлівасьць рэвалюцыйнай помсты зьліваліся ў непаборную, у непахільную сілу клясавай адплаты. Глыбокае абурэнне бурліла і клекатала ў кожным слове шэрагу выступаўшых прамоўцаў. Пякучым цёкам яно прабягала постацямі сотняў рабочых, яно сцэмантоўвала жалезную гатоўнасьцю бязьлітасна зьнішчыць ворага, які ня хоча здавацца.

Нарэшце, яно гартавала аднагалосную пастанову, заключайшую ў сябе наступныя рашэньні рабочага колектыву заводу «Барацьбіт»:

«Вітаць вернага вяртавога Кастрычнікаўскай рэвалюцыі—ДПУ.

Патрабаваць для контррэвалюцыянэраў-шкоднікаў і інтэрвэнтаў з прампартыі і для беларускіх контррэвалюцыйных нацыянал-дэмократаў вышэйшае меры соцыяльнае абароны.

У адказ на падрыўную дзейнасьць падняўшай галоў контррэвалюцыі выпайніць на тры дні раней заданьні асобнага кварталу і аддана змагацца за выкананьне пяцігодкі ў чатыры гады».

*

У прамежках паміж напевамі сырэн цахі абгаворвалі контрольныя наметкі сустрэчнага пляну.

Тысячная грамада рабочых, падзеленая на профэсійнальныя групы, аднака старанна і зацікаўлена абмяркоўвала драбнейшыя вылічэньні, усялякія магчымасьці.

І, як у адным, ва ўсіх цахах клекатала бурлівая хваля ўзьлётнай рабочай ініцыятывы. Контрольныя лічбы вачавідкі павялічваліся, паўнелі, расьлі ад вялікае жолькасьці рознастайных прапаноў. Яскравае адзнаньне глыбіні і шырыні пастаўленых задач перад рабочаю клясаю радзіла вяртунчы настрой, будзіла кіпучую энэргію.

Яна абягала цахі, лучыла іх адню мэтаімкнёнасьцю. Аднакава шчырыя словы і аднакая іх цьвярдныя зычэлі ў кавальні, у бляхарні, у ліцэйні...

Паўгадзінны тэрмін, адведзены на сходы, прасычаўся электрычнасьцю палкага энтузіязму. Апошняя сырэна, вяртаючы пачатак працы, разносіла вестку аб саракапроцантным сустрэчным пляне, контрольна паданым рабочымі заводу «Барацьбіт».

*

Перапевы заводзкіх сырэн ды фабрычных гудкоў вылівалі ўздымныя акорды дэманстрацыйных оркестраў.

Густымі меднымі пералівамі рэволюцыйных мстываў аперазалі яны рабочыя ваколцы бурлівага гораду.

Па крывых і вузкіх вуліцах, перавулках, праўцом, наўскасяк і загідамі—напрамкам да цэнтру пролетарскае сталіцы, у яе асяродак, маршыравалі дзiesiąткі тысяч пратэстуючых дэманстрантаў.

Шчыльныя колёны стойкіх барацьбітоў за соцыялізм, кандэнсуючы ў клясавую помству свой гняўлівы рэволюцыйны пратэст, вылівалі яго ў цьвёрдым поступе, у многалікіх подпісах на транспарантах і плякатах, у стрэйным сьпяваньні рэволюцыйных песьняў.

Улягалася зямля ад надаву важкіх, увераных ступаў тысячаў ног.

На ператоч цэнтральных вуліц, між абындзявелага сквэру, праходзіла кілёмэтравая колёна барацьбітоўцаў. Рытмічныя тоны ваяўнічага маршу зьліваліся з гулкімі ўдарамі адмераных крокаў. Бадзёры настрой казаў аб загартаванай волі пролетараў.

Галава колёны загінала ўправа, змыкаючыся з хвастом папярэдняе, калі ўсьцяж радоў барацьбітоўцаў праняслося распараджэньне сэкрэтара партколектыву Прахора Шумкіна:

— Барацьбітоўцы паварочваюць налева і першымі выходзяць да трыбуны.

Радэвіч старанна пачаў раўняць шэрагі, перадаючы па ланцугу Шумкінавы словы.

Яны яшчэ болей настаражылі рэволюцыйную пільнасьць тысячнай масы рабочых, чые крокі набылі нязломнае пруткасьці і сталёвага напружаньня.

Выраўняліся сьцягі, плякаты, транспаранты...

Прымоўкшая музыка з новай сілай выбіла гучную, баявую мэлэдыю дэманстрацыйнага паходу. Бурлівымі перагонамі лілася яна ўсьцяж вузкай вуліцы, нясучыся да пляцу і сеючы баявую ўрачыстаць пераможнага наступу рабочых колён.

Трыкутнік на чале, пры заводзкім сьцягу...

— Шумкін, Лемін, Лабрусэвіч...

Насустрач ім з перапоўненай трыбуны няслося гарачае прывітаньне ад ЦК партыі.

Люты—сакавік

1931 г.

ЗЯЛЁНЫ ШУМ

I

Юстын Плот давёў баразну да сьценкі, павярнуў каня і стаў. Брудная, патрэсканая яго рука павольна паднялася ўгару, да галавы, і разлажыла на бакі густыя, скамечаныя і пасівеўшыя косы.

Ён глыбока ўздыхнуў і спагадліва, загадкава паківаў галавою.

Конь чмыхануў. Сьледам настаражыўся—з-пад тоўстага аб'імшэлага каменя, які займаў амаль ня ўсю шырыню палоскі, выпархнуў каршун. На цёмна-сінім небе, аб'інталяжаным белымі мяккімі воблачкамі—птах правёў сваім лётам выгінастую стужку. Там, за двума курганамі, адным—зялёным, як рута, другім драпястым ад плям жоўтага пяску, каршуна акружыла з дзесятка варон. Ёх прарэзьлівы лямант рассыпаўся па шэрай роўні папарнага палетку.

— Нядобра, дэрыш... — выказаў няскончаную думку Юстын.

Яго прыжмураныя вочы ўперліся ў бок курганаў, ужо не даверху, а нізам—і хвілін мо' з пяць глядзелі ў адну кропку.

— Надаела, нарэшце... Дзе-ж тут уцярпіш... Трохвярстовая даўжыня і на сажань шыркі...

Ён крута павярнуўся назад, на другі бок сьценкі. Вузкая стужка палоскі бегла ад яго ў бок маладое дубровы, сьціскаючыся ў двухшаговую дарожку.

— Абрывла думаць і гаварыць. Людзям цяжка ўталкаваць. Галоўнае, што кожны ведае сам, а нешта трымае яго

за полы, як кляшчамі за рэхву. Не разьбяруся, ды годзе. Прырасьлі да старога, як мох да саломы...

Юстын з лёгкай нэрвовасьцю памяўся каля плугу, некалькі разоў прамерыў абудва канцы палоскі і пагнаў каня ў новую баразну.

— Годзе! Трэба, нарэшце, выбіць дур з галавы і пачынаць справу... Важна заварушыцца, а там... Н-но-а-а, малы! Хутка праводзіцьмеш барозны ўшыркі-ы... Кончым хутка з надаедлымі шнуркамі... Кончым з асабоваю гаспадаркаю... Зрэжам межы, і твой абавязак цягнуць плуг паступова знікне... Чуеш, дэрыш? Па тваіх кроках прагудзе жалезны конь і ўспаша роўныя, неабмежаныя кавалкі поля глыбокімі барознамі... Нно-а-ж! Ужо недалёка той час, калі... Ну, яшчэ баразну...

Юстын грузна налёг на дзяржаньне плугу і скасіў лемяхі ўправа. У яго ваччу бліснула абгладжанае жалеза, порстка ўрэзаўшыся ў кудлатую мяжу. Кавал дзярніны, як закладка, прагарнуў разору на суседнюю палосу.

— Тпру-у, дэрыш! Само, вось, просіцца... Гэты межы...

Натруджаная рука Юстына выпусьціла правы тронак плугу і працерла ўспацелы лоб. Рагі раскоўзанага поту, зьмяшаўшыся з гразёю, зарысавалі вычварнымі бруднымі рысамі маршчыністае поле ілбу. Над лахматымі брывамі земляроба выплылі чорныя наддужжы.

— Слабыя мы з табою, дэрыш, бо адны... А каб у хэўры, сябрынёю—тады...

Паглядзіў Юстын каня па крыжу.

Стомленая жывёліна затрапятала клубам і чмыхнула.

Юстын не апамятаўся, калі конскі чмых зьліўся з гучным лапаценьнем, якое данялося з-пад гасьцінцу, у бок Ясеннага саўгасу.

— Дэрыш, чуеш?—праказаў ён да каня і вызваленую ад плуга руку абярнуў у казырок над вачмі.

Чырвоны промень захаду абымаў непатухлым сонцам разрэджаныя пакрысы дзярэў, цёмны чатырохкутнік з высокіх ліп і зялёныя дахі саўгасных будынкаў. Дарагімі інталляжамі, сплеченымі чароўніцай-натурай, глядзеліся стройныя дубы, каштаны ды клёны ў выразную глыбіню неба.

Пад імі палавела пшаніца; белымі стужкамі валю пярэсьціла яе полаў квітучая грэчка. Не адзначаным адценьнем прабіваў бялізну грэчкі вогненна бурдовы колер распуканай канюшыны.

То быў жывы, сплечены з расьлін пэрсыдзкі дыван, разасланы дбайнаю рукою гаспадарных рабочых маладога саўгасу. І лёгкай хмурынкаю здаваўся той цёмны дым, што пяццю слупкамі цэгся ўгору. А перабойнае лапаценьне снавала новыя камякі курава, якія рухалі наперад, у бок будынкаў, разам з трактарамі.

— Якая любата! Ні табе каня, ні табе плугу! За дзень—ніто нам з табою, дэрыш, за месяц не вабраць. І з музыкаю—на адпачынак. Вось гэта я разумею. Дакуль-жа трымацца за гэта саматужства... Не-э! Няхай што хочучь кажуць... няхай клянучь і лаюць, я не пакіну сваіх намераў. У нас павінна адбыцца поўная зьмена ў формах сельскае гаспадаркі... Далей чакаць ня можна... Шкодна... Усё ідзе наперад, паляпшаецца, набывае новыя формы, выгяды, а мы... топчамся па сваіх нітках, абы не расстацца з паганаю ўласнасьцю. Го-а-а! Пара і табе, Адасю, расстацца з сваёю ганарлівасьцю. Яна не да часу, мілы суседзе! Не да часу! Пара валасных старшынаў мінула... Кнакі папятралі марна... Няма разгарненьня на зьдзекі з беднаты—годзі! Спрачаешся ды згодзішся? Дарма! Ні падпалам, ні забойствам ты нікога не запалохаеш, даражэнькі... Дзесяць-дваццаць гаспадарак у вуліцы знойдзецца... А знойдзецца дзесяць-дваццаць чалавек—вось і гатовы колектыў... Ня трымацца-ж за фалды Адасеў ці Сьвітак... Іх манэўры дарма... Мо' няпраўда, дэрыш?

Лапаценьне трактараў, аддаючыся ў сыценах саўгасных будынкаў, змаўкала.

З-пад саўгасу выляталі рознастайныя гукі адвячоркавага жыцьця. Скрыгацеў непадмазаны вочап у студні. Найгравала жалейка. Перарыквалася гавяда, і пісклівым галаском маладзіца напявала «чарнушчакку».

— Цягне мяне да вас, браточки!—умільна вымавіў Юстын і расплыўся покатным сьмехам у адказ на густыя медныя гукі саўгаснага гонгу.

— Саўгас — гэта тая-ж фабрыка... Хлебная фабрыка савецкае ўлады... Няўжо паны яшчэ думваюць вярнуць сабе свае маёнткі? Дурасьлепы, паганцы... Хто-ж вам аддасць нагараванае намі, беднякамі сялянамі ды парабкамі дабро? Хто дазволіць вам ступіць паганую нагою на памытую нашай працай зямлю?..

Хі-ха-ха-а-а!

У Юстынавай руцэ затраслося ў бок захаду ядлоўцавае пужальне. Доўгі цень, што паў ад яго на закаржэлую цаліну між чорных разораў, дапомніў мінулае—зьнікшае на векі.

— Во, гэтак трасьлі над нашымі сьпінамі, а зараз... Гэта вас, панове, чакае ў кожную хвіліну, калі толькі памкнецеся пераступіць мяжу... Паедам, дэрыш!

Пахілены плуг апісаў дугавую рысу ў бок накіраванага павароту—Юстын гнаў каня да возу.

На дварэ надыходзіла к вечару, а язды дахаты было каля двух кілёметраў.

«Заўтра ўсёроўна давядзецца прыяжджаць — чаго-ж пазьніцца?»

Стой, малы, сьмірна! Сонца на захадзе!

Юстынавы вочы глядзелі на старую збрую, што яе перабіралі каравыя рукі, а ў галаве вярцеліся думкі пра новае жыцьцё, пра колектыў...

Вёска з даўных часоў узьнімала пытаньне расквітацца з старою формаю гаспадаранья. Надаела цясьніцца на вузкіх палосках. Агоркла марнаваць час на двухвярстовыя пераезды. Збрыдзела туліцца на асобных куткох, замыкацца, ў свае вузкія адзіночныя інтарэсы. Трэба знайсці выйсьце, але ў чым? На гэтым упіраліся. Адаць Папелка—за хутары. Аляксея Сьвітка—за пасёлкі. І толькі Плот за колектыў. А разам, калі ўшчынаць—сумятня і возірка, незгаворанасьць. Але ўжо годзе раздумоўваць... Пара брацца за працу... Трэба слухацца ячэйкі... «Сённяя-ж зайду да Мікалая... Людзі вакол варушацца, мяркуюцца, пачынаюць нешта новае рабіць, а мы...»

Над канём крутнулася пуга. Сьледам перадок нараду стукнуў калёсамі ў глыбокія калдобіны зарослае мураўкаю сьценкі. Юстына закалаціла на сукаватым аполку.

— Паберажыся!

Хтосьці гукаў наперадзе.

Ён саскочыў з нараду і паглядзеў.

— Адась Папелка? Ён!

Чырвоны гладкі конь цягнуў воз гною. Абочынай, трымаючы лейцы ў руках, тупаў здаравенны, гадоў сарака пяці, ноўнатвары селянін. Застыглая кусьлівая ўхмылка ўбірала яго поўны, з маленькімі сінімі вачмі павосьпенны твар.

Калі Юстын параўняўся з Адасёвым возам, то пачуў укорлівае, зачэпнае пытаньне:

— У многіх мясцох падараў маю мяжу?

Гэта зычэла жартам, у якім хавалася варожая ўпічлі-васьць.

— Баісься?

— Каго, але не цябе.

— Пачакай, ня ручайся. Зрэжам межкі — нядоўга астаецца.

— Трасцу! Не дажджэш.

— Упоперак арацьцем.

Адась не адказаў, ці мо' Юстын не пачуў, бо значна ад'ехаў.

«Ня любіць!»—падумаў Юстын пра сябе.

Было ўцешна падражніць Адася. Але Юстын разумее, што за гэтым сьмехам хаваецца сур'ёзная справа. Адась увасабляе сабою тую сілу іх вёскі, якая адгароджвалася ад другога, бяднейшага часткі, не аднымі платамі. За Адасём зьбіраліся рэшткі перажыткаў старога, царскага пары, апора прыватнага гаспадараньня... Ганарлівая заможнасьць, звязаная з даўнейшымі прывілеямі ў праўных адносінах выраджаная ў самавітае кулацтва, выглядала з пяцівоканнага, ашыфляванага хаты, з трохдзсяцінага саду, з дваровага гумна, з высокага агароджы сядзібнага вучастку. Стан дзедзіча вітаў над яго кудрастаю галавою, як камары над балотам.

— Адась, не гарачыся! Ха-ха-ха!

Доўгая, як вокам згледзіць, сумяцілася вёска Булаўка. Тарашчэлі перасохлыя нарадзікі, драбіны. Выпявалі дзікія ноты рыплівыя вароты, дзьверы, вешніцы. Дзеці і гавяда крыжавалі выбітымі забрудненымі дарожкамі ад хаты да хаты, з двара ў двор. Куравіў пыл, за якім хаваліся выразныя рысы хат і платоў.

У вузкіх, цесных дварах туліліся да сыцен, хаваліся пад капяжы роўна складзеныя кастры дроў, земляробныя прылады, хатняе начыньне. Цесната, ад якое грозілі крычаць жывою моваю: плугі, гаршкі, цабры і дайніцы, перавязаныя дубцамі калы...

Двары, як клеткі, агароджаныя з усіх бакоў, сьціснутыя капяжамі ды рэдкімі дзярэўцамі. А за гумнамі, што як авечкі пастульваліся адно да другога, ня могуць адбегчыся ад дваровай цеснаты, выпіралі пукатыя межы. За межы, як за плот, ні ткнуся. Над межамі—векавая лаянка, праклёны, тузаніна. Не адступіся, не спатыкніся.

Ужо ў загоне Юстын адчуў, нібы яго нешта давіць. Вёска сустракала яго няпрытульнасьцю аджыўшых парадкаў, непатрэбнае купнасьці, надаедлай адасобнасьці суседа ад суседа, бедняка ад бедняка; у ёй kwasілася шкодная, балючая варожасьць, мітрэнгі.

Ён азірнуўся туды, дзе лапацелі трактары пра новае жыцьцё.

— Людзям здэцца, што плуг можа хадзіць усяго ў адзін бок, а збожжа тады сваё, як завезена ў прыватнае гумно... Цудныя. Або толькі двухвэрстныя адасобленыя палоскі родзяць збожжа? Або тады расьце жыта, калі яго сеюць на адным? Нябось, ня раз углядаліся ды любаваліся булакаўцы саўгаснаю канюшынаю, мурагамі, густою пярэстаю яркаю... А гэта-ж усё skutкі агульнае працы.

Пазадзе тарахцела фурманка, мэрам-бы Адася: у шэрасьці ўзьнятага пылу цяжка было разабраць конскую масьць. Ну, а па росту—Адасёў.

— Нно-а, дэрыш! Я не хачу з ім зьяжджацца. Падбяжы да завароту.

Наперадзе, за Ігнатавым баракам, падкалодзішча. Пільныя ўзрокі Юстыны спыніліся на высокім жураўлі. Ці то ён рыпіць у тахту стукаў вёдрамі, ці можа?

Натаўп. Гоман. Каля калодзея — мітынг? Ляпяткія, рэзвыя кабеты наперабой, перакрыкам, пнуцца наперад з сваімі думкамі ды радамі. З прарэзьлівых альтоў вынікаюць хрыпатыя і плаўкія басы мужчын. Падаюць жалезныя кручкі і б'юць па бляшаных вёдрах драцяныя восілікі. Грукаціць конаўка.

— Бацька, во-а!

Перад Юстынам натаўп расступіўся, і пасярэдзіне, між двух людзкіх сьцен, выступіў ухмыльны твар сына...

— Якаў?

Бацька пацалаваўся з сынам.

— Госьць! Госьць! Ды з навінамі!

— Паслухаем, што табе сын прывёз!

У галасоx з натаўпу мяшалася нязлоснасьць з гіранічнасьцю. Аднак Юстыну няведама было, ад чаго адно і завошта другое.

«Якаў!»

«Так, госьць!»

«Ну, каму якаво?»

— Якаў хутчэй уладзіць справу, як ты з Мікалаем. Скора пойдам разьмяраць. Можна заказваць агульны кацёл. Знось усё ў адну кучу... Тым, хто любіць гульнію... Чуеш, Адаць?

Каля Юстынавай сьпіны ўжо чмыхала мыза Адасьвага каня. А гаспадар яго нарыхтаваным бег да натаўпу з пугаю ў руцэ і з лаянкаю на вуснах.

— Згубца, ліха яго матары. Вы-ж ведаеце, людзі добрыя, гэта-ж зламысна парэзаў усю маю мяжу. Ня церпіцца, гаду... Абы пакасьць зрабіць, абы... Няхай сын пасудзіць... Запалі ў галаву нейкія колгасы, дык пачынаць з мяне... Ці чулі, мае добрыя?..

— Поле не тваё, Адаць, чаго крычыш. Захочуць—заўтра парэжуць на кускі і раздадуць, каму ўздумаюць... Зямля—дзяржаўная. Ды тая-ж маемасьць, што пахавана ў тваіх куфрах ды бочках—таксама назьбіраная для цябе чужымі рукамі.

• Падаткнутая маладзіца ябедна паглядзела на Юстына. Але пужліва адварнулася да поўных вёдзер.

Суседка тузанула яе за падол і нешта на вуха парадзіла.

— Ды няўжо-ж, бок... Закруціла ў галаве... Цяпер ужо ня будзе ладу... Мала ім абрэзаў, дык мо' коні паадбіраюць, або...

— Твой язык даўжэй як ва ўсіх... Каму-б прыстала, толькі ня Ваплянцы... Хто цябе чапацьме... Сама аддасі, калі праканаешся...

Сур'ёзная міна маладога, у паласатым зрэбі, мужчыны, заткнула рот маладзіцы.

Гэта быў адзін з трох партыйцаў Булаўкі Тамаш Хіб.

Стаяў у нерашучасьці і Адаць. У яго вушах гучэлі словы старога Сукні:

— Трэба не адставаць ад людзей... Пераходзяць-жа на колектывы і жывуць ня горай нашага. Вунь хоць-бы ў Асьмінаўцы... Першы год, а якія посьпехі! Зямля разам, у кругу... Гавяда разам... Жнуць і сеюць разам... Тут табе і выган, і поплаў, і паша... Агульныя гумны і хлявы... Аж міла! А пшаніца, а канюшына, а ячмень! Паасобку ні ў кога такія не парастуць... Я-ж знарок хадзіў глядзець... Або-ж мы да бясконцасьці будзем душыцца вёскаю, адзін другому ворагам?... адно другому на ногі наступаць... выдзіраць вочы, туліцца, як мышы па норах.

Стары гальяш Сукня нахмурана паглядаў то на Адася, то на Ваплянку. Яго пранозьлівыя ўзрокі аціналі іхнюю задзьрыстасьць і нішчылі ўражаньне непаладнае гутаркі.

Якаў бачыў, як Адасева пуга выпала з абавяўшых рук, а зламысная ўхмылка—растала ў васьпенных ямках. Адаць ня мог спадзявацца на спачуваньне сабе і крыўдліва павярнуўся да калодзезю.

З незадаволеным мармытаньнем падалася ад натоўпу Ваплянка. Крывы каромысел хістаўся на яе мяккім плячукі і плюхаў вадою з вёдзер па круглых чырвоных лытках.

Паварочваючы за хату, яна азірнулася і кінула натаўпу вострыя словы лаянкі:

— Круцялі!

Гальяш добра не расчуў, але колка ўсьміхнуўся, праказаўшы:

— Не падабаецца імасьці. Каб гэта ды яе гаспадарства фальваркам замяніць—магчыма і згадзілася-б. А ў колектыў, бачыце... Дурніца!

— У колектыве трэба будзе кожнаму рабіць а фальварак заўсёды найміты апрацоўвалі.

Мужчына ў зрэб'і паглядзеў у бок, дзе за хатаю хавалася кабета з вёдрамі, і адварнуўся да Адася.

Той паіў каня. Суровымі ўзрокамі ён пазіраў спадлоб'я ў бок Гальяша і мужчыны ў зрэб'і і лаяў каня.

Змрок хаваў сьрдзіты выраз яго твару, а гоман—скрадаў знэрвованы настрой.

Адася дапякала гутарка булаўкаўцаў, у якой чулася к яму вострая пагроза... А яшчэ нядаўна ён не хацеў з імі мець ніякай справы. Гальяш Сукня ці Тамаш Хіб—хто браў іх на ўвагу? Галота, задрыпанцы, жабракі—вось іх характарыстыка ў Адасёвым разуменьні... Бывала...

Ён расчуліўся і ня стрымаў расхвальяванага пачуцьця:

— Вы рады, што... Бальшавікі... Што ваша панаваньне...

Выпушчаная з рук конаўка моцна стукнула па зруб і скрала канчатак Адасёвага сказу.

— Я нажыў сваю гаспадарку цяжкаю працаю ўсяе сям'і... Чым я вінаваты, што вы ўвесь век гультаявалі... А зараз бальшавікамі сталі... Рукі прасоўваецца па чужое дабро...

Цяпер, каб і стукнула конаўка аб зруб, усё-б не застукала яна дружнага, многагалоснага выгуку:

— Вво-а-а! Ччу-у-лі? Дзедзіч па-дзедзічку. Лыткі кулачкія задрыжэлі.

У зьлітнім голасе некалькіх мужчын і жанок чулася жорсткае абурэньне супроць клясавага ворага, якім зьяўляўся да іх Адась Папелка. Дзiesiąткі гадоў вынеслі наверх сучаснасьці зацяглую варожасьць паміж котлішчамі Папелкі, Грызуноў, Пасьвічаў і Гарцаў і беднымі сялянамі Булаўкі. Заможная пыха, пагардлівасьць і цураньне бяднейшых аднавяскоўцаў выпуклілася, як клубок, і едкаю прыкрасьцю кранула многіх за жывое.

— Бацькаў сынок. Праўдамі і няпраўдамі наадцягаў ад людзей зямлі і думае, што да яго ніякія законы не датычны... Досыць, нябожа. Мінуліся часы і валасных старшынь, і царскіх падкупных судоў... Абыдамся без кулакоў—дзедаічаў...

— Можа выкупу папросіш за зямлю?

— Шкода, што іх ня пыталі, калі рабілі рэволюцыю!

— Сельсавет—ня воласьць!

Адзін за другім, наперабой і зьлітна, нясьліся да Адася пагрозныя, знішчальныя выгукі. Яны аколлі яго вострымі драцянымі загарадзямі, з якіх яму было цяжка выбрацца.

І ён бязмоцна азіраўся вакола, рвучыся выехаць ці ўбок, ці наперад,—ды і ногі ня рушылі з месца, і вочы ня бачылі прагалку.

Здрочыла адгаворвацца, але, вачавідкі, было бязмэтна. Над ім гудзеў пагрозны голас клясавая помсты, пакуль папярэдні, дапамінальны, але ў сутнасці сваёй руйнуючы і беспасагдны.

Адчуваючы гэта, Адаць шчыльна прытуліўся да каня і злосна, азьвярэла заскрыгітаў зубамі.

Ён не заўважыў, як Юстынава фурманка аддзялілася ад яго і схавалася разам з грамадою сялян у згушчаным зроку набліжанае ночы. Не дачуў, як астатнія сказы, накіраваныя да яго, расталі ў пацішэўшай гутарцы разыдзеных людзей.

— Ада-ась!

Яго гукала жонка, стаючы на адгоне некалькіх сажняў і ловячы вачмі мужаву постаць.

— Адаць! Дзе ты дзеўся-а?

III

Адаць Папелка заехаў у гумно і каля гадзіны распрэжваў каня. Яго рукі адказваліся варушыцца, а думкі не знаходзілі прасьвечыны ў наступным. Водгалас прагучэўшага абурэння сялян перадаваўся ў малейшым скрыпу, у цішэйшым зыку заміраючага жыцця вёскі.

Гэта было ўняршыню, колькі ён жыве на сьвеце. Раней,

да бальшавікоў, як памятае—ці мо' памяць атупела—на яго ніхто ня крычаў, ня сьмеў ашчэрыцца рэзкім словам, непавагаю. Кожны булаўкавец нізка кланяўся пры стрэчы, далікатна адзываўся, зьяжджаў яму дарогу, даваў месца на прызьбе... Ніхто ня выцяў яго сабакі, які не аднаму «падшыванцу» грызануў лытку.

А цяпер —адкуль гэта?..

Конь хрумстаў сочную маладую канюшыну і пырскаяў носам. У засеку шамяталі мышы. У высі, пад кроквамі новага гумна хлопаў крыламі кажан. Дзесьці за гумном гукала перапёлка. Гэтыя, звычайна, незаўважаныя гукі зараз перабівалі яго ўспаміны, драпалі па сэрцы і не давалі апамятацца.

Але растрывожаная памяць высувала з мінулага пакрысе, адрыўкамі шэраг выпадкаў, здарэньняў, дапамінкаў... Адно за другім ішлі суд з Гаўрылам Ляшкаю за апляцнік, спягнаньне падаткаў у 13 годзе па земскіх пляцях і прымусовае высяленьне Сідара Брызні, і цэлы рад спраў, за якімі мігаліся ўсе гэтыя людзі, што ён, Адаць, іх дагэтуль не заўважаў...

«Гэтыя людзі, якія варты...»

Злосьць напірала знутры і ў пене на губах, і ў сударажным папярханьні вылівалася наповерх. «Не, я не згаджуся ніколі, каб з мяне пацяшаўся якісьці Плот або Сукня... Я... ды ці-ж я адзін. Яшчэ можна патузацца!.. Выхварэюць, а займаздароў ня здамся...»

Ад гэтых думак Адаць асьмялеў і вышаў з гумна.

Раньняя ноч сьціскала яго цёмнатаю. Чуць-чуць вызначаліся камлі закаржэлых плакучых бяроз. А на небе—рассыпаліся зоры. Усе над ім, але нясныя і халодныя, як яго растрывожанае і зьнехаэнае пачуцьцё «слаўнага» дагэтуль чалавека.

Ён падышоў да вярэі ў вешніцах, прыгуменнай агароджы і стаў спінаю да Платовага пляцу. Адтуль нясло пахам бульбяніку, а ў яго на прыгуменьні палавела пшаніца.

Шырокаю паласою цягнулася яе істужка, мінаючы гумно, аж да яравых палеткаў. Ядраная пшаніца гатавала багаты ўраджай. Пыха гаспадара-кулака, якому не хапала натлан-

насьці, перанесла Адасе́вы думкі да неапарожненых кадан і хвас, што стаялі і ў каморы, і ў пуні, і ў засеках гумна. Пухныя блінцы, з ісподу падмазаныя здорам. Кублы сала і слаі малака... Пудовыя кумпякі... Яго скаланула, калі ён дапусціў думку, што з усім гэтым давядзецца расстацца...

Пачуцьцё скнарнасьці намалаявала небясьпеку, і ён аглянуўся вакол сябе...

— Х-га-кх!—кашлянуў Адазь з перапуду, пачуўшы за плотам, у Юстынавым гародзе, якісьці нявыразны шоргат.

Ён прыглядзеўся, апусьціўшыся на кокішкі.

З-за адрыны вылузвалася палоска сьвятла, ну, так, шырынёю з рушнік. Але шоргат у гародзе зьнік.

— Няўжо мяне сьцерагуць?

Ацяжэўшая нага Адася з лудоваю труднасьцю паднялася на першую ператочку вешніц, і не магла ўстаяць—ён скрыпнуў вешніцамі, ажно спалохаўся сам. І ўжо сьпярэпалаху, папаханы боязьню, ён пералез у свой гарод, а сьледам ў двор і хапіўся рукамі за клямку сеньшных дзьвярэй.

Жук кінуўся да ног і заскавытаў.

У хаце сьвірэла газьніца.

Ён паглядзеў і заўважыў, як жонка ўзіралася ў покуцьнае акно, ужо амаль разьдзетая.

Адазь цішком падышоў у канец двара, да вуліцы і высунуў голаў з-за вешніц...

З вокан Юстынавай хаты сьвяціў агонь. Між ценявых рысункаў аконных рам выдзялялася некалькі людзкіх сылуэтаў.

Ён прыслухаўся—у хаце чуўся бойкі, заліўны рогат.

«Сход».

«Меркаваньні! Во-а! Трое комуністаў... А Хіб правадаром...»

З машынаю ўкрадкаю, заціскаючыся ў міжколье, азіраючыся на вуліцу, Адазь набліжаўся да акна Юстынавай хаты. Яго дрэнчыла выглядзець, хто там, і пачуць, што гавораць.

«Магчыма ўсё пра мяне. Абярुць, гады!»

Паўз шуляваньне акна каўзануў Адасеў сачковы ўзрок у суседаву хату... У тую хату, з якое ён яшчэ нядаўна прыказваў здзіраць салому, і ў сьцены каторае бязбоязна гру-

каў дрывамі і прыладамі... На гэтай хаце спынялася ліхамысная думка Адася, толькі яе ўздымала зьнянавісьць да Юстына...

Зараз ён адчуваў яе зьмест.

«Загавор?»

Так усё разьляцелася прахам: і мары выселіць Юстына, каб пашырыць свой пляц, і замыканьне свайго гаспадарства ў недатычную фортэцыю, пад выглядам яго ўзорнасьці, і мары пра набыцьцё крывасьценных паплавоў... Завідушчае і манлівае наступнае...

Калі ўсё гэта згрудзілася над ім, апусьціўшыся чорнаю шапкаю жалезнага капяжу? Каб ён мог чакаць!

«Вунь, вунь—усё гэтыя самыя... Які агідны гэты Плот! А выскачка Тамаш Хіб, а Мікалайка... і стары корч, балхва-Сукня...»

Вока пасунулася да рамы, а на сьлізкім шкле лягло вуха:

«Якаў прапаведвае... Напэўна, пра колектывізацыю, пра-беглец...»

Заліўны рогат стукнуў у акно і задрыжэў перазвонам шкла.

«Толькі адзіная колектыўная форма гаспадаркі можа падняць дабрабыт нашага бядняцкага ды серадняцкага сялянства... Колектывізацыя ёсьць адзіны фактар перабудаваньня вясковага жыцьця...»

Выгнутая сьцяна муляла Адасёў бок. Яго рука не знаходзіла месца каб утрымацца.

Але ён стаяў і ўсё шчыльней туліўся да сьцяны.

«Ды ўжо калі насталі, то зробіць...»

Ён намерыўся вылаяцца—ды не паспеў: лаянка засела на прысохшых вуснах, як прыцятая дзеравяным клёкатам брашчоткі, якою махаў вышаўшы з процілежнага двара вартаўнік—Дзям'ян Завала.

«На яго ўсё ліхое—надало яму!..»

Завала накіроўваў на распасьцёртае з акна праменьне.

Адась паўзком, прыгнуўшыся, адтуліўся ад сьцяны і паўз, плоцьцю вярнуўся ў свой двор.

— Адась? Гэта ты?

Белая, як здань, з-пад пуні вышла яго маладзіцца.

— Ну, дзе ты гінеш усю ноч?

— Шш-ыі-ш!

Адасёва рука паднялася ўгору і спыніла жонку на месцы Праз пару хвілін яны моўчкі ачуціліся ў хаце.

На прыпяку мышыным вочкам сьвірэла газьнічка: затуляная гарцовым гаршком, яна бедна асьвечвала невялікі прастор кухні.

Адась шэптам перадаваў жонцы навіны мінуўшага дню.

IV

А гэтым часам у хаце Юстына Плата цягнулася разгорнутая гутарка.

Якаў стаяў пры сталае і дзяліўся з дзядзькамі ды бацькамі сваімі намерамі ды плянамі.

Стары Гальляш Сукня, апёршыся рукамі аб тапчан, умільна глядзеў на госьця, пакіўваючы галавою на кожны Якавін сказ.

Мікалай Жвыр компэнсаваў сваю згоду з Якавам аднастойным памінютным, як стук гадзіньніку, цьвёрдым: але! аылле-а! аіле-э!

Задаволена ўхмыляўся Тамаш Хіб.

«Во-а! Во-а! Во-а!»

За кожным гукам прасоўваўся яго ўказы палец у бок Юстынавага твару.

Якавіны бацькі расплываліся ў салодкай уцесе з сына.

А той казаў:

«Я не разумею, чаму некаторых дурианілі пасёлкі. Няўжо яны думаюць, што ў гэтым знаходзіцца выхад сялянскаму гаспадарству? Сьмешна! Тады навошта было рабіць рэволюцыю? Ці-ж яе мэта была ў тым, каб зьмяніць памешчыкаў на кулакоў, а вёску—на пасёлак, а ня зьнішчыць той лад, што падпіраў беднатою памешчыка і кулака? Ісьціна, пра якую зараз лішне казаць... Рэволюцыя, дзядзькі, не канчаецца прагонам паноў, генэралаў ды фабрыкантаў. Рэволюцыя ад вэтага, можна сказаць, пачынаецца. Па дарозе да камунізму яна мусіць зьмяніць усё наша жыцьцё... Так, так! Ад палітычнага ладу, ад агульных узаемаадносін у грамадзе—да поў-

нага пераіначаньня кожнае адзінкі. Сапхнуты з пазалочанага трону цар не павінен замяняцца ні абліччам бога, ні балванствам кулака. А неабагуленыя сродкі вытворчасці, маемасьці заўсёды спрачаюцца поступу наперад... У хутарох, у пасёлках, у адзінкавым гаспадарстве, ва ўсім тым, што разьлюдняе сялян-беднякоў, батракоў адзін ад аднаго,—хаваецца яўная адсталасьць і дзікарства. Ня можна забываць таго, што жыцьцё на месцы не стаіць. Жыцьцё прэ наперад, мяняе формы і сутнасьць і праз гэта дасягае палепшаньня...

Пашто, дзядзькі, заціскаць абручы, пабітыя на нас чужою ды варожаю рукою? Вас-жа паклікала савецкая ўлада да самачыннасьці, да выяву і выказу свае волі, свае творчае здольнасьці. Вы яшчэ дагэтуль жылі з старымі ўкладамі ў гаспадарстве і быццё... А хто-ж, хоць адзін з беднякоў і сераднякоў, гэтым задаволены? Гэткіх ня знойдзецца. Старым ладам могуць здаваляцца толькі Папелка, Пасьвіч, Грызун ды яшчэ дзесятак дзедзічаў з булаўкі... але ня Жвыр, ня Хіб, ня Сукня. Ды ці ў дзедзічах рэч? Рэч, дзядзькі, у мільёнах беднякоў і сераднякоў, якія пасаблялі рабочым праводзіць рэволюцыю, і каторыя мусяць яе працягваць у сельскагаспадарчым жыцьці, як рабочыя тое робяць у жыцьці прамысловым... Зьмена прыватнага гаспадараньня на зямлю—то рэволюцыя ў сялянскім жыцьці... Колектыў разьбівае абручы, што набіты на вас індывідуальнай гаспадаркай. Сапраўды, дзядзькі, удумайцеся, адно: межы, платы, капцы і тычкі—гэта добра? Запіраньне, замыканьне адзін ад другога—падабаецца? У кожную хвіліну, на кожным кроку—крыўдлівасьць, лаянка, цураньне, зьнянавісьць—а карысьці? Але якім-бы вы высокім тынам не адгарадзіліся адзін ад другога—адасобленасьць вас не спасе. Вось чаму, дзядзькі, колектыў адчыняе вам прастор, разгарненьне і дае правіды ў наступнае, у сьветлую будучыню... Гэта ня словы, далёка не адны словы... Слухайце... Я па дарозе дамоў зрабіў аб'езд... Я наведваў да дзесяці колгасаў... Кажу вам—сэрца радуецца... Людзям адчыніліся вочы. Яны ўбачылі сьвет, яны пераканаліся, што свая палоска, свой хляўчук і конь—зданілі ім, затуманьвалі прагляды... а жыцьця не паляпшалі ні на званьня. Зямля родзіць ня ў угоду Палікару ці Язэпу, як асобным

гаспадаром. Я бачыў колгаснае жыта—праўду дзядзька Гальляш кажа—хавае чалавека. А чаму, бо яго карэньні запушчаны глыбей, чым вашага. Бацькаў дэрыш ня ўгоніцца за трактарам. Не-э!..

Юстын не ўцярпеў і ўзапеў працягнуў:

— Не-э, сынку, не-э!.. Ты праўду кажаш! Вось я бачыў, як сёння яны лапацелі па саўгаскіх сьценках... Паверыш—сэрца радуецца...

Яго рука вывела над сталом якіясьці рысы.

— Так, так! Або-ж нам трэба казаць! Сябрыня заўсёды выгадвае. Дзе колектыў—там і перамога. Вядома-а... Агулам—не па аднаму...

Касьцістая, але яшчэ пруткая рука Гальляша прайшла тым-жа месцам стала, што і Юстынава.

— А некалі хто нам пасабляў адваёўваць зямлю ў княгіні Хаглавы? Сябрыня, дружня... Каб ня разам, а пасобку, даўно ўжо папруцянелі-бы ў валацугах, ды жабракох... Што казаць... Якаў мае поўную рацыю...

Якавіным тварам прабегла здавальняючая ўхмылка. З прысутных ня было нікога, хто-б яму пасупярэчыў. Усе пагоджана і спагадліва адносіліся да яго прамовы.

Але ці нагэтулькі поўна яны праняліся яго пераконаньнем, каб зрабіць першы рашучы крок справе абагуленьня гаспадарак?

— Я бацьку, як бацьку раджу незадумлівацца доўга. Дзесяць гаспадарак—і ўжо ячэйка колектыву. Вы дасьцё прыклад, а за вамі, убачыце, усе... Толькі, зразумела, без Папелак...

Мікалай Жвыр ажно падняўся з месца. Ён захапіўся Якавінай гутаркай і пачаў казаць:

— Ды, давайце, мужчыны. Сапраўды, чаго нам чакаць? Я раней дарма азіраўся на пасёлкі... Была памылка... Падумаіце самі—тая-ж вёска. Год, пяць год міне—ды зноў думай. А колектыў, браткі, зусім іншае. Колектыў, па-мойму, фабрыка. Тут табе і трактар, і малатарка, і парашкі. Колектыў—гэта грамада. Усе працуюць для ўсіх. Ну, кшталтам таго, як у заводзе. Супольна. Адзін пры адным, на воку. Бо чым больш і лепш папрацуеш—у агульны кацёл, бач—сабе...

Памагаем-жа мы, часамі, адзін другому дзерава перавезьці на хату... Гарцілі-ж мы некалі супольна дарогі... А араць ня сумець? Сьмешна!.. На перагонкі, браткі. Кожны ў кожнага на воку! Зносіцца плуг—новы! Ды што плугі! Добра Юстын кажа— па магчымасьці—трактары. А будзе нешта навейшае—давай і тое. Грамада—сіла. Разумею, браце, Якаў.

— Пачынаем, Юстын?

Мікалаевы вочы ўстрэмлена глядзелі ў Юстынаў твар, вымагаючы яснай і цьвёрдай згоды.

— Пачынаем! Я, ды ты, да Тамаш... Я ўжо намерыўся...

— Ды я...

Гальляш споўз з тапчану і падышоў да Мікалая.

— Не абмінай, нябожа. Вы з Хібам камуністы, а я? Таксама недалёка ад партыі... Ды яшчэ я магу і плугам паварочаць, і цэпам памахаць. Дарма што шэсьцьдзесяты на плячо. Вво-а!

Стары сашчапіў касьцістую руку ў кулак. І стукнуў па сталю.

Начыньне забрашчэла на ўсю хату.

— Дзядзька, няхай вас чэмер...

— А калі разаб'ецца пару місак—не адолееш новых купіць?

— Купідла мала.

— Знойдзеца... Хай ломіцца, як наша старое жыцьцё... Пачуй, што сын кажа. Нябось, маладое пакаленьне—яно разумнейшае ад нас. Яно расьце пад уплывам партыі... Трэба слухацца, Пятруля.

— Яно, зразумела, дзядзька, дык вось за гэтымі Папелкамі ці можна што-кольвечы добрае зрабіць?

Жанчына паказала рукою ў бок тыльнае сьцяны.

— Плюй... Пятруля... Цяпер—ня некалешняе. Дармо... Павытрасаем дзедзічавы панчошкі ды павыбіраем з хвасак... Досыць, Пятруля! Знойдзем і папалім усе купчыя... Іхняя пара мінулася...

У старога Гальляша чулася моцная ўверанасьць у тое новае, што веяла навакол Булаўкі, якое раней ён глуха адчуваў у сваім нутры і якое зараз выявіў перад ім Якаў.

— Мне вы падабаецца, дзядзька Гальяш... Сапраўды, ці-ж мы будзем азірацца на мінулае? Гэта цень—які растае на сонцы... Пачынайце! У вас старыя гады, ды малады настрой.

— Я ўжо многа разоў казаў гэта дзядзьку Гальяшу... Хіб паглядзеў на старога:

— Ячэйка здаўна варушыць іх... Няпраўда, мо? Мы прыслухоўваемся, а як-жа...—дадаў ён.

На іх тварах, з адбіткам зацятае працы, з адценьнем рудое зямлі, сьвяцілася зьлітнае, маладое жаданьне ступіць на новы шлях асуполенага гаспадарскага жыцця.

Ні адзін з іх не сумняваўся ў пераважнасьці колектыўнае формы над індыўдуальнай і ні адзін ня пытаў сябе, як паглядзяць на іх іншыя.

— Пачынаем?

— Пачынаем! Пачынаем!

Гэта была кляцьба і зарука.

Якаў праводзіў іх з хаты а першай гадзіне ўночы, калі ўжо на ўсходзе займалася ранкам, і завяраў:

— Мне падабаецца ваша рашучасьць. Бо ў колгасным будаўніцтве вы знойдзеце адкрыты шлях да камунізму...

V

У прысадку шамацелі каплі дажджу. З шэрага акенца, перакрыжованага жалезнымі пруткамі, павявала цёплаю вільгацьцю. Пад парогам сеняшніх дзвярэй квокалі куры.

«Якая пара?»

Сумнаватае сьвятло казала за раніцу, але ў сенях было ціха і цёмна.

«Бацькі на полі?»

Якаў перавярнуўся на другі бок і задрамаў. Учарашні вечар, праведзены ў гутарцы з дзядзькамі, не пакідаў вязаць рознастайныя сьненні. Саўгасы, колгасы дзiesiąткі і сотні людзей злучаны адным імкненьнем, аднымі намерамі; лапаценьне трактароў і гукі гонгаў, песьні дзяўчат і дарады старэйшых; шырокія чатырохкутнікі дзядзінцаў і агульныя сховы прыпасаў, абагуленая жывёла і прылады. А дзе ён?

На пахкім стаўпу сена ў колгаснай аборы?.. Бацька разгружае воз. Жанкі пашлі на поліва ільну... Ён зялёны, вусаты, як разасланы дыван... Гароды з маладою, крохкаю расадаю. Чорныя ямачкі ад паліўкі...

«А што за лямант?»

Якаў прачнуўся. Востры руб дзеравянага ложку і згратаванае акенца.

На гародах—гоман, лаянка?

«Няйначай—маці».

Ён падняўся, ускінуў на плечы жукетку і прасадзіў у дзьверы голаў.

Разьясьненае надвор'е асьвятліла вочы—ён працёр іх рукавом кашулі.

«У чым справа? І яго імя пялешчацца на языку якойсьці крыкухі?»

Якаў прайшоў да пералазу.

«Ага—Адасіха! Зразумела—ніхто іншы. І той-жа гарласты крык, і памятныя, брудныя словы лаянкі. Але тэма—ня тая, як летась, як залетась, як пяць гадоў назад—тэма новая... народжаная колектывізацыяй вёскі...»

— Не дажджэш... Усё спрадамо; спалім, нарэшце, а ты не паспытаеш, галота, ні крошкі. Завідуюш? Трасцу—рукі кароткі. Ня нам—але-ж і ня вам... Ра-а-да-а! Сын прывалокся з гораду—дык няма меры... Комуністы... Пачакай—не фанабэрся гэтак... «Дзедзічы! Кулакі!» Каб табе скулы паселі на карку, як кулакі. Гады ў гады працавалі, гаравалі—а зараз, во, гаспадар знайшоўся—Плот! Дай ты рады «кулакі»!

Якавіна маці спакойна адгаварвала:

— Годзі, годзі, галубка, ганарыцца. Будзе-а! І гумёніцы, і калодзішчы—усё перакроім, перааром сумеснымі плугамі, во—гэтак, во, на ператоч... Кончана Папелчына сьвята... Комуністам папікаеш. Мэрам-бы гэта ганьба! Я ганаруся гэтым! Паглядзі во, у сяле лепшыя людзі—комуністы.

«Тэма новая і гутарка вайстрэйшая», паматаў галавою Якаў.

І выказаў сам сабе наступныя думкі:

«Ня выгаварыліся і ня выгаварацца датуль, пакуль рэволюцыя ня зьменіць іх гаспадарчых узаемаадносін, ня выра-

«шыць клясавых супярэчак. Працаваў некалі у гаспадара—сваркі не абабраца. Яго інтарэсы—не мае інтарэсы. Выгада яму—утрата мне; і наадварот. А зараз—іншае. І дырэктару фабрыкі, і рабочаму—адно. Нас трыста чалавек, а жаднае розьніцы. Зьяднаны адзіным клясавым пачуцьцём, адзінаю соцыяльнаю сутнасьцю. Агульная мэта. Больш зробім, зробім лепш. Ды ня толькі ўсім тым, што на фабрыцы, а і ўсім, што ў Савецкім Саюзе. Бо наша фабрыка, гэта частачка савецкае вытворчасьці, агульнага назьбіраньня супольнага багацьця... Тое павінна стацца і з зямлёю».

Яго перабіла Адасіхіна лаянка.

— Не паднімай хаця так галавы! Апусьціш! Пазьбіральніцтва ты, жабрачка... З табою гаварыць ня варта... Басалыга!.. Ты-ж усяго нядаўна на свой хлеб узьбілася, а дагэтуль папрошвала... І то, калі-б ня сын... Нячэмніца ты, гультайка. Твой Юстын... вы ўсе рады чужым абыходзіцца... Абагуленьне табе—хваробу... Адасіха сплюнула праз плот і адварнула да гумна.

Якавіна маці спакойліва пускала ёй удагон едкія, калючыя словы:

— Не наелася? Трасцу—і не наясіся. Не загорнеш усяго ў свой прыпол—рукі закораткі. Спазьнілася, імасьць. Зараз і з гэтым, што маеш—расстанешся... Ну, дык што, калі партыя трымае... Бо і трымае.

«Эканоміка, клясавыя супярэчкі,»—павярнуў Якаў ад пералазу: «Адасю неўгадзіць Юстыну, а Юстыну—Адасю ніколі: гэты два чалавекі—два полюсы. Адзін наступае, а другі абараняецца... Прыдзецца заткнуць горла Папелку. Іначай... Кулацтва паднімае галаву.

— Маці, кіньце ўжо вы перагрызацца. Які ад гэтага толк—пазваў Якаў.

— А ліха яе ведае, чаго ёй хочацца... Ужо-ж, здаецца, набралася за сваё жыцьцё досыць... Крулявалі, як хацелі і ўсё яшчэ мала. Памешчыцы не дагнала... Позна, паскудніца.

— А табе крыўдна?..—данялося з вуснаў Адасіхі.

Адасіха, як малатарня, усё яшчэ траскацела языком, стаўшы пазаплоцьцю, ажно пакуль Якаў з мацераю не схаваліся ў хаце.

— Хоць-бы барджэй тая перамена! Так ужо мне надаела гэта суседства, што выказаць нельга. Падумаць, скоро я перайшла ў гэту хату—няспыняльная сварка. Муха—зава-руха. Курыца голаў прасадзіць у яе гарод—бяда. Комін на-хіліцца ў іх бок—бойся. Гэта ўсяго—што ячэйка ў вёсцы, а то-б... Вось хіба цяпер, калі пачнецца колгас...

Якаў прыбіраўся, а маці гатавала сьнеданьне.

— Кончана! Няхай пакрычыць у ахвоту. Адплача... Цяпер цырымоні кораткі.

Пятруля села каля стала і абурана заківала галавою.

— Каб наш бацька дасьціпнейшы—ужо-б даўно можна было выбрацца адгэтуль. Людзі бралі прырэзкі, некаторыя высяліліся ў іншыя месцы, ішлі ў колгасы, а гэта—усё нечага чакаў. Прачытае твой ліст і адложыць. «Як людзі, як усе людзі». Або: «Пачакай, яшчэ пачакай». Ці-ж з усімі людзьмі памяркуешся? Гэта-ж ня тое, што на фабрыцы—усе аднака, усе пролетары. Тут, глядзі, во: Папелка сваё, Хіб сваё. Пасьвіч цягне да адных, а Жвыр да другіх... Векавыя супярэчкі... Багацейшы бяднейшаму вораг... Я казала бацьку колькі разоў: «ячэйка наладжвае сходы, ідуць абгаворы—пайдзі паслухай»—дык не...

Пятруля не давыказала думку, а Якаў ня скончыў есьці, калі на вуліцы ўзьняўся новы, ужо мужчынскі лямант. Абое кінуліся ў вокны.

Сярод вёскі стаяла пара падвод. Іх гаспадары трыма-ліся загрудкі. З усіх канцоў зьбягаліся да іх жанкі і дзеці, сьцяною акольваючы падводы.

— Тамаш сашчапіўся з Алесем Пасьвічам,—паведаміла Якаву маці:—у іх тое самае, што і ў нас з Папелкамі. Нясьці-ханае клітніцтва... Не дакажы сьвет, што за брыдота гэтыя Пасьвічы. Дзедзічы таксама. Яны-б загрызьлі гэтага Та-маша, ды ня той час і не з такім спаткаліся чалавекам... І зараз нахабства перайшло да разбою... Нне-э, чуеш, цяпер ужо гэта так ня пройдзе. Справу мецьмеце з ячэйкаю, з прадстаўнікамі ўлады...

Над грамадою мігнуўся аскабалак, крута апаўшы данізу. Прарэзьлівы энк разьнёсься па вёсцы, скалануўшы грамаду.

— Напэўна Тамаш крычыць!.. Бяжы, Якаў, абараняць. Абязьвечыць, паганец... Чуў ты?

Пятруля ня згледзела, як Якаў выскачыў з хаты і панёсся ў бок ляманту.

Але Якаў не дасьцігнуў грамады, калі з яе асяродку двое дзяцюкоў комсамольцаў цягнулі Алеся Пасьвіча напрамкам да сельсавету. За імі гналіся вострыя лаянкі і пагрозы.

— У чым справа?—пытаў Якаў.

— Зямля... і дзедзічы. А яшчэ іншыя шкадуюць расставца з сваімі палоскамі...

Падводы разъехаліся. Тамаш схаваўся ў сваім двары. А да растулянае грамады нясьліся басыстыя гукі ўпаўнаважанага Рамана.

— Пераб'ецца, ліха вам, усе. Ай, ай! Дай ты лад! Людзям стараюцца даць палягчэньне, а яны... Чаго вам пільнавацца гэтае Булаўкі? Няўжо ў ёй адзіц выхад? Каб сказаў, што зямля прыватная, ды расьце, большыцца—ну, тады іншая рэч. А гэта-ж ня тое! Зямля, панё мой, агульная.. А вось, як кляшчы за клешню, пачапляліся за палоскі—і ні рады. Пара, пара кідаць гэту дуроту! Чаго марудзіць? Паглядзелі-б, як у людзей колгасная справа разгортваецца! Люба! Проста люба!

— Што за ўгаворы, дзядзька?

— Чулі ўжо, чулі.

— Цябе чакалі.

— Свае нясі наагул...

Дзесяткі выгукаў, асыпаўшы Рамана, раптам абарваліся, толькі падняўся ўгору Раманаў кій.

— Што, Раман, ты наконт заўтрашняга сходу зьявіўся сюды?—пытаў Хіб.

— Так, старшыня вялеў заказваць. Заўтра—на дзьвінтары.

Тыя, што праводзілі Рамана, не заўважылі стройнага прабегу буланага аўтамабілю, які прывёз да сельсавету некалькіх чалавек акружнае ўлады.

Пытаньне колектывізацыі панавала над думкамі і настроямі булаўкаўцаў. Яно выпхнула з чаргі дню ўсе іншыя пытаньні і напорліва займала першае месца.

Справа колектывізацыі кіравала і буднім і сьвятошнім жыцьцём кожнага гаспадара і кожнай гаспадыні. Яе перагаворвалі працуючы пры адпачынку, у сям'і ды на вуліцы, па двое і грамадою. Векавыя выгляды, складзеныя з доўгіх вузкіх палосак трохпалёўкі, з цесных вёсак, пабітых на асобныя хаткі, як вастрожныя клеткі, прысьціліся рознастайнымі зьменамі. Настойлівыя плянаваньні, дагадкі і надумы прасіліся да хутчэйшага разьвязаньня.

Справа колектывізацыі абяцала новае, але пакуль ня выяўленае поўнасьцю жыцьцё. Тоўстыя пласты закаржэлай даўнасьці, як ліпкая гразь, чапляліся за больш нерашучых і трымалі іх на месцы пад пагрозю сполаху. З старое формы гаспадаркі тырчэлі асьцякі жорсткае ды калючае мінуўшчыны. Трапяталіся цені нясупынных звадак, непрыхаванае галоты. Касьцістымі шкілетамі вызіралі дробныя кароўкі, непадгадаваньня сьвіньні. Дзеравяныя міскі з сухімі заплесьнелымі кавалачкамі хлеба, неабіраная бульба. Ныўная адасобленасьць з дробнымі самотнымі інтарэсамі зацягала празрыстая пляміна сонечнага асяньня.

Цьвіль, парушэньне, закаржэласьць...

Але годзе!

Выразны адрыў ад старога многавяковага быту кранаў сялянскія сэрцы. Яны цюкалі новымі настроямі, прасякаліся, саладжава - казытнымі адчуваньнямі. Здалёк, а штодзень, штогадзіну ўсё бліжэй, глядзеліся трапяткія навіны. Хтосьці іх рассыпаў поўнымі жменямі па шырокіх прасторах поля, па вузкіх дарогах і сьценках. Гаваркі ветрык пераносіў іх па верхавінах рэзьвістых дзярэў, скруткамі зелянеючага жыта, калыханьнем поплаўнае мятліцы. З раннім сонцам на небе, з непаўшаю расою ўзьнімаліся яны з адчынятых, нявыяўных схоў і белымі воблачкамі плавалі над пастарэлымі хатамі цесных вёсак. На вачох расьлі, паўнелі, акругляліся і вабілі да сябе чырвонымі заманамі сялянскую ўвагу

Чуткая, як голас на ветру, пачуцьцё селяніна-бедняка, лавіла найцішэйшыя перашэпты, весткі і пераказы, намёкі і апавяданьні. У шаласьценьні газэт, у тупату лістаносца, у праездзе незнаёмае падводы—удоўжкі ды ўпоперак, скрыжаваньнямі і пераплётамі бегалі, лёталі, насіліся павеі новага жыцьця, новай творчасці, новых выяў.

Ад хаты да хаты, з засьценку ў засьценак, з сяла ў сяло, вырастаючы, аформляючыся, рознастайнячыся, пераказваліся першыя спробы пабудовы колгасаў; іх посьпехі, іх бліскуючая будучыня, нячуваныя словы, таемныя разуменьні, выліваліся ў адчулую сапраўднасьць.

Грузавікі, трактары, комбайны...

Гасьцінцамі і шляхамі, якімі дагэтуль тупалі маркотлівыя коні—загудзела, залапатала, засьвістала.

Пабудова!

Поўнае, усебаковае рашучае ператварэньне: звычай, складу, формаў, быту

Колектывізацыя!

— Пойдам, Юстын!

Мікалаева лахматая галава мігнулася ў акне і зьнікла.

Юстын, як еў, палажыў неаблізаную лыжку на агрызку хлеба і вышаў на вёску.

Наўсьцяж, болей вярсты, па двое, па адным, хутчэй і павольней, ішлі ў бок цьвінтару зацікаўленья сяляне. На яркім грэйкім сонцы бяліліся зрэбныя сарочки, і лахматыя валасы на галовах ды бародах. Ручаінаю пералівалася дбайная, разварушаная гаворка.—

Пра зямлю!

Пра абагуленьне жывёлы, прыладаў...

Пра колгас.

— Трэба ўладжвацца па-новаму.

— Трэба, трэба, трэба!

Ужо ведама, рэшана, неадменна, як жыцьцё, непераможна, як яго поступ.

— Цікава, што нам акружныя скажуць?

— Што-б ні казалі, думай про колектыў. Мой Якаў— дык мне праходу не дае—ідзі, бацька, ды ідзі... Слухайся ячэйкі....

Юстын пытална паглядзеў на Мікалая.

— Ён праў. Толькі так.

Мікалай адварнуўся назад.

— Вунь сьпяшаць усе: і Пасьвічы, і Папелкі, і... як на трывогу...

— Прыгрэла...

— Яму за Тамаша яшчэ падпякуць... Дай ты рады! Нападаць белым днём!

— Паскуда... Паслухаем, што ён запяе...

— Мой Якаў... Ды ўсе вы, ячэйкаю...

На цьвінтары, як вялік, поўнілася сялян.

Їх грамада варушылася патрывожаным вульлем і гудзела дубраваю.

— Глядзі, во!

Яны прайшлі ў варотцы, калі на ганак паднімаліся ячэйкаўцы і прыездныя.

Людзкі напор рушыў да ганку і схаваў яго чырвоныя дошкі ў белым абручу сялянскага зрэб'я. Сотні галоў падняліся ўгору, напруджана гледзячы ў бок чорных царкоўных дзвярэй.

Юстын пацягнуў Мікалая ў людзкую гушчу, але раптам спыніўся:

— Хопіць—пачуем.

Жанкі ня сьціхалі перакрывацца.

— Гусі, шша-а-а!—гукаў Раман, стаючы на першым уступе ганку.

— Шша-а-а!

Хутка ўсе, як замерлі.

Сакратар ячэйкі, сярэдніх гадоў мужчына, стаючы пасярэдзіне ганку, пільна аглядзеў сялян і чоткім, цьвёрдым вымавам праказаў:

— Дазвольце адчыніць сход!

Калі з дзесятак галасоў адказала:

— Про-о-сім!—

Ён даў слова свайму суседу.

«Таварышы сяляне! Вы пэўна, чулі ўжо ад вашае ячэйкі, вы чулі ад суседзяў пра колектыў. Усюды сяляне пераходзяць на гэту форму жыцця. Беднасьць вёскі залежыць ад прыватнай формы зямлякарыстаньня. Колектыў-жа павялічвае даходнасьць зямлі, абагачвае народную гаспадарку. Толькі стаўшы на шлях колектывізацыі сельскае гаспадаркі, мы сумеem вырашыць зямельнае пытаньне і стаць на роўны шлях пабудовы камунізму»...

Напруджанасьць увагі з боку булаўкаўцаў не парушалася да канца прамовы. Але агалошаны прамоўцам лёзунг «няхай жыве колектывізацыя ўсяе краіны!» узняў моцны гоман сярод сялян.

Грамада разьбілася на купкі і заспрачалася. Думкі, пляны і намеры пераходзілі ў вострыя перараканьні, сваркі і лаянкі. Склоны популярнага слова «колектывізацыя» выляталі з дзесяткаў вуснаў.

Юстын пераходзіў ад аднае да другое купкі булаўкаўцаў і настойна ўгаворваў аднавяскоўцаў кідаць усе іншыя намеры і запісвацца ў колектыў. Гэтую агітацыю ня меней настойна вялі ўсе партыйцы і з імі стары Гальляш Сукня.

Усе яны сустракалі шырокае спачуваньне і падтрыманьне сваім словам з боку пераважнае большасьці сабраных.

Аднак варожая думка таксама знаходзіла сабе глебу. Папелка старэнна падбіваў тых, на каго яшчэ ня страціў уплыву, супроць уваходу ў колектывы. Яго запалохі апутвалі неразборных булаўкаўцаў і настройвалі іх адмоўна і да прамоўцы і да Юстына з Мікалаем і да комсамольцаў з Гальляшом.

Некалькі дзедзіцкіх жанок гістэрычна крычалі на ўвесь цэвінтар:

— Дурныя людзі, вас згоняць усіх, як авечак у хлеў— такі будзе колектыў... З аднаго катла есьцімеце... Ня трэба нам, не!..

— Згу-убцы-і нашы-і! Што-а вы захаце-элі з намі зрабіць! Вы нас у зямлю загоніце жыўцо-ам! Ой, ёй! Што за насланое... З гармат бы лепш расстралялі нашу вёску!.. Колектыў! Гэта-ж турма... Людзі гадамі нажывалі, а ад іх адбіраць...

Але бяднячкі і сераднячкі пасьмейваліся з іх і кпілі:

— Бедныя! Хоць жывым залазь у магілы... Не пазахлы-найцеся хаця-я, ненаatlanьніцы... Вось і адбярэм... Усё, усё пойдзе ў колектыў... А што-ж—ну, і разам будзем, толькі бяз вас...

Адась нахабна завяраў:

— Кончана гаспадарка! Мы не земляробы далей. Годзе! Працавалі на карысьць уладзе—а зараз няхай другія... Няхай комуністы самі працуюць... Хіб, Жвыр, Плот... Комсамол...

На яго маталі рукамі.

— Дарэмна! Нідзе ня дэнешся!

Пасьля разыходу з мітынга разгарачанья спрэчкі булаў-каўцаў, павастраючыся, яшчэ доўга разьліваліся на ўсёй вёсцы, па дварох, па хатах, малодзячы сабою нараджэньне новае колектыўнае формы жыцця.

VII

Сход разварушыў прыхільна настроеных да колектывізацыі булаўкаўцаў. Рой празрыстых думак закруціўся над галавою кожнага гаспадара. Нядаўнія намеры перайсьці да пасёлкаў—зьніклі, расьсееліся. Жыцьцё настойвала выпірала новага формы сельскай гаспадаркі—

Колектывізацыю.

Крохкія, нясьмелыя і выпадковыя гутаркі разгарталіся ў ачулую сапраўднасьць. Згладжваліся спрэчкі вакол абагуленьня. Таяла пачуцьцё ўласнасьці на гаспадарскія рэчы і будынкi. З нявыразных чутак радзіліся ясныя і акрэсьленыя намеры. З няпэўных намераў—паўставалі закончаныя пляны.

Лірычная марнасьць адзінкавых энтузіястаў вырастала ў рэальныя вобразы набліжанай наступнасьці.

З вузкіх палосак, перамераных да пасёлкавага ладу, але з тымі-ж межамі, з тэю вясковаю цеснатою і з тымі-ж аджыўшымі дробна ўласьніцкімі формамі, вырасталі непа-межаныя палеткі дружнае сябрыні.

Платы і сыценкі межы і капцы, перамеры і перагляды—лёгкім дымам, растайным лунам адляталі ад маладзеючай зямлі.

Адаленыя і малазаўважаныя гукі і зыкі, што іх радзілі жалезныя госьці гарадоў, рабіліся мілейшымі ды бліжэйшымі. Дбайлівыя ўзрокі азіралі вузкія сыценкі, яшчэ са знакамі конскіх падкоў, па якіх праводзілі сьляды намалёваныя ў памяці—земляробскія машыны. Зялёная з чырвоным фарба сьвярак ды малатарань, цяжка, не пад сілу набыўная для аднаго, хадзіла жывым стварэньнем па разгорненай агульным карыстаньнем ніве. Зубы барон ня рэзалі чужое мяжы і коці не перагіналі галоў на суседаву збажыну...

Прыватнае гаспадараньне зьнікла, адмерла.

Праехаўшы лёгкі аўтомабіль прадстаўнікоў акружнае ўлады ацягнуў Булаўку сымболом мэханізацыі... Елачка з-пад яго гумовых калёс адгароджвала старое ад новага. Саху гарапашніка ад трактарнага плуга новага гаспадара, сабра колгасу...

Ці не яму, вось, бадзёраму колгасьніку, заматаліся хустачкі булаўкаўскіх дзяўчат на праводзінах акруговага прамоўцы?

Упераныя ў расьцяг дарогі пільныя ўзрокі булаўкаўцаў праглядалі ў блізкае і шчаснае наступнае.

Маленькі гурток «падбухторнікаў» з траіх партыйцаў і сямі комсамольцаў, сам сабою павялічыўся. Яго папоўнілі сяляне. Прамоўцам ужо пляскала да пяцьдзсят чалавек. А пакуль мітынг разышоўся—пераглядзелі свае думкі і многія іншыя.

Завяральныя словы прамоўцаў прабіваліся ў раскалыханыя нутры сялян-беднякоў. Палахлівыя думкі, што іх радзіла задзёрыстая, маладая навіна—адстойваліся ў памацнеўшай запэўненасьці.

Заложаны пластамі старых навикаў, выбіваўся да чыннасьці цьвярозы клясавы крытэрый. Асьцярожліва, але ўверана павярнула яго лёза да разрэзу застоенага аколяньня.

Сапраўднасьць!

Вось яны! Яе складаная, яе соцыяльная рэчавасьць.

Цьвёрдыя ўвераныя ўступы пераможнага вызваленьня.

Прыгон і нядоля—мары да свабоды.
Цяжкі панскі вызыск—гутаркі пра зямлю.
Концэнтрацыя зямельнай уласнасці ў маёнтках—змаганьне за зямлю і волю.

Вайна!

Рэволюцыя!

Кастрычнік!

Разняволеная вёска—гаспадар зямлі.

Цесны саюз рабочага з бедняком і сярадняком селянінам.

Індустрыялізацыя і колектывізацыя!

Уступ за ўступам.

Савецкая, работніцкая ўлада.

Няўжо-ж яна, гэта ўлада, думае і робіць ня тое, што на карысьць рабочага і селяніна-бедняка, селяніна-сярадняка?

Хто ня бачыць таго, што ўсё: і політычная свабода, і эаномічнае вызваленьне, і ўпарта шырока разгорнутае будаўніцтва—накіраваны на карысьць рабочых і сялян беднякоў ды сяраднякоў?..

Рэволюцыя для нас і будаўніцтва для нас...

У чым-жа справа?

Колгасы, колгасы, колгасы...

На прасьветленых ухмылкахі тварах, у астоеных думках, у цвёрдай апоры аголеных ног, выстраеных пры дварох булаўкаўцаў—гусьцілася палкая вера ў новае жыцьцё.

Пра яго звоняць пераможную песьню каморніцкія ланцугі.

Гаманліваю чарадою бягуць сярэдзінай вёскі булаўкаўскія дзеці і ўрачыста высьпеўваюць:

Колгас!

*

Стары Гальляш Сукня нёс пару чырвоных харангелачак, Хіб барашчаў стосам жалезных пруткоў.

— Перамеры?

— Перамеры!

— Разьвітайцеся, цяткі і дзядзькі, з межамі, з платамі, з надазойлівым расьцягам вузкіх шнуркоў.

Колгасы!

— Вядома!

— Згодны?

— Поўнасьцю!..

— Ды ня ўсе... Вунь захмыльвае губы Папелчыха. Не да спадабы?

Гальляшова барада трасецца ад рогату.

— Ня будзь, дзядзька, вельмі хітрым. З чужое бяды рогачаш,—крычыць дзедзічка.

— Бяда!!! Скажы-і ты, бяда-а! Усім добра, а вось Папелкам бяда. Можа адмяніць пастанову сходу? Як твой Адаць кажа? Грозіў-жа пакінуць гаспадарства... Чуеш, нябога?

— Кінь вышчарацца, старая псіна.

Габлёванья вешніцы аддзяляюць Адасіху ад Гальляша. Але рогат старога, як клясавая помста, гоніцца за ёю па сьлядох, праз двор на гарод, а там—на гуменьне.

Ужо, ужо нішто яе не схавает ад новага ладу.

— Спрадасі?! Не гарачыся...

Старога мінае незадаволены Пасьвіч. Ён злазіць з воза і хаваецца за канём ад чырвоных харангелачак, ад вясёлых каморнікаў і пары заядлых «падбухторшчыкаў - комуністаў»,—Хіба і Якава Плата.

«Вой, добра, хаця, што мае вочы ня ўбачаць, як ляжа ланцуг у ператоч мае нівы», мігаюць у яго галаве пужлівыя думкі.

На Пасьвіча пазіраюць з абудвых бакоў зацікаўленыя булаўкаўцы: з-пад шулаў у дварох, і праз вокны.

— А шчэ' надовечы тросься за грудкі з Тамашом. Ці-ж можна гэтакім спосабам паспрачацца новаму повею жыцьця?.. Растрасьці сталёвыя рады парты?..

— Ужо нічым не паспрачаецца.

— Ня кіне-ж!

— Хай спрабуе!

— Або ён адзін—хэўра. Вунь Адасіха хмурыла бровы... Адаць...

— Былі Адасі, а цяпер з'адасіліся.

Жорсткімі, як шрот, каціліся за Пасьвічам вострыя словы клясавае ўкору. Яны няшчадна разрывалі доўгагадовую сетку эаанамічных адносін, якія апляталі булаўкаўцаў.

Орзоль заможніка, як слаўнага гаспадара, як «верхавіны» вёскі, рассыпаўся парушынаю пад ногі «агіднай галоце».

Яна, гэта «галота» растопча дашчэнту і «слаўных» і тыя ўмовы, што іх нараджалі растопча—

Колгасам!

*

— Гатовы?

Юстын тузаў лейцамі.

— Едам?

— А ты гатоў?

— Заскочу за халатам.

Мікалай павярнуў ад Платавага двару.

— Пагода, як у жніво! Сьпяшы!

Якаў вывеў каня на вуліцу і павярнуў направа.

— Садзіся!

Мікалай чакаў пры сваёй хаце. У яго на руках вярцеўся галаногі хлапчук.

Жонка паглядала з двара і ўгаворвала мужа ня бавіцца.

— А то без цябе тут мала што станецца. Людзі пойдучь запісвацца, а мне—няма ведама як... І конь, і прылады...

— Не палохайся. Гэта не пасёлкі—дзяліць ня прыдзецца і зямлі выбіраць ня трэба. У колектыве знойдзецца месца... Адасю наўрад, а за намі!.. Маўчы, Тэкля...

— Ой, колькі яшчэ будзе грызні... Думаеш нашы дзедзічы так і пагодзяцца з гэтым—ніколі. Паслухай, што гаворыць Пасьвічыха... А, думаеш, яна адны свае думкі выказвае—дзе там... А вам, партыйным, асабліва трэба быць на-чаку...

— Жонка нататкі чытае?

Юстын ухмыльнуўся Мікалаевай жонцы, і паказаў Мікалаю на воз:

— Сядай! Да вечара мусім быць на месцы.

— Ці - ж пасьпеем сёньня што - колечы аглядзець?..
Хоць-бы бульбяную станцыю ці сьвінарню... Паперы заха-
піў, Якаў?

— Не без таго: усё занатую... Трэба-ж будзе сялянам
даклад зрабіць... Пастанова ячэйкі..

Мікалаева жонка загадліва паківала галавою і ўзяла з
мужавых рук малага.

— Ласьне вам абавязкова ехаць?

— Людзі выбралі, а ячэйка рэкамэндавала—чаму-ж
пагарджаць людзкім давер'ем. Цудная кабета! Ды на нас,
як на партыйных... Ідзі лепей...

— А без агляду ня трапілі-б пабудаваць колгасу?

— Хха-а-х! Кінь ужо! Баба—бабаю. Там вопыт, прак-
тыка—чаму-ж не пераняць!

Кабета махнула рукою—конь уподбежкі пагрымеў калё-
самі па сухой вуліцы Булаўкі.

На завароце да калодзішча грамадка сялян перадала
пасланцом некалькі пажаданьняў і просьбаў і правяла іх
спачувальнымі ўзрокамі да пагону.

Завіхраны пыл адзначаў паступовае аддаленьне фур-
манкі, якая везла камісію з трох чалавек у бліжэйшы ад
Булаўкі колгас—Асьмінаўку.

VIII

На грудку, што перацінаў сабою доўгія палоскі жытніх
палеткаў, стаяў з касою Адаць Папелка. Раз-по-разу ён па-
вяртаўся то ў адзін бок, то ў другі, азіраючы высокую
тоўстакалосую пшаніцу. Густая, як дзяцельнік, шырока-
лістая, як плюшнік, яна гойдалася сувоямі ад ціхага паў-
дзённага ветру, у бок да вёскі. Каласы бахаліся адзін аб
другі, расьсяваючы лёгкі шэлест.

Адасёва палоса выдзялялася з суседніх значнаю шыры-
нёю. Абочныя выглядалі пашыранымі межамі. Рэдкае, тон-
кае жыта казала пра выразную беднасьць іх гаспадароў—
Адасёвых памежнікаў.

І так—гадамі.

Щодра ўгноеная Адасёва валока сьведчыла за выставу ў свайго гаспадара. Увосень аралі яе параконным плугам. Сытыя, выкармленыя коні лёгка цягалі глыбока запушчаны ў землю плуг. Жалезная барана дробна разьбівала груды. Тоўсты пласт гною сытна ўдобраваў глебу. Адабранае насеньне знаходзіла добрую спажыву.

Але сохлі яго асобныя зерняты,—паўшы праз межу. Роўная зямля—няроўна радзіла. Тупыя сашнікі калупалі зямлю суседзяў зверху. Біткі-канякі ледзьве цягалі дзеравяную барану. Глеба ня бачыла гною.

І непадсяванае насеньне давала рэдкае, дробнакалосае жыта.

Адась падцьвільваўся з сваіх суседзяў.

— Гультаі!

Так ён празываў і Юстына Плата і Мікалая Жвыра. Адася ня цікавілі прычыны эканомічнай заможнасьці яго самога і беднасьць яго суседзяў. Адась не ўдаваўся ў гістарычнае паходжаньне свае пераважнасьці над беднякмі. Ні старшынства бацькі, ні шахрайства з судамі, ні жулікаватае абдурваньне тых, у каго яго бацька перакупляў зямлю, ні чужая праца на яго—нічога ня цікавіла выбітнага дзедзіча Адася.

— Я стараўся працаваць!

— Гэтым пакрываў ён сваё права на заможнасьць. Гэтым казыраў Адась і супроць колектывізацыі.

Але булаўкаўцы ведалі кошт яго ліцамерным завярэньням. На іх вачох узростала Папелкава заможнасьць. Яна выразна вытыркала наповерх, як шыла з мяшка.

Годзе!

Аглядаючы буйную пшаніцу, Адась чуў у яе шоламе пагрознае—

Годзе!

Ад сьценкі і прыгуменьня да маладое дубравы, у адгоне пятнаццаці гоняў—несьліся да грудка незмаўканыя пераказы—

Годзе!

Скора роўныя абкошаныя ім-жа межы, кучкі назьбіра-
нага каменя і дэве, як адна, дзічкі-грушы загубяцца ў
шырыні ператочных баразён...

• Вунь-унь!

Грамадка людзей выдалася на палавым абрусе жытняга
палетку. Чырвоная харангелачка над іх галовамі заматалася
ў сінцы цёплага паветра.

«Перамеры?»

У Адасёвым нутры нешта абарвалася, і лёдавы халадок
прабег па ўсёй істоце.

Самі сабою заплюшчыліся вочы, калі каморніцкі ланцуг
распасьцёрся пры яго палосцы.

Колгасы!

Ён пастаяў колькі хвілін, як ашаломлены, згроб накоша-
ную траву і вышаў на гасьцінец.

Настрэчу ехалі Плоты з Мікалаем Жвырам на агляд
суседняга колгасу.

Вясёлы сьмех данёсся да Адасёвых вушэй і кальнуў
яго ў сэрца.

«Плоты? Жвыр? Камандзіры-ы-і!»

Параўнаўшыся, ён намерываўся адварнуцца, ды яму Мі-
калай паперашкодзіў.

— Касіў, Адась?

— Дзендобры!

Адась натужліва стрымліваў сваё хваляваньне, але яно
выяўлялася ў яго зацішаным голасе, у частым папярханьні
ў горле.

— Якава адвозіце?—бязмэтна запытаў ён.

— Едам аглядаць Асьмінаўку.

— Навошта?

— Грамада абрала... Мусім-жа азнаёміцца з людзкімі
дасягненьнямі. Пастанавілі-жа перайсьці на колектыў—
чаго-ж марудзіць...

Пачынаем абагульняць коні і гумны...

Якаў прымячаў, як Адась мяняўся ў твары. Яго здаро-
вая, каржастая постаць заўважна асядала кнізу, а пруткія
ногі—нясьціхана тупалі.

— Няўжо такі канчаткова пастаноўлена пераходзіць у колгасы?

— А ты думаў—жартамі?

— Ну, мералі-ж на пасёлкі. Няхай-бы сабе... Навошта тыя змены... Перамеры... Дратаваньне людзей... Далі кожнаму па некалькі гектараў і таквеля таго...

— Кінь пра пасёлкі... Во-а! Чуеш!..

Усе прыслухаліся. З-за жыта выглядалі голавы каморнікаў і работнікаў. Зьвінеў каморніцкі ланцуг.

Гукалі..

— Пра-а-ве-эй! Так, во!.. Яшчэ-э-а!

Сьледам, на тым-жа грудку, дзе вось-вось стаяў Адаць, запорхала чырвоная харангелачка. Чалавек зваў ёю каморніка.

— Дзядзька! Гальляш! Глядзеце, як стараецца!

Якаў заліўся бадзёрым сьмехам.

— Паганцы! Грабіцелі!—не сьцярпеў Папелка.

Плоты з Мікалаем бачылі, як ён праз жыта кінуўся ў бок грудка, дзе праводзілі ланцугом.

— Звар'яцеў! Драпежная зьненавісьць!

Юстын пагнаў каня.

Калі разышоўся ўзьняты калёсамі пыл, яны ўгледзелі Адася пайшоўшым дарогаю да вёскі.

— Дзедзічам не падабаецца-а-а!

— А што-ж, уважаць іх хіба?

Якаў расказаў бацьку і Мікалаю Жвыру здареньне, якое адыгралася на яго ваччу пры заездзе ў адзін з колгасаў.

Падобны Адасю селянін-багацей, няпрыняты ў колгас, сякераю засек старшыню сельсавету. Як ашалелы, неспадзявана накінуўся ён на хлопца і—і як па палене—г-г-г...

— Упарта спрачаюцца кулакі. З розных мясцоў паведамляюць пра напады на вясковых актывістых, на ўрадавых працаўнікоў... Забойствы, падпалы... Кулаччо супраціўляецца мерапрыемствам улады і партыі... І яшчэ, ведаецца часамі цягне за сабою некаторых сераднякоў.

— Бароняцца, вядома. А то-ж хто згодзіцца спакойліва ўступіць векавыя прывілеі. Дзе-ж вы бачылі...

Мікалай паглядзеў на Якава.

— Дармо, усё-ткі, дзядзька. Дробязь... Адзінкі супроць тысячаў... Ці-ж ім спыніць развой жыцця! Плёвая рэч... Сударгі старога... Перад скананьнем. Рэволюцыя шмат ворагаў мела ды і то расправілася. Зьліквідуе і гэтага. Ласьне ім патураць? Ды ці-ж вам казаць—самі-ж партыец...

— Я цябе добра разумею, Якаў. Мала каму што ўздумаецца... Трэба глядзець, чаго хочучь усе, большасьць... А... Ды хто, бачыш, не згаджаецца зараз з пастановамі партыі—во... Папелкі, Пасьвічы, Гарцы, Грызуны... Беднякі-ж і сераднякі за нас...

— А што-ж ты думаў—кулакі арудуюць... Ню-а-а! Гэтае погані шмат... Але не падамося ўжо, не-э!.. Но-а-а!

З-за дробнага беразьянку паказаліся саўгасныя будынкi. Паўвярстовая абора адгароджвала вялікі чатырохкутнік маладога саду. Над яго паверхняю тырчэў чорны комін паравіку. Яго тоўстая галава сапла густымі камякамі дыму. Зычнае сыканьне лесапiлкі перапляталася з гудзеньнем вады ў застаўках млыну. Траскацела крупадзёрка... На жытловым будынку мiгаўся флюгерны пеўнік, мерачыся дапырхнуць уверх аплеценай дратамі-ніткамі антэны.

— А мы, бывала, думалі, што толькі паном улучна гаспадарыць маёнткамі. Паглядзеце, во-а! Жы-ы-тта-а! А-ё-ай! Мо-а-р-а-а! А ростам—лес... Ды ці дзiва! І паном-жа, бачыце, ня хто, а мы расьцілі. Наша праца, наш пот,—недайданьне... Бяз нас падохлі-б усе-э дармаеды, трутні. І дохнуць, нябось, недзе па заграіцаю.

— Бацька рэволюцынэрам стаў.

Якаў абярнуўся да Мікалая.

— Дарма, браце, сьмяешся. А ці ня мы, бывала, проклямацыі разносілі па сёлах? А ў мястэчка на скрытныя сходы—хто, думаеш, як ня Юстын, хадзіў? А ў пятым годзе, хто даў кліч ісьці бурыць Хаглавін маёнтак? Усё Ю-у-стынн, бацька. Ды ў гэту, вось, Кастрычнікаўскую рэволюцыю мы з бацькам першымі апынуліся ў пакоі валаснога камісара... Так што, браце... Не жартуй...

Ператочанаю сьценкаю пралапацеў трактар.

Конь натапырыў вушы і падаўся назад. Перадок закруціўся пэрпэндкулярам да возу.

Якаў спрытна выскачыў на дарогу і напяў лэйцы.

— Сталёвы конь перагарадзіў дарогу.

Дзядзькі правялі трактар замілаванымі ўзрокамі.

— Любата, Мікалай. Калі-б гэта ўдалося нашаму колектыву залучыць пару гэтых прыладаў—адно трымайся. Было-б, ой, як латва... А праз год—яшчэ пару. Ды мне здаецца, што, калі справы колектыву разгорнуцца—тады мы гэта зробім. Сябрыня—вялікая сіла,—вось калі... Як, сын, кажаш?

Задаволеная ўхмылка заліла Якавін твар.

— Ды ўжо-ж... Цяжэй пачатак, а там ўсё пойдзе, як сьлед. Будуць і трактары, будуць і сьвяркі, абы стараньне...

Пры выездзе з зарасьніку, на шырокім папарышчы паслося вялізарнае стада гавяды.

— Паглядзі, во, Мікалай—або раўня нашым? Яшчэ-б сотню гадоў пажылі па сабе—ня мелі-б гэткага статку. Колгас—сьвятая справа. Будзе, вось, гэта самае... пабачыце...

Крыху ў баку стаўбунілася лахматае, рослае бульбеньне.

— Глядзецце, во; што ў нас яшчэ толькі-толькі выпаўзла з зямлі... Раўняй...

— Дзе-ж ты параўняеш...

Па другі бок дарогі паказаліся старыя, яшчэ сталыпінскія хутаркі. Дробныя, асунутыя хаткі хмура, з завідаю пазіралі ў бок саўгаскіх будынкаў. Скупыя, забуялыя травой нівы нічым ня розьніліся ад булаўкаўскіх. Па зарослых межах дзікаром тупаў панураны адлюдняны чалавек.

— Табе гэта падабаецца, ласьне?

Юстын ухмыльнуўся.

Паверыш—ніколі мяне не цягнула да хутару. Не цярплю! Як мядзведзі па норах. Няхай нашым няпрыяцелям... Верне... Іншыя хваляцца, што зямля пад носам—праз вокна ўсю відаць. А мне хоць-бы што... Люблю, каб разам гуртам... Ды навошта, па-мойму, пладзіць новыя фальбаркі, хутары, або і... Разбурыць па-мойму, ўсё гэта, дашчэнту. Скасаваць фальбаркаўцаў і кулакоў, каб ня было гэтых драпежных гнёздаў. Новы сьвет і новае гаспадараньне. А то...

Якаў задаволеная паглядзеў на бацьку.

— Праўду, бацька, кажаш...

— А ты думаў, што мы тут мохам абрасьлі. Не-э, сыне! Варушыліся, як бачыш. Круцім мазгамі і квапім, у які бок трымаць дарогу. І партыйных маем, і комсамол... Слабей, зразумела, ваших гарадзкіх, але не адстаем... Жыцьцё не абмінае нікога. Паглядзі—падгатаваліся. Тое нічога, што чуліся некаторыя скрыпы ў калёсах. Змоўкнучь... Бачыў? Змоўкнучь, сыне... Ланцугі—мернікі з прыпеўкамі гуляюць па палетках... А мы, вось, едзем... Калі тое было? Нно-а-а! Дэ-эрыш!

Яны ўзьяджалі на грудок, з якога адчыняліся вокагляды на колгасныя палеткі.

Направа ляжала нелапая вёска, вакол якое паднімаліся новыя аграмаджаныя будынкі. Шырокі полаг суцэльнага палетку цягнуўся далёка наўскасяк да сьпярэшчанага алешнікам поплаву. Убаку ад яго бегалі ў працы адзін за друім пара трактараў. Помеж, у струнку маршавалі параконныя аратыя. Бадзёрыя, рэзвыя водгукі зьліваліся ў нястройнае сьпяваньне, якое разносілася далёка навакол.

На іх вачох да дваццаці кабет кінулі поліва ільну і з песьнямі накіраваліся ў бок вёскі.

Конь ўвайшоў у пагонную агароджу, калі насустрач паказаўся цуг нагружаных мяшкамі фурманак.

— Спынімся? Асьмінкаўцы?

Якаў ня даў бацьку адказаць, як раптам тузануў лэйцамі, і дэрыш стаў.

Пярэдні вазьніца пыталына паглядзеў на Платаў з Мікалаем і запытаў:

— Вы не ў Асьмінаўку, часамі?

— Так, у Асьмінаўку... Едам з Булаўкі, каб азнаёміцца з вашым колгасам.

— Ласьне?

Чалавек ажно пачырванеў ад радасьці.

— На сур'ёз? Варта... Калі хочаце будаваць колгас— ёсьць чаго паглядзець.

— Будуюем, а чым мы горай іншых.

Вазьніца засьмяяўся і махнуў шапкаю ў бок падвод. Праз некалькі хвілін вакол Платавага возу ішла рэзвая ажыўленая гутарка на тэму колгаснага будаўніцтва.

Вёска Булаўка спала. Рэдкія газовыя ліхтарыкі гайдалі густыя цені. Па задворках і на гуменьнях падывалі сабакі. Раз-ад-разу, як з-пад зямлі, вырываліся зычныя сухія бразгі вартаўнічае трашчоткі.

Пры калодзішчы голасна крумкалі разьвяселеныя жабы. З поля даносіліся гукі начлежнікаў.

Якаў прыадчыніў акно і задумліва паглядзеў углыб цёмнага неба.

Спакойнае надвор'е веяла цеплатаю. Мяккі пах зеляніны зьмешваўся з цяжкім смуродам гною.

У хаце, над аголеным сталом, свірэла прыкручаная лямпа. На стале ляжаў лісток лінаванай паперы і стаяла малюпаткая чарнільніца.

На палу храплі бацькі.

«Заўтра ранкам на валку лесу. Цікава, як многа пасабіла наша паездка ў Асьмінаўку. Людзі захапіліся і дружна бяруцца за справу... Гэта ячэйка добра зрабіла, паслаўшы нас у Асьмінаўку».

Якаў вылез з вакна, прычыніў фортку і завесіў фіранку. Пасьля падкруціў кнот у лямпе і ўзяўся за асадку.

«Дарагі таварыш, Лебада!

Нарэшце я сабраўся табе напісаць. Па-першае, шчыра дзякую, што ты настойваў на тое, каб мяне паслалі ў камандыроўку ў раён. Я пасьпеў да гэтага часу наведаць некалькі колгасаў і чатыры саўгасы. Трэба сказаць, што мяне здзівіла ў іх пастаноўка справы. Саўгас «Ясенны» да таго ўдалы, што я смела скажу, прадстаўляе сабою ўзорную гаспадарку. Гаспадарства ў ім вядзецца старэнна і ўмела. Ужо тры гады, як дае значны прыбытак. Працуюць падсобныя прадпрыемствы, лесасілка, крупадзёрка, сукнавальня. Пашыраецца жывёлагадоўчы сэктар... Перад саўгасам вялікая і цікавая будучыня...

Але ня меней суцэшлі мяне і колгасы. Адзін з іх «Асьмінаўка» робіць дужа выгаднае ўражаньне... Гэта ўжо моцныя колектыў. Людзі ў ім падабраліся адзін да другога, старэнныя, памяркоўныя, даладныя, і праца ідзе на яць! Зараз

шырока разгорнута будаўніцтва ўстаноў агульнага абслугоўвання, як школа, млын, ветэрынарны пункт. Агульныя хлявы скончаны яшчэ вясною—і ты-б паглядзеў, браце, што за хараство! Адносіны да жывёлы дбайныя і гаспадарныя.

Летась колектыў выплаціў ўвесь падатак і яшчэ застаў сабе значны рэзэрв. Цікава, што абагуленьне вельмі хутка ўспрынялося ўсімі сябрамі колектыву, які набліжаецца да комуны. У працы—звычайнае спаборніцтва. Ніхто нікога не падганяе, ніхто нікога ня ўпікае ў гультайнасьці... Ну, паверыш, ня хлушу, мяне ўсё гэта да таго захапіла, што я, трапіўшы да бацькоў, звязаўся з ячэйкаю і зацята павёў агітацыю за пабудову колгасу ў сваёй вёсцы. Якраз мой прыезд прыпаў на момант, калі думка пра колгасы стала аздачываць нашых сялян. Аставалася аформіць іх намеры і перад намі новы колгас «Уздым»...

Раптоўны брэх прабегага дваром сабакі адцягнуў Якава да акна.

Ён прыслухаўся: і ці то яму здалося, ці то сапраўды на гародзе штосьці зашамала.

А можа то на яблыні, дзе начавалі куры, каторая з іх захлопала крыламі?

Якаў настарожана прыслухаўся, але ўдвойчы шамаценьня не пачуў.

Неасьцярожлівасьць узняўшага яго сваячасова знікла ў дбайнай скрадлівасьці.

І толькі тады, калі Якаў ізноў нагнуўся над папераю, мэрам-бы нешта паўторна скрыпнула ў баку хлява. Асадка затраслася ў яго руках, і напісанае слова пакінула іншы, як не яго, почырк.

Якаў ўстаў і прайшоўся хатаю.

За акном, на вёсцы, затарашчэла вартаўнічая брашчотка. Яе тарашчэньне нічым ня розьнілася ад ранейшага.

Вартаўнік нікога не палохаў, а падаваў весткі пра сябе...

Між тым абое, і Якаў і вартаўнік, не падозрывалі пра заговорны сход у Папелкавым гумне.

На Плотавым гародзе шамалі ногі Пасьвіча які, спусьціўшы колькі хвілін, скрыпнуў пералазам.

Шчыльна прычыненыя вароты Папелкавага гумна глушылі ціхую, шэптам, гутарку пяці чалавек. Каразьлівасьць тэмы цягнула за сабою вострую небясьпеку, але цёмная ноч ды позьні час дазвалялі аформляцца ліхамысным плянам.

Стараньней іншых увіхаўся навакол іх Адаць.

Каб хто сумеў паглядзець, той заўважыў-бы на шурпатым Адасьевым твары выразны адбітак зацятае злосьці.

Сьцяўшы зубы і трасучы кулакамі, ён раскалыхваў у сваіх хаўрусьнікаў пачуцьцё помсты да сына і бацькі Плотай. У іх асобах Адаць бачыў ўсю страшлівасьць таго, што яму надышоў час расстацца з доўгалётнай заможнасьцю.

— Мы не павінны дараваць гэтага! Яны прынеслі нам згубу. Гінуць—дык са стукам... Паганцы Плоты мусяць адчуць на сабе нашу помсту!..—казаў Адаць.

Яму патураў Пасьвіч.

— Так, ты маеш рацыю: спрадаць усё—грошы можна будзе схаваць... Не аддаваць-жа дармаедам свайго дабра. Гультаём... А Плоты... Ды Хі-б... Р-р-р-р!

— Адплаціць!—параў трэці.

Гэта слова было іскраю, кінутаю ў сухую салому. Плянны зацяжнага супраціўленьня адышлі назад, а раптам вытырклі на першае месца драпежныя, дзікія замеры разбойнікаў.

— Ці ня Якаў толькі сядзіць? Я ішоў і праз завешанае акно—відаць—у хаце гарыць лямпа...

Пасьвіч павярнуўся да варот.

Але Адаць асьцярожліва адчыняў іх сам.

— Або здаецца, або і сьвеціць...

Пасьвіч вышаў на прыгумень і ўперыўся вачыма ў начную цём...

Пакуль ён глядзеў—Якаў працягваў свой ліст.

«Настрой ў бядняцка-серадняцкага сялянства—цалкам за колектывізацыю... Дармо некаторыя трусы і баламуты стараюцца даказаць неадпаведнасьць моманту. Іх палахлівыя разьлічэньні ні на чым не абгрунтаваны! Яны мяркуюць па кулацкай указцы. Бядняцка-серадняцкаму сялянству стала вачавідкай поўная нясталасьць і хісткасьць яго сучаснае гаспадаркі. Вёска выразна схілена на тое, каб, перабудаваць стары індыўдуальны лад на аграмаджанае гаспадараньне.

Вёска жыве яснымі імкненнямі да новага ладу. Вёска ў асноўнай сваёй масе шчыльна наблізілася да партыі. Цікавая гэта зьява, браце! Яна характарызуе сабою цалковае абгрунтаваньне ўзятай партыяй і савецкай ўладаю лініі ў справе перабудовы сельскага гаспадарства... Соцыялістычныя ідэі, агалошаныя вялікім Кастрычнікам...»

Якаў недавылажыў поўнасьцю гэтае думкі, як выразлівы трэск, ні то ў сярэдзіне хаты, ні то ў дварэ—адняў яго ўвагу ад лісту. Ён адхіліў край фіранкі і прасунуў голаў у акно. Яму здалося, мэрам-бы хто мігнуўся ў бок вуліцы. Але, магло стацца, што то была яго цень.

Гэта, яго дапушчальнасьць уверана пацягнула руку з асадкаю да вузкага горлачка запэцканай чарнільніцы.

Перарваны сказ быў гатовы да заканчэньня...

...«Пераможна пасуваюцца наперад...»

Нарастаньне думак узнімала Якавін настрой і пераносіла яго ў вобласьць лятуценьняў. Акольваючыя абставіны гінулі з яго ваччу, губячы канкрэтныя абрысы, форму і сутнасьць.

Ён уступаў зямлю, як апору пад нагамі, свайму ворагу, Пасьвічу, які асьцярожліва і ўкрадліва набліжаўся з-пад гароду да асьветленага акна. Якаў не абчуўся—то Пасьвічаванага выціснула трэск з паломнае ралкі сухога дубцу. Трэск зьбянтэжыў загаворніка, але спыніць яго ўжо ня мог. Ахоплены клясаваю помстаю, ён ішоў да адзначанай мэты.

Якаў запісваў наступны сказ, калі Пасьвічавы ногі аперліся на мяккую кучу змеценага сьмецьця, а рукі ўзьнялі да пляча набітую загадзя адразанку.

Прыржавелая руля кінула на зямлю чорную палку цені і незварухна накіравала ў сярэдняю шыбіну завешанага акна.

Жукацеўшае сьвятло выдавала поўнасьцю Якавін сілуэт. Ён чарнеў на белай фіранцы выразным адбіткам.

Прыгнутая да стала Якавіна галава выпірала левы плячук. Пад ім, ніжэй, узмоцнена білася разгарачанае сэрца энтузіяста. Расхваляваная кроў прыплывала да мазгоў і гойдала ў іх напружаныя, узьнёслыя думкі. Порсткім стру-

менем гэтыя думкі беглі праз руку да пяра і выліваліся ў далейшых сказах лісту да таварыша.

«Праўда наступ на капіталістычныя элементы вёскі дае сябе адчуваць. Кулак і фальбарковец ашчаціліся і заядла супраціўляюцца. Яны вядуць агітацыю сярод бяднейшага ды серадняцкага сялянства супроць колектывізацыі, арганізуюць напады на прадстаўнікоў улады, робяць злачынства ў адносінах да сельскіх актывістаў. У нашай вёсцы маецца таксама невялічкая купка кулакоў. Яны заварушыліся, як мурашкі на сонцы, тэрорызуюць маленькую партыйную ячэйку і комсамольцаў і ўзяліся за сваю контррэвалюцыйную працу... Надовечы»...

Глухі, балючы, ўдар, выплыўшы з моцнага бразгу шкла, паваліў Якава на стол. Ён моцна стукнуўся падбародкам аб дошку стала, а рука працягнулася да чарнільніцы і сапхнула яе на зямлю. У наступны момант Якаў пахіліўся ад стала і паваліўся за чарнільніцай. У яго ваччу маланкаю бліснула яскравая думка пра колектыў і сьледам патухла. Ён хацеў гукнуць бацьку, але не знашлося сілы вымавіць слова: боль у надплеччы засушыла горла. Адчувалася, нібы яго прыбіваюць да зямлі ці да крыжа і ўжо выпроставаюць ногі ды рукі.

Калі на момант Якаву стала мэрам-бы лягчэй і ён чуць-чуць прыадплюшчыў вочы, то заўважыў, як перад ім мітусіліся бацькі. Ні то рушнік, ні то белы валь хістаўся над яго плячуком, а ў губах мулялася гладкая халодная паверхня шклянкі...

Разгорненая і напалоханая маці ахалоджвала яго пра-сохшае горла студзёнаю вадою, і прычытала:

— Яак-каў-ка-а, моў ссынну-ок!.. Хтуо-ж-ж то за разы-бойні-ак? бо-жа-а, мой!.. Якаўка-а-ы...

— Падляцы-і! То справа дзедзічаў! Ім не замесьці сьлядоў. Нне-э!— гукаў Юстын.

Паложаны бацькамі на пасьцель, Якаў задрамаў, але скрозь пакутную драмотлівасьць ён чуў узрастаючую сумятню ў хаце...

Скора ён бязвольным, чуць намятлівым быў перанесены на поўны саломая воз і адвезены ў больніцу.

Свяціла яшчэ не нагрэтае сонца і доўгія цені вялікага будынку слаліся на дзядзінцы, калі асьцярожлівыя службы-целі ўнясьлі Якава ў памяшканьне больніцы.

Вусаты, клінатвары доктар, затуліў ад яго белым халатам і вокны, і столь, і скрыпнуўшыя дзьверы.

Уразенае плячо аддалося пякучай больлю па ўсяму цэлу, але праз нейкі час Якаў ўсьцішыўся і не пачуў, як зьянябыўся.

Х

З фартуком пад вачыма, асавелая, варочалася Якавіна маці з больніцы да дому. Яна перад сабою нічога ня бачыла, нічому не патурала і сьвет ёй здаваўся правальём. Ранены сын затуліў ўсе іншыя клопаты, думкі і надзеі. Пятруля ня ведала, што рабіць і завошта ўзяцца; яна бязвольна кльпала апусьцелым пагонам.

Пры ўваходзе ў вёску Пятрудю акружыла грамада булаўкаўцаў. Кожны наперабой пачаў сьцяшаць яе гора і грозіць помстаю на злачынцаў. З вуснаў абураных булаўкаўцаў ня сходзілі прозьвішчы Папелкі і Пасьвіча.

У гэты момант іх абодвых забіралі пад арышт. Платаў двор быў перамераны шагамі многа разоў. Пільныя ўзрокі міліцыянэра і старшыні сельсавету ня раз абегалі прытоптанае гарбузеньне на гародзе, і лёгкія адбіткі босых ног у бульбяніку, што яны агледзелі ўвесь гарод. Зломанае ў пералазе палена вяло сьляды ў двор, але падмецены грунт дасьціпна іх скрадаў.

Вартаўнік, стары Апанас, сьведчыў, што ён мэрам-бы бачыў прамігнуўшага ў бок Пасьвічавы хаты чалавека. Але сказаць, што то ня было зданьню, ён ня бярэцца; усё-ж памятае, што затрашчэў ў брашчотку.

Здавалася Апанасу, што і ў Папелчыным двары, зразу пасья стрэлу, як-бы нехта стукнуў у дзьверы. Запэўніць-жа, што то быў Адазь—стары таксама ня можа, хоць дапускае...

Ужо хутка пасья злачынства, па яго, Апанасавых сьлядох да Платаў прыбеглі Хіб і Мікалай Жвыр.

Хіб спагядліва ойкнуў у хаце і раптам пабег па міліцэйскага. Гэта ўсё, што мог сказаць Апанас.

Гальляш Сукня дапускаў іншае. Ён не аднойчы чуў, як Адаць грозіў Юстыну: «Няхай, папомняць мяне, гэтыя прадстаўнікі ўлады».

Не ўцякла ад Гальляша і апошняя сварка між Юстыніхаю і Адасіхаю.

А ўчынак Пасьвіча сярод вуліцы?

— Таварыш старшыня, ці вы забылі? Тут, во, закапана сабака, найнячай.

Ведалі і чулі шмат чаго аб паводзінах Папелкі ды Пасьвіча і ў сельсавеце. Старшыня, пракідлівы і дасьціпны чалавек, меў і сваю ацэнку гэтым двум булаўкаўцам.

А вось ў раёне знойдуць канцы...

Пятруля падыходзіла да свайго двара, калі міліцыянэр з старшынёю вялі Папелку з Пасьвічам пад канвоём ў сельсавет.

Амаль ня ўся вёска высыпала на вуліцу, з варожым настроём праводзячы магчымых злачынцаў.

У разгойданым гомане сялян губіўся прарэзьлівы плач жанок арыштаваных.

— Знойдуць, ня можа таго быць!—гукаў Гальляш Сукня, матаючы ў паветры кулаком!—Тут ня іголка, а чалавек. Ды яшчэ які чалавек. Дазнаюцца-а!

Мікалай Жвыр уторыў Гальляшу:

— Або ён каму крыўду рабіў? Чалавек хацеў памагчы людзям уладзіцца з гаспадаркаю. І працу кінуў, і горад. Пашукаць такога! Дык на табе—замах! Ці-ж гэта чувана? Тут вешальніцы мала... разбойнікам, згубцам...

— Што-ж парадзіш, ня ўсім Якаў падабаўся...

Хіба паглядзеў ў бок Папелкавай хаты.

— Ды ці ў гэтым справа... Расьцэньваць чалавека трэба не па густу Папелак...

— Іменна!.. Мы ведаём гэтыя густы! Гэта з іх родзяцца стрэлы адразанак...

Гальляш ня ўнімаўся, і яго ўвераныя словы расьсейвалі апошнія сумненьне ў нявіноўнасьці арыштаваных.

Разыходзячыся па справах, булаўкаўцы несьлі з сабою акрэсьленыя думкі; гэтыя думкі ўпіраліся ў Папелку з Пасьвічам.

Здарэньне з Якавам паслужыла сыгналам булаўкаўцам для дружнага прыступу к агульнай працы.

Яшчэ не пасьпелі зачыніцца за арыштаванымі дзьверы сельсавету, як уся Булаўка запрудзілася падводамі.

То сяляне ехалі на валку лесу для патрэб колектыву.

Стройным шаронгам расьцягнуўся доўгі цуг падвод, перацяўшы ўвесь адгон ад вёскі да лесу.

Хвойнік сустрэў іх разгойданым, урачыстым жыццём.

Празрыстыя кружкі цёплага сонца, як рассыпаныя чырвонцы, бегалі па зялёнаму густому лісьцю арэшніку, ліпняку, па дзераве ды папаратніку, уздымаючыся ў іглістыя кароны стройных хвой. Напалоханыя траскатнёю калёс, гулкаю гаворкаю і вострым сьвістам комсамольцаў—завешчэлі вароны. Чорнымі апукамі, апісваючы цьмяныя лініі, насіліся яны ў чырвоных колёнах хваёвых порталаў.

Лес ўгледзеў дзесяткі бліскучых сякер і вострыя зубы нарэзаных пілак.

Сонечныя зайчыкі з трапяткіх лістоў хутка саскакалі на халодны мэтал, мэрам-бы абаграваючы бязьлітасьцівыя лёзы. Разложаныя на маленькай зялёнай прагаліне, сякеры і пілкі прагліва глядзелі ў здаровыя шурпатыя комлі стогадовых хвой. Ад нізу да карон асягвалі іх гладкае чырвонае цёла расьцешаныя ўзрокі булаўкаўцаў.

Коні, у набадрах ды сядзёлках, з падвязанымі лэйцамі, веерам разыходзіліся па зялёнай прагаліне. Іх праглівы, задаволены хрумст і чмыханьне хутка танула ў звонкім многакратным стукаце сякер. Па лесе, ва ўсе яго канцы, разносіліся прыгукі сялян, шыпеньне пілак, і прарэзьлівы трэск ламачча. Неўзабаве, адна за другою, пачалі валіцца доўгія струмкі дзярэвы, сьвішчучы пруткімі раламі па галінках сваіх сясьцёр і суседзяў. Сваясаблівы сьвіст паветра, пераходзячы ў глухое гульлівае баханьне, сеяў трывогу. Але ў гэтай трывозе, як у ваяцкай песні, адчуваліся ўздымі перамогі і мотывы творчых пазываў.

Падагняныя імі, старанна хадзілі сялянскія рукі. У празрыстым паветры бліскучымі плямкамі махаліся дугамі едкія, важкія сякеры, і насіліся непарыўнымі лентамі кусьлівыя пілкі. У рэзвым гомане сялян, у іх расхістаных постацях варушылася жывая пудкая творчая сіла, маладою, цвёрдаю хваляю разб'ягалася па лесе, варожачы яго векавое жыццё. Гадаваны для панскіх пацехі і выгады ахоўваны дзесяткамі гадоў ад Булаўкаўскае нагі, зараз ён ішоў на карысныя паслугі новаму жыццю сялян...

У абед, калі гарачае сонца апынулася ў зэніце, душнае, парнае паветра перарвала працу.

Булаўкаўцы палуднавалі. Пасеўшы шаронгам, яны сілкаваліся для далейшай работы. Папярэдняя праца глядзела на іх дзесяткамі паваленых, выпрастаных хвой. Кожная хвоя дапамінала стройную бакавіну беллага вянку ў новым зрубе будынку. Булаўкаўскія ўзрокі мералі іх па некалькі разоў, а думкі прыкідалі вярхі і абрубкі да належнага ўжытку ў разгорнутым будаўніцтве.

— Толькі-б выбраць добрае места для будынкаў!

— Золата, ня лес!

— Любата,—п'яніць пахкаю смалою.

Гэтыя сказы выплывалі з сялянскіх вуснаў, як мёд з пчаліных сотаў, выдзяляючы з сябе крупінкі воску—салодкія, сучасныя ўхмылкі на аклапочаных новымі думкамі тварах.

Ухмылкі не пакідалі сялян і ў новым зарадзе іхнае працы. На небе, вольным ад хмар і воблакаў, сонца гарэла паніжаным сьвятлом, шырэй разгойдваючы ходкія рукі працаўнікоў. Падкрадлівая ўтома адлятала ад іх, як трэскі з-пад сякеры, і сымфонія агульнае працы для агульнага карыстанья засуцэльвала доўгі дзень заходам сонца.

Ужо на змроку варочаўся цуг булаўкаўскіх падвод ў вёску.

Наперадзе Хіб з комсамольцамі...

Сакавітая рэзвасьць справодзіла іх гутарку, радасным вяснуном нясучыся да старых хатак Булаўкі.

Настрэчу мужам і бацьком выходзілі з двароў жанкі і дзеці. Яны гасьцінна віталі першы акт колектыўнае працы.

Якаў выздароўліваў. Глыбокая рана ў надплеччы зрасталася. Яшчэ балела плячо і цяжка было варушыць руку, але вострыя болі праходзілі.

Клінатвары вусаты доктар суцяшаў яго скорым ачуняньнем. Трэба аддаць яму справядлівасьць: ён старанна і ўважліва глядзеў за Якавам. Наракаць ня было завошта. Але Якавінай папраўцы многа паспрыяла і яго ўпартая, ні на хвіліну непаслабленая сіла волі, якую надавала яму распачатая праца. Ён ляжаў і думаў пра ячэйку, аб яе працы ў далейшым разгортваньні ўзьнятае справы.

Колектывізацыя Булаўкі прымалася Якавам блізка да сэрца і ён лічыў працу для яе жывым і непасрэдным сваім абавязкам.

Агітацыя за ўтварэньне колгасаў была яго простаю задачай ў вёсцы. З гэтымі мэтамі выяжджаў ён на раён. Вярнуцца ў завод у ячэйку і перадаць ёй свае голыя ўражаньні—не апраўдвала-б яго паездкі.

Іншая рэч, калі ён мецьме з сабою акрэсьлена праробленую працу. Колектывізацыя Булаўкі вызначала пэўны ўрок, які ён браў на сябе, як комуніст.

Гэткімі меркаваньнямі кіраваўся Якаў, калі прышоў да рашэньня вырасіць працяг сваёй камандыроўцы. Ён хацеў давесці ўзьнятую справу колектывізацыі Булаўкі да канца.

Вялікі гістарычны зрух у жыцці вёскі не павінен прайсці без яго актыўнага ўдзелу.

Можа занадта смела, адказна і ўпэўнена, толькі Якаў ня мог не палісьціць сябе некаторай заслугаю перад соцыялістычным будаўніцтвам, калі думаў пра булаўкаўскія справы.

Праўдзіва, а то і бязумоўна, што гутарка булаўкаўцаў пры калодзежы, якую ён напаткаў пры ўваходзе ў родную вёску, і без яго ўдзелу ўзяла-б патрэбны наварот. Бясспрэчна і тое, што настойная агітацыя, ў хаце бацькоў, расцягнутая на ўсю ноч, ня была рашаючым чыннікам. Да яго спорную і вялікую працу прарабіла ячэйка вёскі Булаўка. Але... але... Якаў не дарэмна, як молатам па кавадлу,

стукаў угаворамі ў сэрцы булаўкаўцаў. Як цяпер, вось, бацьць ён вострае не згладжальнае ў памяці перараджэньне настрою на суровых тварах сялян.

Маршчыністы, закаржэлы твар вёрткага і рухавага дзядулі Гальяша Сукні і добры, даравальны твар заклапочанага, неганорнага бацькі—роўна і аднакава адзеліся ад яго сказаў у чакальныя, сучешныя ўхмылкі у каразьлівае, настарожанае пагаднёньне настрою са словамі трапіўшага ў Булаўку Якава. Яшчэ выразней адбівалі яны перанятты ад Якава думкі, калі ехалі аглядаць колгас «Асьмінаўку».

І зараз?..

Доўгі, дакучлівы месяц ляжаньня ў больніцы толькі і прасьвятляўся, што бацькаўскай інфармацыяй пра булаўкаўскі колектыў. Разам з малаком і сьпечанай булкай, разам з цёплаю ўцёхаю ды балючаю спагадаю—маці прыносіла ў больніцу апошнія навіны.

— Сёньня трыццаць фурманак паехалі за рэштаю дзе-рава на хлявы.

— Учора адбыўся сход, на якім парашылі абагульніць плугі.

— Заўтра пачнуць вывозіць падваліны для сьвірняў.

— Чакаюць з акругі камісіі па справе абмеркаваньня памеру колгасу і выбараў праўленьня.

— Растуць на вачох новыя агульныя будынкі.

Больш сур'ёзныя і падрабязныя навіны прыносіў бацька. Ён расказваў Якаву пра кожную маленькую зьмену ў складзе колектыўшчыкаў, пра бліжэйшыя пляны ў разгортваньні будаўніцтва, пра асаблівыя думкі і намеры, што хадзілі па вёсцы і абгаворваліся ў кожнай хаце.

І трэба было Юстыну ня тым тонам вымавіць слова, ці падаць запытаньне, як Якаў настарожваўся і матаў рукою:

— Кінь, бацька, сумнявацца.

Але ня ў бацьку была справа. Якаў па бацькаваму настрою добра лавіў разгон пабудовы колгасу. Расчуленьня яго нэрвы ня мірыліся ні з якімі замінкамі і гналі здарэньні наўперадкі з часам.

Кожны раз разьвітваючыся з бацькам, Якаў доўга перадумоўваў пачутае ад яго і, пакуль не перашкаджаў боль у надплеччы, снаваў рознастайныя пляны.

Прагней ён чакаў да сябе ў наведы таго ці іншага сябра ячэйкі. Ад яго Якаў атрымліваў поўнае ўсведамленьне ў палажэньні.

І цікава было тое, што ў сваіх перадумах і плянаваньнях Якаў зусім не кранаў лёсу арыштаваных дзедзічаў.

Дапамінкі пра іх выскаўзалі з Якавінай увагі і губіліся там, дзе гублялася старое жыцьцё роднае Булаўкі.

Аддаленая да першых непатухлых уражаньняў і расцягнутае на трыццацідвухгадовы яго век, гісторыя Булаўкі мятусілася квяцістымі здарэньнямі. Часта-густа, а асабліва ў гады дзяцінства ды юнацтва, амаль ня кожнае з гэтых здарэньняў так ці іначай пакідала сьлед у яго нутры. Было многа такіх здарэньняў, якія адбіваліся на яго лёсе і свая-асабліва формавалі яго жыцьцёвы шлях.

Хоць і далей, але выпуклей за іншыя—дзевяцьсот пяты год. Бацька з грамадкаю маладых булаўкаўцаў распушчае валасное праўленьне. Нядзеляю едзе ў мястэчка і прымае ўдзел у дэманстрацыі. Ноччу адпраўляецца паліць панскі маэнтак. Маці ўшчувае і дрыжыць, баіцца.

Праз некалькі месяцаў—у Булаўцы стражнікі. Белым днём наведваюць яны ў хату і трусяць на печы, па-за трамаю, на гары і ў пограбе, пад капяжамі і ў хляўчуку... Але пакідаюць хату з пустымі рукамі, а ў хаце—западозранага бацьку. Маці моліцца за збавеньне ад няшчасьця... Ды дзе-ж ад яго адмолішся? Ужо праз год—яно варочаецца ў выглядзе зыску недаімкі і пені. У Булаўцы—трывога. Падатковая камісія спаганяе з даўжнікоў завінавачанасьць. Ізноў госьці на заездзе—толькі на гэты раз самавіцейшыя. І ўжо ня толькі трасуць, а і бяруць. Паняття сьцягнулі апошнюю падушку і бацькаў кажух. Сотнік вывеў з хлява карову... Ні бог, ні начальства не ўважалі на матчыны прычыты...

Яшчэ праз нейкі час—Якаў памятае, як зараз—суд за адрэзак на выгане. Доўгі, упарты суд, выцягнуўшы з бацькі нямала здароўя—і адрэзак зямлі...

Булаўка!

Ну, яна-ж таксама цешыла Якавіна юнацкае пачуцьцё веснавым раставаньнем сьнегу і бурлівымі жароламі на вуліцы; першаю лапінаю сухое зямлі і маладым пупінкам разгатае лазы перад вакном; цёплымі начамі і песьнямі дзяўчат. Квіценьнем садоў і палавеньнем жытоў. Марамі, як зялёная рунь, і плянамі, што ўзьнімаліся да неба...

Але ўсё гэта раставала шэрым туманам над аголеным лесам. Бо, памятае Якаў, толькі ён стаў гаспадарскаю нагою на жыцьцёвы шлях, як зразу ўбачыў разьдзетую сапраўднасьць. І ў гэтай сапраўднасьці, як каменьні ў крыніцы, сьвяціліся жорсткія, мулкія іспыты нядолі бацькоў. Наперадзе і з бакоў стаялі высокія перашкоды і загароджвалі сабою роўныя сьцежкі. Куды-б ні глядзелі іх вочы, усюды натыкаліся на сьцены.

Булаўка—то была клетка, у якой сядзелі зьняволеныя лесам людзі. У гэтай клетцы ціснуліся, церліся адзін аб адзін, і не маглі вызваліцца...

Замкнутае ў сабе, самотнае жыцьцё астражыла настроі...

Вузкія палосы зямлі, як вяроўкі, зьвязвалі іх рукі і пазывы...

Во, пачынаюцца яны перад акном, парэзаныя межамі, і бягуць вярстамі...

Якаваў час-ад-часу павяртаў голаву направа і заглядаў у акно. Дробны сьвірэпісты авёс адбіваў на сябе векавое мардаваньне булаўкаўцаў. Праежджыя фурманкі на дробных худых коніках жаліблі душу.

Толькі там, дзе палосы надалей адпыхалі бакавыя межы, маглі спыніцца шуклівыя ўзрокі.

Але на гэтых палосах тупалі кулацкія дзедзіцкія ногі. У гэтых рэдкіх пышнейшых кавалках зямлі зьбіраліся сокі з дзсяткаў худзенькіх касьнічкоў—нівак. Вуньдзека, во—бацькаў шнурок—пад ячменём... Не пасьпее з аўсамі і людзі яго патравяць.

Пойдуць сваркі, праклёны.

Ой, не! Годзе!

Там, дзе папар, на ўзгрудку, пры жытнім шалетку—стосы страявога дзерава.

Дзень пры дні яно збірае вакол сябе ажыўленьне. У стукі сякер, у шастаньні пілак—расьце новая будыніна... Ужо верхнія вянкi яе падняліся над кучаю абструганах хвой.

Новая дарога. Грукацяць падводы з каменьмі для падмурку, з пяском, з белаю смалістаю драньню...

Ладзіцца! Строіцца! Расьце!

Булаўка распускае сьціснутыя абручы, разгароджвае пералазы і дзiesiąткі сьцяжынак сточвае ў адну шырокую сьценку.

Люба дзецям бегаць на агледзіны яшчэ нябачанага імі ў вёсцы прасторнага высокага будынку. Яны сочаць, і сваім дзіцячым розумам сьмікаюць, што ў новай аборы разьмесьціцца ўся булаўкаўская гавяда. Хутчэй-бы ўзьняць гэткую будыніну на збожжа!

XII

З палкаю ў руках, пры мацеры і сядзелцы, Якаў цішком накіроўваў з больніцы дадому.

Яго схудзелы твар адбіваў на сябе непрайшоўшыя болі, вочы пільна разглядалі вакольнае.

Жытні палетак паглядаў на яго рэшткамі мэндляў, яравы—прастаўся.

Сьценкамі, туды і назад, удоўжкі і наператоч езьдзілі пустыя і поўныя збожжам фурманкі.

Белыя кашулі булаўкаўцаў пярэсьцілі жоўтыя палоскі.

Гоман і песьні, як заўсёды, год пры годзе, справодзілі працу жанцоў.

Але ня гэта завабляла Якава. Ён спыніўся, калі параўнаўся з красаўцам—новым будынкам. Яго белыя высокія сьцены адбівалі жнівеньскае сонца ў кропках і цуркох пахучае смалы. З капяжом нацягалася шапка-дах. Перад ім, як перад лыцарам, прысьмірэлі вясковыя хаткі. Мізэрныя і шэрыя, яны пакорліва ўхіляліся нечаканаму прышэльцу і расступалі яму дарогу.

— Малайцы, дзядзькі, пастараліся!—не сьцярпеў Якаў, каб ня выказаць свайго задаваленьня.

— Ды дзе-ж чакацьмуць! Наперагонкі адзін з другім. Я ўжо як была заклапочана табою, а тота-ж, ні разу не прпусьціла, каб не пацікавіцца. На майстроў нападзь задзёр, і яны ад ранку да цёмнага—гваздаюць, гваздаюць, гваздаюць... А бацька, ой, бацька! Каб ты, сыноч, бачыў... Не пасьнедае—бяжыць та ў лес, та к будоўлі, та... Жыта перасьпела і, як пясок, асыпаецца, а ён—хоць бы што... Колектыў затуліў вокагляды, як сонцам. Няхай дзе каліва мітрэнгі—лаецца ойкае, ганьбіць цесьлю, вазьніцу, найміта.

... Бацька... Жвыр... Хіб—і стары Гальляш Сукня...

Параўняўшыся з імі, селянін з возам жыта прыпыніў каня.

Якаў не заўважыў, як пры ім заматалася рыжая разгалістая барада і засіялі сінія порсткія вочы.

Прасьцёршы да Якава рукі, селянін здзіўлена прапяяў:

— Няў-жо-а ды Ія-каў-вы?

— Бачыце, во!

— Дык дай жа, нябожа, я цябе пацалую... Паверыш—кожны дзень цікавіўся тваім здароўем, пытай маці—няхай во скажа—Пятруля?—А гэта ўжо і сам любуешся! Табе, мусі быць вельмі ўсьцешліва глядзець на будынак, бо ў гэтым заложана і твая праца...

Якаў адхіляўся балючым бокам ад працягнутае да яго рукі руплівага селяніна, бацькі двух комсамольцаў. Затое на здаровым плячуку ён адчуў некалькі важкіх хлапоў каржастае далоні.

— Бачыш, робім новую справу... Вялікую і цікавую... Мае сыны, як і ты не давалі мне праходу: ідзі бацька ў колгас, ды ідзі бацька ў колгас... Задзёрыстыя комсамольцы, мо ведаеш іх? Зараз, як бачыш, справа пасуваецца. Прызнацца—і мне старому радасна глядзець, во, на гэтую штуку... Лялечка!.. Скажу табе, сыне,—добра, што мы, нарэшце, разламалі гэтую векавую затхлань... Прыватная гаспадарка—адны ланцугі... Хоць уздыхнем прывольней... Ня прыдзецца азірацца па бакох, назад, каб не аступіцца на чужое, каб не парушыць суседзкіх правоў... Ой, як гэта абрыдла! Як чэрві ў зямлі па адным... па адным...

Селянін паківаў пужальнем на каця, пасля інакшым тонам запытаў:

— Ну, а з нашымі малайцамі яшчэ не парашылі?

— Ня чуў, дзядзька, нічога. Ды ці ў гэтым сутнасьць?

— Гэтых гадаў няма чаго шкадаваць... Дарэсьціць, абар-мотаў... Бач, кажуць, што ўпарта не прызнаюцца ў злачы-стве... Хітрыя бэсты... Папелка, Пасьвіч, хто іх ня ведае... Мае сыны—падай толькі ім—разарвуць...

Пятруля злосьліва паківала ў паветры рукою і азірнула ся на сына.

— Небарачак, гэта-ж трэба столькі вымучыцца няма ведама завошта. Каб каму бяду якую зрабіў, каб крануў каго—божа збаў... Пасабляў людзям колектыў наладзіць, дык гэта-ж ліха іх матары, за бяду палічылі і на—такі ўчы-нак! Ці-ж ёсьць у людзей душа? Вар'яты, злыдні! Мэрам-бы Якаў горшага дамагаецца, або... Скажы, Яначка, сам... Нена-тланцы гэты, ім-бы хацелася ўсю Булаўку да сябе сьцягнуць... Усё ім мала, усяго ім не хапае... Дашагубцы гэты!..

— Таба-тоі то! Дай ты рады... Я ўжо казаў... Абу-рэньне-э!.. Але—для іх дарам гэта ня пройдзе-э, Пятруля! Н-не-э, убачыш. Ім такога перцу ўсыплюць, што омегам вылезе-э... Я чуў, надовечы. Мае сыны ведаюць...

— Праяжджа-ай!

Селянін не дасказаў і пабег да возу.

Якаў не апамятаўся, калі адышоўшага замяніў другі, той, што выгукваў дарогу.

У парванай суконнай жукетцы, з аблезлаю шапкаю на доўгіх кудлатых касах, запылены, ён весела ўхмыляўся, працягваючы Якаву руку з пужальнем у ёй і сыплючы сло-вамі, як гарохам:

— Паправіўся? Ну, дзякуй богу... На зло дзедзічам, наперакор няпрямцелям... Зьбёдаваць хацелі—замахам... Колектывізацыя — шкода — падумаеш... Супярэчаць, і так нахабна—нападам... Ды не ўхаваешся—ведаем хто парася ўкраў. Надовечы я старшыні сельсавету шапнуў... Або ніхто ня ведае без мяне? Не забыта і тое, калі іх злавілі з контра-бандаю... Не гэтым не прыпыніць колгаснае справы.

Гаворачы, селянін звярцеў тоўстую цыгарку з самасей, выкрасаў агонь і зацягнуўся. Хапіўшы дыму, ён захлынуўся і пакутліва закашляўся.

— Усё-ж, Якаў, дармо гэта... Во—паправіўся— гэта важна... Затое—памяць... Памяць! Глядзі-ы! Пасуваецца... Перажыве і Папелкаў і Пасьвічаў і ўсё іх котлішча... Бо мыг разумеем ужо, што выхад з нашае беднаты—у колектыве, і ачамерная цесната ды надаедлівая прыватнасць—пятлёю віселі на нашых шыях. Паверыш мне—шчыра кажу, міла ўсё гэта... Я захоплены колгасамі. І не адзін я—амаль ня ўсе бяднейшыя булаўкаўцы. Колектыў не да спадобы—Пасьвічам, Гарцам, Грызуном. Ды ці-ж з імі лічыцца?..

Новы прыступ кашлю перарваў скорамоўную гутарку селяніна і ажно прыгнуў яго да зямлі. Бедны, ён нават выпусьціў з рук пужальне і цыгарку.

— Мучыць удушша... Каб мне здароўя, як-бы я быў шчаслівым бачыць перабудову нашае гаспадаркі! Я гадамі, Якаў, марыў пра гэта. Да што-ж—няграмажны, незаўважны нікім, пролетар усіх стран... Гэта шкодзіць майму палажэньню... Ды не хапае асьветы, каб памеркаваць, выплываць, а ўсё нутром, чуласяцю больш налягаем. А паглядзеў-бы, з якім запалам я валяў лес, цягаў яго на воз... Ня цесьля, а вянкі выводжу пад струнку, во! І не шкадую ні сілы, ні здароўя—бо бачу, Якаў, якая вялікая справа ажыццяўляецца... Во, загарадзіў дарогу... Дадому, мо'?

Селянін крануў з месца, але ніяк ня мог адарвацца ўзрокам і ад Якава. Ён адыходзіў, а галава яго аставалася павернутай да Якава, і з яго незачыненых вуснаў лілася шчырая споведзь перад таварышам...

— Вам не зайсьці да вечара. дамоў,—пажартавала сядзелка.

Якаваў задаволена ўсьміхнуўся.

— Ну, вы чулі думкі сялян? Чым гэта ня цікава? Пры даным настроі—колектывізацыя дасягнутая мэта. Сялянства пайшло на перабудову свайго жыцця сьвядома, рашуча і ахвотна. Ці мо' няпраўда?

— Відаць...

— А па справе?

— Таксама...

— Або-ж няпраўда?

Якавіна маці пацьвердзіла сынаву думку кіўком галавы. Гэтых думак было даволі на тое, каб умацаваць станоўчыя вывады Якава. Злучаныя з эфэктамі надворнага характару, — як пабудова хлявоў, падгатаваньне матэрыялу пад агульныя гумы, зроблены перамер зямлі, гутаркі сялян, засуцэльвалі людзкую волю ў пытаннях колектывізацыі.

Якаў глядзеў на вокальныя вобразы вачыма пераможца. І нівы, і гароды, напружаныя жытам вазы, і стада жывёл на выгане — усё гэта губляла ў яго ваччу свае прыватніцкія адзначальнасьці, пячаткі свае паасобнае прыналежнасьці, заскарузлы падзел па дварох. У кожнай нагляднай рэчы вызначаліся яскравыя абрысы новых формаў булаўкаўскага жыцьця. Гэтым абагуленым жыцьцём дыхала з пажатых ніў, з адчыненых гумен, з блізкага ды далёкага лесу, з паспелых аўсоў ды ячменяў. Пра яго лепяталі лісьці на садовых дрэвах і скрыгаталі зачыненыя вешніцы...

І бацькавы словы, з якімі Юстын стрэў у двары сына, было вельмі дачаснымі, каб у Якавіным адказе на іх бачыць сынаву радасьць да праробленай працы.

— Ну, як, па-твайму, нашы дасягненьні?

— Больш, чым я чакаў.

— Дык, ідзі, вось, сыне, у хату, там цябе чакае ліст. Ці не з заводу часамі?

Якаў падзякаваў сядзелцы за паслугу і пайшоў у хату. Калі ён узяў для чытаньня ліст, бацькі сьмірненька пасталі каля Якава, чакаючы ад яго навіны.

— Там ужо ведаюць пра здарэньні са мною, — паведаміў Якаў, кончыўшы чытаць.

— Такі з заводу! Ведаюць?!

Бацька, і маці спачувальна паківалі галовамі.

— І што-ж хаця пішуць, сыноч?

— Дазваляюць мне працягнуць пабыўку яшчэ на месяц.

— Толькі на месяц? Няхай-бы ты, Якаўка, прасіў на больш. Або ты ўжо магчымеш працаваць праз месяц?

— Тады пабачым, маці, часу многа. Яшчэ ўсё можа трапіцца...

— Усё?! А што-ж бы хаця? Хаця-б, барані божа, чаго... Бацькі пахіліліся да сына, мэрам-бы абараняючы яго ад новай пагрозылівай бяды.

Але ачуняласяць Якава і яго бадзёры настрой хутка развеялі бацькаўскую трывожлівасць за сына.

Яны заспакоенымі перайшлі да нясупыннага перагавору тэмы дню—колектывізацыі Булаўкі.

І іх думкі, ужо знаёмыя і ясныя для Якава, камбінаваліся зараз у гарачыя, натхненыя сказы, якімі ён дапаўняў недапісаны два месяцы назад ліст старшыні заўкома. Прыпісаная новая дата абмяжоўвала тэрмін яго ляжаньня ў больніцы.

XIII

«Ой, ды як цікава! Уся краіна, як акінуць вокам, прасторная, незьмярымая—спрэс у колектывах. Шырокія галы ніў ядранага жыта! Ні тычкі, ні капца, ні мяжы. Перагародкі і загарадзі—толькі для садоў і гарадоў, але не для разгароджы аднаго ад другога. Паглядзіш, а прасторы ў вялікіх, новых будынках аграмаджанага значэньня. Школы, вэтэрынарныя пункты, больніцы і грамадзкія сьвірні... Шэрая панікляя вёска, адбітак няволі і смутку, пакоры і цяпнёньня—гіне ў бяздоньні аджылага... І будуць людзі хадзіць па музэях ды заглядацца тым, што нядаўна мазоліла ім вочы. Трактары і сьвяркі, жаткі і малацілкі... Завод і колектыў, цесна злучаныя плённаю творчасьцю для ўзаемага спажываньня... Які вялікасны ды чароўны малюнак. Што за глыбіня ўрачыстага нараджэньня!»

— Пятруля! Юстын! Якаў у хаце?

Басмысты вокліч Романа прагудзеў па дварэ і данёсься да Якава.

Якаў падняў голаў і аглядзеўся па хаце.

— Няўжо бацькі?..

Ён не дакончыў думкі, як вусаты прадоўжы твар Рамана, з рукою над ілбом, прыліп да ніжняе шыбы покутнага акна.

— Якаў ці Юстын?—запытаў ён, але зразу адтуліўся ад шыбы і прагукаў удоўж двару:

— Будзі сына, Пятруля! Старшыня сельсавету просіць яго да сябе... Сход на адчыненні...

Між вокнам мігнуўся людзкі цень, а сьледам, у хату ўбегла Якавіна маці.

— Якаў? Га, Якаў? Ты ня сьпіш, сынку?—асьцярожліва пазвала яна з мыцельніку.

— Ня сплю!

— Можаб устаў, калі ўсё добра... Не балела плячо? Ноччу нешта ты моцна енчыў, напэўна со-сну?.. Раман прыходзіў—старшыня сельсавету просіць... Бацька даўно ўжо пабег. Нават ня сьнедаў... Многія пайшлі ў сельсавет на сход... Мо' перакусіш чаго?

— А дайце... Так, на сход...

Пакуль Якаў прыбраўся і сеў да стала, Пятруля пасьпела зьвярнуцца з хаты ў гарод і назад.

Падаючы Якаву сьнеданьне, яна ўмільна паглядзела на сына і запытала:

— Ты, бок, чуў, Якаў?

— А што?

— Гэта-ж свячачніха, гэта Адасіха, таксама мае нагласьць гукаць пра колектыў. «Спрадам,—кажа,—усе, а сама разам з другімі»... Адась падбіў яе, ці ліха яе разьбярэ... Як табе падабаецца, га? Пабегла з другімі, ужо з гадзіну таму, некуды... Дурныя будуць людзі, калі гэту заразу дапусьцяць на сход... Яна-ж, яшчарыца гэта, паветра апаганіць...

— А тое і станецца... Кулаччу, зразумела, ня месца ў колектыве. Не-э-э, дармо!

— Мо' гэта трэба-б абгаварыць на сходзе... Каб чалавек, а то вышчара нейкая і...

— Пра гэта і гаварыць ня трэба—зразумела.

Загаварыўшыся, ніводнае не заўважыла, як Хіб ачуўся каля акна і задрабязіў пальцамі ў шкло:

— Чакаюць нас, Якаў... Хадзем... Умаўляліся-ж на ячэйкавым паседжаньні ня позьніцца...

— А дайце вы спакою, няхай чалавек пасьнедае,—занедаволілася Якавіна маці.

Але Хіб не пасьнеў адказаць, калі Якаў апынуўся на дварэ.

Пятруля толькі пачула іх зьліўны вясёлы сьмех, хутка за-
глушаны схваўшаю мужчын хатаю.

Яна недаўменна паціснула плячыма і сама сабе прака-
зала: «Вось удваіх, ды ўдваіх— паперадзе ўсіх... Да дзіва,
што людзі ківаюць пальцамі... Зрабілі так, нібы...»

Няскончаны сказ Пятруля дапоўніла многазначлівым
кіўком рукі...

Трое мужчын, прайшоўшы паміж воканьне і адварнуў-
шыся на Плотаву хату, адцягнулі яе ўвагу на сябе.

Яна зазірнула ў адчынятае акно і загледзела прыкуль-
ваючы Якава ўжо на павароце да сельсавету...

— Пайду паслухаю,— парашыла Пятруля неўспадзеўкі
для сябе.

І з гэтай-ж неспадзеўкай яна хутка аставіла ў хаце неда-
робленую работу і ўскоранай хатою пабегла ўсцяж вуліцы.

Пятруля пасьпела ў сельсавет к таму моманту, калі стар-
шыня сельсавету запрапанавалі выбраць ў прэзыдыум сходу
Якава. Гучныя воплескі, пасланыя булаўкаўцамі ў адказ на
прапанову, захапілі яе; Пятруля адказала на іх нявыразным
начуцьцём, зьмешаным з лёгкае трывожлівасьці ды радас-
нага задаваленьня.

Хутка гэта яе пачуцьцё ператварылася ў напружаную
цікавасьць, калі Якаў абярнуўся да сходу з наступнымі сло-
вамі:

«Таварышы сяляне! Тая зацікаўленасьць, з якою вы ад-
даліся справе пабудовы булаўкаўскага колектыву, гаворыць
за ваша поўнае адзнаньне вялікіх заданьняў соцыялістыч-
нага будаўніцтва нашае краіны. Пераможны наступ соцыя-
лізму настойна дыктуе вам канчаць з індыўдуальнаю гас-
падаркаю. Вы павінны рашуча рабіць далейшы крок да
нашых заваёў у справе стварэньня новага, аграмаджанага
жыцьця. Круты пералом, які нясе з сабою колектывізацыя,
страшны і няпрыемны толькі таму, хто ў мінулым кары-
стаўся чужымі працаю і багацьцем. Бедняку ды сярдняку
селяніну колектыў нясе большыя плёны ад іх працы і леп-
шае, здавальнейшае жыцьцё...»

Таварышы сяляне! За перабудовай нашага жыцьця з
напружанай увагай сочаць рабочыя, сочыць комуністычная

партыя і савецкая ўлада. Мы зараз з імі сумеем цвёрдаю нагою стаць на новы шлях працы, як сумелі вызваліцца з-пад ярма паноў—памешчыкаў і самадзяржаўя.

Я надовечы, вось атрымаў ліст з фабрыкі ад сваіх тава-рышоў рабочых. Яны шчыра вітаюць вас з пераходам да колектыву і абяцаюць прыслаць гасьцінец—пяць двухля-мешных плугоў. Мяне яны просяць памагчы вам давесьці «вашу справу да канца»...

Пятруля ня сьціхала ўміляцца з сынавай гаворкі, пакуль ён ня скончыў казаць. Воплескі сялян, гучнейшыя, як калі яна чула, абярнулі яе ўхмылку ў разварушліваю радасьць. Яна рухава, не па гадох, завярцелася на месцы, азіраючыся па бакох і шукаючы сабе спачуваньня.

Але з дзесятак павернутых на Пятрулю сялянскіх тва-раў з дашуклівымі добрымі ўхмылкамі раптам адварнуліся да стала прэзыдыуму сходу.

У гэты момант старшыня сельсавету ўзяў слова для па-ведамленьня пра сход колектывізацыі ў акрузе.

Сход настаяжыўся. Лахматыя голавы сялян і белыя хусткі сялянак стромна выцягнуліся наперад і замерлі ў напружаным слуханьні. Узмахі рукі прамоўцы, як кіёк ды-рыжора, зьбіралі ў адну кропку іхную вострую ўвагу.

Над непарушнаю грамадою лунаў подух новага жыцьця, так прыгожа, на вачох, з іх удзелам народжванага. Яно, гэта жыцьцё, пакуль не ўвайшоўшае ў рамкі, ўжо вы-пуклялася ў формы прасторных ніў, новых абораў, грыму-чых трактараў і адданае сяброўнае працы. Яно, гэта жыцьцё прасьцірала свае сьвятло на булаўкаўскае поле, улятала ў цемравыя вокны хат, мігалася, забаваю ў расчыненых узро-ках сялянскіх вачэй. Яно гаманіла ў шуме лесу і ў стуку сякер, насілася ў разгарачаным клопаце дбайлівых органи-затараў... Яро крокі гудзелі зялёным шумам па скрыжава-ных дарогах, па сьценках, па сьцежках...

Але-ж чаму яны, булаўкаўцы, не пасьпелі апярадзіць другіх?

Ну, яны возьмуцца ўсё як адзін, толькі скончаць з апош-нім паасобным зборам ураджаю. Падзвіяцца суседзі, як спора пойдзе іх праца і якія посьпехі будуць на весну!

Яны зразумелі сутнасьць перабудовы, прасякліся значэньнем яе заданьняў і ўжо ніводзін ні на крок не адступіць ад ўзятых на сябе абавязкаў...

Будзь уверана, ячэйка КПБ! Будзь упэўнены, таварыш старшыня! Будзь заспакоены, таварыш Плот!

Будзем наганяць! Нагонім!

Булаўкаўцы!

Паганая зьвяга Папелкі часта застаўляла азірацца ў бакі і паціскаць плячыма. І мала хто дагадваўся, чым нясло ад гэтае зьвягі.

Пераходзім да апошняга пытаньня павесткі дня—да пера-выбараў сталае ўправы колектыву— агаласіў старшыня сельсавету.

— Хто мае пропозыцыі?—запытаў ён ў настарожанае грамады.

Булаўкаўцы рупліва пачалі пераглядацца, але думкі ўсіх аставаліся накіраванымі да прэзыдыуму сходу.

— Давайце: Платаў, Жвыра, Сукню!..

І толькі гэтыя пропозыцыі сталі разьбегаліцца па грамадзе, як сакратар сельсавету, запісаўшы іх, вычытаў шасьцёрку кандыдатаў у ўправу колектыву.

— Юстын Плот, Гальяш Сукня, Мікалай Жвыр, Хіб, Абруч і Якаў Плот...—Хто мае дадаць каго, ці ўнесьці праўку?

Старшыня ня чуў ніводнага слова супярэчкі!..

— Згодны, згодны! Галасаваць! Усе за іх! Іншых ня трэба!

— Хто за прачытаны сьпіс, прашу падняць рукі.

Лес, рук, жоўтых, як сьвечак, прасьцёрся ўгору, да паляючага золатам сонца.

Сьледам доўгая, хілкая стужка булаўкаўцаў зарухала да стала старшыні сельсавету.

Паважна, адзін за другім, нагіналіся сівыя, рыжыя, ліхматыя і лысыя галовы над белай папераю, выводзячы ламаны літары прозьвішчаў пад статутам колектыву.

Сьпісь рос і даўжэў, адбіваючыся ў разнастайных почырках аднастойную волю да новага жыцьця. Кожны, хто пакідаў свой подпіс на сталае старшыні сельсавету, адчуваў сябе

перайшоўшым круты і глыбокі Рубікон. З адчыненых грудзей вырываўся лёгкі ўздых і зоркія вочы лавілі вольнасьць прастораў.

— Ну, што-ж, давайце рэзаць межы!

— Будем засяваць азіміну агулам!

— Трэба ссыпаць насеньне, зносіць плугі, зводзіць коні!..

Прасычаная грамадзкім клопатам і сяброўскаю дбайлівасьцю, гутарка расла, глыбела, зьвінела сярэбранымі пералівамі па прасторнаму двару сельсавету. Затуленасьць у вузкую самотнасьць, зацягненасьць калючымі інтарэсамі манлівай, цьвілой адасобленасьці—зараз перавярталася ў бурлівае калыханьне згавору, вызнаваньня, цёплых дарад і сяброўскіх прызнаньняў. На апыленых і змораных тварах бегала жывая ўхмылка асьвяжэньня, і дапытлівыя ўзрокі крыжаваліся ў сьветласьці насьпеўшага супольнага паразуменьня.

Шурпатасьці і спрэчкі, з якімі да сходу ня ўсе рассталіся, сходам загладзіліся, распыліліся. Непакорлівыя ў дробязях адасобленага гаспадараньня думкі і намеры накіраваліся ў адно русло, цэмантуючы цьвёрдую зьлітнасьць абагульненага пачуцьця.

Ужо не знаходзілася жаднага фактару, ніякой перакоры, якія-б маглі пахіснуць цьвёрдасьць булаўкаўскіх рашэньняў.

Выглядала надзвычай прыгожа, калі сталікая грамада ў адзіным парыве, зьлітым ва ўздымны настрой, залажыла моцны фундамант новага колектыву...

Мізэрна і гнусава выгуквалі штосьць здалёк недапушчальна на сход Папелчыха і Пасьвічыха.

— Прэч-ч! Не па дарозе!

— Кулаччо!

— Падпальшчыкі!

Водгукі гэтай нязгоды, суцэльныя ў сваёй вялікасьці, глядзелі замоцненай перамогаю над пераможнаю клясаваю варожасьцю.

Рэдкія з булаўкаўцаў хацелі пакідаць двор сельсавету.

Вагромністая большасьць іх ня сыціхала гудзець руплівай гутаркай, плянаваньнямі, пропозыцыямі, парадамі.

У гэтым іх гудзе скраўся гучны стукат пад'яжджаючай падводы з двума седакамі.

На іх булаўкаўцы зьвярнулі ўвагу толькі тады, калі прыехаўшыя зычна прагукалі:

— Добры дзень, дзядзькі!

Грамада прымоўкла, чакаючы навін.

— Адбываецца сход?

— Скончаны!—адказала зараз некалькі сялян.

Прыехаўшыя накіравалі ў будынак сельсавету. Булаўкаўцы правялі іх пільнымі ўзрокамі і з цікавасьцю пачалі перашэптацца. Яшчэ не паспела выявіцца іхняя думка наконт прыехаўшых, калі на ганку ачулася чэцьвера людзей.

— Таварышы сяляне!—абярнуўся да булаўкаўцаў адзін з іх, старшыня сельсавету:—я магу пахваліцца, што да вас прыехалі вось гэтыя таварышы на падмогу ў будаўніцтве вашага колектыву. Гэта—рабочыя заводу «Пераможца». Яны не забываюць сваіх братоў батракоў і бядняцка-серадняцкага сялянства і чым мага дамагаюць у іхняй працы. Гэты цесны саюз паміж рабочымі і беднякамі ды сераднякамі сялянамі служыць моцнаю дарукаю паспешнага дасягненьня соцыялізму.

Гучныя воплескі булаўкаўцаў перадалі прыезджым гасьцям шчырае прывітаньне новых колгасьнікаў.

Хутка пасья гэтага роўныя шпалеры сялян, як Чырвонае гвардыі, прапускалі прыехаўшых да падводы, якая накіравала ў вёску, да Платавай хаты.

За падводай, матаючы шапкамі і рукамі, пераносіўся працяг творчага сходу з двара сельсавету да месца спынкі гасьцей.

XIV

Настойна і ўпарта ідэя колектыўнага жыцьця ўваходзіла ў быт ды адзінаньне булаўкаўцаў.

Клопаты і думкі крута зьмянялі свае афарбоўку ды напрамкі. У дварэ, у хаце, на полі расьлі і складаліся новыя тэмы.

Інтарэсы кутніцкае самотнасьці абгладжываліся чорнаю забыўнасьцю і туліліся па глухіх куткох хлявоў, па ўзьмежжы, у нявыцерабленых кустох.

Сховы і спраты, атуляныя прыватніцкаю адасобленасьцю, выглядалі непатрэбнымі і лішнімі, як насыпанья кратамі капцы. Каштоўнасьць прысебраных да сям'і, да асобы рэчаў, іх крошчавы, мізэрны фэтышызм, ападаў на зямлю, як пачарнелыя лісты.

Аголеная бязгрунтоўнасьць заскарузлае прыватнасьці адбівалі вострай дысгармонічнасьцю з бягучым часам.

Гнілым і мізэрным паказваліся разрысаваныя лініі з пластоў, шастаколаў, парканаў.

Ідэя людзкаго супольства, пачуцьцё клясавага яднаньня, абагуленая праца паўставалі бліскучымі агнямі на сінім небе.

День ад дня булаўкаўцы ўсё ясьней адзнавалі вялікасьць прынятых рашэньняў.

Разора, праведзеная між старым і новым, паравярталася ў непраходную канаву. Па адзін бок гэтае канавы гусьціўся туман непрагляднае цямлівасьці, бязвыходнае таўкатні на адным месцы, як коняй у малатарні; па другі бык—разгортваліся прагляды ў засуцэленыя дасягненьні.

Туды, за жоўты, вясёлы дах новае аборы, так хутка прывучыўшай да сябе абагуленую жывёлу, сягалі булаўкаўскія ўзрокі, як у абяцаную зямлю.

Узмахі сякер над зрубамі другое будыніны, заложанай побач аборы, грамадзкіх сьвірняў, уздымы трох піл на астаюжаных калодках—гралі песьню перамогі...

Сівабароды Гальляш Сукня ўпраўніча мераў з ранку да вечару вярстовую Булаўку. Яго паморшчаны, але жыцьцярады твар па некалькі разоў у дзень прамігваўся ў ваччу кожнага булаўкаўца.

Рупная думка Гальляша не прамінала ніводнага двара, не прапускала нікага ўкрытнага кутку.

Яго гаспадарная кемлівасьць дапасоўвала любую рэч да патрэб кожнае сям'і, знаходзіла лішніцу на агульнае карыстаньне.

— Пяройдам, плужок, у агульнае карыстаньне... Гэй, рыжы, да хэўры!— гукай па дварох стары Гальляш.

Пастановы ўправы колектыву, як заповедзі, ня сходзілі з яго вуснаў, пакуль не ажыццяўляліся.

Тэрміны выпאўнення пастаноў памяталіся ім як вострыя здарэньні з уласнага жыцця, а выкананьне не дапушчалася пазьней заходу сонца.

Гальляш Сукня жершы рэйс рабіў да Якава Плата. Сваю старую паважнасьць ён безагаворна ўхіляў перад маладою энэргіяй рабочага. Падмацаваньне Якавам вынікаўшых у Гальляша думак лічыліся ім за ўступ да дзеннае програмы.

Гальляшава-ж програма заўсёды ўхарошвалася дадаткамі пачутых навін. Але стары дазваляў на іх спыняцца толькі на сходзе працоўнага дня.

Якаў дзень-пры-дні атрымоўваў ад Гальляша таксама і паведамленьне пра стан справы Папелкі—Пасьвіча. Згодна гэтых яго паведамленьняў, злачынцы перажывалі крутыя пэртурбацыі свайго лёсу. Ня раз і ня два іх Гальляш караў вышэйшаю мераю соцыяльнай абароны, пасьля ўваскрашаў і пераводзіў у канцэнтрацыйныя лягеры, затым высылаў, і, нарэшце, ізноў зводзіў са сьвету.

Але ўсягды пры абгаворы гэтага пытаньня Гальляш трымаўся аднае думкі і ня выходзіў з астоенага ў ім настрою: няшчаднае пакараньне злачынцаў.

Ён гэтак пра іх выказваўся Якаву:

— Ведай, нябожа, што інакш зрабіць з імі нельга! Паганцы, гэта-ж да таго асьмялелі, што рашыліся на гэткую штуку. Зразумела—ня ў іх моцы паперашкодзіць агульнай волі, але мітрэнгі нарабілі... Вось чаму драпежніка мала прыбіць—яго трэба дабць. Не павінен чуць яго духу... І мы правільна зрабілі, што далі рашучы адпор іхняй пралазнасьці ў колгас... Няможна! Гэта была-б жывая атрута! А цяпер—падзівіся! Усе булаўкаўцы зьвязаліся адным сугучным, пагодненым рашэньнем. Рэдка хто замармыча, прыводзячы коніка. Ні слова перакоры, ні каліва сумненьня. Цьвёрдыя, як дубовы сук... Паверыш, Якаў, мая старасьць асьвяцілася нечаканаю радасьцю... Гадамі думаў, марыў,

імкнуўся, а жыццё ціснула і збочвала з дарогі... Нарэшце— дачакаўся... А зланынікам—туды...

Сукаватая ядлоўчая крывуля Гальяляша Сукні, набытая ім з часу выбару яго ў сталую ўправу колектыву, застуквала непарушнае рашэнне 60-гадовага дзядулі.

Пятруля неабьякава выслухоўвала Гальяляшыны словы і заўсёды заключала іх сваімі меркаваньнямі наступнага зместу:

— Кінуў-б ўжо, Гальяляш, успамінаць пра «іх»... Няхай улада робіць з імі, як знойдзе лепш. Або ад гэтага што перамянілася? Толькі адно—шкода Якава! Небарака—дарэмна гэтулькі папамучыўся...

— Неправідлова галубка, судзіш,—не здаваўся Гальяляш:—Не-э! У наш час ня трэба быць квапанінай. Твой сын быў на валаску ад сьмерці, а завошта? За тое, што людзям спрыяе, во! Булаўкаўцы павінны аддзякаваць Якава за яго клопаты пра іх... А нашы людзі яшчэ не ўсьведомілі сабе гэтага... Яны не паспелі пакуль уявіць сабе... Неправідлова, Пятруля судзіш...

Гальяляшу аставалася патураць, бо ў яго шчырасьці нельга было сумнявацца; але іншыя добрадушна жартавалі.

Хіб—дык той ні разу не прапускаў дзядзькі Гальяляша, каб, стрэўшыся з ім, не запытаць:

— Вы на дзесяты заход?

— Кінь, браце! Табе маладому, як зайцу ў полі, а я...

Стары трос сіваю бараду і паднімаў забруджаную ногу.

— Запытай, колькі міль яна адмерала на сваім вяку. Мала каму яе дагнаць.

— Я спрабую гэта зрабіць...

Хіб сьмяяўся, бо яго хваравітасць шаржыравала катэгорычнасьці заявы.

— Раблю шостую вярсту. Вунь—дзе акапавана—ад дубровы да ясеннае мяжы.

— Ты ў полі?

— Трэба-ж праверыць, як намячаць палеткі.

— А Мікалай?

— Мікалай ў лесе. Ідзе валка дзерава на гумна... Кожны дзень па дзесяцёра падвод...

— І Юстын?

— А вы з ім не спаткаліся?

Гальляш успамінаў, што Юстын адаваў свой час на-
гляду за будаваньнем.

Як прадсядацель ўправы, ён пасьпяшаў на больш адпа-
ведныя вучасткі працы.

Ці пайсьці ў сельсавет,—ці паехаць у раён або і далей—
браў на сябе Юстын.

Юстын шчыльна зьліўся з тэмпамі пабудовы колектыву.
Кожны новы крок у бягучай працы пазнаваўся па тону яго
голосу, па тэмпу ў хадзе, па рухлівасьці ў распараджэньнях.

— Юстын вярнуўся з раёну!

— Юстын паехаў да лесу!

— Юстын на будоўлі!

Гэта значыла, што ўдарнасьць пераносілася на адпавед-
ныя пункты.

Раздробленая днямі, яна складала чарговыя зьвены ў
ланцугу будаўніцтва, а нядзелямі, на адпачынку—выдавала
пукатыя, ачулыя вынікі дасягненьняў.

І Булаўкаўцы ад нядзелі да нядзелі падводзілі skutкі
ўпраўнай працы, лічачы паложаныя вянкi ў новых будын-
ках, колькасьць выведзеных каптоў, лік паваленых у лесе
хвой, зьведзеных коняй.

Але рупелі межы. Ворыва на жыта ня зрэзала іхняй
агарожы.

І чырвоная рунь стройнымі шчыткамі хілілася ў за-
ціску нязломаных рамак-меж. Рэдкія агрэзы прарочылі
скорыя зьмены, толькі яе пераймалі яравыя палеткі.

Ці хутка пачнецца зябленьне?

Управа рашыла—на пакравы. У дзень, калі папы асьвя-
чаюць новае жыта, вострыя плугі хлебарабаў павінны зась-
паць зямлёю дурманы драпежнага зыску:

— Заўтра на зяб?

— Нарвеце настурак.

— А восьмай гадзіне?

— З пукамі чырвоных вярцінь.

Грукат сялянскіх калёс заглушаў перабоі званоў.

Чародамі па межах, старыя і моладзь, бацькі і дзеці накіроўвалі ў поле.

Пярэстае адзеньне на ясным сонцы мулявала рытмічныя рукі рэзвых пілігрымаў. Зацяжныя сьпевы, у цяжкіх зваках галасоў, апіналі прагалы між сьценак да меж. Некалькі чырвоных хустачак на галовах дзяўчат і комсамольскія значкі на маладых грудзях—сымбалізавалі рэвалюцыю ў сельскай гаспадарцы.

Наперадзе—Якаў з таварышамі,—ячэйка.

— Вунь узгрудак, адтуль, як на далоні.

У расцягнутай стужцы істот—жывая адгаража ад рэлігійнага сьвята, ад закінутай, аблезлай царквы. Наперадзе—дзсяткі палосак у асадках кудлатых спаконных межаў на парозе размежаванья.

Ад жытняе руні да граніцы дубравы—дзсяткі гадоў. Пераплёты засеву з пустымі межамі.

— Адгэтуль?.

— Сю-у-ды!

Як разьбеглася сьценка—падводы. Дзсяткамі на адгоне сажню.

— Распрага-а-й!

І ў морг вока—стройнымі шэрагамі рознамасныя коні. Пры плугох як пры варштатах.

Чакаюць!

Узрокі туды, дзе сабралася ўправа.

Сыгнал!

У чыстым ядраным ад пасьпелага пырніку паветры мільганулася шапка Юстына Плата. Між сьценку праняслося многазначнае звонкае—

— Нно-а-а!

Шэраг разламаўся на часткі, віхлястым каленчатым ланцугом перап'яўшы поле.

Роўнымі радамі, як лёгкае рабацаньне вады, палілася зямля праз блішчастыя лемяхі плугоў.

Чорныя вокны, дзверы, чатырохкутнікі. паглыналі глыбокімі бароздамі ператочныя межы.

Напрамак—на сонца—вырэзваў загоны па дзесяць барозен у рад.

Дзесяткі кавалкаў, кусочкаў, адрэзкаў, сшываліся цесна і шчыльна ў суцэльную тканіну.

— Бывайце здаровы, палоскі ды межы!

І голас Гальяша Сукні пачуўся ў лагчыне адгуклівым рэхам:

*

— О-скі-ы, жы-ы!

Быў полудзень, калі праз ўсю шырыню палетку ляглі шырокія пратокі новага зябу.

Сотні ног пратапталі на свежым ворыве тысячы слядоў.

У ператоч, і накрыж, вянкамі і рознастойнымі фігурамі адбіваліся яны на пухкай вільготнай зямлі, як сляды новага шляху.

І як глянуць вокам—роўныя рысы стройных перабораў.

На адгоне ў кілёметр, дзе апынуліся Якаў з таварышамі, разгорталася дзіўная карціна.

Сумятлівая грамада сьвятошна адзетых людзей у справоджаньні пільнае працы на полі асьвечвае новае жыццё.

Яскравае сонца ў раскіданых нітках беллага павудітня і рэзвае гонкае цвырканьне скакунцоў—пяюць літаньні малядой сябрыні.

Урачыстуючы шчыгел пакроўнік над жоўтаю грушаю вабіць зайдзросных дзяцей. І жоўтыя пукі гваздзікі ў руках галасістых дзяўчат асалоджваюць водырным пахам бабіна лета...

З выпадковаю хмаркаю, плыўшай між сонца на лес,—адыходзіла ў знябыт старая аджыўшая вёска.

— Заўтра на сход ячэйкі?

— А дзесятай гадзіне?

— Ты зойдзеш, Якаў, па нас!

— Так, пытаньне з узнёскамі ня ждзь адкладу.

Якаў з таварышамі абагнулі сьвежае ворыва і накіраваліся да вёскі, ярка асьветленай празрыстым восеньскім сонцам.

11-I-30 г.

Менск.

ПАХУЧЫ ЗЯБ

I

Сакратар райкому Ігнась Чарада ўжо каля паўгадзіны сядзеў над дзесяцівёрстнаю мапаю Каворанскага раёну.

Маленькая лямпачка, з адзетым на закуранае шкло кавалачкам пажаўцелае паперы, бледна асьвечвала вычварныя рысы лініяў, кропак і літар.

Яны мурашкамі мітусіліся ў Ігнасевым ваччу, прыліпшым ірагнымі ўзрокамі ў асяродак асьвечанае мапы.

Назова цэнтру раёну, мястэчка Каворны, злівалася ў чорную кароткую палоску, манерам лінейкі.

Ад яе раскідаліся думкі на тонкія тасёмкі, на ніткі, на валаскі, і швыдка-швыдка абягалі насельныя пункты раёну водлуг размяшчэньня ў ім колгасных цэнтраў.

Хвіліна ў хвіліну раскіданыя Ігнасевы думкі вярталіся назад да яго, скупваліся, ні то ў ацяжэлай галаве сакратара, ні то ў Каворне, у асяродках яго кіруючых устаноў, райкоме і райвыканкоме.

Паўгадзіна часу, а скутак з яго раздумаў аднакі: хоць-бы каліва новых зьмен у добра вядомым яму палажэньні...

На поўначы раёну справа з колектывамі прыняла зусім інакшы паварот, ніж на поўдні. Цяглаўскі сельсавет ідзе пазадзе ўсіх дзесяці іншых. І старшыня сельсавету і брыгадзіры—аднака праваронілі працу з беднатаю... Перш былі зарваліся, як ашаделья, пасьля, тпру і сталі... Коўш, Чарон, Лазовіч...

Спыніўшы своў раздум на тэтых трох прозьвішчах, сакратар райкому падняў галаву і паглядзеў налева ад сябе ў

цёмны кут маленькае каморкі. Яго рукі асталіся стаяць, як два пяцісьвечнікі. Затуленае папераю сьвятло лампы выявіла перад Ёгнасем наскі загнушаных ботаў. Каб бачыць гаспадара ботаў Ёгнасю, ня трэба было сьвятла: старшыня райвыканкому, Віктар Кадачкін, заўсюды стаяў у яго ваччу жывым партрэтам.

Цяпер, во, за газэтаю ў руках, прылёгшы на абочыне цьвёрдае, аблезлае канапкі, ён ні то драмаў, ні то марыў, магчыма ў напрамку Ёгнасевых настройў.

Сягоньня яны абодва ўжо пасьпелі нагаварыцца. Адзін для другога не пайкадаваў узвышанага тону і компліментаў аснашчаных зусім не далікатнаю прыправаю. Ад іх гарчыла на сэрцы і рабілася млосна. Гэтыя комплімэнты нагналі на Віктара ўздорм, а на Ёгнася доўгія, зацяттыя раздумы над полем разгорнутае мапы.

Між сакратаром райкому і старшынёю райвыканкому прамігнула чорная кошка... Агідны зьвярок папсаваў абодвым настрой, асаблівы хісткі ў апошнія часы напруджанае працы... Ды ці-ж ёсьць рацыя замешваньня ў агульныя справы свае асабовыя інтарэсы? Або ад гэтага можа змяніцца гістарычнае разьвіцьцё саміх спраў.

Ёгнась першым дайшоў да адзначаных вывадаў. І калі адхіліўся ад мапы, то з мэтаю пачаць размову з Віктарам у больш лагодных тонах.

Варушыла адзнаньне патрэбы гэтага і Віктаравы думкі. Напэўна старшыня райвыканкому, каб яго ня апярэдзіў сакратар райкому, зрабіў-бы сам першы крок для адновы перагавораў...

Ёгнась апярэдзіў — чаму-ж не пайсьці яму насустрач — тым болей, што ў іх пытаньні далёка ня ўсе былі поўнасьцю вырашанымі...

Перад тым, як заварушыць языкам, сакратар райкому абег у думках доўгую, вычварна-завілую граніцу раёну і падсунуў да сябе чырвоную справу з важнейшымі пастановамі цэнтральных органаў партыі па пытаньнях колектывізацыі.

Рука Ёгнася выцягала з папкі нумар «Правды» з адказам таварыша Сталіна колгасьнікам, калі з яго вуснаў паляцеў першы сказ да Віктара.

— Ты сьпіш там? Што чуваць з колгасамі?

— Чакаю тваіх паведамленьяў... Мо-ж надумаў чаго новага за гэты час?..

Віктар адказаў Ігнасю, прыстаў і вышаў на асьветленае месца. Яго падлысеўшая галава з ускудлачанымі па краёх лысіны касамі надавала брытamu твару сур'ёзную заклапочанасьць.

Сінія вёрткія вочы ўкрадкаю ўхмыляліся, накіроўваючы ўпартыя ўзрокі ў характарны твар Ігнася.

У акулерах, ня вызвалены ад насыдаўшых думак, якія маршчылі яго заўпалыя шчокі і карабілі высокі лоб, а чорныя вочы апускалі к долу, сакратар райкому момант разважаў над далейшым сказам, пасья вымавіў:

— Мне думаецца, Віктар, што ў нашай працы, такі сапраўды былі буйныя памылкі...

Ігнась занэрваваўся і міжвольна крануў з мейсца, ачуўшыся на цеснай каморцы.

— Прычыні лепей дзьверы,—надауміў Віктар і, не чакаючы Ігнася, выпрабаваў сам.

— Ты ўспомні, Віктар, да чаго мы былі зацягнутыя тэм-памі... Страшна падумаць — ня можа галава ня кружыцца—праверыўшы... А асноўнае так-такі і незаўважылі... Не заўважылі, дарагі таварыш... Дзе была наша ўвага да работы з беднатою? Куды гінуў наш падыход? Га-а? Віктар? Ты думаеш, таварыш Сталін ня праў? На ўсе сто прсцантаў праў... Паглядзі, дарагі таварыш, мэрам-бы ён і быў у нас... Ня праўда мо? Га-а?

Ігнась затрымаўся на месцы і пільна паглядзеў у расчыненыя, з хітраю ўхмылкаю, вочы Віктара.

Той прыняў профэсарскую позу, абалёршыся рукою на стол і, закінуўшы нага на ногу, загутарыў:

— Зразумелая рэч, што таварыш Сталін поўнасьцю праў... Чудак ты, нашы памілки, вочавідкі... Вось паглядзі, да чаго дайшла была справа ў Сапсавічах? Сакратар ячэйкі літаральна запужваў сялян... Унь выдумаў якуюсьці елку: хто не запішацца, страшыў ён, таго пасадым на елку, колгаснік елку падпілуе, а незапісаны так і павісьне ў паветры....

Куды гэта гадзіцца? А мы самі, думаеш, чыстымі выйшлі!
Што і казаць... Але...

Яны, мэрам па камандзе, сарваліся з месца і зрабілі пару ўзгодненых крокаў ад стала да дзвярэй.

— А цікава, Віктар, калі падумаеш, якімі зігзагамі прайшла гісторыя апошніх месяцаў!.. Уяві сабе гіганцкія размахі, нячуваны поступ, шыбаньне ў гору — стромкаю, высокаю тэрасаю... Перад табою празрыстае мірганьне маякоў. Качнае разгарненьне неабмерных плянаў... Нястрыманае зацягненьне неабачнымі правідамі... Ведаеш, Віктар, мамэнт, якому роўным былі толькі знатныя кастрычнікавыя дні 1917 году... Які энтузіязм, якое захапленьне!.. Падумай, перша дваццаць процантаў, праз некалькі дзён ужо трыццаць, яшчэ тыдзень і сорок, а там — пяцьдзсят, шэсьцьдзсят і дзевяноста. Дзевяноста процантаў!..

— Галавакружэньне, браце, галавакружэньне! Вось гэта і ёсьць тая блячка, на якую гэтак трапна паказаў таварыш Сталін...

— Ты цяпер зразумеў гэта?

— Так, зразумеў... І кожнаму, хто разумее дух нашае партыі, сутнасьць яе палітыкі, пара зразумець... Годзі апэраваць лятучымі сказамі і паветранымі меркаваньнямі... Трэба не адрывацца ад здарэньняў і не забягаць ім наперад..

— Хадзі сюды...

Ігнась узяў Віктара за руку і падвёў да стала.

— Глядзі... Усё-ж такі наш раён можа пахваліцца вялікімі дасягненьнямі... Дваццаць процантаў абагуленай плошчы і паўсотні колгасаў. Гэта-ж ячэйкі соцыялістычнага сэктару, тыя апорныя пункты, адкуль як ад гвядзы, псыдуць роўныя, яскравыя праменьні далейшага разгарненьня колектывізацыі... Мы сталі цывёрдымі нагамі і толькі...

— Толькі-б умела правесці наш сеў да гаспадарна, узорна, узорна, браце мой, падазаць сваё гаспадараньне... Што-ж...

Іх пруткія ўказныя пальцы захадзілі па зеленаватай дзясцівёрсты і пры падходе да раённага цэнтру — Каворны — спыніліся.

Стужнулі дзверы.

Чорныя кудравыя валасы сакратара райкому цікава контраставалі замшалай лысіне старшыні райвыканкому, калі абедзьве адварнуліся да парогу.

— Проектуеце?

Малады здаровы твар дваццаціпяцітысячніка Хвёдара Кузьміна пыхаў радасным настроем. У гэтым бадзёрым здаровым слесару гартавалася бліскучае ўверра ў сталёвую цвёрдасць палітыкі партыі, у стойкае ды непарушнае яе правядзеньне на далей. Надзвычайная чуйлівасць Ігнася з прычыны некаторага адліву з колгасаў і маруднасць у настрою Віктара — аднакава не гарманавалі з Хвёдаравай устойлівасцю.

— Так, палажэньне вымагае... Але, ты адкуль так зьнячэўку?

Кузьмін засьмяяўся.

— Справа, бачыш, прыгнала... З сельсавету... Новая заміна... Ужо было наладзілася, як раптам, — выган умяшаўся... І сорака індыўідуальнікаў адказваюцца сеяць... Пяцьсот гэктараў зямлі...

Ізноў??

Зьдзіўлена, а ў зьдзіўленьні з дамешкаю злосьці і незадаваленьня, у адзін голас праказалі Ігнась з Віктарам.

Праказалі і мо' з хвіліну ўперанымі ўзрокамі паглядзілі адзін другому ў твар.

Кузьмін выліў сваё пачуцьцё ў скрадлівай ухмылцы.

— Ты, напэўна, таварыш Кузьмін, крута загібаеш... Трэба з пазакалгасьнікам ладзіць, а гэта... Першыя лічбы травяню і ня выхад у поле!. Крымінал!

Сакратар райкому адмоўна паківаў галавою.

— Не! Трэба меркавацца... Ты-ж не забывай, Кузьмін, што перад раёнам стаіць заданьне павялічыць пасеўную плошчу ажно...

— Таварыш Чарада, я ня ніуждаюся ў тваіх растлумаченьнях... Ведаю сам добра... На вошта ўнічлівасьць.

У Кузьміна скасіліся вочы, але зьменены тон не зьмяніў адбітай у яго твары ўроджанай міны...

— Пастойце адно...

Паміж імі працягнуліся рукі старшыні райвыканкому.

— Давайце цішэй і лагодней. Трэба памяркоўна знайсці якую раду, каб абмінуць канфлікт... Чудакі вы... Да чаго задзірацца...

Кузьмін спрытна выцягнуў з кішэні пачку з цыгаркамі і запалкі, і ў момант пусьціў доўгую палосу пахучага дыму. Аж цмскнуў ад здавальнення, з якога выплыла:

— Правідлова... А хіба-ж праз мяне гэта. Трэба сазнацца, што усе мы павінны ў гэтых часовых канфліктах... За гэтым я і прыехаў, каб разам, памяркоўна вырашыць... Вечар, бачыце, а я галодным у дарогу...

Ігнась паднёс чуць не да самых губ Кузьміна разьнятую далонь і праказаў:

— Годзі... Палічым, што канфлікт вычарпаны...

Усе ў траіх зьмірыліся на дачаснай прапанове сакратара райкому і засьведчылі зьмірэньне ўрачыстай заспакоенасьцю.

Ужо праз хвіліну яна, гэта заспакоенасьць, перавяла Кузьмінову гутарку на іншую тэму

— Ну я вам скажу, таварышы, — загутарыў ён: — мне ўпярышыню даводзіцца мець справу з падобнымі людзьмі... Гэта такі народзец! Дзе другім да іх... Іншы табе перш вылаецца, а сьледам у адкрытую — бяры... А гэта ўсё з хітрасьцю, спадцішка, мудруючы... Так... Надо быць, ой, якім эласьцічным...

— Ха-а-ах! Чудак які! Адчыніў Амэрыку. Кажа нам! Ведаем. Але-ж гэтым наваротам нам ня вырашыць закранутага гутаркаю пытаньня... Што канкрэтнага прапануеш, Кузьмін?

— Трэба заўтра раніцою ўсім траім паехаць на месца... Каб усяго датычыла адных індывідуальнікаў—яшчэ-б тудысюды... Але вастрэй пытаньне з калгасьнікамі... Гэты ні на ногаць нічога ня хачуць уступіць...:

Сакратар райкому і старшыня райвыканкому перазірнуліся між сабою і адбілі на тварах нездавальненне пропозыцыяй Кузьміна.

— У мяне конфэрэнцыя на носе, а я яшчэ і ня браўся за даклад.

— А ў мяне дзесяткі незацьверджаных праектаў; назаўтра выклікана да дзесяці колгасаў... І гэтак сама трэба гатавацца да канфэрэнцыі... А-а-эй!

Старшыня райвыканкому моцна сашчапіў зубы, і ўсімі пальцамі рукі шчыра задрапаў па лысіне...

— Рабо-а-ты-і! Рабо-а-ты-і!

— Канфэрэнцыю можна на дзень адлажыць... Бо я адзін, таварышы, не бяруся вырашаць... Не-э!

Праз хвіліну Ёгнась выказаў згоду на паездку ў Гаеўскі сельсавет, у вёску Кочмы, на вырашэньне канфлікту з сарака гаспадаркамі на конт выгану...

Віктар у думках лапікнуў яго ў мяккасьці, але і сам далучыўся-бы да яго; але выказаць сваю згоду яму паперашкодзіла вайшоўшая да іх жонка сакратара райкому, Тарэся Мікалайчук.

III

Тарэся, відаць было, спала. Яе ўзлахмачаныя косы шурпацілі круглую, апукаю, голаў, а шарыя пранозоватыя вочы выглядалі на ўзьдзіў маленькімі.

Яна прастацкі, бессаромна, задаволена зягнула, залажыўшы рукі за патыліцу і дугою выгнуўшы грудзі.

У памятай блузцы нешта трэснула, адале ціха стукнуў аб падлогу ўпаўшы гузік...

Тарэсіны паводзіны мужчыны сустрэлі абьякава, праўда кожны з маленькаю варыяцыяй: Ёгнась кінуў на жонку хмурым позіркам і сьледам удаўся ў разгорнутую газэту. Віктар упічліва засьмяяўся, але хутка скрыў сваю ўхмылку, адварнуўшыся у цёмны квадрат вакна; Хведар Кузьмін з мужчынскаю цікавасьцю болей другіх затрымаўся ўзрокам на пастаці рослай, здаровай і энэргічнай загадчыцы жанаддзелу. Ён-жа першы і загутарыў з ёю.

— Разбудзілі вас, таварыш Мікалайчук... І днём і ноччу не даём спакою...

Тарэся падышла да кушэткі і прысела.

— Пляваць. Ня ў гэтым справа, таварыш Кузьмін... Каб толькі ўсяго, што вы заняспакоілі — а то-ж цэлымі днямі

ў адзеле кірмаш... Вось і сёння — да дваццаці баб як урынула ў пакой — сапраўдны садом... Дзьве гадзіны вандалася з імі — няма рады... Думаеце спала — толькі завецца, што драмала... Процьма ўсякіх плянаў у галаве. Работы — па горла... Дай, таварыш Кузьмін, цыгарку...

— Можа-б змасьцярыла-б нам якое кавы па шклянцы?

Тарэся закурыла, адмыслова зацянулася і густымі скруткамі дыму выпусьціла з вуснаў кароткае:

— У кватэры ані заваду нічога... Сам-жа павінен знаць. Абедзем у сталовай, раніцою гаспадыня дае сьнедаць, а вечарам — успомні, калі мы вячэралі... Сёння нават і Люцік галодны лёг...

— Гэта ўжо горай... Выбачайце, таварышы...

Ўгнась на момант адцягнуўся ў думках ад закранутае тэмы і нечакана для ўсіх прачытаў доўгі пункт пастановы студзеньскага пленуму КП(б)Б.

— Чуйце-э, во...

— Ну, што, во? Ты ўсё яшчэ ня можаш апамятацца. Каразьлівая паненка, а не зацяты бальшавік... Адкрыта скажу табе, таварыш Ўгнась...

— Халодны лядзяк... У цябе дзеравянае сэрца, Кузьмін... Табе пафас рэволюцыі, што вот гэты цыгарны дым... Ты не рэволюцыянэр — энтузіяст, а...

— Кінь, таварыш сакратар, астудзіся нарэшце ад гэтых дутых процантаў... Сапраўды, цябе атуліў некі дым. Што значыць твае дзевяноста процантаў? Мыльная бульбанка... Канкрэтна тое, што маем мы зараз... А маем мы ня мала... Чатырнаццаць процантаў калектывізаваных гаспадарак — табе жарты? А колькі ты меў летась?

— Шша-а! Досьць... Давайце замацоўваць дасягнутае... Будзьце трэзвымі людзьмі... Былі памылкі, было захапленне, а зараз сеў...

Старшыня выканкому астудзіў абоіх... і быў сучасаны гэтым. Але Тарэся паперашкодзіла консолідацыі яго настраю, чапіўшы іншае пытаньне.

— А ты, Віктар, усё-ж падумай над гэтым. На чорта табе гэты хляўчук-цэркаў? Што з яго выкраіш? На сьвінух усяго усяго і гадзіцца... А баб'ё хвалюецца...

— Тарэся-а... твая політыка ні для чаго... Адну, другую...
Тарэся ўспыхнула, як запалка, усхапілася з месца і вось-вось была памкнулася сказаць нешта вострае і злое, але стук за дзвярыма яе прыпыніў....

— Пойдам, старшыня,.. Пара спаць... Дык едам заўтра, Ігнась, у Кочму?

— Мусім...

Калі Віктар з Хведарам вышлі з пакою, Тарэся кінула ім удагон:

— А ўсё будзе добра!

IV

— Я іду, Ігнась. Вам з Люцікам тарбата ў духоўцы...
Прачнецца — ты яго адзень і няхай ён гуляе на вуліцы з дзяцьмі...

Тарэся схавалася за дзвярыма.

— Тарэся, слухай...

Ігнасеў вокліч зьліўся з стукам сеньняшніх дзвярэй.
Праз хвіліну ён згубіў тое, што хацеў сказаць жонцы і працягаў далейшы абдум дакладу на конфэрэнцыі.

На крэсьле, што стаяла пры ложку, і па адкінутай, скамечанай коўдры, на падлозе і пад падушкай валяліся матэрыялы: зводкі, інструкцыі акружкому, даклады сакратароў ячэек, памятыя газеты, брошурны і томы ленінскіх твораў.

Ігнась перабіраў усё гэта, гартаючы і ўглядаючыся ў дробныя літары зместу, выпісываў сказаны і цэлыя тырады з пастаноў, з газет.

Ужо сонца спаўзала з тыльнае сьцяны, залочычы непадмеценую падлогу. За вакном, у завулку, крычалі і плакалі дзеці...

Праехала фурманка і задрыжэлі шыбы...

Сакратар райкому падняўся і паглядзеў у вакно.

«А я думаў, што можа ўжо па мяне з падводаю»...

Ён прачытаў зробленыя к дакладу заўвагі і супакоіў сябе:

«Даклад трэба пабудаваць пад кутом погляду рэвізіі праробленай працы... Абмылкі райкому павінны быць прызнаны... Нечага хавацца-а...»

— Тата! А мама ў дому?

Люцік швыдка ўзняўся з пасьцелі і выбег на пакой.

У момант ён быў каля вакна і перадражніўся з двума бруднымі, смаркатамі хлапчукамі.

Ігнась адзеўся сам і падышоў да сына.

— Давай адзену, Люцік, ды псыдзеш на вуліцу... Жыва!..

— Ты ня ўмееш зашпільваць портак...

Ігнась паківаў на сына пальцам і ёмка справіўся з адзеннем.

Яны дапівалі астыўшую каву, калі з грукам і тупатам убег у хату сакратар комсамолу Яўхім Абутка.

V

— Здароў!

— А-а? Добры дзень!..

— Куды?

— Ах, я зусім забыў...

Ігнась падбіраў і складваў на этажэрку раскіданыя матэрыялы.

— Гатовімся да дакладу?

Сакратар комсамолу праглядзеў некалькі пастанаў і стэнаграму студзеньскага пленуму КП(б)Б.

— Не забудзь, Ігнась, адмеціць у дакладзе, што за бягучы год мы маем дваццаціпроцантны ўзрост комсамолу... і арганізацыйная праца...

— Пачакай... Ты зайшоў выключна на гэтай справе?

Абутка спыхваўся і скрозь сьмех паведаміў:

Не... Віктар прасіў у выканком..:

— А што там здарылася?

— Бабы атакавалі...

— Што за праявы!

— Я з Віктарам зусім ня згодзен... Пяць крыкух каторы баламуцяць столькі... жанчын. Пасадзіў-бы дзён на тры кожную—і як адрэзала-б... Сапраўды...

— Толькі не гарачыся...

Люцік штосьці прамармытаў пад нос і зьнік за дзвярыма.

Ігнась агледзеў кватэру, захапіў жмак паперы і чырвоную пухлую справу і павярнуўся да выхаду.

— Пойдам...

Замыкаючы дзьверы, ён вярнуўся к закранутаму Абуткам пытаньню пра камсамол:

— Але згадзіся, Яўхім, што ты мала аддаў увагі арганізацыйнай працы. У цябе шмат комсамольцаў занадта распусьціліся. Ты паглядзі, у Качме нават сакратар ячэйкі вышаў з колектыву...

Абутак не залюбіў. На яго рабаватым твары забегалі ружовыя плямкі.

— Пра Кочму маўчы... Там Кузьмін вінаваты ва ўсім. З гэтакім падыходам, які ён сабе ўсвоіў—справы далёка не пасунеш... Сухое адміністраваньне... Туды павінен ты сам паехаць... Тама і з індывідуальнікамі канфлікт.

— Едзем сёньня, едзем... А ты адказваеш за свае словы наконт Кузьміна?

— Я кажу са слоў сакратара комсамольскай ячэйкі...

Яны падыходзілі да будынку райвыканкому. Куча жанчын, у белых хустачках пад бораду, сустракала іх фразгойданай, шаломнай гутаркай.

Ігнась адчуў, што яны намераны акружыць яго з скаргамі на старшыню выканкому, але ён ведаў, як іх заспакоіць...

Аднак жанчыны спакойліва прапусьцілі паўз сабе абодвух сакратароў, Ігнася і Абутку, і калі тыя апынуліся ў габінэце Віктара, урынулі за імі.

— Вам чаго, грамадзянкі?—запытаў Ігнась.

— Таварыш сакратар...

— Старшыня з намі ня хоча гаварыць...

— Мы просім хоць-бы па паўгектару гародаў...

— То-ж наша бацькаўшчына, а колгас цалкам яе захапіў сабе.

— Што за час, што за пара!..

Гутарыла тых пяцера, пра якіх казаў Абутка.

Цесны пакоік габінэту старшыні райвыканкому раптам абярнуўся ў шаломны кірмаш. Крык некалькіх жанчын зьліўся ў гармідарную, падфальшывеную скаргу.

Віктар затуліў вушы і дэманстрацыйна разьбіраў труду заяў.

— Во, глядзеце, таварыш Чарада, як да нас адносіцца наш старшыня, бацька наш... Гаварыць ня хоча нават, а то, каб ды пасобіў...

То сказала Ганна Бабковіч, праводчыца ўсіх.

— Шша-а!

Усцяж сталу матнулася ігнасява рука, адгарадзіўшы рашучай лініяй працяг Ганьніных рук да Віктара.

— Кажэце, грамадзянка, толкам, што вы хочаце?

— Яны і самі ня ведаюць... Цэлую раніцу ўбіў з імі, а ніякага толку. Дурасьлівая дэмагогія...

Віктар сказаў гэта, не адгінаючыся ад стала.

Новы ўздым ляманту чатырох кабет быў адказам на яго словы...

— Грамадзянкі! Няўжо такі вы ня можаце сабе ўявіць таго, што савецкая ўлада і наша партыя больш і лепш павінны спрыяць колгасам, ніж індывідуальнікам?.. Але і вас ніхто ня крыўдзіць... Дарагія таварышы! Ведайце тое, што мы ідзем вам насустрэч, уважаем вашы просьбы, прыслухоўваемся да вашых нуждаў, толькі-ж... Толькі трэба ведаць меру... Трэба мець граніцы сваім запатрабаваньням. Учора мы згадзіліся на той клінок? Згадзіліся... Ганна Бабковіч была там? Была... І Ліза Шматка?.. Дык чаго-ж вы хочаце? Бацькаўшчыну? Якую, грамадзянкі, бацькаўшчыну? Зараз, дарагія таварышы, уся зямля аднаго бацькі—савецкае ўлады... Вам даюць ранейшую норму для яравога пасеву—даюць... Сядзібнае зямлі далі—далі. Але тае плошчы, што адведзена колгасу, больш уразаць нельга.

— Пабачыце, таварыш Чарада, што колгас яе ня апрацуе... Гэта Зяленіч з зайздросьці пазахапляў, наперакор нам...— ня ўнімалася крыкуха Бабковіч.

Яна вяла сённяшні рэй і, «адвязаўшы» учора клінок на туменьні, сёння падбухторвала на далейшы наступ.

Яе прарэзьлівы крык рассягнуўся-б на доўга, каб не наскочыў старшыня колгасу Зяленіч.

Уваход у габінэт Зяленіча зразу перамяніў абставіны. Жанчыны зашухукалі паміж сабою, пераглянуліся і змоўклі, ня спускаючы ваччу з старшыні колгасу.

— Ганачка-а-а! Ты ізноў тут?

Зяленіч паглядзеў на Бабковіч і ўсьміхнуўся. Яго ўказны палец заківаўся над сталом старшыні райвыканкома.

— Табе рупіць колгас? Го-ай! Ганна-а! Баламутніца-а, ты, баламутніца-а! Кручаная галава-а! Што табе надало выйсьці з колгасу? Тая ўвага, якую ўвесь час табе ўдзялялі ў колгасе? Тое даверра, з якім да цябе адносіліся колгасьнікі?.. Па бухторніца!..

— Усе выходзілі і я вышла...

— Вышла і будзе... Чаго бузуеш? Ннез, галубка, пячаткі Сталіна табе ня вырваць з нашых рук... Колгас жыве і будзе жьць! Будзе мацнець, шырыцца... Нашы колгасьнікі з вялікай адданасьцю працуюць ад раньня да ночы... Люба глядзець, як чарадамі, стройненька яны ўздываюць размежаныя палаткі... Толькі брук грывіць пад поўнымі вазамі гною... Колгас мацуецца соцыялістычнаю ідэяй адданных яму колгаснікаў. З дарогі-ы! Ганна з дарогі!..

Да слоў Зяленіча ня было чаго дадаваць... Жанчыны ўспакоена адна за другою пакідалі старшыноў габінэт.

І ўжо заварачвала да дзьвярэй Ганна Бабковіч, камі ўбет Хведар Кузьмін і прагукаў:

— Едзем, таварышы! Час!

— Малайчына Зяленіч! Каб ты ды яшчэ...

— Разумею... не кажы... Сварыцца, магчыма, нам давядзецца яшчэ неаднойчы... Справа разгортваецца...

Хутка чэцьвера чалавек сядзелі на чорнай расорнай, толькі што адрамантаванай брычцы. Стройны, як палакірованы, крыжасты рыцарскі Чырвоны вагнуў голаў і рушыў улева ад незачыненага ваходу ў райвыканком... Жанчыны аправялі фурманку да выезду з шырокага галу-рыначнага пляцу і расьсеяліся ў розныя бакі...

VI

На узвышку, за гародамі мястэчка, край-краем шырыліся травяныя палаткі. Леташнія калы, капцы і межы — зьніклі бясьсьледна... Ні знаку тых памераў, што кроілі лепшыя палетак на пасялковыя вучасткі.

Разгорнутым сувоем ляжала глыбока ўзнятая зяб. Роўныя ніткі сьвежых баразён пекна дэсэнілі маладую асуполеную ніву... Управа, за ператочнаю сьценкаю, да крывое шы, лапаталі тры Жон—Дэры. Яны здалёк, як рэзвыя медзьвяжаты, ганяліся дэін за другім, канчаючы зяб. Налева рущанела жыта. Ланцугі і чатырохкутнікі палосак туліліся адна да другое ў сорама адзіноцтва. Рэдкая цявіна прывітальна гнулаўся ўбок абагуленага вучастку...

Лёгкі ветрык бег з-пад будынкаў нядаўнага фольварку ў бок колектыўнага палатку. Ён нёс у сваім шэпце новыя песьні новых дзён. Ветрык перасакваў праз межы і разганяў загнилую труху гібнучага кулацтва. З новых хлявоў, якія служылі спратам вызыскных назьбіраньняў кулака, чулася радаснае мэканьне колгаснага маладняка... Адтуль-жа даносіліся і стукі сьлесарскіх малаткоў ды посьвісты рамантнае арцелі.

Пад новаперакрытымі паветкамі адпачывалі напрацаваныя «пуділаўцы». Свахамі размясьціліся чырвона-гвяздзныя сеялкі...

— Скура сеяцьмуць?

Ігнась правёў вачыма саракагектарны прастор сьвежага зябу і адварнуўся ў бок фальбарковых будынкаў.

Перапевы рытмічных стукаў мэрам-бы адказалі яму сугалосным.

— Так, скоро!

Іх пераклаў на людзкую мову фурман Янук.

— А, скоро... Канчаецца красавік...

Ён прыкуруў аблезлую люльку, цмокнуў некалькі разоў засаб і адварнуўся да сядакоў.

Усе ў траіх—сакратар райкому, старшыня райвыканкому і дваццаціпяцітысячнік—маўчалі. Іх узрокі насіліся абапал дарогі, мераючы палявыя прасторы.

— Вось усё, што ад нас налева, прасьцецом да вунь таго лесу, даўней займаў Сівіцкія хутары... Гэта, сапраўды, былі павуковы гнёзды... Як запомню—каворанцы прадаваліся ім у найміты... Тут кожная мяжа вытупана каворынскімі касцамі, жняцамі, выбіральнікамі бульбы... Паапутвалі яны на-

шых сялян... Тое-ж панства, толькі дасьціпней наладжанае... Ну, во, цяпер—крышка.

Янук хлопнуў стуленымі далонямі, ажно Чырвоны на-старажыўся.

— Савецкая ўлада добра зрабіла, што разагнала гэта вараньне... Ды, каб вараньне—каршукі драпежныя... Бы-вала—не падступіся ні да воднага... Пазычка з банку—Сівіцкія заграбуць... Картуны з краам, як памялом павы-мятаюць... І стена ў іх арэндуй, і насеньне пазычай, і ку-лёў прасі, і... Вот ужо разумная зараз політыка!.. Паверыце, таварышы, цяпер зьявілася ў сьвет справядлівасьць... Вы не патурайце, што той, або іншы выкажа нездаваленьне... То як раз такі, катораму зусім ня прыстала гэта... А беднякі, ды большасьць сераднякоў,—цалкам з вамі... З вамі, таварыш...: будзьце ўпэўнены... Во гэта, во—трактары, дружная гурта-вая праца—во гэта збавеньне... У колгасы вернуцца.. вер-нуцца ўсе, хто з дуру павыходзіў... Нно-о, Чырвоны! Падбязы-і!..

— Чу-уў?

Кузьмін крануў Ігнася за рукаў і паказаў пальцам на фурмана.

— Голас беднаты... Цьвярозыя развагі...—дадаў ён...

Сакратар райкому ці не схацеў, ці ня мог нічога адка-заць.

— Кадачкін, а ты, згодзен з Януком?

— Так, у яго словах маецца рацыя... Толькі, зразумела...

Віктар памкнуўся згладзіць катэгорычнасьць свайго першага сказу, адаля сутрымаўся: ён адчуваў, што яшчэ яго чаткова не пакінулі ваганьні ў поглядах на адсеў з колгасаў.

— І ты? табе, як Чарадзе, сьвярбіць пакуль страта па-пяровых колгасаў?

Кузьмін не ўкладаў у свой сказ пыталнага значэньня і адварнуўся ў бок прамінаючай вёскі.

У шэрых будынках, за пачынаўшымі распуквацца клё-намі чуўся голасны лямант. Некалькі мужчынскіх ды жано-чых галасоў перапляталіся ў вычварных прарэзьлівых пярэгуках.

— Во-а, слухайце-э!.. Я так і адчуваю, што гэта ідзе сварка з-за зямлі... Тут дваццаць гаспадарак адказваюцца выяжджаць у поле...

Віктар матнуў рукою..

— Ну, і... выедуць, қалі ўжо ня выехалі...

Кузьмін зьліў апошняе слова з пераліўным сьвістам...

— А дзе яны дзенуцца?

Умяшаўся Янук.

— Паедуць і засеюць. Яшчэ дайце столькі зямлі і тую засеюць... Павалаводзяцца дзень-другі, пакуль сонца выпаўзе з-за хмар ды прыпячэ ў сьпіну і толькі пыл закуруць...

— А ўсё-ж, дарагія таварышы, крыху ня тое... Ня тое крыху ды ўсё... Гэта-ж бы, каб асталося ў лютаўскім палажэньні—эх-хі!—як воку згледзіць—адзін-бы непадзельны колгас!.. Зразумела, наперадзе станецца... Трэба будзе падвінціцца нам да даглядзець старэнна і акуратна захаваныя колгасы, і тады-і...

— Во-а! Ці-ж ня тое я кажу?

Ужо Віктар разьняў вусны, каб ад сябе дадаць да таварышавай думкі, але перасякаўшы ім дарогу коньнік ня даў яму вымавіць.

— Крыўчык, напэўна?—кінуў дагадку Кузьмін.

Трое рук абярнуліся казыркамі над устрэмленымі ўправа пільнымі ўзрокамі шасьці вачэй.

Хутка яны прывялі да падводы старшыню праўленьня колгаснага кусту таварыша Крыўчыка.

VI

Янук прыпыніў Чырвонага.

— У Кочмы бадай?—запытаў Крыўчык.

— Адкуль ты дазнаўся?

Старшыня райвыканкому рэвізыйна аглядзеў Крыўчыка і яго каня.

— Не да мяне-ж?

І самаздавольна ўхмыльнуўся.

— Не зарэкайся, голубе! Глядзі—нагнуў там у сябе дугаў... Надовечы індывідуальнікі прыяжджалі ў выканком...

— Толькі не нацягвай... У мяне, брат, не палучыш гэтага...
Спраўся, калі цікавішся, у ячэйцы, у любога... На яць па-
стаўлена справа.

— А я ўпэўнены, што яшчэ ня ўсе вышлі сеяць...
Выганы...

Крыўчык пацьверджальна матнуў рукою і засьмяяўся.

— Пашлі... Усе пацлі ў поле... Табе набаялі, таварыш
старшыня... Паглядзеў-бы — усё поле ўсеяна людзьмі.
Работа—гудзе! З выганам уладжана, з сядзібнымі пляцамі
тое самае... Цяпер толькі давайце насеньне... А то райкол-
гассаюз...

— Кінь дармаўшчыну разводзіць... Дарагі таварыш, ты,
наогул, стараешся заўсёды паставіць сябе вышэй любога з
раённых работнікаў. Мне гэта твая асаблівасьць зусім не
падабаецца... Пара кінуць чванства...

Узьняты тон сакратара райкому раптам зьмяніў Крыў-
чыкаў настрой. Чуючы сябе правым, старшыня кусту занэр-
ваваўся і захлестаў дубчыкам па жоўтых запыленых гэтрах.
У яго на твары суніцамі расьцьвілі чырвоныя плямкі, а вочы
загарэліся смутнымі аганькамі.

— Ты, таварыш Чарада, валіш дарэмшчыну... Хто табе
набаіў усяго гэтага? Ты з прадубяджэньнем да мяне...

Крыўчык хваляваўся і ня мог, як заўсёды, стройна вы-
казаць сваіх думак...

— Я ніколі не дазваляў сабе...

Ён спрытна ўскочыў на каня і нацягнуў абродзь. Конь
затупаў на мейсцы, падаючыся назад.

— Я буду настойваць прарэвізаваць маю працу... Ласьне
дапусьціма...

Ігнась бачыў Крыўчыка наскрозь.

Яго чуласьць заўсюды выпаўзала на паверх, калі справа
датыкалася крытыкі яго работы. А адстаяць сябе ў любых
абставінах—то была тактыка Крыўчыка, якое Ігнась не да-
любліваў.

На гэты раз мо' і не дарэчы быў-бы ўзяты Ігнасем началь-
нічы тон—пазьней Ігнась згаджаўся з гэтым сам,—але ён
ня мог іначай зрабіць, каб не прачытаць карысную для
Крыўчыка нотацыю.

«Гэта служыць яму карысьць»,—разважаў сэкратар.

Ацэнены раёнам, як старэнны і добры работнік, Крыўчык пакрываў гэтым некаторае свае задаваньне. І шэраг яго, хоць і дробных, але прыкрых памылак па лініі адміністраваньня колгаснага будаўніцтва, ён стараўся апраўдаць «нячулымі» да яго адносінамі райкому.

Ігнась вызнаваў поўную абсурднасьць Крыўчыкавага «паклёпніцтва» і ў кожным падыходным выпадку, адплачваў яму «па заслугах».

Віктар быў у курсе іх адносін і на гэты раз астаўся простаю сьведкаю таварышавых супярэчак.

Каб згладзіць уражаньне ад іх гутаркі, ён жартаўліва кінуў Крыўчыку:

— Прагуляйся па сьвежаму паветру і трохі астудзішся.

А Кузьмін па-бацькаўску разважаў:

— Ці варта вам, таварышы, з-за пусьцякоў пераракацца-а!..

Калі абое коняй зрабілі першыя крокі да разьезду, і сакратар райкому і старшыня кусту роўна астылі ў настроі.

— Перадай, Кузьмін, уклон Палуце Якаўне-э!

Зычны рогат Віктара быў адказам Крыўчыку.

VIІ

Яны заварачвалі направа, да густое градкі лесу. Косая сьценка вычварна выводзіла ломаную лінію між зарунелага жыта. Чатыры рады сьлядоў Жон-Дэра памялі яе на ліпкае месіва. Брычка падскаквала на вырытых каменных, а Чырвоны напінаў лейцы. Янук гайдаў галавою, выглядаючы цалейшыя мясьціны сьценкі, але трактары ўсю яе пабузавалі.

—Таварышы, ужо вы мне ўбачайце—ну, тут каню цяжка падбегчы... Паглядзеце... Варта было-б ушчунуць таварыша Драсёна, але ведаеце, ім некудаю езьдзіць... Вунь у той фольбарак, бывала, ехалі тэю, во, лагчынкаю, а ў двор толькі сюдэю...

Янук крутнуў пугаю над сьпінаю Чырвонага.

— Даедам, дзядзька. Легкая дарога па той бок ляску, але ўжо калі паехалі сюдою...

Кузьмін пахіліўся ў бок і зазірнуў напрамкам да чужыя выпаўзаўшых з-за ўзвышша будынкаў вёскі.

— Прыгледзься, Ёгнась, да, во, таго ўзгорку.

Кузьмін паказаў пальцамі па-за жытні палетак.

— Там ёсьць наш спрэчны вучастак. Індывідуальнікі, бацьш, намагаюцца ўсяго таго кліну, што адным канцом упіраецца ў лясок, а другім западае ў падрэчную лугавіну. З прудка, як раз, пачынаюцца колгасныя полі, а далей—сядзібныя вучасткі... Я ім абяцаў адрэзку па той бок вёскі—ды там прагону няма...

— Плян маеш?

Ёгнась пераняў з Кузьміных рук скамечаную кальку і пачаў разгортваць яе на каленях.

— Што ты выглядзіш цяпер; зараз прыедзем і пойдзем на места.

Аднак Віктаравы словы не пераканалі Ёгнася.

Ён разлажыў плян і пачаў углядацца ў растаўленыя кропкі ды ў выведзеныя лінейкі.

— Дзе тут асноўны масыў вашых палеткаў?

Кузьмін на памяць ткнуў пальцам у шэрую мясціну пляну.

— Глядзі адгэтуль... Паўз рэчку і далей на поўдзень.

Указны палец сакратара прайшоўся крывою ўсыяжзвільістае лініі.

— А памоему..

— Кінь!

Віктар сапхнуў з Ёгнасевых кален плян і засьмяяўся.

— Ня дурэй...

— Паглядзі на жыта. Нябось, Кузьмін, пра яго маўчыць... А няхай скажа, колькі тут будзе коп...

Старшыня райвыканкому ўпічліва паглядзеў дваццаціпяцітысячніку ў вочы. Але той спакойлівай стрыманнасьцю адбіў яго ўзрокі і наводна запытаў:

— Да чаго ты, старшыня, гэтым хіліш?

— Жыта благое, мой мілы гаспадару.

— Або я яго сеяў? Ды каб я—чым ты абароніш ад вымаканьня... Паглядзі, во...

Кузьмін саскочыў з брычкі, ханіў у руку груду зямлі і паднёс яе Віктару.

— Дзеве нядзелі без дажджу, а зямля як грязь... А ты хацеў тут нажаць жыта... Кулачко можа назнарок, зломьсна зьбёдавала тут і зярнё і поле... А нам...

— А вам давядзецца пераворваць... Куды-ж так астаўляць... Павінна рацыянальна выкарыстацца кожная пяцзя зямлі... Памятай, Кузьмін, што на цябе азіраюцца дзiesiąткі індывідуальнікаў... Драбнюткае ўпушчэньне—гэта страта членаў колгасаў... Мы зараз здаём экзамін на новых гаспадароў—і, во, як трэба глядзець у абудва бакі... Трактары вытрымалі іспыт, сеялкі крыху падводзяць, а мы не павінны ні-ні...

Моральны ківок старшынёва пальца падкрэсьліў сур'ёзнасьць яго гутаркі.

— Або я дзесьцігадовы хлапчук? Будзь супакойліў, таварыш, мы сіл сваіх не шкадуем, не... Я не з прынукаю выжджай на вёску... Можам справіцца ў камітэце; сам напрусіўся... І было-б шкодніцтвам, каб я скрозь пальцаў глядзеў на ўручаную мне работу... Мы ня ў бірулькі іграем, а строім соцыялізм... Мы прыстаўлены на варту, на баявы вучастак самага адказнага фронту...

На Кузьміна з настаражлівасьцю глядзелі і старшыня райвыканкому і сакратар райкому і фурман Янук.

Нават Чырвоны, мэрам-бы, прыслухсўваўся да зацягалных, бадзёрых сказаў Кузьміна.

— Я проста гляджу на рэчы,—казаў Кузьмін далей:— партыя атрымала ў вёсцы поўную спагаду... Колгасьнікі беднякі, батракі і вялікая частка сераднякоў сталі надзейнаю апораю партыі... І тое серадняцтва, што пакуль яшчэ вагаецца між колгасам і індывідуальнаю гаспадаркаю—таксама адобрыла нашу колгасную політыку... Яго калываньне—часовае... Пройдзе нейкі час, можа толькі месяцы, і мы зьявімся сьведкамі новае прыліўнае хвалі ў колгасы... Ужо разгар севу, а глядзеце я і ўчора атрымаў пяць заяў... І гэта наглядаецца ўсюды... Так што, таварышы...

— Добры дзень!

Іх вітаў таварыш Драсён, старшыня колгасу «Варта», для ўсіх звынацку ачуўшыся ў двух кроках ад іх.

— Да нас?

— Ну, што чуваць?

— Кочмаўцы чакаюць..

— А ты чаго тут?

— Азіраю... Ужо другі раз сёння..

Ён ішоў пры возе, не адстаючы ад Чырвонага.

— Станавіся на лаўку—пацягне... го, а ты—і...

Янук тузнуў лейцы...

— З трактарыстымі вышлі непаладкі... Задраліся, жулікі, і гадзін з дзьве часу ні за што змарнавалі...

— А як ідзе сеў?

— Сто гектараў ужо вабралі... Зараз пад ячмень уздымаем... Насеньне обмаль... Райколгассаюз падкачвае.. А то мы-б ужо наганялі другую сотню га... Пшаніцы-яркі не хапіла...

— Во, ба-чыш... і Кры-ўчык тое-ж казаў...

Ігнась махам рукі перапыніў Кузьмінаў сказ, запытаўшы Драсёна.

— А рабочых рук хапае?

— Спраўляемся, таварыш Чарада... У нас у «Варце» склаўся такі моцны актыў, што не нацешыцца. Энтузіясты хлопцы... Толькі зоймецца золак, як, глядзіш, ужо на полі. Пастануць гэта ўрад, плугоў з дзесятак у шарэнгу і, калі зоймуць, дык сажняў пяць—толькі любуешся... Адно пах ідзе з баразён... У гэтым мы асабліва можам пахваліцца...

Кузьмін уцешна засьмяяўся.

— Ужо адно тое, што нашы колгасы нарадзілі кадры зацятых энтузіястых, адно гэта што варта... Калі раскінуць хоць-бы па пяць чалавек на колгас, а ўсіх іх у нас да паўсотні на раён—то—улічэце якая сіла!..

Новы шастакол абапал сыценкі ўводзіў Чырвонага на дзядзінец колгасу «Варта».

Роўны, як ток, дзядзінец хваліўся прыезджым выстаўкаю сельскагаспадарчых прылад. Пры самым ганку пыхкалі запацелыя Жон — Дэры, у рад з імі, бліжай да сьвіронку, стаялі чырвона-звяздныя сеялкі-дыскаўкі. З-заду іх, пры новай агароджы, мясьціліся бочкі з мазідлам і бітоны з бэнзінам, крыху на аддалёк віднелася злёгка пашарпаная арфа.

На азадку, пры сьценах канюшніку, адсунутыя з пярэдняга пляну ляжалі зваленымі ў кучу рэшткі паламаных драбін, сох, барон і іншае маемасьці ранейшага гаспадара фальбарку, кулака Замозкага. Апроч гэтага лому, амаль нічога не дапамінала кулацкага гаспадаранья. Вакол на дзядзінцу, у саду, і на полі, у хлявох і гумне—стала ўсё іншым, новым, прыстасаваным да колектыўнае гаспадаркі, да новых размаху і тэмпаў працы.

Наўнасьць гэтага яскрава кідалася ў вочы пры першым узроку сьвежага чалавека.

Прыехаўшыя раёнцы прывіталі новую гаспадарку задзеленымі ўхмылкамі.

— Відаць, што тут колектывізацыя ступіла цьвёрдаю нагою...

— Гэта яшчэ ня ўсё, таварыш сакратар... Вось я вас правяду і азнаёмлю, тады вы зробіце свае заключэньне...

Старшыня колгасу паказаў на гумно, куды Янук і завярнуў Чырвонага...

— Злазьце і, калі ласка, да канцылярыі; а там ужо абед неўзабаве...

Драсён рупліва накіраваў у задоўку. Калі ён па дарозе зазірнуў у канцылярыю, там сядзела да дзесяці чалавек, якія зацята пра нешта спрачаліся. Яны на першы момант не заўважылі Драсёна, чаму старшыня колгасу пасьпеў улавіць аснову гутаркі: трактарысты распыкалі сакратара колгасу.

— У вас аб чым ідзе гутарка?—справіўся Драсён, зьнянацку прагукаўшы на ўсю канцылярыю.

Прысутныя адначасна павярнуліся да дзвярэй і змоўклі.

— Няхай-бы вы хоць раз абышліся цішком... Заўсёды тэ трактарысты—там вэрлах... Прыходзіцца скардзіцца...

Драсён не дасказаў: яго адцягнула загадчыца гаспадаркаю, Палута Якаўна. З жмакам ключоў у руках, жанчына рассыпалася перад старшынёю колгасу скарамоўнаю гутаркаю і павяла яго за сабою.

Трое замурзаных хлопцаў-трактарыстых пусьцілі па іх адрасу жартоўныя сказы.

Драсёну не абмінуць-бы зацяжнага абгавору сябе з усіх бакоў, каб увайшоўшы ў канцылярыю Кузьмін не паперашкодзіў гэтаму.

Яго прыход зразу зьмяніў настрой. Прысутныя пачалі абмацаваць яго пільнымі ўзрокамі, чакаючы або запытаньняў, або распараджэньняў.

Але Кузьміна на ганку чакалі Ёгнась з Віктарам і яму ўсяго і хапіла часу запытаць:

— Нешта сёньня таварышы-трактарыстыя забузілі?

Тыя сарамліва пераглянуліся паміж сабою і ў адзін голас праказалі:

— Таварыш Драсён леравялічвае.

Кузьмін не разабраў пасланага за ім сказу: ён павёў прыездных у сталоўку... Але, выглянуўшы праз нейкі час у вакно, ён бачыў, як трактарыстыя ўвіхаліся каля Жон-Дэраў. Яны старанна абціралі сядзеньні і калёсы, правяралі рухавікі і спраўляліся аб змазаньні.

Ты іх распускаеш, таварыш Драсён, і таму яны смела падносяць табе падобныя сюрпрызы... Паглядзі — варта ім было ўбачыць мяне, як зразу да хлопцаў вярнулася дысцыпліна...

Старшыня колгасу кіўком галавы не згадзіўся з вывадамі Кузьміна. Ён меў напачатку свае даныя для апраўданьня некаторае распушчанасьці трактарыстых, але сакратар райкому запыў яму выказаць.

Ёгнась запытаў Кузьміна:

— А вы сярод трактарыстых якую-небудзь культурную работу вядзеце?

— Што за пытаньне, таварыш Чарада... Ну, тут, бачыш, блага адбіваюцца жыллёвыя ўмовы. У нас няма памяшканьня належнага, каб дзе яны маглі адпачыць... хлопцаў наехала да дзесяці, а мы...

— Вось на гэтым мы і зрываемся... — дадаў Драсён.:
Палута Якаўна спыніла далейшую гутарку падносам пахучага макароннага зупу.

Х

Абеднікі ня скончылі другога, як Палута Якаўна пакінула застолье. Яе жывая рэзвая постаць швыдка мігнулася ў мужчынскім ваччу і знікла за растаўленымі шафамі.

— Гаспа-ады-ыня-а! — пусьціў за ёю ўслед Віктар, і тут-жа абвёў усіх узрокам. Лісьлівая ўхмылка растала з апсшнім куском тлустае гавядзіны.

— Палута Якаўна пастаралая сёньне з абедам — майчына.

— Яна у нас, наогул, чалавек гаспадарны.

Віктар упічліва паглядзеў на Драсёна.

— Так-так, Палута Якаўна досыць добра спраўляецца з абавязкам загадчыцы гаспадаркі. У яе не ўцячэ лішняя жмені мукі, не разыдзецца дармо напёрстку газы... Папрабуй выманчы ў яе чаго без дазволу...

— Твайго?

— А хоць і майго — як старшыні колгасу...

Драсён не дасказаў — Палута Якаўна бегла з кіпучым самаварам.

— Вы яшчэ гарбату згатавалі?

— Трэба гасьцей напіць з дарогі.

— Мне падабаецца ваш абед...

Ігнась зьмяніў спакойна-сумную міну твару на вясёлую і цёплым узрокам паглядзеў на жанчыну.

— Не папікайце-э, чым хата багатая... Вось зьбярэм ураджай у калгасе — тады пачастуем ляпей... Цяперака пакуль; сточваем канцы з канцамі... Новая гаспадарка... Дзякуючы во-ім, таварышам Кузьміну і Драсёну, сёе-тое дастаём, камбінуем і сяк-так харчваемся. Патрабаваць ад нас лепшага заўчэсьне...

— Вы скардзіцеся, Палута Якаўна?

Віктараў палец стралою накіраваў у сярэдзіну пірамідкі з нарэзанага пірага.

— Хавай божа! Што вы, таварыш Кадачкін! Каму і навошта? Або невядома, што ў першы час давядзецца паціснуцца? Наадварот! Наша арцель весела глядзіць наперад! Вось прыедзе, калі загрузацяць вазы з снапамі. Ведалі-б як дружна ідзе сяўба. Нашы таварышы — Кузьмін і Драсён — добра наладзілі справу. Работа ідзе — роўна і спора... А гэта, што гарбата — я неяк не магу іначай... Сёння ня зусім цёпла — трэба падагрэцца і тасьцям і сваім... Трактарысты ня могуць абыцца без гарбаты... Ах! Трэба-ж мне іх накаarmiць...

Палута Якаўна мігам апынулася ў рашчыненым вакне і паклікала «хлопцаў».

Вызваленае застолье ізноў запоўнілася абеднікамі. Гаспадыня спрытна ачысьціла стол і госьці не пасьпелі пабраць шапкі, як новая лаханька зупы задыміла парою па хаце.

Дзякуем, гаспадынька, за сытны абед! — паслаў Віктар жанчыне.

Тая з адкрытаю ўхмылкаю паглядзела ўслед і прынялася разьліваць зупу ў талеркі.

Драсён выводзіў раёнцаў з сянец, калі пара пілявых жаночых воч укрادкаю мігнуліся ў вакне.

XI

— Пачнем з саду?

— Як лепей і хутчэй.

— На сход пасьпеем; яшчэ ўсе ў полі.

— А сход дзе маеце склікаць?

— Сакратар ячэйкі назначыў тут, у канцылярыі ўправы...

— А дзе старшыня Панасюк?

— Сее... Ён у нас любіць працаваць у полі — малайчына. Сам стараецца і другіх захапляе...

За дасьціпна прыладжанымі варотцамі на іх глянулі стройныя рады пабеляных дрэў маладога саду.

Падчышчаныя і дагледжаныя, як да сьвята, маладыя, курчавыя ігрушкі ды яблыкі выкідалі сьвежыя пупінкі лісьця. З-пад узнятых лісткаў чырваніліся завязі цьвету. Яшчэ далёка да распусканьня, а ён ужо дыхаў густою стру-

меньню мядовага водыру. Руплівыя пчылы абвівалі сьветла-зялёныя купкі лісьця касьнікамі сваіх рэзвых напеўных палётаў і, саджучыся на іх, напорна прашывалі язычкамі да цьвяточных завязяў....

Унізу, між шаронгаў белых камлёў стаялі іх рознаколерныя домікі-вульлі.

— Сад дагледжаны, як мае быць... Замоцкі-ж пакінуў яго ўпоўным запусьценні... У нас тут ёсьць унівэрсальны чалавек: ён табе і трактар падмайструе, і сеялку паправіць, і пчол дагледзіць, і з садам управіцца... Выпадкова натрапілі на яго. Захапіўся колектывізацыяй, пакінуў горад і ахвотна перайшоў да нас... Пажылы — а які рухавы ды ўпраўнічы! Такія людзі проста знаходка...

— Хтс такі?

— Франусь Матавіла... Ён зараз вернецца з поля і я вам яго... Глядзецце, во, гэта парода груш: цукроўкі з помесьсю сапаяжанак. Даюць такую якасьць садовіны, што Крым таго не дакажа... А той, вунь рад — чарнасьлівы-вянгэркі... Мясістыя-а, як цеста, і солад!

Драсён увішна бегаў наперадзе ўсіх, акідаючы ўзрокамі кожны камель; ён шукаў і ўнізе і ўверсе чаго-кольвечы выдатнага ці проста прыметнага і зварачываў на яго ўвагу прысутных. Было відаць, з якім запалам ён аддаецца ўручанаму яму гаспадарству колгаса. Кожная рэч выклікала ў яго ўмільную павягу, трапяткое зацяганьне.

Кузьмін уцешна сачыў за ім нязьмігутным узрокам і з асалодаю пераймаў дбайлівыя, гаспадарскія тлумачэньні сваго супрацоўніка.

Ён адчуваў, як падатна і гасьцінна яго нутраны сьвет, яго пачуцьці і настроі, пераключаліся на ўспрыманьне новых, дагэтуль нябачных і незнаёмых яму процэсаў будаўніцтва соцыялістычнае гаспадаркі ў вёсцы. Толькі тры месяцы таму, як ён апошні раз пераступіў парог фабрычных варот і падаў у партыйны камітэт заяву аб залічэньні яго ў дваццаціпяцітысячнікі.

Калі бюро камітэту дало згоду паслаць Кузьміна ў вёску на колектывізацыю, накіраванасьць яго ўвагі зразу павярнулася ад машын да нівы, з цесных вуліц бурлівага гораду

ў заснежаную вёску... Ён быў адным з першых ударнікаў, палажыўшы многа старанняў на ўздым працоўнае дысцыпліны на фабрыцы, які аднак, лёгка павярнуўся да вёскі, пакінуўшы песьню сырэны спакойліва і сьвядома.

Партыя паклікала!

У вёсцы выявіў жыцьцё, новы фронт соцыялістычнага будаўніцтва. Над старым закаржэлым ладам індывідуальнага дробнаўласьніцкага гаспадараньня завіхрыліся ідэі калектыўных пачаткаў. Няпрыметна, але ўверана, прайшлі яны ў бядняцка-серадняцкія гушчы, пераварыліся ў руплінах, шукальных меркаваньнях і думках і выбухнулі разгсайданымі хвалямі па абуджаных вуліцах вёскі...

Кузьмін зьявіўся ў Каворну ў першых лічбах лютага... З падводы ён зразу пашоў на сход, дзе сотні сялян зносілі ў памятых заявах свае рашучыя намеры парваць з надаеўшай індывідуальшчынай і ўступіць на цьвёрды шлях калектыўнага жыцьця...

З часу пасеву яго прыкамандыраваў райком да колгасу «Варга». І толькі каля месяцу перад яго вачыма зямля. Але гэтага часу хапіла ўспрымнаму сьлесару - індустрыялісту на тое, каб асвоіць першыя патрэбныя веды ў сельскай гаспадарцы. Надараны арганізацыйнымі здольнасьцямі, Кузьмін дзеліць іх з Драсёнам на перайманьне ад яго зямляробскага вопыту. І супяшчанікі, і глей, сэрадэля і канюшына, засек і хваса, лямах і аглабіно — ясны і конкретны для Кузьміна, як напільнік і шаблон, як абцугі і зубіла...

Зялёная рунь жыта, як разгорнуты сувой сатканага атласу...

Ён цяперака адзін з кіраўнікоў маладое калектыўнае гаспадаркі.

Драсён выкладае перад старэйшымі таварышамі вынікі тых дасягненьняў, на якія аддана многа старанняў і Кузьміна...

Чаму-ж ня цешыцца?

— Ну што, таварыш сакратар, мы маем чым пахва-ліцца?

Ігнась адказаў рэзваю ўсьмешкаю, якая заліла яго твар, як зялёная трава, глянуўшыя на іх за садама пастаўнікі.

— Гэта нашы мурагі. Шэсьцьдзсят гектараў. Тут зьбіраў Замоцкі тры пакошы. І што за сена! У калена атава — як пух, як разбэрсаны шоўк... Яшчэ маем пудоў дзесядь атаўнага сена — каровы аблізваюцца... І вось на гэтым куску якраз і стыкнуліся нашы інтарэсы з індывідуальніцкімі... Няўжо мы павінны латураць іх дробнаўласніцкім запатрабаваньням?

Як глядзелі ўдоўж раскінутых паплавоў, так раптам абое, і старшыня райвыканкому і сакратар райкому, уперыліся вострымі ўзрокамі ў натхнены твар Драсёна.

— Ну скажы, дарагі таварыш...

Тон Ігнасевага голасу ўзрастаў, як ўздываючыся на ўзвышша і на «таварышы» перацяўся. Ён кашлянуў і ўпільва працягнуў далей:

— Адкуль у цябе знаходзіцца гэта прага заграбастаць як найболей? Няўжо ў вас мала зямлі? Апрацуйце, пахвалецца, усю і гэтага будзе з вас даволі. Навошта завострываць адносіны з індывідуальнікамі? Ці-ж нам караць іх за тое, што яны пакуль не ўсьвядомілі пераважнасьці колгаса перад прыватнай гаспадаркаю?...

— А ласьне нам не шкада колгаса? Гэта-ж наша ўлюбёнае дзіця... Наш соцыялістычны падмурак... Або мы для сябе стараемся?

Віктар слухаў гутарку таварышаў і пра нешта натужна думаў.

Выбегшыя з-за гумна трактары адвялі іх увагу на сябе.

— Аруць на ячмень... Тут, во ад гумён і да ляску маем засеяць ячмень...

Драсён аж падаўся наперад за рукою, якая абвяла размашыстае кола...

— А там, направа, — пойдзе палетак сэрэдэльны...

Адначасны паварот чатырох талоў спыніўся на выпрастанай, стройнай постаці Палуты Якаўны.

— Ужо вас сход чакае, таварышы!

Патрэбна абавязкова ўгаварыць колгаснікаў на гэтыя нязначныя ўступкі... Трэба, каб індывідуальнікі вышлі ў поле... Нідзе па раёну больш гэтага няма... Мы павінны сёння вырашыць канфлікт...

Сакратар райкому паднёс гэтыя словы ў выглядзе дырэктывы, але яму самому не хацелася завастраць пытаньне.

Колгас «Варта» зрабіў на яго дужа выгаднае ўражаньне, як сваім кіраўніцтвам, гэтак і пастаноўкаю справы. Плянаваць у працы, якое нельга было не заўважыць, і шчырыя старанні Драсёна ды Кузьміна пераконвалі Ігнася ў пасьпешным разьвіцьці колгаснае гаспадаркі. Ён яшчэ, праўда, не пасьпеў азнаёміцца з настроем колгаснікаў, не хаваліся з яго ваччу і дробныя зашчэмы арганізацыйнага характару, але ў асноўным «Варта», па яго думках, стаяла ў шэрагу перадавых колгасаў.

Было-б вельмі добра, каб знайсьці той ці іншы кампромiс і ўлагодзіць як колгаснікаў, гэтак і індывідуальнікаў. Сярод апошніх ён ведаў, вялікая колькасць паўбядняцкіх гаспадарак... Калі кончыцца з гэтым канфліктам — тады можна будзе заявіць на канфэрэнцыі аб пасьпешным разьортваньні сяўбы...

— Таварыш Драсён і таварыш Кузьмін, вам трэба пераканаць колектыўшчыкаў... Мы ім нагонім гэта іншымі ільготамі, — ужо інакшым тонам праказаў Ігнась.

— Ой, я баюся...

— Калі трэба — то трэба!

Кузьмінавы словы пераканалі Драсёна ў лішніцы супярэчак.

Але старшыня колгасу, добра вызнаўшы сваіх людзей, непакоіўся за іх упартасьць. «Вось хіба на іх уплывуць нашы агульныя ўгаворы...»

Яны выходзілі на дзядзінец і ўжо чулі водгалас шумлівае гутаркі ў канцылярыі колгасу.

— Гудзяць!

— Ды яны ў нас любяць пагутарыць.

— Сёння хопіць гутаркі надсўга.

Гэта папярэджаньне Драсёна нікога ня здзівіла. Сур'ёзная справа патрабуе сур'ёзнага абгавору — было зразу мела і сакратару райкому і старшыні райвыканкому... Разумеў гэта і Кузьмін.

Усіх займала пагаджальнае вырашэньне пытаньня.

Стрэўшы іх пры дзьверах канцылярыі колгасу, каморнік Белявы многазначліва пакруціў галавою.

XIII

Зацікаўленасьць колгасам глядзела з кожнага твару прысутных на сходзе. Узняты настрой колгаснікаў ясна засьведчываў іх адданныя адносіны да свае колектыўнае гаспадаркі. Чулая на старожанасьць паказвала на рашучую гатоўнасьць адстойваць агульныя інтарэсы «Варты».

І толькі прадстаўнікі раёну ўселіся за сталом, каб пачаць сход, як цесная сыцяна колгаснікаў шчыльна аколіла стол. Пяклівыя ўзрокі строма накіраваліся на старшыню райвыканкому і на сакратара райкому.

— Пачнем, таварышы?

— Пачнем! Пачнем!

Драсён разважна і ўгаворна правёў сваю прамову да колгаснікаў. Сутнасьць яе ім была знаёма, але ніхто не перабіў на словах старшыню колгасу.

Ён даказаў да канца і заключыў прызывам да згоды.

Колгаснікі пераглянуліся, і Ёгнась угледзеў, што Драсёнава гутарка мае ўплыў.

— Мы ім ня ўступім пядзі зямлі.

Гэта сказаў сябра праўленьня колгасу — Макар Затока, але ён сказаў за ўсіх і ня так цвёрда, як паказвалася.

— Так, так, ня ўступім і пядзі!! Мы пайшлі ў колгас, каб будаваць наша новае колектыўнае жыцьцё. Мы не дазволім ставіць нам запяткі! Улада павінна нас падтрымаць, а індывідуальнікам — дзьверы адкрыты. Няўжо патураць іх прыватніцкім вымаганьням?

Макар Затока выказаў кожнае слова, як адрэзваў нажом. Але ў гартаванасьці яго слоў Ёгнась выглядаў адзнакі падатлівасьці.

— Дарагія таварышы! — падняўся ён для гутаркі: — Я вельмі добра разумею вас, калі чую вашу дбайлівую клапацілівасць за колгасную справу. Улада цалкам на вашым баку. Інтэрэсы колгасаў яна аберагае ўсебакова і рашуча... Але ў даным выпадку гэтыя інтарэсы ня церпяць. Ваш колгас без усякае страты можа ўступіць спрэчны клінок выгану... А вы павінны знаць, што нам трэба засеяць увесь клін... Ды, болей таго, ласьне гэты кавалачак выгану можа псаваць вашы адносіны з індывідуальнікамі? Калі яны не пайшлі ў колгас сёння, яны пойдучь заўтра. Вы сьвядомейшыя іх і раней зразумелі ўсю пераважнасць колгасу перад аджыўшай і затухнелай прыватнасцю... Але і яны ня супроць колгасу, яны па дарозе да яго... Ня дайма-ж ім спыніцца на паўдарозе...

Ігнасевы словы вочавідкі мянялі настрой колгасьнікаў. Кузьмін бачыў, што справа прымае добры наварот. І некалькі вострых выгукі па адрасу індывідуальшчыкаў, узняты гоман колгасьнікаў пры канцы сакратаровых слоў. напушчальная нязьмірымасьць з пропозыцыяй Драсёна — не мянялі палажэньня.

Цётка Ярмалаіха тут-жа выявіла гэта ў дадзеным ёй слове:

— Мужчынкi, дык на вошта нам, колгасьнікам, сапраўды, быць гэтакімі нязьмірымымі. Або-ж мы маем справу з кулакамі? Кулацкай злыбядзе мы паказалі належную дарогу; а гэта-ж людзі, з якімі мы заўтра-пазаўтра сустрэнемся ў нашай «Варце». Чуеце мужчынкi: мой сын гэтак піша з Чырвонае арміі: «ідзі маці ў колгас і ўгаварвай іншых»; колгас, — піша ён, — «вядзе да лепшага жыцця, да соцылізму». Во, мы павінны збіраць найбольшую грамаду, каб лягчэй і хутчэй разам дайсьці да соцыялізму. На вошта-ж непатрэбныя сваркі...

І да Ярмалаіхі трое мужчын накіравалі кусьлівыя жарты, але ўжо ўсе прысутныя згодна чакалі моманту адобрыць пропозыцыю на замірэньне.

— Яе паднёс старшыня райвыканкому.

— Таварышы вяртаўцы! Давайце мы адназгодна прагаласуем наступную рэзольцыю:

«Сход колгаснікаў «Варта», усебакова падтрымоўваючы бальшавіцкую сяўбу, ідзе на вырашэньне канфлікту з індыўідуальнікамі і ўступае ім на карыстаньне кавалак прырэчышча ў дваццаць гектараў».

— Хто супроціў?

— Згодны, таварыш старшыня, згодны!

— Будзем лічыць сход зачыненым?

— Будзем! Будзем!

Драсён першым устаў з-за стала і задаволена аглядзеў перапоўненую канцылярыю.

Каморнік Бялявы здзіўлена ўхмыляўся.

XIV

Макар Затока вёў раённых гасьцей да сябе на начлег і апавадаў:

— Мы ня за тое, таварышы, каб ня іці на замірэньне. Вядомая рэч — кочмаўцы да аднаго восеньню прыдуць да нас... Але мы даражым сваім колгасам. Мы працуем не складаючы рук, мы з душою аддаемса сваёй справе, а некаторыя з нас пацьвільваюцца. Ці-ж гэта ня крыўда? Другі не ўсьвядоміў сабе ўсяе важнасьці пераходу да колгасаў, упяўся за старое, як за шула, і думае, што так астанецца стаяць... Няўжо-ж яму патураць? Чаму-ж, калі яны за свае, а нам на здачу?..

— Таварыш Затока правідлова кажа... Але-ж нам трэба знайсці выхад... Пакінуць столькі гаспадарак без засеву — праступна.

— Або, думаеце, яны ня сеялі-б? Яшчэ дзень-другі і пасья замілы бог....

Ігнась маўчаў. Дадатнае вырашэньне канфлікту зрабіла на яго заспакойваючае ўражэньне. З гэтага часу раён цалкам вызваляўся ад тормазных перабояў у разгарненьні пасаўнае кампаніі. Цяперака аставалася ўсяго насеннае пытаньне. Хопіць насеньня — вёска выпайніць падвышальную плошчу засеву.

— Віктар, у цябе з насеньнем моцна? — праверыў ён.

— Пакуль хапае... і думаю, што хопіць... Яшчэ ня было адмсвы нікому....

— А чаму-ж Крыўчык наракае?

— Дарэмна. Завяраю, што дарэмна. А адмовы ня было нікому.

— А насеньня трэба многа-а-а! Адна наша «Варта» колькі ўсыпле яго ў зямлю. Ну, за тое восеньню!.. Не адзін з індывідуальнікаў пачэша патыліцу, што дарма вышаў з колгасу...

Затокавы сказы плавалі ў сьмеху.

— Вернуцца... Пабачыш, Макар... і я шкадаваў раней, што пашоў некаторы адсеў, але мы самі вінаваты... Ды ўсё-ж, ня гледзячы на адсеў... Ці-ж ваша «Варта» ня кажа за тое, што kolekтывізацыя зрабіла вагromністыя заваёвы?..

Ігнась пранізваў узрокам цемень ночы, разглядаючы Затокаў твар.

— Памойму, гэта адзіны шлях для вёскі... Іначай... Ды вам гэта лепш вядома... А то-ж, во — глядзеце двор, як мяжа...

Затока працягнуў руку ў бок калодзязю пры вузкім дворыку старэнькае хаткі:

А гаспадар здурыві і вышаў з колгасу... Давайце сюды!..

Скрыпнулі вешніцы і працягнулі за сабою бразгат за саўкі ў дзьверах...

У хаце бліснуў агэньчык.

— Мы непакоім толькі вас...

Ігнась паглядзеў на асьветлены твар колгасніка.

— Або гэта наўда!.. Яшчэ высьпімася. Вось, даруйце, што ў нас не пагарадзкому...

Хутка Затокава жонка ўвіхалася з пасьцельлю, а Макар падбаў пра малако...

Праз пяць хвілін Віктар згасіў газьніцу...

XV

І сакратар райкому, і старшыня райвыканкому разам падбеглі да дзьвярэй і запыталі:

— Хто-а?

— А вы яшчэ бяз портак?

Кузьміч весела зарагатаў і першы ўпусьціў у хату сакратара ячэйкі.

— Панасюк ужо працаваўся,—паведаміў ён у выглядзе данясеньня.

Панасюк адмахнуўся рукою.

— Не хвалі задармо.

— А мо' ня праўда?

Затока ўнёс гладыш малака і талерку нарэзанага хлеба.

— Зараз жонка падасьць яешню... Было-б добра гарбаты — ды ці-ж усяго выстаць? Самавар калісь быў да сплыў: прыперла адным разам і збыў... Цяпер-бы зусім ён не мяшаў... Сядайце гуртам!.. Таварыш Кузьмін, таварыш Панасюк...

— А Янук ці ёў што? — пацікавіўся Віктар.

— Ды яго Драсён не пакіне галодным...

— А я такі і галодны. Гектар падняў і пачуў.

Панасюк адламаў акраец хлеба і напакаваў ім рот.

Затока ўладаваў начыньне, але ніяк ня мог надзяліць ім ўсіх гасьцеў. Два нажы і тры відэльцы завязвалі досыць складаную шараду...

— Ізноў не пагарадэкому, бачыце... Вось і дагадзі-ыты...

Разьнятыя накрыж рукі Затокі выказвалі сумнае бязволье, але ён браў выбачэньнем.

— Мяркуйце, каб не пабіцца.

Гэта было ня цяжка. Прынесеная гаспадыняю яешня рашуча зьнішчалася і пры дапамозе нажоў.

Віктар спрытна апэраваў востраносым секачом, прыпраўляючы і бяз таго апэтычную страву жартоўнымі прыказкамі...

Сьнеданьне зусім не забавілася і пад'ехаўшая фурманка не асталася стаяць парожняй.

— А можа-б, таварыш Чарада, вы-б засталіся на пасаджэньне ячэйкі? Няхай-бы таварыш Кадачкін адзін ехаў... Для ячэйкі важна было-б пры вас вырашыць некалькі вострых пытанняў...

Панасюк трымаўся за аглабіно і ўпрозна глядзеў у вочы Ігнасю.

Сакратар райкому маўчаў.

Яго думкі былі ў раёне, у памяшканьні камітэту, дзе ляжалі нескарыстаныя матэрыялы да райпартконфэрэнцыі. Два дні, за якія ён мусіў скончыць даклад, здаваліся яму зусім кароткім тэрмінам часу. Дагэтуль ён, фактычна, толькі накідаў схэму дакладу, ды, якраз падвёў пад яго незадавальняючую ўстаноўку. Лёгкі пэсымізм з прычыны адсёву з колгасаў выразна праскоўзваў у многіх тэзісах намечанага дакладу... Зараз ён перамяніў погляды... Колгас «Варта», настроі актыву колгаснікаў, ды і ўсяго складу колгасу гавораць супроціў яго калываньняў.

«Разабраўшыся глыбей — Кузьмін праў. Вось глядзі ты, яму зусім іначай уяўляецца наша палажэньне!»

Ігнась прапусьціў аналізуючую думку і адчуў нейкую няёмкасьць. Праз хвіліну ён пракарактаваў сябе:

«Сапраўды, я падаўся надмернаму захапленьню, якое ўперлася ў лёгкае разуверра».

— Ну, дык як, абдумалі?

Панасюк улажыў у сваё запытаньне болей упэўненасьці, чым на тое можна было разьлічваць...

— Абыдзецца, дарагі таварыш, бяз мяне... Згладзьце вострасьці... Я думаю, яны ў вас непрынцыповага характару... Сейце хулчэй...

— Ды сеў ідзе, але-ж з вамі, таварыш Чарада...

Кузьмін бачыў, што Панасюку трэба пакінуць Ігнася ў спакоі.

Ён быў згодзен з сакратаром райкому—у іх, сапраўды, няма ніякіх вострых пытанняў, на вырашэньне якіх паграбаваўся-б аўторытэт Чарады.

Панасюку проста імпанавала-б правясьці чарговы сход з сакратарскаму райкому.

— Не магу, таварыш Панасюк; няхай пасья партконфэрэнцыі.

Віктар падмацаваў гэта, узяўшы адначасна пад казырок на разьвітаньне.

Кузьмін з Панасюком зьнялі шапкі і паматалі таварышом. Прычыняючы вешніцы, зрабіў тое самае і Затока.

— Дамоў?

Драсён вітаўся і, вітаючыся, карцеў перадаць старшыні райвыканкому чарговую заяўку.

Сыпыні каня!

Віктар крануў Янука за руку і адвярнуўся да старшыні колгасу.

— Маеш што сказаць?

— Нам яшчэ хоць-бы пару коняй. Раскулачаных, чамусьці, адабралі для куста, а колгасьнікі, ведаеш, сваіх мала ўвялі... Кароў то маем давслі—цэлы дзесятка цялят пусцілі гадаваць, і малака колгасьнікам хапае, а вось коняй—обмаль... Хоць-бы пару... Мы-ж павінны шанаваць колгас..

— Ксняй!

Віктар пачасаў патыліцу.

— Чудак ты гэтакі, а дзе-ж нам узяць? Бачыш—у спалкоме ўсяго адзін... Мерыліся пакінуць памятаеш, чорнага з колгасу «Рух», але... прапаў... Ці чума, ці трасца—у два дні —як змыла... Коняй... Але-ж ня будзь чудак—ці-ж з-за коняй на прынцыпы пераходзіць? Пашукаю...

— Пашу-кай!

Ужо здалёк Віктар справіўся:

— А індыўідуальнікі пашлі на працу?

— Да аднагс... Вунь! Як на кірмаш...

Драсэнава рука накіравалася ўбок шэрага няўзоранага грудка, дзе чарада фурманак загінала ўправа... Каля дзясці аратых ужо крыжавалі барознамі шэрую прысохшую ралью.

— Находзяць людзі смак...

— Закарджэласць... а рэшту кулацкая агітацыя... Кулаччо не пакідае арудаваць... У нашым раёне гэта яшчэ адчуваецца... Давядзецца утэты бок накіраваць нашу ўвагу... Рыбацкія, Тлумачэўскія, Крохлікі-шальмецы вядуць сваю справу.

Ігнась уважліва паглядзеў на Віктара.

— Я думаю, Віктар, глядзячы, вось, навакола, каб гэта ды замацаваліся лютаўскія процанты! Эх, дарагі таварыш,

якое-б атрымалася ўражаньне!.. Хлебная праблема, сапраўды, зьяўляецца адной з найважнейшых праблем нашае народнае гаспадаркі... Уяві сабе абраз—як акінуць воку—мсра колгаснае збажыны! Неаглядныя прасторы выганаў і тысячныя стады кароў!..

— Муляе?

Віктарава рука лягла на Ігнатавым плячы.

Будзе, яшчэ год, яшчэ два і будзе... Ты ведай, Ігнась, тое, што зараз індывідуальнік згубіў усякую веру ў свой кавалак... Колгаснае будаўніцтва выбіла з-пад яго ног апошнюю падпору... Вось што мы забываем, калі тужым па збаўленых процантах.

— Во гэта праўдзіва... Ды я, таварыш, па інерцыі...

Звонкі, зычлівы гудок Каворынскага камбінату апа-вясцьціў палудня.

XVII

— А ты ўжо вярнуўся? Вось добра! А то без цябе мне вельмі цяжка аднаму... Проста не разарвацца.

— Закультпропу пераняў дарогу Ігнасю, мяшаючы ўвайсці ў райком.

— Падумаеш! А каб ды я з тыдзень не вярнуўся?

— Тады-б іначай: мы-б абгаварылі як і што, даў-бы мне дырэктыву...

— Вучыся, дарагі таварыш...

Сакратар райкому прайшоў у свой габінэт, закультпропу—за ім.

У габінэце чакалі сакратара Зяленіч і Абутка.

— Справы?

Ігнась палажыў на крэсьле брэзэнтавы плашч і кінуўся да кучы корэспондэнцыі на сталае.

Газэты і кніжкі, пакеты і лісты перакладаліся ім з месца на месца, зьліваючы ў ваччу непарыўны радок тэксту.

Апошні пакет, з чырвонымі пячаткамі ён перакінуў за другімі, адаля раптам падняў з сталу і абарваў з ператсч-нага канту.

Ліст не выцягваўся, бо быў перашыты ніткай. Ігнась безабдумна паднёс яго да роты і спрытна нітку перацяў зубамі.

Маленькая сакрэтная запіска паведамляла, напэўна, пра нешта ня цікавае—бо Ігнась, прачытаўшы яе, зморшчыўся і задумаўся.

Але яму думаць было некалі.

Абапёршыся на стол, да яго цягнуўся Зяленіч. І Абутка нэрвова барабانیў пальцамі па сталe: ён прынёс матэрыялы пра стансвішча ў комсамоле.

— Таварыш Чарада, я на хвіліну!

— Кажы!

— Я буду вас прасіць—ня майце вы справы з гэтымі дурасамі... Мы згадзіліся даць ім апошнюю ўступку—і годзі... Іначай канца ня будзе... Ганеце ад сябе балбатуху Бабковіч...

— Добра!

Са сьпеху Зяленіч забыў паведаміць Ігнася, што зараз да райкома павінны падыць колгасьнікі з рапартам.

Ён вышаў з габінэту, адступіўшы гутарку з сакратаром—Абутку.

І самае, што Чарада вайшоў у распытаньне кіраўніка раённага комсамолу, як Зяленіч зьбянтэжаным вярнуўся ў габінэт і прагукаў:

— Колгасьнікі-сталінцы просяць вас выйсьці на ганак!

Ігнась недаўменна паглядзеў на Зяленіча і тут-жа адварнуўся ў важна.

Перад будынкам райкому пачыналася імпазантная маніфэстацыя колгасьнікаў. З сахарамі і рыдлёўкамі на плячах, у справоджаньні сьцяганосца яны набліжаліся да ганку, разьліваючы па плошчы гулкую рэзвую гутарку. Некаторыя з іх старэнна маталі рукамі шэрагу падвод, па задзе якіх грукацелі два «Жон-Дэры» і два «Інтэрнацыяналы».

Калі Ігнась вышаў на ганак і падводы, і трактары набліжаліся да грамады, аколіўшы яе гэтай цікавай агароджаю. З ўсіх канцоў плошчы беглі да райкому людзі, павялічваючы грамаду. Прыбег здзіўленым і старшыня райвыканкому.

Нечаканае відавоща ўзняло Ігнасеў настрой, і ён экспромтам прывітаў колгаснікаў.

Грамада не паспела скончыць воплескі ў аддзяжку за прывітаньне, як Зяленіч прачытаў раўксму рапарт ад колгаснікаў.

«Мы паведамляем раённы камітэт КП(б)Б пра нашу дружную спайку, пра нашу цвёрдую працоўную дысцыпліну; мы завяраем раённы камітэт партыі, што станем прыкладнымі працоўнікамі калектыву і ня выпускаім з рук сцягу лінскае партыі... К дзесятаму травеня мы ўжо ўзнялі ўвесь зяб і скончылі сваю сяўбу на ўсе сто процантаў...»

Віктар адказаў на рапарт пажаданьнем посьпеху і бальшавіцкае загартаванасьці ў далейшай працы.

Гучныя воплескі разьнясьліся ва ўсе канцы плошчы і расталі ў галосным стройным сыпаве інтэрнацыяналу.

Яго пераможныя ўзнёслыя гукі папоўніліся стальным грукам чатырох харашуноў-трактараў...

З ганку райкому яшчэ доўга глядзелі і Ігнась, і Віктар, любуючыся працоўнай урачыстасьцю новае маладое арміі колгаснікаў...

XVIII

Ты падумай, Ігнась, колькі вялікасьці ў гэтым вобразе! А вось знаходзяцца брахунцы і злараднічаюць з прычыны адсеву...

— Ёсьць... Бачыш—гэта сьляпяны бюрократы, або наяўныя ворагі...

Віктар многазначна паглядзеў на Ігнася, той з няменшай уважлівасьцю аглядаўся.

— Так, дарагі таварыш, у нашым захапленьні быў яўны адрыв ад мас. Мы плылі на хвалях, падганяныя энтузіязмам.. І нарабілі памылак... Факт... Нідзе ня дзенешся, дарагі таварыш... Ускідаць памылкі на другіх не даводзіцца. І вось выпускаем з ваччу гэткага значэньня фактар, як крутое разуверра серадняка ў сваю зацьвілую прыватнасьць... Той, хто пакінуў колгас, зараз намерамі з намі. Ты паўзіраўся, з якім замілаваньнем праводзяць індывідуальнікі гэту мані-

фэстацыю... Прыслухаўся да гутарак—і амаль усе яны зводзяцца ў адно: працуйце, мы да вас вернемся. Гэта значыць—кончым год і пойдзем у колгас.

Ігнась адчыніў акно, высунуў голаў і з напружаньнем пачаў лавіць заціхаючыя водгукі дэманстрацыйных песьняў...

— А гэта, што Бабковіч крычыць, надворнае, пустое... На восень яна іначай крычацьме, і ўжо за колгас... Прыпам'ятаеш мае словы, Ігнась...

Думкі пра конфэрэнцыю настойна пралазілі ў гслаў і аднімалі ўвагу ад працягу гутаркі.

Ігнась выбіраў патрэбныя матэрыялы і адкладаў іх у «справу», каб забраць дахаты.

Віктар на хаду вылаўліваў лічбы, на хаду-ж запісваючы лічбы, на хаду-ж запісваючы іх у памурзаны блёкнот.

І адзін і другі парываліся як хутчэй пакінуць сакратароў габінэт.

Але гутаркі было не абабрацца.

— З жывёлаў дрэнь...—рахуючы сьпешна накіданы лічбы, паскардзіўся Віктар:—кулаччо ўмела націснула на гэты вучастак і здорава падвяло нас...

Ён развёў рукамі, пасья хлопнуў імі па нагах:

— Ну, і мы падкачалі!

— Праваронілі, дарагі таварыш!.. А зараз, бок, які процант зьнішчанае жывёлы?

Ігнась настаражыўся.

— Да пятнаццаці падбіраецца...

— Ажно пятнаццаць? Многа!.. Тарэся, ну, пачакай... Можна будзе і ў дому...

Мікалайчук, як ішла, раптам спынілася ў парозе, і вырачыла на мужа вочы.

— Ня ў добрую хвіліну?

Яна дэманстрацыйна швырнула недапаленую цыгарку і пакінула габінэт Ігнася...

Чырвоныя яблыкі ружу, што ўспыхнулі на яго твары, хутка расталі.

— Пятнаццаць процантаў?!

— Каля гэтага...

— Трэба прымаць належныя меры... Трэба звярнуць нашу ўвагу ў гэты бок...

Заклапочаныя гэтым пытаньнем, яны моўчкі вышлі з будынку раўкому.

XIX

Тарэся як з грому варвалася ў дзьверы пакою і раптам спынілася.

Ігнась стаяў над разгорнутым плянам раёну.

— Адышсў? Як табе ня брыдка, пры чужых людзях! Сараматнік!

— Кінь, Тарэся... Ну, я быў не ў настроі цябе слухаць... Убачай!

Я ішла да цябе не з прыватнымі інтарэсамі. Запуталася справа з ясьлямі, і мы з Сарай ня можам без цябе вырашыць...

— З ясьлямі?

— Ну, так... Купаўскі колгас распаўся, а ясьлі на хаду... А ў Бубнаве колгас працуе, а хоць ты лопні—няма памяшканьня... Яно фактычна ёсьць—ды старшыня сельсавету занадта ўжо непаварстлівы... Ты-б сказаў Віктару, каб ён яго падштырхнуў. Ды з грашыма таксама туга... Пра ўсё гэта я мушу з табою гаварыць, ці не? А ты...

— Слухай, Тарэся, ты-ж павінна ведаць, што пазаўтра конфэрэнцыя... Два вечары часу, а ў мяне, бачыш, даклад усяроўна, што непачаты... Накідаў некалькі тэзысаў, ды хачу зьмяніць...

— Зьмяніць?

Яна нагнулася да пляну. Чырвоныя гвядзы на блакітным полі адзначалі колгасы. Да дзесяці гвездаў шчыльна набліжаліся да тлустае чорнае лініі, якая паказвала граніцу з фацыстаўскаю Польшаю...

— Х-хі-хі-э-а! Ты чуеш, бок?

Ігнась зацікаўлена паглядзеў на жонку.

— Мне надовечы расказвалі, як нашы трактары напалохалі фальбаркоўскіх коні за мяжою... Нашы пуцілаўцы строем, тры ў рад, з прарэзьлівым ляскатам праўцом да

граніцы, а шляхецкія коні—наўцякача... Гэта што значыць? Ці-ж гэта ня сымбаль будучага поступу соцыяльнае рэволюцыі?..

Радасная ўхмылка, прасычаная натхненнем, заліла сакратароў твар.

Ігнась выпрастаўся ва ўвесь свой роўны, стройны рост і стаў цалкам—адна баявая рашучасьць...

— А колькі разоў я бачыў, як нашы сялянкі захопна цешыліся з трактароў. Стаяць гэта на сьценцы і з ухмыль-насьці, з непасрэднай уцехай, гадзінамі сачаць за іх бегам па разьмежаваных нівах... А гэта аб чым кажа?

— Зразумела!..

Тарэся адышла да этажэркі і спынілася ўзрокам на томе твораў Леніна.

— Слухай, а лічбы пра жанрабату дасі мне калі?

У спальні, за непрычыненымі дзвярмі пачуўся плач Люціка.

— Адну хвіліну...

Тарэся на цыпачках пабегла да сына.

XX

За вакном мэрам-бы хто тупаў.

Ігнась падняўся з-за стала і працягнуў голаў к вакну. Паўторны стук крокаў па новаму тратувару працягнуўся ў бок школішча.

«Няўжо хто слухаў пад вакном?»

І не адказаўшы на запытаньне, ён ізноў пачаў праглядаць «Адказы тав. Сталіна колгасьнікам».

Праглядаючы апошнія аддзелы, ён спыніўся на характарыстыцы Леніным кулака:

«Кулакі—самыя зьверскія, самыя грубыя, самыя дзікія эксплёататары, якія ня раз аднаўлялі ў гісторыі іншых краёў уладу памешчыкаў, цароў, папоў, капіталістых... Кулакоў больш...»

Справа раскулачваньня ў раёне, раптам крануўшы яго думак, перабіла Ігнасева чытаньне.

Ігнась праверыў знізак эпізодаў вострае і рашучае барацьбы з кулацтвам і праказаў:

«Бядняцка-серадняцкія гушчы ўздыхнуць вальней. Раён бадай у асноўным вызвалены ад гэтых драпежнікаў і крывасмокаў... Далейшае развіццё калектывізацыі да рэшты зынішчыць доўгавяковыя сьляды кулацкіх хутароў і фальбаркаў»...

— Люцік прастудзіўся...

Тарэся падала Ігнасю шамкія лісты табліц.

— У нас яго ніхто не даглядае, да дзёна што... Ты не забыла нічога?

— Правер...

Яна зрабіла некалькі крокаў да спальні.

— Тарэся!

— Слухаю.

— А табе неабходна ўзмацніць працу сярод жанчын... Трэба сказаць...

— Натацыю чытаць?.. Гэта і твой абавязак...

Ігнась пачуў стук дзвярэй, у якім прагучэла жанчына нездавальненне.

Але пяро выводзіла далей:

«Асноўная работа раённага камітэту прайшла па лініі»...

Увёўшы гэты сказ у роўна напісаныя радкі ўступнае часткі дакладу, Ігнась павярнуўся да дзвярэй і пазваў:

— Тарэся!

Гэты яго вокліч астаўся бяз адказу; ён расплыўся на белым полі паперы, на якой рука накідвала лічбы аб становішчы калектывізацыі ў раёне.

Менск, чэрвень 1930 г.

КРУТЫ ПАВАРОТ

Яшчэ не адгучэлі выказанья старшыном вытворчае на-
рады словы «Пасяджэньне лічу зачыненым», як Антось Та-
чылы павярнуўся да Зыдара Гаўкі і запытаў:

— Цікавішся і на сур'ёз?

— Запэўняю.

Круглы смуглаваты твар Антося Тачылы абліўся лісьлі-
ваю ўхмылкаю. Белая нітка шраму, абгінаючая пераносіцу—
пачырванела. У буйных карых вачох забегалі шустрыя
агеньчыкі. Поўныя губы аттулілі белую маністу здаровых
густых зубоў.

— Раскажу... Гадзінкі тры-чатыры і...

Антось кінуў зіркамi ў вакно, за якім па двару завода
прайшла грамадка рабочых фізкультурнікаў. Зыдар скеміў,
як Антосеў настрой мігам перамяніўся: са спакойліва раз-
важлівага, крыху апатычнага, што пасавала яго грузнай,
здаровай постаці і плаўкім, упэўненым паваротам, Антось
зрабіўся рухавым і порсткім. Ён разыюшана затупаў па пакоі
і пстым увішна павярнуў да дзвярэй.

— Пойдам, Зыдар, паглядзімо...

— Каго? куды?

— Спортыўных гульняў.

Антось стаў к таварышу ў профіль, і Зыдар уяршыню
скмеціў ненормальную форму яго левага вуха. Абламаная
зверху, яно было зарошчана суцэльнаю сыценкаю, у ася-
родку якое сьвіцілася малюпаккая чорная дзірачка. І белы,
дуралісты шрамок на Антосевым носе, які анфас амаль не
прыкмячаўся, у профіль выяўляў глыбокую каляінку — як
сьлед сур'эзнага пашкоджанья. Гэтыя две прыкрыя адметкі

на даволі сымпатычным Антосевым твары сьведчымі за багату здарэньнямі яго мінуўшчыну.

Зыдар яшчэ больш заняўрымсьціўся пабіць таварыша на раскав.

Вышаўшы з памяшканьня, ён дапомніў Антосю:

— Пачынай!

Але той устрэмляна глядзеў убок ліцейнага корпусу, з боку якога пярэсьцілася агароджа спортпляцоўкі. Мігатня чырвоных і паласатых маек абвяшчала пра разгорнутую гульню фізкультурнікаў.

Паскараючы хаду, Антось чыстым звонкім барытонам загаварыў:

— Слухай... і што не зразумееш—перапытвай.

— Будзь пэвен.

Зыдар прытрымаў яго за крысо расхлестанай жукеткі.

— Не пражыся так—дойдам.

— Не магу раўнадушна, цягне, ведаеш... Як курца да цыгаркі, або... Усё-ж, разумееш, добрых восім гадоў улопаў на гэту штуку... Бывала...

— Ну, ну!—падбіў Зыдар.

«Бывала арэш тае каліва зямлі, што бацькі атрымалі з панскае ласкі, і думаеш як ня спорна трацяцца сілы!.. Плужок паверыш, палятухаю ў руках... Возьмеш для спробы, націсьнеш на дзяржаньне і... каняка стоп... А арэш — сапраўды кажу, больш пхаеш, ніж каняка цягне... Зразумела, што жывёліна ў бацькоў была не ахці ўжо, ну... але-ж жывёліна... Называецца — арэ... Нудзіла гэта катупаніна. І, калі здаралася, нябожчык Сьцяпан Рымар, бацькаў памежнік, багацей, дзедзіч на ўсю вёску, а мо' і волаўсьць—запросіць карчавец пасяку—я табе кажу, Зыдар,—зарадуюся. Пойдзеш гэта з рыдлёўкаю, ды з сякераю, пачнеш ад мяжы, ці ад сыценкі і карчы—будзь то хваёвыя з доўгімі шворністымі карэньнямі, або дубовыя, едка ўшпіленыя ўгрунт—ляцяць адно... Капнеш пару разоў, засунеш падвалу, націсьнеш і, мой галубок, як сват складзецца на бок... Глядзіш, да вечары штук пацьдзесят багатыроў як і ня было; толькі яміны сьвіцяцца... Сьцяпан і, хто-б ня бачыў,

дзіўца... Ды што Сыцяпан, або хто бачыць—самому дзіўна. Дзіўна, бывала, і радасна. Бо' чаму-ж не радавацца, калі чуеш у сабе моц і гарт... Ідзеш і не сустрымаць напору бурлівага хаценьня: паднімаць пераносіць, валіць, мерацца з другімі ў сіле... Бывала ўсе цяжары ў вёсцы не абмінаюць маіх рук... Але ўсё гэта мяне не здавальняла. Я адчуваў, што мая сіла поўнасьцю выкарыстоўваецца і выкарыстоўваецца ня так, як-бы хацелася... А хацелася... Ой, сьмешна зараз, Зыдар, як успомню... Ну, як-жа, як выкарыстаць было яе! Думаў—гадаў, а выхаду—няма. Вёска, глуш, цямнота... Неба над лесам, а пад ім—мяжа—так, так, браце, і верылася... І калі суседзі пакідалі вёску, ці ў губэрню ехалі, ці бралі ў салдаты, або ў вастрог за нядаімку—та заключаў: яны там, вунь, не далей гэтага лесу... Патом, раптам, так ужо было трэба—выпадак. Бач іх траплялася багата і да таго, толькі гэты, якраз, і мусеў усё перавярнуць у маім жыцьці... Цікава, бок, Зыдар, не праўда мо'? Неспадзявана так, нечакана, сам па сабе—дробезь, а, глядзіш—круты паварот. Было гэта так:

У вёску трапіў акцызынік: Міхалкаў Трупеля сын, Дзямід, на пабыўку прыехаў. Гуляючы гэта раз у палетку, заўважыў ён, як я так спрытна схопіў камянчука, гэтак пудоў пад сем і—ы... у міг цераз аглабіно ды ў драбіны... Нават пры тым і цыгаркаю зацягнуўся якраз... І нібыта той... Іду па другі, як чую: «здо-о-ррав-а!»

Я насьмехліва паглядзеў на акцызыніка. Той ня сьцерпяў і ка мне... Пацікавіўся ён на камень, зьмерыў узрокам маю асобу і кажа: «А табе варта было бы выпрабаваць мастацтва, цыркавое барбы. Ня думаеш?» Я засьмяяўся — не з акцызынікавага дзівацтва, а з свае невядомасьці «цыркавое барбы». Пасудзі сам: хто яе ў жыцьці бачыў? Пакуль наша вёска тады не магла пахваліцца наведваньнем у яе цырка. Але ў мяне ў сярэдзіне так нешта і кальнула: хеньць! Я не пакінуў без адказу акцызынікавым пропозыцыі. Не-э! «Чаму-ж». Слова за слова і, ведаеш, з узваротам з поля я ўжо меў у сябе сталае, азначанае, цьвёрдае рашэньне паехаць у Пецярбург, цяперашні Ленінград, да вядомага арбітра Дзядзі Вані...

— Г-га-а-а! Антось Іванавіч! Таварыш Тачыла а!..
Г-га-а-а!—даняслося да іх маладое, насычанае задзёрам галасаваньне.

І Зыдар з Антосем угледзелі, як некалькі фізкультурнікаў, кінуўшы спартыўную гульню ў пабудову складаных фігур, апынуліся пры ўваходзе на спортпляцоўку.

Тыя, што засуцэльвалі бегам круг, пابلуталі ўзяты строй і таксама кідалі зіркамі на Антося.

Яго прыход даў штуршок да пачатку новых гульняў. Зыдар судешліва назіраў, як шэсьцера маладых, здаровых хлопцаў, спаіўшыся ў ланцуг, бискутна адгіналі Антосеву руку. Сьледам, другі нумар паказваў зроблены Антосем мост, на якім, як на мураваным кесоне, упражняліся ў пабудове васьмічалавечнай піраміды разьёшаныя фізкультурнікі.

Сьледам перад Зыдарам прайшло некалькі чарговых нумароў, мастацкі выкананых Антосем Тачылаю: практыкаваньне з выкіданьнем цяжкасьці, згін рэльсавая палкі і ёмкае артыстычнае кіданьне жалезнага дыску.

Антось Тачыла з асаблівым захапленьнем аддаваўся кожнаму практыкаваньню. Як прыліпшая да яго твару гасьцінная ўхмылка — не пакідала яго ні на хвіліну. Ухмылка пераходзіла ў рэзвы, малады рогат, калі Зыдар ад усёй сваёй таварыскай шчырасьці ляпаў у далоні і падбадзёрываў Антося гучнымі оклічамі: «Браф-во-а! Браў-во-а!» З юнацкім задзёрам адобрывалі Антосеву гульню і ўсе наяўныя на спортпляцоўцы рабочыя. Гэта ўміляла яго і цешыла. І Антось у позе торрэадора, які пакідае арэну, услаўлены бліскучымі пабедамі, аставіў спортпляцоўку. За ім нёсься пляскаю рук і напэўныя галасы падзяк.

Во-а, можа-ж, прыблізна, уявіць сабе, з чым я меў справу, калі ачуўся на цыркавой арэне...—пахваліўся Антось, і звычайная мягкая ўхмылка ўвабралася бліскучасьцю ляслівых успамінкаў.

— Цікава!

Зыдар гэта сказаў так у пору, што яго таварыш ажно здрыгануўся ад ударыўшай у яго сэрца асалоды.

— Э-эх-х!

— Успамінаеш, я бачу, з цікавасьцю?

Яны, нібы згаварыўшыся, накіравалі к выхаду з заводзкае тэрыторыі, у вароццы, адкуль вяла дарога ў гарадзкі сад.

— Ня тое, каб шкадаваў, — прызнаўся Антось: — але бывалі моманты... праўда — усяго моманты... якіх, аднак, забыць і ня хочацца, і шкада. Гэта-ж, браце, паасобныя старонкі аднае кніжкі твайго жыцця. Чалавек, ведаеш, часамі мяркуе так, а раптам наскочыць здарэньне і ўсе твае пляны перакартуе... Вось, глядзіш і новая глава. Так.. Асабліва гэта тады, калі ты яшчэ ня волен сабою, залежыш ад цэлага шэрагу пабочных прычын... А царская пара — ці-ж трэба табе казаць — была багата рознымі нечаканасьцямі... Чалавек, тады, як непатрэбная ламачына расцэньваўся... Колькі іх гінула на вайне! Ды яшчэ такі, якім быў я... Галяк, безрамесны, амаль зусім неграматы... Ну, а лічыць, каб, што жыцьцё цыркавога барца пераважала над іншым — я і не намерваюся нават... Была-б недарэчнасьць, Зыдар, так думаць... Ласьне, наогул можна гэта жыцьцё лічыць за жыцьцё: гэта ня больш — ня менш, як пустая комэдыя, бязьплённая, выдзьмутая, але... але на трагічнай падставе, брат... Трагікомэдыя... Восім год — восім актаў адыграна мною, як піць даць... Во-а брат...

У варотах іх пераняў сакратар заводзкага партколектыву.

— Напэўна са спортпляцоўкі? — пацікавіўся ён.

— Угадаў!

— Старое адрыгаецца, Антось? Нябось выкінуў некалькі спартанскіх нумароў... палажыўшы на абедзьве лапаткі...

Жартаўлівы тон, якім былі прасякнуты словы сакратара, нічым не ўразілі Антося. Ён бачыў, што ў Янкавым ваччу бегаюць зоркі дабрадушнага, таварыскага настрою, з якімі той рэдка растаецца.

— Ты кажа-ш «старое ўспамінаеш»... Або ня ўспомніш, калі, вось, таварыш Гаўка абламзаў і не дае адходу: раскажы ды раскажы, Антось... А раскажаць, таварыш сакратар,

ёсьць пра вошта... Го-а! Няхай яно чэмерам парасьце. Іншыя трапункі і дагэтуль валасы ўздываюць на галаве... А...

Антосева рука ўжо паднялася на ўзровень пляча, накіроўваючыся да скалечанага вуха, але сакратар падаў знак, што яму няма часу зацягваць выпадковую гутарку.

— Дырэктара не напатыкалі? — запытаў ён.

І атрымаўшы ў адказ суладны іх дваіх поціск плеч, падаў іншае пытаньне.

— Ну, як у цаху справы? Брыгада разганяе тэмпы? Антось?

— Брыгада сваё пакажа! Сёньняшні дзень гэта адзначыў... Ведаеш, таварыш сакратар, нагналі падвойны лік... Рэбяты... асабліва камсамол... я табе кажу, па-баявому...

— Малайцы, — пахваліў сакратар і, кінуўшы галавою разьвітаныя, схаваўся за рогам кацельнага цэху.

Мужчыны правялі яго сяброўскімі ўзрокамі, у якіх хавалася сьвядомае пачуцьцё таварыскай павягі да кіраўніка заводзкае арганізацыі.

— Мілы таварыш ён... — паатэставаў сакратара Зыдар. З ім працаваць ніколі ня скучыш... Глядзі, як умела ён кіруе прадпрыемствам! Як здатна арганізуе грамадзкую думку, узьнімае працоўны настрой... І маса яго гарача любіць і цэніць. Няхай толькі зазірне ў цэх, як музыка працы абяртаецца ў баявыя акорды — і... Я табе кажу-у...

— Або я ня ведаю, чудны ты, Зыдар....

Канчатак Антосевага сказу паглынуў сабою гучны шόлам стуку, што лінуў да іх з адчынятых варот кацельнае. Яны абярнуліся на завод і заўважылі, як напрамкам к будынку заўкома пайшла грамадка рабочых. На ператоч ім замігала паласатыя майкі вяртаўшых са спортпляцоўкі фізкультурнікаў.

— У сквэр? — запытаў Зыдара Антось.

— А чаму-ж! Гэткае слаўнае надворра! Здаецца, каб прымеў, усё-б паветра загарнуў да сябе... Такая саладжавасьць ліпавага цвету! Бачыш...

Іх вочы абярнуліся ў жоўтыя кароны расьцвіўшых маладых ліп, што стройнаю шаронгаю абымалі загародную вуліцу.

З гушчыны сквэравай зеляні панясыліся першыя гукі па чаўшага канцэрт оркестру. Знаёмыя мэлэды торрэадорскай ары з «Кармен» дапомнілі Антосю неаднаразовыя парады барцоў... Гэта дзіўная музыка не адзін раз справодзіла іх на арэну пад гучлівыя воплескі прагнае на відовішча публікі. Бравы, суровы выгляд Дзядзі Вані з пераліўным сьвістком у губах, з пякучымі ўзрокамі круглых выпуклых воч... Басысты выгук стэорэтычнага сказу: «Парад, аллё-а!» і сьледам канферансье: «Маэстро!»

З узвышша, пры ўваходзе ў сад, Зыдар адцягнуў Антосеву ўвагу на раскінутую панараму заводу. Пяць чырвоных доўгіх карпусоў сымэтрычна выцягаліся ў рад, сіяючы вокнамі ў адвячорным пачырванеўшым сонцы. Вагromнысты комін над ліцейнай выдыхаў з сябе чорныя кошмы густога дыму. Пад чыстым белаватым небам насіліся згушчаныя шапкі клейкага курава.

Гамма рознастайных гукаў, звону і бразгу агалашала зялёныя ваколіцы гораду, паглынаючы сабою мэлэды музыкі.

— Люблю завод, Зыдар!... Люблю яго развойную, творчую працу... Ведаеш — іду, вось, а ўся мая істота гартуецца няўможнаю прагаю рабіць, кавець, наразаць... Шрубкаю аднае машыны — круціцца няспынна ў завірусе заводзкае працы... Калі я адчуў у сваім нутры круты паварот ад нікудышнага цыркаштва да плённай, творчай працы, я ўвесь пераіначыўся... пераабразіўся, як той казаў... І дзіўлюся: перамена гэта мяне аднавіла, мэрам бы я... узабраўся на высокі-высокі слуп, з якога відаць адно сонца...

— Сядайма... Працягвай, калі ласка, пачатае апавяданьне...

Антось зняў кепі і выкрыў перад таварышам новае пасьведчаньне яго цыркавых заняткаў: на затылку, у космах густых шатаністых валасоў тырчэў буйны чырвона-сызы тузак. Тузак псаваў стройную акругласьць удалай Антосевай

галавы, хоць, відаць было, мала бянтэжыў адданага ўдарніка ў бягучым і папулярнага барца ў нядаўным мінулым.

— Ды ўжо-ж... вымусіў малоць языком і мушу расказаць. Слухай... — Дык от-жа, браце, перад ад'ездам, ведаеш, у Пецярбург, бацькі не знаходзілі спакою. «Ку-ды-і-ты, сыноч, вайна, сьвет, як завіруха, ды «чаго-а-ж ты, сыноч, пакідаеш у гэткую страшную пору нас». Бацькі былі пажылыя і немагушчыя. Я, можна сказаць, трымаў іх сваім заробкам... І цешыў старых сыноўным паслушэнствам... Але трохі-патроху ўгаварыў пагадзіцца з маім ад'ездам. І вось, адвячоркам так, перад самым вялікаднем, з торбачкаю за плячыма і з надзеяй у сэрцы — праўда абданы дрыгатлівай няўпэўненасьцю — я накіраваў на станцыю... Мацярын плач праводзіў мяне да жытніх палеткаў... і чуўся, нават, здавалася мне, калі я садзіўся ў цягнік... Гэты момант, браток Зыдар, стаіць у маім вачу, як жывы... Цёплы вечар, чужы пазяляная рунь... Шырокія пасыцілкі надвячорнага пылаючага на захадзе неба... Вытапаная суглінкам, між поўнае вадой канавы вузенькая сьцяжынка. З-пад лесу, на якім лягло сонца вялікім паджарыстым караваем — тхне маладжавым вызвеўным подыхам вясны... І я — насустрач ёй з адкрытым забралам... у даль, атуленую невыразнымі абрысамі наступнага... Рука апушчана ў кішэню, дзе шамацяць тры траячкі ды занесены акцызынікам Дзямідам Трупелям на кавалачак паперкі адрас рэдакцыі «Геркулес». Невядомы перад тым, казачны Дзядзя Ваня неадлучна маніць мяне за сабою... Ппа-а-шо-ў!.. Васімнаццацігадовым хлопцам!

Антось змоўк, каб дастаць закурыць. Хутка пушчаны дымок адагнаў ад іх пару надазойлівых камароў.

— Нарэшце — у Пецярбурзе... Або ці варт казаць, колькі чаго я перадумаў за пору, праведзеную ў дарозе? Вось помню толькі, Зыдар, што сумненьне ўпарта падбіралася ў маё нутро... Ну... поезд ішоў і я ехаў... Вагромністы бурхлівы, як паводка, горад заграбяшыў мяне ў свае цапкія абоймы і я... трэсачкаю паплыў — паплыў у разводзі людскога патоку. Іду, падганяны з бакоў і з-заду: мінаю вуліцу за вуліцай, перасякаю плошчы: раскідзістымі ўзрокамі

лаўлю заваражыўшую мяне карціну і ўсё забываю аперціся на пытаньне: куды-ж іці? І, каб ты ведаў, калі запытаў адрыс — ён быў побач са мною. Вуліца, як зараз бачу, шырынёю на паўганоў. Стык ператочнае. Вялізарны будынак на рагу, і палец выпадковага, спыненага мною чалавека аквурат накіраваўся ў невялічкую белую шыльдачку пры дзвярах: «Кантора і рэдакцыя журнала «Геркулес», кв. 24». «Сюды?» — перапытаў я сябе самога і першы момант ня ведаў, як быць: іці, ці... Пашоў... Перад дзвярыма кватэры, на чыстай, убранай дарсжкаю лесьвіцы, яшчэ раз дазволіў сабе ўсумніцца, а далё рашуча націснуў у беленькі гузічак: — Тут рэдакцыя журнала «Геркулес»?

Жанчына, што ўшчыніла дзвяеры, прапусьціла мяне ў змрочны калідор... Я не памятаю пасья, як і што я апынуўся ў пакоі рэдактара, поўнага, кароткага, ужо шалысеўшага, але гасьціннага чалавека. То быў, я ўжо ўгадаў, дзядзя Ваня. «Што маеш сказаць», запытаў запрашаючы пасядзець. Я ўсё расказаў, ад пачатку. Ён выслухаў мяне, пахваліў акцызыніка, якога добра ведаў і паабяцаў пасобіць высьці на дарогу». Я падзякваў і вышаў... Але... што-ж рабіць на першы час? Дзе прытуліцца? Ці варт казаць пра маё ўсёношняе бадзяньне па глухіх, бясконцых вуліцах гораду, пра арышт мяне гарадавым, пра допыт у вучастку і вострае ўпічышча сябе за надуманую зацею... На раніцы мае думкі нясьліся да бацькоў, у вёску... Вагзал маніў мяне зазыўнымі сьвіткамі цягнікоў... Ногі адмяралі ў напрамку да яго цэлых кварталаў... Але я да вагзалу не дайшоў... Як бы хтосьці мяне пераняў. Я дзіўлюся, на колькі у мяне хапала падсвадомае ўпартасьці і сьцярпу, каб усё гэта перажыць... у імя, бачыш, пастаўленай мэты — стаць цыркавым барцом... Ха-ха-ха!.. Задэёр, парываньні, маладосьць — сьцісла аблыталі мяне, спанталыжылі, начапілі скрыдлы і... як арол—няма стрыму, няма...

Праз тыдзень, дзякуючы Дзядзю Ваню, ужо я служыў у выдавецтве «Сучасныя праблемы». Яго ўпраўляючы, малады, дабрадушны чалавек, гасьцінна прыняў мяне, і даручыў складаць цяжкія скрынкі з кнігамі... Бывала глядзіць,

як я іх варочаю і пытае: «Адкуль у цябе, Антось гэта сіла?» Я чалавек ня скрытны: мой патрон на трэці дзень ведаў маю біаграфію і цікавіўся вылажанымі яму намерамі ды плянамі...

Дык вось: днём працаваў я, а вечарам наведваў дамашнюю школку фізычнае трэніроўкі. Дзядзя Ваня зрабіўся маім бліжэйшым чалавекам; яго слова былі для мяне сьвятам. Ён кіраваў школаю і выпісаў мне рэжым: зранку, да службы я выкідаў пудоўныя вагі, рабіў розныя практыкаваньні на трапэцы і запіваў усё гэта фунтам праванскага масла. Гэты трунак, ведаеш, служыў мне крыніцай сродкаў для здабытку патрэбных барцу якасьцяў... Няхай обмаль грошы на сьнеданьне, або прашмуляецца дзірка ў калене — дарма: у першую чаргу я мушу выпіць сваю порцыю праванскага масла... Паверыш, калі пазьней я агойтаўся з трашымя — гэта масла я браў і на службу. Упраўляючы выдавецтвам, Паўлусь Біч, з поцепам плеч сачыў за мною, як я з горлачка жлукацеў, падобны на рыцыну, жоўты, янтарны трунак. Яму, бывала, сьмешна, а мне, ведаеш, пошля кожнага коўця прыямней. Вязкі кніжак ня чую ў руках і дзевяціпудоўныя скрынкі пакорліва перакладаюцца з калідору на ламавыя тачанкі...

Эх-эх-ма! І сьмешна, і дзіўна! Трэба ж, бачыш Зыдар, глупствам зацягацца. Глупствам — іначай абазваць гэтага я ня магу. Калі, вось, апавядаючы табе, успамінаю, нявольны ад налёту сарамяжлівасьці... Падумаеш — мэта, ідэал! Выці перадлюдняна асьветляны прагалак цырку аголеным, можна сказаць, з адным фігавым лістком, стаць пад скрыжаваньне прагных узрокаў, прагных глядачоў, як пад град, і... дужацца перад усіма, ламацца, ацякаючы потам і чырванючы... Дурасьць! Гэта цяпер — а тады!...

Бацькі дома, амаль бездапаможныя адны, а я, занядаўшы іх, займа здароў татуюся к выхаду ў цырку. Паслухмяна выконваю ўсе капрызы настаўніка па атлетыцы, па французскай барбе, па вывучэньню **цыркавых манэраў** і абыходу... Цесная пляцоўка на заднім двары, усыпаная жоўтым пясочкам — ведаеш, маніла мяне да сябе, як ложкак стомленага,

як... Пяцера кадравікоў, як я іх вялічаю — сталі маімі бліжэйшымі сябрамі... Паштовы чыноўнік з Дзвінску — Гнат Кукушкін, рабочы з Балтыцкага завсду, токар—зда-а-рра-авенны такі — Ясь Кірпічоў, студэнт ляснога інстытуту, фін Талыйнен Зіфрыд, рамізьнік-ламавік, кастраміч — плечы мо' на сажань, Якаў Папруцін і... твой слуга, вітабчанін Антось Тачыла..:

Бывала змарнуеш на трэніроўцы добрых тры гадзіны, а пасля з-засосам слухаеш чытво «Геркулеса»... Памятаю, як зараз, во — стаіць у ваччу — да нас прысунецца кульгавы, рыжы, у запацелых, невыціраных акул'ярах, з аблезлаю пелярынкаю на плячох знаёмы Дзядзі Вані поэт Найдзісон і як пачне нам дэклімаваць новыя свае вершы... як пачне-э...

І цырк, смуродлівы ад конскага гною, з пратухлым паветрам — выглядае казачным тэрамам, чароўнымі палацамі... Лампіёны, трапеды, турнікі, гукі шумлівае эксцэнтрычнае музыкі і мора — мора настарожлівае, бесклапотнае публікі... Всплескі, выгукі, а то і краскі: эквілібрыстым, прэжыдыкатарам, клёўнам... Жакоміна, браты Констады, Труці ёмкая, спрытная сям'я італьянскіх шматжанравых артыстых... Нарэшце «Ппа-а-рад, аллё»!. Ну, гэта ўжо было пазней...

А мае заняткі ў Пецярбурзе, пакуль, супалі з часам, калі цырк бяздзейнічаў. Лета... Сезон, як звычайна, пачынаўся з верасня, калі гарадзкое жыццё брала наварот на дзелавыя рэйкі... З'яжджалася публіка... Надворра рабілася меней прывабным... пачыналіся шэрыя пецярбургскія дні і ўсе шукалі забай пад дахам... Паверыш, Зыдар, з якім трапяткім хвалюваньнем чакаў я першага выпадку пабываць у цырку! Ня выказаць таго настрою і тых пачуцьцёў... Трэба, іменна, самому на момант апынуцца ў падобным палажэньні — тады... Працуеш, а цырк агульвае твае ўзрокі, адцягвае тваю ўвагу ад непасрэднага заданьня. Язык ня варушыцца, каб абгаварыць пабочнае якое здарэньне ці пытаньне... А калі яшчэ, бывала, наведае Дзядзю Ваню той ці іншы барэц — гэта траплялася даволі часта: асабліва пад восень, калі пачынаў арганізавацца сезонны чэмпіёнат — я табе скажу, ня можаш ад яго адстаць.

Пачне гэта апавядаць аб сваіх, так сказаць, подвігах цыркавых і ты ловіш, як каплю вады ў сьпякоту, кожнае яго слова... Не наслухаешся... І дрэнчыш, неўрымсьцішся да чакацца тае хвіліны, з якою зьвязаў столькі сваіх надзей і жаданьняў... Пазьніўся на службу, а хлусіў упраўляючаму, што хварэў. Бо куды і да чаго мне была яна? Непатрэбны, бясцікаўны падвесак... Трыццаць рублёў — усяго, што мяне трымала ў выдавецтве «Сучасныя праблемы»... Мяне не цікавіла ніводная кніжка, не інтарасавала разьвіцьцё выдавецкіх спраў. Я ні званьня ня думаў аб тым, што мне суліць гэта служба. Я лічыў на ёй сябе часовым, зусім выпадковым чачавекам. Праг адшукаць той ці іншы выхад з апанаваўшага мяне палажэньня... Але ўсё стыкалася ў адным фокусе — у чароўным, бліскучым, празрыстым верасьні, калі шэры, круглы будынак цырка Чынізэлі запалае мігатлівымі электрычнымі стрэламі і прамады людзей затаўхаюцца каля вычварных рэжлям... Я любіў, ведаеш, праходзіць па Сымонаўскай вуліцы, вывучаючы яе распалажэньне і любуючыся цыркавым будынкам. Побач спакойлівая, глыбокая Фантанка... Роўная алея ўзьбярэжнае, усаджаная маладымі клянінкамі. Фасады вялічэзных капітальных будынкаў, а мне — не давай нічога, акром цырку... Глядзіш гэта і будуеш дзесяткі плянаў, у'еш тканіны завабных мар... Спадзяешся неажыцьцёўленага, разлічваеш на незбыўнае і растаеш у трапяткім чаканьні. А, бывала, яшчэ цябе падаб'юць, настрояць, падахвоцяць і ты йдзеш вуліцаю ў стане асобы, на якую, здаецца, хто ня йдзе — азіраецца... Сьмешна!..

І хоць час расьцягаўся на незьмярныя адгоны, хоць, паказвалася табе, што ён знарок марудзіць у сваім прабегу, тым ня меней — было даволі прыемным угледзець на вуліцах расклееныя анонсы... А не ўзабаве надышло і адчыненьне сэзону... Нас Дзядзя Ваня пацешыў сумеснаю экскурсыяй у цырк. Для маіх таварышоў гэта не складала тае цікавасьці, якая ахапіла ўсяго мяне. Бачыш, у цырк я меўся йці ўпяршыню. Пра яго-ж гэтулькі багата наслухаўся, што... Цэлы дзень толькі і думаў пра гэта... Нарэшце я ачуўся на галёрцы, у сумятні наэлектрызаванага натоўпу. Можаш сабе ў'явіць мой

настрой! Я літаральна рассыпаўся на драбнючкія частачкі і патануў у зачараваўшым мяне вобразе... Каб у гэты момант мне сказалі: Антось, выходзь на арэну! — я-б не крануўся з мейсца. У вострым зьдзіўленьні бачанага ляжала буйная доза палахлівасьці. Тут мною абдала завісьць да тых барцоў, якія зусім спакойліва, без усякага хваляваньня апавадалі пра свае выходы на барбу, пра выграныя імі партыі, пра атрыманыя прызы... Няўжо, думаў я сабе, і мая імкненнасьць увапрэцца вось у гэту круглую мясьціну, што завецца арэнаю і ўсыпана чыстым жаўтавым пяском? Зьверху, як і зараз, вялічэзныя лямпы, ад іх сьлепнуць вочы, купацьмуць мяне сваім бялючкім сьвятлом... І старэнны маэстра з-надваходнага балькончыку справодзіцьме мой выхад заліхвацкімі кабарэтнымі мотывамі?..

Цэлы вечар валтузілі мяне рознастайныя думкі. Кожны цыркавы нумар мяняў мае дагадкі і ўплываў асобным настром... Але я пакінуў цырк зусім ня струсіўшым. Наадварот — я запэўніў сябе, што абавязкова мае ногі зробіць сьлед на пляску арэны і прозьвішча Тачыла — зойме сваё мейсца ў ліку гастроліруючых барцоў. Та-ак, таварыш Зыдар!

Антось паглядзеў у твар настарожліва слухаючага Зыдара Гаўкі, прапусьціў па твару мяккую пыталную ўхмылку і праказаў:

— Бывае ў людзкім жыцьці. Ты-б, бадай, ніколі і не падумаў-бы, што я перад тым, як апынуцца ў заводзе, прарабіў падобную кур'еру. Х-хі-а-х-хэ-э! Ампула цыркавога барца, браток, зусім не пашкодзіла мне зрабіцца кваліфікаваным токарам і дзейным, адданым сябрам партыі. Праўда, гэта мо' таму, што я загадзе спахапіўся і ў час зрабіў патрэбны круты паварот... Ня мо', а іменна таму, таварыш Гаўка... У час!... Пракрытыкаваў сябе, асудзіў бязглуздае захапленьне юнацтва, і вышаў на роўную дарогу карыснага будаўніка... Што-ж, восім год змарнаваў задарма, у пустэчу—хай будзе ахвяраю неабдуманым намерам... За тое цяпер я з каменнай настойлівасьцю наганяю прапушчанае. Дзякуючы, напэўна, таму, што я бачыў перад сабою пустое, бясплённае мейсца, я так рашуча прагуся адцяніць яго сваёю спораю,

напоўненаю творчым імпэтам працаю... Мне, здаецца, ніхто, судзячы па праўдзе, не пасьмее стушаваць маіх шчырых, адданных стараньняў на справу соцыялістычнага будаўніцтва... Га-а, Зыдар?

— Кінь, Антось, пра гэта сумнявацца... Ведамы-ж отзывы аб табе і партколектыву і рабочае грамадзкасьці... Мей прадпрыемства падобных табе людзей чым пабсьмьш—тады-б... Цудны, які... Або...

Даляцеўшы к ім гучны грукат жалезных калёс па бруку перабіў іх размову... Алейкаю, на сустрач яго сьпяшыла пяцера маладых юнаксьў.

— Так-так—так, гэта трактарная калёна праходзіць!—параўнаўшыся з імі, праказаў пярэдні.

— Вы думаеце?—Пацікаўвіўся Зыдар.

— Іменна...

Грукат узмоцніўся, разьбягаючыся па гушчыне пам'янеўшага ад змроку лісьця.

— Пройдам да агарожы?—парадзіў Антось.

І яны паскоранай ходою пусьціліся за пабегшымі юнакамі.

Садоваю вуліцаю, у бок да цэнтру гораду, маршавала шарэнга ў дваццаць адзінак рэзнасьстэмных трактараў. Адзін за другім, вылапотваючы бадзёрыя напевы развойнаму ўзросту колектывізацыі, вешчаючы аб новай нячуванай эпосе вялікага будаўніцтва, жалезныя харашуны-ксьні нясьлі вітаньне гораду ад узораных імі, разьмяжованых палёў. Жондыры, інтэрнацыяналы, калёсныя і тусянковыя, большыя і меншыя, злучанай грамадой сымбалізавалі сваім праходам пасьпяховае прасуваньне пралетарскай краіны да соцыялізму... Улягаліся каменны бруку і задзіўлена шапталіся лісьцямі стогадовыя дрэвы, бачучы нябачаныя вобразы перабудовы жыцьця. Ці-ж даўно тут, вось гэтай самай вуліцай мігаліся на змораных конях рагатыя сялянскія сохі і дробныя, рэдкія плугі? Там, вунь, за трыма прадоўжнымі вуліцамі ваколіцы Відзёнкі, разьбітыя на касьнікі, палоскі ніў туліліся да сядзіб пад націскам дваравых угодзьдзяў... На многіх з іх працавалі нанятыя сохі... А за-

раз... Горад аколены перасьнём прыгародных калгасаў. У іх зьліліся і вузкія палоскі беднякоў і прасторныя галье памешчыцкіх палеткаў... Гэта іх уздымалі вострыя лемяхі верткіх жон-дыраў і магутных інтэрнацыяналаў... Загартаваныя ў Пуцілаўскіх ды Дэтройскіх плавільнях, яны з'явіліся за тысячы вярстоў уздымаць запрэўшую цаліну пад плённыя колектыўныя пасевы...

Гіганцкаю зьмяёю папаўзьлі трактары ўгару, лапочучы ў вузкай разоры садовае вуліцы, а сотні пільных узрокаў неадходна справодзілі іх з замілаваньнем...

— Гэта заваёвы кастрычніка, Зыдар. Ці-ж можна аставацца спакойлівым, глядзючы на гэты вобраз? Або ці грэх палісьціць свае рабскае пачуцьцё, ведаючы тое, што і твае працы некая доля заложана ў гэта?.. Вот чым павінна запаўняцца жыцьцё... Калі з-пад тваіх рук праз нейкі час выходзіць цыліндровы насос, ці бэтонны варштат—ты адчуваеш, што гэтым іменна ператвараецца жыцьцё, рухаецца наперад... А то—«Парад, а—лё-а!» Х-ха-а-х!

— Нашаму падшэфнаму раёну не хапае гэтых штучак... Пакуль усяго трактарная станцыя налічвае дзесяць трактараў... Між тым, яны зрабілі вялікую справу... Сьперша сяляне недаверліва паглядалі, кепілі, жартавалі, а пасля... завідліва пакручвалі голавамі,—пашкадаваў Антось і сьледам паправіўся:

— Ну, зразумела... Яшчэ год, яшчэ год і... Цяперака ўжо асноўнае зроблена. Сялянства ў сваёй большасьці вырашыла сваё наступнае; яно—у колгасе... А-яй-ай! Як падумаеш, што за цуды на нашым ваччу адбыліся, дык, здаецца, ніколі не ўміраў-бы чалавек... Ці-ж бы ў наш час грандыёзнае стройкі маглі-б запасьці ў голаў розныя думкі пра цыркавыя подвігі?.. А тады, у чорныя часы царызму...

Характарнае пацепаньне здаровых жалезных плеч падмацавала Антосевы словы.

— Давай вернамся і працягвай апавяданьне,—падбіў яго Зыдар.

— А ты спадзяешся дачакацца сёньня-ж канца?

— Прынатужся... Надворра нядрэннае, каб выкарыстаць пару лішніх гадзін. Мо'ж у дому ніхто не чакае, га?

— Сям'я ў вёсцы... Ну, заўтра-ж праца, забыў?

— А не выходны?

Антось палічыў праробленыя дні і ўсьміхнуўся.

— Бадай што... Іменна заўтра выходны...

— Так што, браток, магчымеш спаць хоць да вечара.

Яны накіравалі ўзбочнаю дарожкаю, па якой меней усяго гуляла публіка. Цёплыя парны вечар надаваў прыемнага настрою, бадзёрачы чыстым паветрам. Наяўнасьць вялікае колькасці гуляючых, сьмех і піскі пад незмаўканую музыку спрыяла таму, каб аднаму працягаць узнятае апавяданьне, а другому—яго слухаць...

— Што-ж, натапырвай вушы, Зыдар,—пажартаваў Антось, калі яны павярнулі ад агароджы.

— Слухаю.

— Дык, вось, браток, я з напружанаю ўвагаю сачыў за манэўрамі Дзядзі Вані пры зьбіваньні ім чэмпіянату... Прыслухоўваючыся да кожнага слова, набіраўся сьмеласьці на распытаньні. Падлагоджваўся да кожнага знаёмага барца. Але мне, наваку, не ахвотна адкрывалі тайны: як і шмат меркаваліся схваткі барцоў; чаму такога-та спарвалі з такім-та, і адкуль траплялася так, што ў адзін сэанс канчалі барбу тыя тры або чатыры пары, якія другі раз займалі тры дні—я ня ведаў... Маё непадфарбаванае фальш'ю пацучьцё хацела сустракаць усе зьявы ў іх натуральным, непасрэдным выглядзе. Я думаў, што на маю шчырасць кожны адкажа там-жа. І ўгледзеўшы ўпярышыню выхад барцоў на арэну, пасля іх схватку—я ашаламеў ад захапленьня. Сэанс барбы зрабіў на мяне гэтакое ўражаньне, што я ўсю ноч не спаў.. Перада мною зіяў заліты электрыкаю каўпак цырку; шалёна гудзела публіка; разліваліся мотывы прыцішанай музыкі і мігаліся перш жартаўлівыя ў сваіх настройах, пасля злосныя, нарэшце, азьявэрэлыя—здавалася—барцы. Чуліся пляскі здаровых далоней па тоўстых пачырванелых лапатках; мерскалі вагнутыя голавы і вы-

пуклыя тоўстыя каркі, злосны храп і парывістыя рухі; сьвісток арбітра і адабральныя, ці незадавальняльныя выбухі аплёдысмантаў... Я прымушаў сябе ачувацца на арэне, спарваючыся та з адным, та з другім барцом. Усе яны здаваліся мне непераможнымі і я дапускаў маладушша... Гэта-ж браток мой, думалася, што кожны ўложыць мяне на абедзве лапаткі ад аднаго замаху... Я перабольшваў сілу другіх і праўменшваў сваю сілу... Я кіраваўся непасрэднасьцю і браў усё за чыстую монэту.... А які-ж павінен быў быць у мяне падыход да бачнага? Кулісы цырковага жыцця, пакуль, хавалі ад мяне яго сапраўднасьць... Знадворнае афармляла мае настроі...

Пасьля гэтага я многа аддаў часу на самаіспыт, на самаправерку... Чамусьці надало мне падвоіць порцыю праванскага масла. У сябе ў пакоі я выпрабоўваў свой спрыт, сваю паваротлівасьць, пераконваўся ў сталай завучанасьці рознастайных прыёмаў барбы. І варочаўся да асноўнага — да крытыкі і сумненьня ў наяўнасьці свае сілы. Хаця-б не аказалася яна звычайнай натужнасьцю, абыклай пасрэднасьцю. Мала што я надумаў! Ласьне для барца досыць таго, што ён паверне ў канторы выдавецтва скрынку з кніжкамі ў дзевяць пудоў, або выкіне двухпудовік... Праўда, у маім актыве лічылася пра запас перамога над трыма сваімі таварышамі з трэніровачнай школкі. І студэнт, і чыноўнік, і рабочы балтыец стаялі ззаду мяне па ўсіх адзнаках, патрэбных барцу... Дзядзя Ваня, не двухсэнсоўна, здавалася мне, намякаў, што з мяне «выдуць людзі». Чамусьці ўсяго, ведаеш,—мяне гэта асабліва дзівіла — што выглядалі ва мне брак паваротлівасьці. Ты, Антось, націсьні на гэты бок. А то, давядзецца, спарую цябе з лёгкаважным Шульцам — дык крута прыдзецца». Ці то Дзядзя Ваня жартаваў, ці то сапраўды хіліў у сур'ёз — я толькі пазьней дазнаўся... Слухаючы-ж яго, губіўся ў дагадках; бач, Зыдар, не хацелася згаджацца з тым, каб гэта ды ў мяне адсутнічаў спрыт і паваротлівасьць. Калі сумненьне і варушылася ў маім нутры, то ўжо яму ня было поўнага разагарненьня. Не-э! У супярэч яму вынікалі адзнакі задзёрыстай ўпэўненасьці, высокамер'я. Сваім вы-

глядам настроем і адносінамі ў гутарцы, я, брат, даволі выразна нямякаў на тое, што я-ж, галубчыкі, так сама ня лыкам шыты. Будзе мой партнёр гераважаць спрытам, то я вазьму сілаю... Не гадзіўся, ведаеш, Зыдар, я з тым, што такі мая сіла дзьмутая рэч, не. Успамінаў карчаваньне пасекі, кладку дрэва, каменьяў, ворыва і малацьбу і міжвольна, лісьціва, суцяшаўся. Усё гнулася і падавалася майму націску... А вось падлаўчуся і перш тур вазьму цаліком... Бачыш, Зыдар, ад першага дэбюту, як кажуць, многае залежыла. Гэтага не хаваў ад мяне ніхто і, нават, Дзядзя Ваня. Вось чаму я глядзеў на свой першы выхад, як на якісьці рубікон. Можа-ж сабе ўявіць, колькі гэта адняло маіх зацяжных, натужлівых разваг!... Кожная мая думка ўпіралася ў спробны пачатак кар'еры... Пасудзі сам—толькі лягло на дасягненьне гэтае надзей, стараньяў, меркаваньняў і каб узяло ды абарвалася. Я ня мог гадзіцца з гэтым; прызнацца, больш баяўся, як ня мог. І ў трапятлівасьці чакаў урочнага моманту... Вось, вось — можа заўтра, можа праз дзень, ці на наступны тыдзень... Будзе-жа, усё-ткі! Не павінны-ж мяне дарэмна зводзіць — быў-бы просты зьдзек, каб адважыліся на гэта. Прынамсі, я не дапускаў нічога падобнага ад Дзядзі Вані....

Нарэшце!..»

Яны падыходзілі к таму мейсцу, на якім нядаўна любаваліся прайходзячай калёнай трактараў. Пакінутае імі трактарамі ўражаньне ўсё яшчэ трымала пры агароджы невялікі гурток моладзі, якая працягала абгавор бачанага, цікавага відовішча — дэманстрацыі.

— Зробім другі абыход? — справіўся Антось у таварыша. Зыдар паглядзеў на гадзіннік.

— Дзевяць! Давай!

У садзе ўспыхнулі ліхтары. Малочнае сьвятло прабегла па роўных, гладкіх алейках і матавым алюмініем разьліўся ў густым лісьці кляновых карон. Успыхшыя ліхтары выклікалі з боку гуляючых хвілёвы ўздым гоману, які прагучэў прывітаньнем сьвятлу.

Антось з Зыдарам аддалі і сваю ўвагу агульнаму настрою. З іх вуснаў выліўся струмень гукаў:

— О-с-о-о-о!

Але яны стачыліся з далейшым працягам Антосевага сапавядання.

— Уяві сабе, Зыдар, мой настрой, калі я аднэй раніцою ў канцы кастрычніку, вышаўшы на вуліцу, наглядаю вялікую, сьвежую афішу. Чытаю — і ў пераліку шэрагу знатных барцоў — сустракаю сваю фамілію. Не на задзе, каб хто падумаў, а чамусьці, ведаеш, побач з «славутым» Волжскім багатыром Дзям'янавым... Паддубны, Збышко-Цыганевіч, Бутурлін, Маркаў... Яшчэ за імі чалавек пяць і — А. Тачыла. Літары, зразумела, крыху драбнейшыя, як у Паддубнага, але досыць выразныя. Прынамсі, у маім ваччу яны вырасьлі ў аршыныя — нагэтулькі я захапіўся «чаканаю неспадзеўкаю». Так, Зыдар, іменна «чаканая неспадзеўка». Калі час ішоў, а абяцанка расьцагалася, я ня мусеў, як таго хучэй дачакацца. Ну, толькі абвесткі вынеслі на людзі маю фамілію — я захваляваўся. Абурала мною захапленне, выказаў зала гардасьць, а разам з тым—вартавала боязкасьць. Аднак, я з гонарам пахваліўся сваёю навіною Паўлусю Бічу. Ён бачыў, чым зіяў мой растаўшы ў ухмыльцы твар; падмячаў рэзвыя агеньчыкі ў маім празрыстым ваччу і... выказаў мне пажаданьне посьпеху. «Пайду, кажа, абавязкова пацешуся тваім мастацтвам, Антось». «Прашу!» адказаў я і не стрымаўся, каб не атруціць сваіх слоў украдлівым сумненьнем. Нават, надало мне выказацца: «Хто ведае, Павал Карпавіч, як яно выйдзе!» Думаў, што выйдзе лепш, як таго сам хацеў-бы...»

Не забуду, Зыдар, тых пачуцьцёў, з якімі я чакаў злучнага часу. Аб рабоце і не кажу! Рукі не хадзілі, як сьлед, распараджэньні ўпраўляючага праз хвіліну-другую забываліся: тухлі, як сьвечкі на ветру. Зданныя вобразы цырку неадлучна насіліся ў маім выбражэньні. Паверыш, я чумеў на хаду, правяраючы свае павароты, позу, гэсты на кожным кроку. Гэта было-б сьмешна, каб ня было даволі брыдка... Раптам, апантаны раздумамі, я прымаў за барцоў тыя скрынкі з кніжкамі, якія перапраўляў з канторы выдавецтва на вакзал; пры гэтым рамізьнік выдаваўся ня кім іншым, як.. Дзядзю Ваням... Як у здrome, як у густых, ліпкіх марах... А прышоў у той дзень, — памятаю — дваццаць сёмае ка-

стрычніка, дык я з'явіўся да Паўлуса Біча і, так-такі, катэгорычна паведаміў: «Сёньні працаваць не магу. Даруйце!» Чалавек ён быў спачувальны і хоць-бы слова супярэчча. «Добра!» Калі-ж я папрасіў авансу — двума рублямі перавысіў прасімую суму. «Разумею, кажа, цябе». — Зайдзеце! — дапомніў яму на адходзе, і да самага вечара аддаў час на гатаваньне... Ха-ха-а-хха! Зыдар!... Ці чуеш ты?..

Антосева рука павольна апусьцілася на Зыдараў плячук, але той пачуў зусім не далікатны штуршок.

Аглянуўся на Антося і папільнуў:

— Або я табе волжскі багатыр Дзям'янаў?

Абое засьмяяліся.

Далей чарговы раз закурылі і рушылі той-жа разьмеранай ціхай задаю.

— «Ты чуў тую дурасьць? Да цырку я надумаў прыехаць няйчанай, як на ізвошчыку і якраз перад пачаткам прыстаўленьня. Гэта ўжо была навука, на практыцы ўжытая. Няхай, бач, публіка цікавіцца з новага дэбютанта, барца Антося Тачылы-Каржукоўскага... Бачыш падвойнасьць фаміліі па вінна была надаць большай сталасьці і паважнасьці яе носьбіту... Да шкада, што я прапусьціў гэта ў афішы. Пасьля вышла крыху не зусім гладка, але...

Дык, вось, ізвошчык нясе мяне пад гудзеньне шамкоў па караваннай вуліцы. «Бе-рра-гі-ісь!» Здавалася ўсё жывое зацікаўлена мною. Тысячы воч гонца пільнымі ўзрокамі за сівым порсткім конікам. На мяне накіраваны праменьні агнёў, да мяне... І, сабраўшы ўсю сваю дуралейную пыху, індыкам вайшоў я ў дзьверы цырку. Мне здавалася, што публіка пра мяне шэпча, тыча пальцамі, гаворыць і дзівіцца... Між тым... гэта толькі здавалася. Неасьцярожліва шаргануўшыся аб якогасьці крамніка ў браварцы, я атрымаў двухатажную лаянку... У фойэ мне прышлося ціснуцца між сыценку, каб не перашкодзіць шпацыру нафуфыранай, напамажанай шыкозна разадзетай публіцы. І зусім мне не спадабалася, калі, напаткаўшы Дзядзю Ваню, я пачуў ад яго сухое, прыказнае вяленьне: «Ідзі ў разьдзявальню».

Пашоў, не патураючы, аднак, таму, што сапраўднасьць патыхала даволі шэраю, зьверху атулянаю, звычайнасьцю...

Але, як-ні-як, а з сярэдзіны цырку даносіліся напеўныя мэ-
лёдыі музыкі... Публіка воплескамі дамагалася адкрыцця
прыстаўленьня... Каля мяне мігнулася вёрткая наездніца Пі-
чэлли. Шмыгануў кароткі, рухавы клёўн Жакаміна. Некалькі
чырных ліўрэі капэльдэнэраў кінулася ў бок канюшань...
Нясло асабліваю заварожваючаю мяне ўрачыстасьцю...
Фойэ—адно, а арэна— іншае... Там асноўнае...

У разьдзявальні для барцоў было зусім іначай, — тое-ж
фойэ. Пераступіўшы парог, я ўгледзеў у ёй з дзесятак звы-
чайных чалавек, хмура настроеных, блага адзетых... Адзін
якісьці ўголас ляў барцоўскае жыцьцё, кранаў зусім не лісь-
лівымі эпітэтамі Дзядзю Ваню... Відаць было, што яму спа-
гадалі... У кожным разе, я заўважыў ухмылку толькі на ад-
ным з дзесяці твараў. Ну, зразумела, пакуль мне гэта было
патаемным. Ды я ня ўдаваўся ў сутнасьць настрою людзей,
з якіх нават ніхто не азірнуўся на дзьверы пры маім ува-
ходзе ў разьдзявальню. Тым болей, ішло да таго, што
ў кожную хвіліну чакаўся прыход Дзядзі Вані... Я ўталоп-
лена глядзеў у дзьверы... Неўзабаве ён ачуўся з намі. І...
Эх-эх, Зыдар! Сьмех ды годзі! Прышоў Дзядзя Ваня і, ве-
даеш, па паперцы прачытаў, каму з кім барукацца, па колькі
хвілін кожнай пары вязьці барьбу, як і што трымаць сябе
на арэне і сурова прыказаў ні за што не пераступіць дадзе-
нае інструкцыі... Мяне спаравалі, — з кім ты думаеш? — з
барцом першае маркі, з Бутурлінам... У мяне ёкнула сэрца!
Не на добрае! Давідзеца панатужыцца! А штучнасьць ку-
ліс так і абдало адваротнасьцю... Усё-ж я, зразумела, не аб-
сяг поўнасьцю стаяўшай перада мною мудрасьці. І калі быў
дадзены приказ гатавацца к выхаду, я ізноў апынуўся ў
сьвятошным настроі. Гэты мой настрой падвышалі тыя
ленты і гвядзы, што імі ўбіралі сябе першарадныя, заслу-
жаныя барцы... Я тут-жа ўдастоіўся перакінуцца некалькімі
словамі з Паддубным, і сустрэў лісьлівы ўзрок ад Збышко-
Цыганевіча. Паддубны выглядаў у сваіх заслугах, параў-
нальна, Вільгельмам, або якім гэрцагам. Цэлая мяніста ўся-
лякіх цацак глядзела з яго грудзей. Ад іх нясло на мяне вя-
лікаснай недасяглівасьцю... Але — кожнага шчасьце ў яго
ўласных руках, думаў тады я... І вышаў на арэну восьмым

у шэрагу з чатырнаццаці ўдзельнікаў чэмпіянату... Не апішаш зараз, як комічна я адкланяўся на рэдзенькія воплескі, калі мяне Дзядзя Ваня адрэкамэндаваў публіцы:

«Малады дэбютант, асілак Віцебскііх палёў — Тачыла-Каржуноўскі».

Воплескі нясьліся з галёркі, хоць я-б не адказаўся і ад воплескаў з бліжэйшых да арэны радоў. Ну іх было скупа: больш іранізавалі... Аднак і рэдкія воплескі надавалі, бачыш, нейкага, сваясаблівага задзёру. З гэтым задзёрам вышаў я на схватку трэцяй парай...

І вось...»

Тачыла пачухаў патыліцу і прыпыніўся. Зыдар зьнянацку прайшоў некалькі крокаў наперад.

Нечакана для абодвых, на блізкай ад іх ускоснай алеі, пачулася стройная песьня: перад імі прайшла рота чырвонаармейцаў. Гукі маладых галасоў, добра сьпяяных, разьліваліся ва ўсе канцы сквэру, адбіваючыся рэхам дзесьці ў баку заводу.

«Шчырае прывітаньне слаўнаму вартавому пролетарскае савецкае краіны!» — з захапленьнем праказаў пра сябе Антось і выліў гарачае пачуцьцё рэволюцыйнага натхненьня ў мяккую, умільную ўхмылку.

— Любуйся, Зыдар! Гэта-ж усё плэны заваёў рабочае клясы на чале з камуністычнай партыяй. Толькі дзесятак з лішнім год, а мы сьведкамі нячуваных дасягненьняў у справе барацьбы за ссцыялізм! Няхай толькі памкнецца наш клясавы вораг працягнуць руку на нашу пралятарскую краіну, як ён стрэне ад нас рашучы адпор...

Яны нязрушна прастаялі на адным мейсцы, пакуль за ўзвышшам ня змоўклі апошнія тоны чырвонаармейскае песьні.

Пасьля ізноў кранулі йці, аднавіўшы перарванае песьняю.

— «Уяві сабе мяне, Зыдар, сашчапераным з здаравенным, як корч, вытрэніраваным барцом... Я не паспеў апамятацца, як арбітраў сьвісток пхнуў мяне на майго супарата. Памятаю толькі, як мае пальцы ўціснуліся ў цьвёрды коўзкі плячуж Бутурліна і нізка схілілі яго ў мой бок. Але адчувалася, што

перада мною зусім ня ўломак!.. У наступны момант ён здорава тузануў мяне, ажно я адскочыў у бок крокаў на дзесяць. Далей мне ўдалося Бутурліна бразнуць аб землю і абваліцца на яго ўсім целам. Тады сьвісток Дзядзі Вані мяне падняў на ногі. Нельга было забываць правілаў! Ну мне ішлося не з-за іх. Я тут-жа рашыў не падацца свайму партнеру і, хапіўшы яго за шыю, ёмка прыгнуў да поясу. Толькі вазьмі пры гэтым і не расчытай: Бутурлін страсянуў сваёю лукаперскаю постацьцю і перакінуў мяне праз сябе. Яшчэ міг і ён-бы ўрачыставаў перамогу—ды я паспеў усьхапіцца... Схватка кончылася ў нічыю — так было разьлічана. Але, браце Зыдар, я сышоў з арэны досыць такі натузаным. Публіка пляскала ў далоні, пукала «брава», а мне хацелася адпачыць. Дэбют, прызначацца аказаўся зусім з іншымі вынікамі, ніж я таго чакаў. Мае разьлікі збыталіся. Цыркавая абычайнасьць зблізку многа горшая, чым паказваецца яна табе з воддалі. Каб не асьліная ўпартасьць, што валодала мною ды ня дубовая настойнасьць—я-б пасля першага выхаду махнуў-бы рукою на абраную кар'еру. Толькі, ты-ж сам павінен дазнавацца, Зыдар, што часамі сьляпое пачуцьцё бярэ верх над прытупленаю развагаю. Нешта падобнае было і са мною. Ласьне мсй я на першай спробе адчуць тое, што павінна было прайсьці гадоў восем 'пазьней? Дзе там! Калі першы выхад мой на арэну адгукнуўся на мне жэрсткаю ламанінай, то ў процівагу яму стаялі: мае ампула барца «асілка віцебскіх палёў»... На мне, як на фокусе, гуртаваліся пільныя ўзрокі соценнаў публікі. Хоць мала, ды атрымаў і я адабральныя аплёдысмэты. І ў заключэньне ўсяго—фінал не казаў аб маім канчатковым правале. Наадварот, першая схватка дала мне магчымасьць сёе-тое, невядсмае да таго, улчыць, засвоіць і пакінуць для другога разу. Гэта я ўзважыў зразу-жа, толькі апынуўся ў разьдзявальні. І калі Дзядзя Ваня кінуў мне пару пахвальных сказаў, я забыўся пра ламаніну ў сьпіне, пра нехлюватыя павароты на парадзе і гаматныя прыёмы ў схваццы з Бутурлінам. «Папраўлюся, небось, і дакажу, з кім маюць справу».

Атрыманья пяць рублёў я з ганарлівасьцю ўлажыў у кішэню і з задзёртым носам вышаў з цырку на асьветленую вуліцу. Электрычная рэклама ў выглядзе мігатлівых, бега-

ючых стрэл роўна з іншымі фамільямі асьвячала і фамілію Антося Тачылы... Болей таго, таварыш Гаўка, я скмеціў, вышаўшы з цырку, як грамадка з пяці рабочых паказвала на мяне пальцамі, і адзін, добра памятаю, адазваўся так лагодна, што я ня мог не зарадавацца: «Вось барэц Тачыла, які першым турам вышаў на Бутурліна. Цікава, чым скснчыцца іх схватка». І сьледам-жа зусім зьнянацку, я напаткаў свайго ўпраўляючага выдавецтвам, які ізноў-жа пахваліў мяне. Ён сказаў, як зараз чую: «Мне твой дэбют вельмі спадабаўся. У цябе, Антось, заложаны багатыя даныя». Я праверыў, ці гэта ня звычайная толькі, бацькоўская лістка, дык не: Паўлусь Біч некалькі разоў патарыў тое самае. Ён запэўніў мяне, што і ў другі раз прыдзе пацікавіцца «маімі посьпехамі». Я прайшоў з упраўляючым да самага Неўскага; і наша гутарка з ім згладзіла ўсе навяяныя маім дэбютам прыкрасьці. Я гатоў быў, не заходзячы дамоў, вяртацца ў цырк.

На заўтра, ведаеш Зыдар, ані ня было хенці іці на службу—так праняло мяне захапленне прысьвяціць сябе выключна цыркавому жыцьцю... Да рэчы—на працягу лістападу Дзядзя Ваня вызначыў для мяне дзесяць сэансаў. Гэта значыла на мове барцоў—што «Тачыла выкоўваецца ў гвозд сэзону». Зразумела, што тут хавалася добрая дэза жартлівасьці, але факт аставаўся фактам... Гэты факт для мяне абярнуўся ў нешта падобнае ханаанскай зямлі: ужо пасля другога майго выхаду на арэну і спрыяльную мне схватку з Балакіравым, «Гэркулес» даў мой партрэт. Я п'яніўся ад ганарлівасьці, бачучы сябе ў якасьці стройнага, так-такі і не благога ні з фігуры, ні з твару віцебскага спартанца. Часопіс я ня мінуў паказаць ўпраўляючаму і цэламу, хоць і не вялікаму, шэрагу маіх знаёмых... Але давай, Зыдар, я раскажу табе пра маю другую схватку!!

— Можа знойдзем у буфэт?—запытаў Антося Зыдар.

— Ня шкодліла-бы перакусіць сяго-таго: час, зойдам.

— Я пачынаю спачуваць табе; увярадзіўся, нябось, гаворачы,—пакпіў Зыдар.

— Не ўвэрадзіся толькі слухаць. Наперадзе яшчэ шмат чаго цікавага і сьмешнага.

Яны хутка апынуліся на адчыненай, усеянай людзьмі, вэрэндзе летняе альтаны. Ледзьве адшукаўшы парожняе мейсца, Зыдар заказаў «дзяжурнае блюда» з почак сотэ, пару піва і паведаміў таварыша:

— Няхай на сёння ідзе за мой кошт. Так што...

— Нават? Глядзі ты... Зразумела, што ад цябе належыць,—пасмяяўся Антось і тут-жа намерыўся працягаць сваё апавяданьне. Але з бакавое алейкі паказаўся ланцуг фізкультурніцкай моладзі. У справоджаньні барабана і гармоніка фізкультурнікі, дзяўчаты і хлопцы, накірсўвалі з спортпляцоўкі ў горад. Антось як іскра, так і загарэўся малядою цікавасьцю, прагна глядзючы на здаровых, пыхаючых жыцьцём спортсменаў. Ён ажно пацёр ад здаваленьня рукі, не стрымаўшыся выказаць таварышу навеянае думкі:

— Вось табе, во. Папрабуй разуверыць каторага з іх у непатрэбнасьці гэтага. Можна не адзін марыць аб тым-жа амплу спартанскіх ігракоў, або эстрадных гімнастаў... а, чаго добрага, і... цыркавых барцоў...

Апошнія словы, аднак, паказаліся Антосю недарэчнымі, і ён хутчэй-жа пасьпяшыў агаварыцца:

— Праўда, той будзе дурнем, хто спыніцца на апошнім. Што-што, ну цыркавы барэц—гэта просты, я-б сказаў нават, злосны марнатравец. У наш час вялікае стройкі калі кожны чалавек на падліку, калі... соцыялістычнае будаўніцтва вымагае для сябе нашай адданасьці, сілы і творчага ўздыму, казаць аб профэсыі цыркавога барца—агідна. Сучасная моладзь, выхаваная на прынцыпах Кастрычнікавае рэволюцыі, загартаваная пазывамі няўсцьцішнай працы—ня нам раўня... Не забудзь, Зыдар, што я трапіў на гэты брудны шлях у самы цёмны час самадзяржаўнае пары... У паветры патыхала смуродам гнілі... краіна стагнала ў абоймах драпежных временшчыкаў, якія аддалі яе і дзсяткі мільёнаў здаровых людзей малоху авантурнае, крывавае вайны... Ды што казаць... Хоць, праўда, ад мяне самога многае залежала. Але што, брат Зыдар, я тады з сябе прыстаўляў! Го-а, каб гэта на цяперашняга мяне!.. Ты, сябру мой, бачыў бы мяне тады—не пазнаў-бы зараз. Не. Ні-зашто, брат! Маіх чатыры гады працы ў Ленінградзе на Балтыцкім заводзе літаральна пера-

выбразілі мяне. Акунуўшыся ў рабочае асяродзьдзе і стаўшы сябрам партыі, я сумеў набыць і ведаў, і практыкі, і закалкі сталёвага бальшавіка... Вось чаму я не магу сабе дараваць за васьмігадовае гніенне ў бруднай багне цыркавых куліс... Гэткі доўгі адрэзак часу праступна аддаўся мною на бясплённае змарнаваньне, бязумоўна не бяз віны акаляючых умоў. Таму-та і хачу я лішнім успамінам яго падкрэсьліць усю нікчэмнасьць падобных захапленьняў... Так, таварыш Зыдар... Слухай далей...

Падавальніца адцягнула іх увагу, праказаўшы:

— І ліва разам?

— Калі ласка!

Перакусваючы, Антось апавядаў далей:

— «Другі раз я ішоў на барбу з іншым настроем. Гэта пасля мне казалі многія, у тым ліку Паўлусь Біч і сам Дзядзя Ваня. Ужо мой прывітальны ўклон у час арбітравай рэкомэндацыі засьведчыў маё агойтаньне. Замест пахмурлівых узрокаў, накіраваных у арэнны бар'ер, як то было першым разам, другі раз я надменна і высокамерна акінуў вачмі самаздавольную, разбазыраную публіку ложаў і ніжэйшых радоў. У маіх зірках бурліла прэзэрэньне да поўных, прасычаных паняў, да напышчаных афіцэраў і падлізаных купчыкаў. Галёрка цалкам адняла маю ўвагу да сябе... І, вышаўшы бароцца я не забываў многа гульчэйшых на гэты раз воплескаў, пасланых з-пад даху «асілку вітабскіх палёў». Я адчуваў сябе ў добрым настроі, калі Балакіраў, мой супарат, яхідна ўхмыльнуўся на прцягнутыя да яго мае рукі. Было загадзе! Я так мерзкануў яго, што бедны, чуць не правёў носам баразны па арэне... Дзядзя Ваня пагразіў мне пальцам, але галёрка нагарадзіла задаволеным сьмехам і вытупкамі—«брава, Тачыла!» Сымпатыі, я адчуваў, паглыбляліся ка мне, водгук хутка выяўленай мае пераважнасьці над парнікам. Мой Балакіраў тое й рабіў, што адбаярваўся ляжаньнем на пузе. Манэўр, бачыш, такі: затаміць, а пасля ўзяць у зварот. Ну, і я скмеціў дзе тут сабака зарыта. І хоць было ўмоўлена кончыць схватку ў дваццаць пяць хвілін ў нічыю—я скараціў тэрмін на цэлых дзесяць хвілін перамогаю над Балакіравым... Гэта вырвала публікі шалёныя аплёдысэменты і

і крыкі. Мне не давалі пакінуць арэны... Нават якасьці жанчына кінула мне пару бурдовых руж... Але тут пахла дэманстрацыяй супроць правадыра чэмпіянату... Справа магла ўзяць непажаданы для мяне паварот... І шчымлівая боль у вуху, атрыманая ад неасьцярожлівага абламваньня мае галавы Балакіравым, засумляла празрыстасьць мае ўрачыстасьці... Дзядзя Ваня мог-бы абярнуць яе ў зусім плаксывы выгляд, каб мяне ня выратавала мая новаводнасьць».

Яны дапівалі піва. Зыдар расшчэдрыўся і захаў другую пару пляшак.

Антось захапляўся апавяданьнем, абліваючы сваё барцоўскае мінулае густым струменем сарказму і гіроніі. Гэта выразна адбівала ў яго настроі шчырае пачуцьцё спагады за ўтрачаны час і п'янючае здаваленьне «крутым паваротам». Нельга было ня верыць Антосеваму завярэньню ў тым, што ён рад чым найчасьцей успамінаць сваё мінулае, каб да яго не вярнуцца, і «адбіць ахвоту да падобных кар'ер у іншых».

— «Не давай сабе волі, а то наскочыш на непрыемнасьць», бацькаўскі прачытаў мне Дзядзя Ваня маралы. Я мусеў маўчаць, хоць ніяк не гадзіўся з сваёю неправовасьцю... Памятаючы аб яго апецы, я ўсё-ткі і ўтройчы выходзіў на арэну «сабе на вуме», як кажуць. Але тут, браток Зыдар, гэты мае манэўры ня спраўдзілі чаканага мною. І, вось, чаму: я сам не разлічыў... А мо' то была злая штука з боку Дзядзі Вані—дагэтуль не ўцяплю сабе... Толькі, ведаеш, мяне на трэйці выхад спаравалі з лёгкаважным барцом—Шульцам... Скажу табе, калі ты аб ім ня чуў, што гэта быў малога росту, ніжэй цябе, чалавек. З выгляду—просты, звычайны крамнічак. Праўда—з твару сымпатычны, у адносінах да сваіх калегаў—чалавечны, прыязьнены жартаўнік і весельчак, вярнуўшы да сябе кожнага. Паглядзець на яго—ніхто-б не сказаў, што ён умее злавацца.

Але ня гэтым Шульц нажыў сабе шырскую сымпатыю сярод цыркавое публікі, асабліва яе рабочае часткі, ці як тады вымаўляліся, простае. Шульца палюбілі за яго акрабацкую ёмкасьць, за коўзкасьць уюна і порсткасьць яшчарыцы. Расказвалі мне пасьяля, што дробнага Шульца баяліся зацятыя галаварэзы-байбізы, якія-бы, прымеўшы, расьціс-

нулі бы яго ў руках, як куранё. І цікава, разумееш, што Шульц наганяў сабою пуглівасьць пры ўмовах вядомае за кулісамі камэдыі ўсяго цыркачства. Бач уся цырымоньня з барбою шыта белымі ніткамі. Арбітр у згодзе з антрапраэрама цырку умаўляецца заўжды, падаць як найболей пустое займальнасьці, дзьмутых трукаў, нацяганых штук. Ведаеш, было-б шэраю абыкласьцю, каб усё адбывалася непасрэдна, натуральна, як многія вераць і думаюць і ва што я верыў чужыня каля году... Прыстаўленьне французскае барбы прыперчываецца, прыхарсшваецца для падносу публікі: тут табе і спараваньне рознастайных барцоў, тут табе і барба з пераносам на заўтра, тут і маскі і нават па загаду барэц на барца павінен злаваць... Расьпісаны заране драбнейшыя павароты на арэне, выдуманы і прызначаны кожнаму барцу сваяасаблівыя штукаваньні... Гэта было ўведзена ў абыход, як неад’емны аtryбуT, як прыправа да сухое і адваротнае ламаніны двух чалавек—мэрам-бы жывёлін—перад публікаю... Цыркавыя тайны я пазнаў, зразумела, тады, калі атрымаў некалькі сумных урокаў з прычыны адстойваньня свае шчырасьці. Доўгі час я адносіўся да барцоўскага мастацтва з гэй прастасьцю, з якою выварочваў карчы ў аднавяскоўца-дзедзіча Рымара. Што-ж казаць аб сваёй ангельскай нявіннасьці пры трэцім высьці на арэну? На Шульца, зьбіраўшага заўсёды шумліву аўдыторыю, меўшага прыхільнікаў сярод буржуазных дам-бомонду, я глядзеў тады, як на блазна... Таму-жа бачыш, з злсраднасьцю выходзіў з ім на схватку. Трынаццаць год таму, а нібы зараз стаіць перад вачыма, як я задэрыстым пеўнем выбег на словы Дзядзі Вані: «асілак вітабскіх палёў—Антось Тачыла-Каржukoўскі». З ухмылкаю на твары зрабіў я першыя крокі, думаючы адразу палажыць свайго супарата на абедзьве лапаткі. І, прызнацца, схітрыў не па здольнасьцях, абламзаўшы Шульца за пояс. Але замахнуў яго ў абоймах і... разявіў рот: Шульц у трох кроках ад мяне стаяў ды яхідна вышчарыкваў зубы. Публіка ламала будынак ад воплескаў і ляманту, а мае ногі правальваліся ў бездань. Я ўскіпеў ад злосьці і ў маім ваччу загарэліся агеньчыкі. Ёмкім скокам я ізноў заграбяжыў Шульца ў свае абоймы... ды ізноў у непрыкмет яго выпусьціў. Няхай-бы, ведаеш, я

тады расцаніў гэта, як пераацэнку сваіх магчымасцяў—ажно гонар не дазваляў. У выніку паганец да рэшты зьвёў мяне з сіл і падстроіў гэтакі сюрпрыз, што я доўга-доўга ліхам дзякаваў яму. Сукін сын, падлаўчыўся і да таго балюча бразнуў мяне аб парэнчы арэны, ажно я вярнуўся да квартеры бяз цэлага вуха».

Антосева рука апынулася каля вуха і ўказны палец лёг на круглую чорную дзірачку на роўнай хваравітай яго нарасьці.

— Во-а, глядзі, таварыш Зыдар, адлічча! На ўсё жыццё. Праўда, гэта не аднаго Шульца памятка, ну ён першы надзяліў мяне падобнымі гасьцінцамі. Абезабразіў, як... Пасьля, адно за другім, пашло парадкам...

Антось злосна пакруціў галавою і зацята моцна вытараўся...

— «Так што, дарагі сябрэве, за дзесяць вызначаных выхадаў на арэну я атрымаў ня голых пяцьдзесят рублёў. У дадатак к грошам і мішурнай славе—як-жа было назваць маю цыркавую вядомасьць—я атрымаў дасканалую навуку. Схваткі мае на цэлы тыдзень прыкавалі мяне да пасьцелі. Бывала, дзе не вазьміся—шчыміць, баліць, ные. Ходзіш, як прышыблены; усё бясцікаўна. А мо' думаеш, гэта памагло мне адкараскацца ад цырку? Дзе там! Мая хваравітасьць дапамінала становішча п'янага ў ахашушым, як немцы кажуць, катцерымеры. Чуць толькі надышло акрыянне, як я ізноў выдурьў дзесятак выхадаў ў цырку Чынізеллі, і ўцёрся ў вандроўны чэмпіонат у Нсўгарадзе. Служба ў выдавецтве, зразумела, пашла по-баку. Добры і гасьцінны Паўлусь Біч замяніў мяне новым, больш верным службе чалавекам. Напэўна, пакінуў ён цікавіцца і маімі «посьпехамі» на арэне. Я ня бачьў яго ажно да самага ад'езду на гастролі ў Ноўгарад.

Гэта было вясно, пасля лютаўскае рэвалюцыі. Мож-ж дагадвацца, браток, маё цыркачства паспрыяла амаль поўнаму безудзеяньню майму ў гэтым вялічэзным гістарычным акце. Я памятаю, з якім уздымам праходзілі шырокімі вуліцамі Ленінграду паўстаўшыя салдаты і матросы. Бачу, як цяпер, перапоўненымі рабочымі-рэвалюцыянерамі

раз'яджаўшыя аўтамабілі. Рабочыя гушчы сталіцы былі цалкам адданы рэвалюцыйнаму натхненню, а я... хадзіў па горадзе і думаў пра цыркавую арэну, пра гастролі ў Ноўгарадзе. Болэй таго, мой быўшы супарат у другой схватцы, Балакіраў, сумеў убіць мне ў голаў думку, нібы рэвалюцыя падарве нормальнае жыццё цыркавое справы і нашаму брату-барцу ня бачыць больш да сябе замілаваных адносін «чыстае самавітае публікі». Я з вялікімі цяжкасьцямі разьбіраўся тады ў політычных пытаннях і гатоў быў верыць рознай бязглузьдзіцы. Праўда, трэба аддаць справядлівасьць таму-ж Паўлусю Бічу. Наведаўшы яго перад ад'ездам у Ноўгарад, я сумеў з ім правясці ў гутарцы каля дзвюх гадзін. Ён мне многа дапамог разабрацца ў бягучых пытаннях, вызначыць іх соцыяльную і класавую сутнасьць. Дзякуючы Паўлусю Бічу, я мог да дзёсяці разоў пабываць на знатных мітынгх каля дому Кшэсінскай. Нават быў шчасьлівы пару разоў чуць выступленьні Ўладымера Ёльліча. Бывала абы адвячорак, кідаеш усё і адпраўляешся на Пецярбургскую старону. Падыходзіш да невялічкага рагавога будыначку і чакаеш з напружанай увагай пакуль палюцца з балькону баявыя бальшавіцкія лэзунгі. Ведаеш, як яны мяне глыбака краналі, як моцна хвалявалі! Я адчуваў у сабе жалезную рашучасьць іці — куды павядуць тыя, што завуць. і не магу сказаць, куды-б накіраваў мой жыццёвы шлях, каб я надалей застаўся ў Ленінградзе. Асьмельваюся заверыць цябе, што бальшавіцкі стаж я меў-бы гадоў на пяць большы. Але...».

Антось разьвёў рукамі, уклаўшы ў гэты арыгінальны жэст вялікую дозу ўпічлівай шкадлівасьці.

— К канцу красавіка я быў ў Ноўгарадзе. Ці трэба казаць, што провінцыяльныя абставіны вызвалі ва мне новы прыліў ганорнасьці і чванства. Я ўжо чуць не залічаў сябе да «сталічных ісьвяціл». Спацараваў па вуліцах гораду ў позы найважнейшае асобы. Кожны выпадковы зірк наўгародчанкі прымаў за аказваную мне павагу. Афішы, як заўсюды, шмат крыклівейшыя сталічных, абвясчалі маё прозьвішча чырвонымі літарамі, пастаўленыя пятым ад пачатку. Ды гэта ня ўсё: цікавыя зіркі дапытлівых наўгародчанах, ад гімназыстак

да прыказчыц, ад работніц да мяшчанак не давалі мне праходу. А калі я вышаў у парадзе на арэну і, адрэкомэндаваны Дзядзем Ванем, адмыслова (ужо напрактыкаваўся) зрэвансыраваў — шчодрія наўгародцы надарылі мяне багатымі воплескамі. Я прыкмячаў з першага выпадку, што мае рэномэ паднімаецца. Мае прыёмы ў барацьбе выклікалі спачуваньне і адабрэньне публікі. Якісьці вышла так, сам не разумею таго, што мой супарат быў з выгляду нягеглы, дэгэнератывуць: адпаведна гэтаму і павароты яго адлічаліся дубатасьцю... Усе гэты абставіны наяўна спрыялі маёй перавазе... Настрой у мяне вочавідкі рос, сіла мацнела, перамога набліжалася.. Запоўнены цырк напруджана сачыў за цікавай, мне думалася, барбою, якая раптам закончылася зусім няцікава. Тузнуўшы свайго супарата, як належыць, я ня даў яму апамятавацца — бедны так брызнуўся абзем, што здорава ўшыб ногу і, кульгаючы пабег з арэны. Я здзіўлена, але не бяз гардлівасьці, стаяў перад сьмяючайся публікай у позы Отэлы і з асалодаю лавіў прывітаньне... Як бачыш, мая перамога купілася няшчасьцем другога! Цырк! Публіка пражэ забавы — на! Што ёй да таго, чым гэта дастаецца артыстам! Я, прызнацца, апынуўся ў разьдзявальні з пачуцьцём дакоры, як у адносінах да публікі, гэтак і ў адносінах да сябе... Я намерыўся даць убачэньне пакрыўджанаму мною зьнячэўку таварышу. Але, уяві сабе Зыдар, маё расчараваньне, калі я тут-жа даведаўся, што і ў гэтым быў падроблены Дзядзем Ванёю сваясаблівы манэўр. «Няшчасны» заліваўся сьмехам і хваліў арбітра за вынаходзтва. Сваю ахвярнасьць для няміласьці публікі ён небезгрунтоўна хваліўся вярнуць у наступны раз. «Публіка надзвычай даверная асоба, каб у тумане захапленьня барбою яе нельга было як-хоць абдурваць», нахабна маралізаваў ён. Або-ж нельга было часткова згадзіцца з гэтымі яго мараламі? Я сам адчуваў яго правовасьць, толькі мне было не да таго. Я адчуўся гэтым разам у «гэроях дню», якога з нецярплівасьцю чакала пры выхадзе з цырку шумлівая грамада наіўнай моладзі. Як торэадора пасьяля ўдачнае «рэжысуры» боем быкоў, вітала гэта моладзь мяне гарачымі воплескамі. Нават... пасудзі сабе пра мой настрой... знашлася зацяглая прыхільніца, якая правяла

мяне да самае кватэры. І колькі-колькі я наслухаўся ад яе лісьлівых слоў, пахвальбы і ў'еднай дзявочай ласкавасьці!.. Вось і паспрабуй у гэтых умовах знайсці адвагі парваць з падобным палажэньнем... Куды-і там! Цыркаства туманіла мой розум, прасякала ўсяго мяне, затульвала важнейшыя праявы грамадзкага жыцця... Яно абярталася ў сапраўдную хвараблівасьць... Ад гэтае хвараблівасьці не маглі вылечыць і такое лякарства, як...

Антось зняў шапку і пахіліў к Зыдару тылак свае галавы. Круглая буйная гузака пераняла Зыдару ўзрок.

— Спадчына! Памятка, як той казаў, дрэўняга Ноў-гараду.

— Нуўжо яна ў цябе з таго часу?—пацікавіўся Зыдар.

— А што-ж ты думаў. Плён дурных зацягненьняў! І каб-жа аднёю гузакаю абышлося! А то месяц ляжаў у шпіталі. Нямерна балела галава. Доктары казалі аб сатрасеньні мозгу. Нейкі час я ляжаў у непрытомнасьці. Калі-ж стаў папраўляцца—мяне абдаў жахлівы пэсымізм, смутак. Не зацягалі мары, пацямнелі яскравыя імкненьні. Далёкім і недасяжным нечым аставалася мая вёска. Вось так, ўсё, браток, нікла і завядала, адыхсдзячы ад мяне ў змрочную далачынь. Крыўдней усяго, што мяне былі забылі і таварышы-чэмпіёны і іх правадыр, Дзядзя Ваня. На працягу месяца ніхто не наведаўся... Толькі, аддаць ёй справядлівасьць, не пакідала мяне тая «зацятая прыхільніца», што ў мой удачлівы дэбют, правяла мяне да кватэры. Тады я з ёю блізка пазнаўся. Адчуў яе сапраўдную прыхільнасьць. Пасьля таго дзяўчына,—яе звалі Тамара Вішнякова, зараз мая жонка,—што дзень наведвала цырк, абы значыўся мой выхад. Мой настрой яна паднімала акуратным кіданьнем мне на арэну жывых кветак. З кветкамі прыходзіла Тамара і ў шпіталь. Суцэсала і разважала. Будзіла веру і ўпэўненасьць. Пра-рочыла «славу» і «вядомасьць». Запытай, якую? Зразумела—цыркавога барца. Яна—бывае-жа так—не ў'яўляла мяне нікім іншым, апроч спартанца-баксэра. Гэта мая ўласьцівасьць іменна і служыла сродкам настойнага дружбы даволі сьветлай асобы, якую я лічу сваю жонку Тамару Вішнякову. Гэ-а, якую-б удзячнасьцю, я быў-бы ёй абавязаны, каб ды

гэта ў той час незнакомка павярнула мяне на іншую дарогу! Каб свае цёплыя, сяброўскія ўгаворы накіравала ў другі бок! Але на тое ня ішлося. Цырк акрэсьляў маё наступнае яшчэ на доўгі час. Гэтаму служылі няўхільныя выпадкі...

Толькі падышоў час мне вылісацца з шпіталю, як я атрымаў ліст ад Дзядзі Вані з Ленінграду. Тамара мне паведаміла, што чэмпіёнат у Ноўгарадзе скончыўся ў дзеве нядзелі пасля выпадку са мною. Барцы моўчкі для мяне аставілі Ноўгарад. Не даў аб сабе ведаў і Дзядзя Ваня, якога я паважаў і любіў, не гледзячы на ўсё. Было завошта сэрдзіцца... Украдкаю, спадцішку нараджаліся ў маім нутры сумненні: ці варта мець на далей справу з цыркам. Але, Дзядзяў Ваняў ліст рашыў усё: я ізноў бачыў сябе няўмольным цыркачом... Тамара правяла мяне на вакзал, назычыўшы ўсялякіх добрых пажаданьняў. Я не стрымаўся, каб не пацалаваць свае неспадзяванае сяброўкі...

З Ноўгараду ў Ленінград я вёз сабою: пару афіш з партрэтамі поўнага складу чэмпіёнату, пяць рублёў грошы, памяць аб Тамары Вішняковай, гузаку на галаве і казытную надзею на сюрпрызы Дзядзі Вані. Гэта бачыш, тады, калі-б належала мне знаходзіцца на пяцітысячным прадпрыемстве, кіпець у агні жорсткае барацьбы за заваёвы рабочых правоў ад абнаглеўшай буржуазіі, гатавацца да блізкага прыходу Кастрычнікаўскай рэвалюцыі... Што-ж парадзіш! Не быў прышоў час...

У Ленінградзе першы вызіт я зрабіў да Дзядзі Вані. Ізноў ветлівая, бацькаўская стрэча і кабальная ўмова на чэмпіёнат у паволжскія гарады... — Еду, Дзядзя Ваня! Адчуваю сябе на яць!—пахваліўся я свайму хазяіну. Але не пасыпеў я ажыццявіць свае намеры з выяздам, як Керанскі абвясціў перасьвідэцтва белабілетнікаў. Мусіў пайці—дзе-ж дзенешся,—думалася. І пашоў на камісію. Паглядзелі. Падзівіліся статнасці і сіле, і пашкадавалі ўсе, як адзін, што пашырэнне венаў на нагах лапсавала ўсю справу. Я задавольненым накіраваў з прызыўнага пункту, калі пры ўваходзе ў яго раптам напаткаў Паўлуся Біча, памятаеш, загадчыка выдавецтва «Сучасныя праблемы». — Ай, ай, Антось Сахронавіч, што з вамі!—прывітаў ён мяне,

глядзючы на мае паломаныя вушы і на ня ўмеру выяўленую сталасьць. Я адказаў на гэта жартам. Паўлусь Прут зацікавіўся маёй доляю і вымусіў мяне пахваліцца яму цыркавымі здарэньнямі. Я ўсё, да дробкі, расказаў яму, нават ня скрыў зломанага вуха і атрымаў у адказ здзіўленае ківаньне галавою... Пры разьвітаньні ён зрабіў мне выразны, сябрэўскі намёк на нікчэмнасьць майго захапленьня... Але, што ты думаеш, я абурыўся на яго няпрошаную дараду, і на-заўтра, як нічога не бывала, абрадаваным сеў у поезд, які адпраўляўся ў Маскву, а адтуль у Ніжні...

Цыркавыя вобразы ізноў залуналі перада мною вогненымі іскрамі. Бліскучыя лампіёны, бравурная музыка, сотні настарожлівых узрокаў, багатырская поза Дзядзі Вані «парад, але-а!» і перамога за перамогай — як скуткі маіх выхадаў на арэну... Ай! Одур-ды годзі... Пашлі адзін за другім: Ніжні, Самара, Саратаў, ізнсў Ніжні... З перапынкамі, з перабоямі, год за годам, адданы сьляпому захапленьню, абдураны туманам бонбонерачнага бляску, я валок свой лёс па шляху людзкага забаўніка. Як морфіністы, труіў я сваю істоту пустою, агіднаю справаю бескарыснага працоўнай грамадзе чалавека. Вакольны сьвет цыркавых куліс у асобах распушчанай, прытупленай, абмяжованай дробнымі інтарэсамі старое цыркачаскае актормчыны, засоваў мяне ў сваю багну. Блазотнае, дзікае камедыянства затуляла сабою прабліскі сьветлых прагалкаў... Нарэшце...»

Веранда пусьцела. Адзінкавыя наведнікі канчалі разьлікі з падавальнікамі. Палова лямпачак згасла і загадчык бэфэту падсэрана пазіраў у іх бок.

— Пара іці,—заклучыў Зыдар, першым апаражніўшы мейсца за сталом.

— Я мысьлю—да хаты?

— Так, рэшту спадзяюся праслухаць заўтра?

Антось ветліва засьмяяўся.

— Зрабло здавальненьне, калі ты ня лічыш гэта хлусьнёю.

— Што ты, Антось Сахроныч! Не абражай мяне, прашу.

Яны накіравалі да высьця з саду. Музыка ўсё яшчэ не сьціхала адыграваць маршавыя ноты. У варотах іх пераняў дванаццацігадзінны гудок заводу.

— Ну, і даў-жа я табе жаху сваім апавяданьнем!

Антось-пытальна зазірнуў таварышу ў вочы.

— Апроч падзякі, я нічога іншага не магу сказаць на гэта. Але, вядома, не на гэтым канчаецца...

— Я-б лічыў сябе згубленым чалавекам, каб на гэтым усё скончылася. Толькі «судзьбы твае, госпадзі, неіспавідзімы»... Ха-ха-ха! Пачуеш заўтра як мая кар'ера накіравалася ў 23 годзе... Толькі, чуеш, у 23 годзе! Гэта табе ня жа-ар-та-ачкі-ы! Каля васьмі гадоў упякаць няма ведама на што! Бі-ы-ць, бі-ы-ць трэба! Проста,разумееш, дараваць сабе ня можаш апантаваўшай цябе дурасьці.

Апынуўшыся на ўзвышшы, што межавала сабою гарадзкі цэнтр ад паўдзённае ваколіцы, яны азірнуліся ўлева, паўз бок пакінутага сквэру. Перад імі распранулася багатая панарама будаўніцтва гіганцкага дому коопэрацыі і прамысловасьці. Раскінутае на вярстовую даўжыню і шырыню вагромістае гала было занята вычварнымі пераплётамі рыштаваньняў. Некалькі высокіх баштаў дбайнымі вартавымі аглядалі разлёгшыся каля іх ног стары гсрад. Дробнюткія будынкi бліжэйшых домікаў, нікчэмна прытуленыя ў цемні вузкіх вуліц хавалі ў сабе цяжкае мінулае старое пары. Гардліва, з кідкімі ўзьлётамі нечуваных дасягненьняў соцыялістычнага будаўніцтва, у вобразе магутнае будыніны, глядзелася новае жыцьцё маладое пролетарскае краіны. Раскіданыя ў пераплётах рыштаваньняў празрыстыя ліхтары выдзялялі на плямах сьвятла сылуэты рабочых начное зьмены. На пабудове вялася праца. Тарахцелі блёкі, чуліся перагукі людзей. Краіна не чакае. Разгорнутая стройка сьцёрла межы ў сваім разьбегу і зруйнавала граніцы ў часе. Мудрая бесьперапынка прасяклася імпэтам бурлівае, кіпучае творчасьці. Пролетарская рэволюцыя энтузіязмам сваіх тварцоў закладае фундамент соцыялізму. Сюды накіраваны прагныя ўзрокі ўсяго рабочага клясу, усіх прыгнечаных сьвету. Адгэтуль разьлятаюцца іскры сусьветнага рэволюцыйнага пажару...

— Якое хараство Зыдар! Нельга адарвацца...

Толькі праз гадзіну пачуты тупат чатырох ног агаласіў сабою спакой ціхае вуліцы. Яны разышліся, умовіўшыся стрэцца на заўтра а дванаццатай гадзіне дню на сярэдняй алеі сквэру...

Абодва ўмоўленасьць апраўдалі. Хто быў тады ў сквэры, каб цікавіўся тым, мог-бы бачыць, як роўна а дванаццатай гадзіне, мэрам-бы па туках заводзкае сырэны вайшлі Антось з Зыдарам у сквэр. Падмеценныя алеі навявалі прыемны настрой, які паглыбляўся разлітым водырам зеляніны. Спакойлівае паветра зачароўвала пушчыню дрэў незварухнасьцю. Падыхала парнасьцю, ня глядзячы на лёгка захмаранае неба. Рэдкія наведнікі любаваліся асалодаю адпачынку. Стукалі крэслы на верандзе, што іх павольна ўладжвалі толькі што надышоўшыя работніцы. На пустой спортыўнай пляцоўцы ня было ні душы і розныя фізкультурныя прылады сіратліва ўглядаліся ў расьцягнутыя палоскі алеі...

Яны рэвізарамі прайшлі некалькі тураў па сярэдняй алеі і спыніліся на яе зьліцыці з выхадною дарожкаю.

— Ну, як пасья ўчарашняга? Пэўна перасьніў многае з расказанага?—пажартаваў Антось і тут-жа охнуў.

— А гэта чаму?—злавіў яго Зыдар.

— Бачыш, учора я табе пахваліўся гузакаю на галаве. А сёньня, працягаючы апавяданьне, мушу прызнацца і аб іншых памятках, свае «слаўнае мінуўшчыны». Яна, браток, не забывае мяне дагэтуль, часамі адрыгаецца даволі моцна. Вось і зараз, во, ломіць у плячы, што...

Антось прыпадняў левы плячук, павярнуў да яго вочы і крануў асьцярожліва рукою.

— Абы не ўсьцярогся крыху, дык і ёсьць. Учора кінуў ня так дыск і навіхнуў. Ные, бачыш, ажно... Баляць часта і ногі; яны ў мяне, як у жалезных дарогах, апавіты вузлаватымі, сінімі жыламі. Шалее, таксама і сэрца. Гэта ўласьцівая для пажылага барца рэч. Паглядзіш на кожнага з іх, калі яму гадоў пад 45, на мяне ў тым ліку, і ня можаш не падзівіцца магутнасьці пастаці. Распанешся, сагнеш руку і мускулы ходзяць раскачанымі валамі, а ў іх ужо ісядзіць раматуз.

Адным словам—уражаньне, як ад якога казачнага волата. Ну, гэта больш з надворнага выгляду бач толькі ўражаньне. На справе-жа, рэдкі з барцоў не адчувае сябе трупцяком. Заўсёды азызлы, аморфны, апушчэльны, нехлюяваты. І ў большасьці разумова адсталы. Мэрам-бы яно зроблена так, што розум уступае мейсца фізычным выдатнасьцям. Прызнацца табе, Зыдар, што гэта хвароба зацягала ў сябе і твайго «раба божага». Каб у час схамянуўся, не ўстрахнуў сябе і не зрабіў кругога павароту — збуцьвеў-бы ў стане абэдуха. Іменна так! Ты падумай сам, мяне зусім ня цікавілі кніжкі, апроч часіпісі «Геркулес», дзе дзівачны Найдзісон у вершах апяваў прыгожасьці цырку, спартанскія гульні сілачоў, штукарствы ілюзыяністых, акрабатаў, прэжыдыкатараў, эквілібрыстых, клёунаў, наездніц... Некалькі натхненых вершаў у год ён міласьціва прысьвячаў Дзядзю Ваню, з якога вырабляў лыцара, вундэрмана, незямнога чалавека. Праўда, «Геркулес» выдаваўся самім Дзядзям Ванею і амаль ня кожны барэц з увагі да вядомага арбітру быў гадавым падпісчыкам часопісі. Найдзісон, фактычна, запаўняў яго на палову сваімі: вершамі, фэльятонамі, допісамі, хронікаю цыркавога жыцьця. За выхвалу ў «Геркулесе», барцы загоджвалі Найдзісона не аднымі просьбамі! Яму не шкадавалі сытных абедаў і ў мястсўных бакалаў віна. Дзядзя Ваня яго нямерна любіў і шанаваў, патвараючы ўсім яго дзівацтвам. Бывала Найдзісону ўздумаецца спараваць дваіх барцоў, якія-бы ўжо ад аднаго спараваньня сьмяшылі публіку— і Дзядзя Ваня падаваўся. Або зьявіцца ў цырк п'яны, улезе ў парад барцоў і, хістаючыся, прамаршуе па арэне. Некалькі разоў, памятаю, Дзядзя Ваня возьме і паджартуе, прыставіўшы публіцы «маладога чэмпіёна ад поэзіі». А таму—як з гуся вада. Ну, чамусьці, гэтага «прыдворнага» поэту любілі і мы, барцы, і артысты іншых жанраў ды публіка, якая з ім знаёмілася.

Скажу наконт публікі. Я ўжо намякаў табе, што я пачаў сваё барцоўскае амплуа ў 1916 годзе. Так сказаць, захапіў яшчэ часткова стары рэжым. Яго лад, зруzumела, адбываўся і на публіцы. Ленінградскія гастролі помню я па перапоў-

нених цырках. Разбэшчаная, дажываўшая апошнія часы свайго панавання буржуазія, старарэжымная ваеншчына, бюракратыя лашчыла сябе цыркавымі прыстаўленьнямі таксама. Яна зьяўлялася на барбу і смакавала нашу блазотную тузаніну, наша паясьнічаньне, вышчарыкваючы зубы. Нават былі гэтакія пампадуры, якія мецэнатствавалі над чэмпіёнатамі, надараючы гасьцінцамі ўлюбёных барцоў... Як успомню гэта, ясна выяўляю сабе сваю ролю, нізкую і агідную, ролю шута... Між тым падобная публіка імпанавала многім адсталым, амьшчаненым актёрам. Я-ж,—кажу табе гэта ня толькі сучаснага пункту гледжаньня, а з тагочасных настрояў,—пачуў сябе ў сваёй тарэцы толькі перад новаю публікай. З першага выхаду на арэну мае ўзрокі накіроўваліся на галёрку... Ад яе я галоўным чынам і чакаў ацэнкі сабе.

І калі рэволюцыя Кастрычніку рашуча зьмяніла склад глядачоў—я быў надзвычай рад гэтаму. Я ўпарта і настойліва змагаўся з тымі барцамі, якія ўспаміналі дарэволюцыйнага глядача». Мне імпанавала працоўная аўдыторыя. Я пачуў у ёй сваю стыхію, роднае і блізкае мне асяродзьдзе. Гэта так сама, ведаеш, пасабляла мне працягаць свае рэмясло-цыркавага барца... Калі рэволюцыя зьмяніла глядача, то, аднак, на першы час — і нават на доўгі — яна яшчэ не кранула зацьвілых звычаёў цыркавых куліс. Спадчына дзікіх, дробных і паганенькіх нораваў, акторскае мяшчанскасьці панавалі па-за бар'ерам прыбранае і пасыпанае жоўтым пясочкам арэны. Арбітр і антрэпрэнер смела агалялі свае зубы і свае гаспадарскія намеры перад паслухмянымі імі закабаленымі артыстамі. Барцы заўсюды стаялі на самым задзе: з іх вілі вяроўкі. І гэта тады, калі француская барба да апошніх гадоў лічылася баявым нумарам у цыркавым прыстаўленьні. Тут, бязумоўна, уся віна падае на барцоўскую адсталасьць. Ня дзіва тады, што знаходзілася мейсца арбітравым капрызам, прычудам і зьдзекваньню з барцоў...

У 1921 годзе, памятаю, надумалася нашаму гаспадару — тады ўжо Дзядзі Вані ня было: я згубіў яго сьлед у 19 годзе — спараваць мяне з вядомым барцом Крыловым. Гэты настаяшчы сілач адлічаўся «непераможнасьцю» і пускаць

мяне з ім была простая нада мною насьмешка. Але гэткае вяленьне арбітра — мусеў прымаць заданьне. І што-ж ты думаеш, варта было схапіцца ды паспрабаваць шчырасьці, як у скутку атрымаў, во-а...»

Антось паднёс палец к носу і ткнуў ім на выразны сьлед шраму.

— Глядзі, Зыдар: нос у мяне быў цалкам расхрабушчаны, калі Крылоў, азьвярэўшы швырнуў мяне так, ажно я спыніўся каля бар'ера. Публіка перш сустрэла гэта сьмехам і воплескамі, а толькі угледзела мой твар у крыві, як абурана пачала шыкаць і сьвістаць па адрасу Крылова. Той паспрабаваў апраўдацца, некалькі разоў разьвёў дубачальна рукамі — не памагло. Уся саля патрабавала вываду яго са складу чэмпіянату. Зразумела, што гэта мне была адна моральная падтрымка: удар-жа прыжаваў мяне да бальнічнага ложку больш як нападмесяцу... Праўда, выздаравеўшы, меў і я цікавыя пабеды над супаратамі. Адзін раз, здаецца ў Самары, давялося мне мець схватку з новаўным барцом чужь ня першае клясы. Харашун з выгляду, ён зьявіўся ў наш чэмпіянат з надмерным аплёмбам. Значыстыя афішы абвяшчалі пра яго прыезд, як пра надзвычайнае здарэньне. Газэта да таго разлякламавала яго, што многія з барцоў з пуглівасьцю думалі пра схватку з ім. Сумняваўся і я таксама. А тут вазьмі — ды на першы яго дэбют ахвяруй у яго лапы мяне беднага. Я востра адчуваў невыгоднасьць падобнае зьдзелкі і няўпэўнена выходзіў на арэну. Мая неўпэўненасьць тым больш была небясьпечнай, што настарожлівасьць глядачоў зьяўлялася занадта наэлектрызаванай... Ну, вышаў! Сьвісток. Першыя прыёмы. Высокамерныя зіркі на мяне з боку дэбютанта. Парывістыя, з хітрацой гэсты. А я ўсё папушчаю між пальцаў, пільна сочучы за кожным яго паваротам і старанна разьлічваючы свае павароты. Раптам, у адзін момант, адкуль не вазьміся ў мяне той спрыт, я ёмка зрабіў пояс, натужыўся, што называецца, тузнуў-тузнуў і мой ваяка распластаўся прыдушанай жабаю. Другі момант засьведчыў мяне ў позе пераможцы, адаранага публікаю гульлівымі аплэдэсьмэнтамі... Я пяць разоў мусеў выбягаць з-за куліс на арэну, каб здаволіць публіку і кожны раз зьвяр-

таючыся ў разьдзявальню, сустракаў пагрозу «адамсьціць мне». Пагроза падмацоўвалася рэальнасьцю, бо я заняў інструкцый арбітра, якая вяла мяне ляжаць на двух ладках... Мая рашучасьць і мой намёк на пачуцьцё пратэсту ў даным выпадку зьяўляліся skutкам ахапіўшай мяне ў той час «самакрытыкі».

Чым далей, тым болей я прыходзіў да заключэньня, што мне трэба парваць з гэтым «мастацтвам» блазна. За сем гадоў барцоўскага «падвіжніцтва» я пасьпеў давесьці сябе да даволі нізкае якасьці і вартасьці. Нада мною здзекваўся арбітр і антрэпрэнэр, з мяне пацяшаўся кожны, хто не шкадаваў рубля на цыркавы білет. Некалькі выпадкаў зацягненьня мною, як барцом з боку ня ўмеру палкіх дзяўчат, замяніліся пагрозным адзіноцтвам. На маім ваччу раставалі барцы, адмірала гэта дзікая, грубая забава людзей. Усё радзей ды радзей арганізаваліся чэмпіянаты барбы. Ёх ранейшая роля спадала, губіла цікавасьць...

Нарэшце ў 22 годзе, як-бы ў адзнаку прэміі, я працягнуў многа крыўды і няпрыемнасьці ад аднаго жувальніцкага антрэпрэнэра. Закантрактаваўшыся на амплуа тёмнаста. (Падумай, Зыдар! Голь на выдумкі хітрая!). Я цэлы месяц ламаўся з вагамі, з рэльсамі, з меднымі пятакімі. Гэты «жанр», бачыш, ня вельмі быў мне да спадобы, але ўмовы работы былі падхадзяшчымі. Якраз-жа прыпала так, што чэмпіянат канчаў гастролі і распадаўся з-за хворасьці арбітра. Згадзіўся і паехаў. Нельга сказаць, каб я сябе добра адчуваў гімнастам! Хоць я і знаём быў з рознымі фокусамі — тым ня меней — гэта мяне не здавальняла. Няцешылі мяне і посьпехі ў непатрабавальнай публікі. Разумееш, унутры маім ужо зарадзлася нешта іншае. Гэта іншае так-такі і здорава напірала на круты паварот у жыцьці. Я меркаваў скончыць гастролі і пасправаць пашукаць іншых талентаў. Стыкненьне з рабочым асяродзьдзем ў цэлым радзе гарадоў, дзе даводзілася бываць з цыркавымі гастролімі, наварочвалі мае сымпаты ў бок мэталюргічнага гіганта-прадпрыемства. Профэсія кваліфікаванага рабочага-індустрыяліста гасьцінна мне ўсьміхалася і завабна маніла. Але ўсё яшчэ мае ногі ўліпалі ў багну цыркавага марнатраўства.

Як смала прыставала да мяне брадзяжнае цыркачаства. Гэты пэрыяд адзначаны ў маім жыцці вострым раздваеньнем. Дзень у дзень, гатуючыся да сэансу ў цырку і варочаючыся з прыстаўленьня, я абмярксваў пляны... Раптам, зусім нечакана, падварнуўся выпадак, які мс тажыў першую спробу парваць з цыркам. У адзін вечар, накіраваўшыся ў цырк, я стрэў клёўна Мішэля, які з абурэньнем павядаміў мне, што наш антрэпрэнэр тайком зьнік з гораду, аставіўшы ўсю сем'ю артыстых без заробку. Я й дагэтуль не магу забыць той сваясаблівай вымушанай, поўнай невычэрпанаю трагэдыяй рэлі Мішэля, які ва ўсіх абставінах мусеў сьмяяцца, жартаваць, цешыць людзей сваімі крыўляньнямі і пацьвільваньнем, а зараз, стаючы перада мною, злаваў і чуць ня плакаў ад крыўды. Да яго твару, здавалася, ніяк не магла прыстаць зласьлівая міна, а да воч слёзы, між тым жулік-антрэпрэнёр дамогся гэтага... Мішэль накіроўваў у крымінальны вышук, і замест цырку пашоў і я ў адно месца з таварышам па няшчасьцю. У крымінальным вышuku да нас аднесьліся із спакуваньнем, паабяцалі неўзабаве абармота злавіць і па заслугах пакараць, а пакуль што — мы асталіся на бабах. Цырк тануў у змроку і здзіўленую публіку адсылаў дамоў; праўда, некаторая яе частка сумела быць сьведкаю перадцыркавога прыстаўленьня, якое разыгралі раззлаваныя і ашуканыя артысты. Мая роля ў гэтым прыстаўленьні асталася другараднай. Выліўшы сваю злосьць на падлюгу-антрэпрэнэра ў вострай ляянцы, я на заўтра пакорліва пашоў на таварную прыстань...

Ідучы, на працу грузчыкам, я ні аб чым ня думаў і між іншым ,наведаў пошту, ці няма выпадковага ліста да выпатрабаваньня. І што-ж ты, браце, думаеш—ёсьць. Дык вось, браток...

Я дастаў ліст, які прынёс мне балючую, сумную вестку аб нечуванай трагэдыі ў маёй сям'і. Пісала, маці, паведамляючы, што мой адзіны малодшы брат застрэлены бандытамі з шайкі вядомага галаварэза барона Кіша, а хата спалена ў помсту за яго-ж добраахвотнае выступленьне супроціў бандытаў. Старыя асталіся, як стаяць, з вялікімі цяжкасьцямі ўпрасіўшыся ў пасуседзі. Маці ўмаляла сына —

гэта мяне, дапамагчы ім на кавалак хлеба. Пасудзі сам — што я мог для гэтага зрабіць! Маім рэагаваньнем на бацькаву скаргу было гнеўнае абурэньне і... зацятая работа ў якасьці грузчыка... Зыдар! Кажу табе па таварыскі, я не пазнаваў сябе, аддаўшыся працы па нагрузцы... Грузчыкі з задзіўленьнем, а то і завісьцю сачылі за мною, дзівячыся, як я разагнаўся ў працы. І ўспомніў я карчаваньне пасекі ў аднавяскоўца-дзедзіча, і накідку камянёў, калі напаткаў мяне ракавы акцызнік Дзямід Трупель скрынкі з кнігамі ў выдавецтве «Сучасныя праблемы» і... Сем гадоў часу зьлілося ў вузкую мяжыну, якая аддзяляла мяне аратага ад мяне грузчыка...

Ліпеньскае сонца моцна пякло мне ў сьпіну, замяняючы цыркавыя лямпіёны: плюхі хваляк аб затыненья берагі і сьценкі прыстані адпавядалі воплескамі, а мяхі з жытам, з рыбаю, з невядомымі мне таварамі дапаміналі Бутурлінаў, Крыловых, Паддубных. Я ўпарта з імі змагаўся і ўсіх валіў у аб'ёмныя трумы параходаў... Вечар мне прынёс дваццаць рублёў заробтку... З іх дзесяць я на заўтра-ж зранку адаслаў бацьком. Я пачуў, што стаў на цвёрды грунт, што напаткаў сваё, блізкае мне і зразумелае асяродзьдзе людзёў. Чужыя да гэтага грузчыкі хутка ўжо к вечару першага дня сталі запраўскімі таварышамі. Традыцыйная «Дубінушка», адноўленая зьместам, справодзіла нашу старанную працу і праводзіла нас на спачынак... Я накіроўваўся зранку на прыстань, як магомэтанін-веруючы ў Мэкку. Я бачыў, што мае патугі і мая сіла не марнуюцца на агідлівае, комэдыйнае баруканьне на пустую забаву непатрабавальных глядачоў. Кожны мех, кожная скрынка багажу пакідала па сабе сьлед. І чым дружней я ўвіхаўся з нагрузкаю, тым хутчэй адплываў у назначаную дарогу параход. Я зрабіўся, калі і не складанаю частачкаю, то карыснаю шрубкаю вялікае, разгойданае машыны. Мяне пацягнула на сходы, да газэт і кніжак. Неспадзявана, праз месяц усяго, арцель высунула мяне ў прафэсійнальны саюз. Я ўмеў сёе-тае сказаць, унесці прапазыцыі, парадзіць, і гэта павярнула да мяне агульныя сымпатыі. Таварышы прызнаваліся мне ў сваіх сяброўскіх да мяне адносінах.

Але... не адгэтуль пачалася мая новая дарога ў жыцці... Волская прыстань адыграла ролю першага этапу майго пераключэння на іншыя рэйкі.

Пад наплывам новых жаданняў і абставін, іх нарадзіўшых, яшчэ не канчаткова растаўся я з атрыжкамі забубёнага вандроўніка, як-бы сказаць, вольнага мастака. У адзін дзень мною завалодала думка змяніць работу грузчыка на заняткі плытніка. Я безаглядна апынуўся на звязаным плыту і ў цёплы летні вечар адплыў уніз па Волзе... Ці трэба табе апавядаць, Зыдар, пра маё адчуванне сярод шырокага воднага прастору, пад усыпаным зорамі небам! Выконваючы абавязкі тральшчыка, я некалькі разоў засаб перапусціў у сваім выябражэнні багатую стужку перажытых гадоў цыркавога барца. Чыстае паветра студзіла мае цела, растыканыя па берагох сыгналы казыталі мае адноўленыя настроі... Тры дні як гадзіна, прайшлі ў гэтым нябачаным для мяне становішчы. І вось — я ў Ніжнім. Знаёмыя вуліцы, пляцы, дамы... Я разлічыўся і гардлівым накіраваў у горад. Ужо перада мною расьцілаўся даўжэразны мост праз Волгу, лучачы Канавіна з горадам, калі раптам, як тном які з-зямлі, пераняў мяне знаёмы окліч: Антось Сахронавіч!..» Прымха!..

І Антось і Зыдар здзівіліся, калі выказаныя словы хтосьці пераказаў з заду іх.

Абое азірнуліся і ўгледзелі на адгоне ня больш сажно старшыню цэхкамітэта з абдзіральшчыкам Петрасеняю.

— Вы адкуль гэта? — пацікавіўся Зыдар.

— Як табе сказаць... З таго, вунь, канца і ў гэты... Прыдзеце на сход?

— Сёння сход?

— Сакратар колектыву вялеў склікаць цэхавыя сходы для абгавору пляну наступнага месяца.

— Гм... Так раптам! — здзівіўся Зыдар.

Але Антось пераняў яго здзіўленьне рашучай заявай:

— Будзем!..

— Нашаму цэху патрэбна будзе падцягнуцца па прыкладу мінулага месяца... А то ў апошнія дні хлопцы крыху развінціліся. Пачулі, што пераваліла за сотню і так-такі... паціху сталі адпускаць тэмпы... Пастанова аб даўдзеньні пляну да

кожнага станку — мусіць быць абавязкова закончана к першаму чыслу...

— Абавязкова... Ад нас, таварышы, гэта болей усяго залежыць... Як партыйцы-перадавікі, мы павінны служыць прыкладам для ўсіх... А то, прызнаюся, мы сплшалі... Даўно ня біты... Што гэта, сапраўды, за ліквідацыйныя настроікі?.. Скончылі урок, ці што? І рукі ў брукі — ганьба...

Антось падняўся з лаўкі і выраўняўся ў струнку. Яго магучая постаць дапамянала палкаводца ў хвіліны перад наступам даюшчага прыказ штурмавому батальёну кінуцца ў атаку... На яго мяккім, расшытым заўсёдашняй ухмылкаю твары заходзілі ружовыя суніцы падвышанага настрою...

Зыдар настарожліва глядзеў на таварыша, сьведчучы яго пралятарскую чulásць да вымаганьняў вялікай соцыялістычнай стройкі. Сапраўды, праслухаўшы цэлы пэрыяд яго жывыця, Зыдар не адмеціў амаль ніводнага выпадку, які-б акрэсьляў добрадушнага «асілка вітабскіх палёў» у настроі разгневанага льшара...

Але Антось так-жа хутка, як і загарэўся астыў.

Не паспелі старшыня цэжкому з таварышам павярнуцца, каб прадаўжаць сваю дарогу, як ён далей працягаў Зыдару апавядаць.

— «Я, ведаеш, азірнуўся гэта на вокліч—у Ніжнім, бач—і што-ж ты думаеш: перада мною Ясь Кірпічоў, памятаеш, што разам трэніраваліся з ім у Дзядзі Вані? «Якім чынам? пытаю яго, весь абярнуўшыся ў жывое здзіўленьне.

— «Чэмпіяную», — так і сказаў, — у Ніжнім! Прыставай, кажа, весялей будзе. Антрэпрэнёр чалавек добры і шчэдры, арбітрам... Гнат Кукушкін...». Я так і разявіў рот: Гнат Кукушкін! Ці бачыш ты!» І што-ж ты думаеш, Зыдар, утаварыў! Набаяў усяго ўсялякага, чапіў квалае мейсца — і зацягнуў да арбітра. Гэтым-жа вечарам цыркавое паветра атуліла маю постаць! Як уваскросшыя, замігаліся вакол мяне клёўны, комікі, рыжыя, чалавек-фантан, і чалавек-фантом ды ўсякая цудовасьць цыркавая... Гнат Кукушкін, стрэўшы мяне даволі гасьцінна і радасна, паспрыяў майму посьпеху, спараваўшы мяне з нядужа моцным барцом Кажэмякіным... А каб адзначыць маю новаводнасьць, ён запрапанаваў мяне

выпусьціць пад імям чырвонае маскі. Зразумела, што ўсе гэты Кукушкінавы хітрыкі зводзіліся да аднаго: як найямчэй уцягнуць раба божага ў сільлё свайго чэмпіянату. Я бачыў, як усё складалася ў маю жарысьць, не вымагаючы ад мяне жадных патуг. І я дагэтуль няўпэўнены, што Гнатавы манэўры не далі-б для яго пажаданых, а для мяне згубных вынікаў, каб... тут ізноў на падмогу мне не прышоў выпадак. Мэрам-бы Ніжні назьбіраў іх у маю адсутнасць цэлую калекцыю і патроху, дзівуючы панталыжыў мяне. На гэты раз... Але пачакай, я вярнуўся да прыстаўленьня... Зьяўленьне перад публікаю, зусім для яе нечакана, таемнае чырвонае маскі—было падобна да сэнсацыі. Выклееныя перад гэтым афішы ні словам не намякалі на гэту навіну. Любіцелі французскае барбы ішлі глядзець абвешчаныя ўчора схваткі. Мой прыезд і мой выхад на сцэну пад чырвонаю маскаю нарабіў багата гоману... Ну, гэта нікаліва не пашкодзіла прыстаўленьню. Выпускам мяне на арэну арбітр зрабіў удалы ход, востра заінтрыгаваўшы публіку. Чырвоную маску стрэцілі з востраю пікавасьцю, а мае грубаватыя прыёмы барбы—воплескамі. Воплескі абярнуліся ў цэлую авацыю, калі я на чатырнаццатай хвіліне трымаў пад сабою спрытна паложанага на абедзьве лапаткі дагэтуль «непаборнага» Кажэмякіна. І што-ж ты думаеш! Мой посьпех даў штуршок к дамаганьню раскрыць маску. Кінуўшы гэта патрабаваньне якісьці дападкі глядач, сустрэў сабе агульнае падтрыманьне, і Гнат Кукушкін мусеў пераступіць усе цыркавыя правілы: на трэці вызаў публікі я вышаў бяз маскі і сарваў яшчэ большыя воплескі... Няўмеру палішчаны гэтым, я мэрам-бы на скрыдлах насіўся та на арэну, та закулісы... Гэты мае скрыдлы раптам апусьціліся, калі я ў шоламе воплескаў і ўздымнага гоману пачуў выразны трыратны жаночы выгук: «Браўва-а, Тачыла! Тач-чы-а-ла!» Я пільнымі ўзрокамі акінуў цыркавы круг і ўжо прымусова вышаў па кіўку Кукушкіна. Але цікавасьць ня пакідала мяне інтрыгаваць да канца прыстаўленьня і я першым пакінуў цырк, каб прапусьціць між сабе ўсю публіку... А можа і заўважу ў ёй чыйсьць знаёмы твар?... Я яшчэ не абраў позыцыі, каб спрытней выканаць задуманы намер, як звонкі рогат мяне настаражыў.

У наступны момант перада мною стаялі ўдваіх — ведаеш хто?—Тамара Вішнякова і Паўлусь Біч. Ну, паверыш, я проста ашаламаніўся. Мне адначасна зрабілася і весела і дзіўна. Няверылася жывому факту... Я тут-жа адчуў, што гэта стрэча пакіне ў маім жыцці незгадзімы след; адчуў не бесьсьвядома, а ясна і выразна: бо гатаваўся, як ты бачыш, сам да крутога павароту. «Ты ўсё яшчэ Антось Сахронавіч працягаеш свае амплуа паясьніка і блазна?» укорліва запытаў Паўлусь Біч і пры зыркім сьвятле ліхтароў прыглядзеся ў моў твар. «Глядзі, Тамара Янкаўна, якіх наш «асілак вітабжкіх палёў» заслужыў узнагарод. «Горкім словам сваім ласьмяюся»...

Не адна Тамара пацікавілася, як Біч бесцырымонна накіраваў свой палец к майму пакалечанаму носу. «Няўжо ты спаганяеш дзікую звычку буржуазных нямецкіх бурсаў, мець абавязковую тазуру на твары? Ці мо' ўжо захапіўся папуаскаю татуіроўкаю?» Што я мог ім адказаць на зусім справядлівыя іхнія ўпікі? Я маўчаў, заслужана прымаючы кусьлівыя ўшчункі і шакорліва, несупярэчліва згаджаючыся з іх расшучым асуджэньнем майго цыркавога лыцарства.

Праўда, мяне зьлёгка здзівіла перамена поглядаў на гэта «мастацтва» з боку Тамары Вішняковай. Ужо завельмі рэзка цяпер яны розніліся ад ранейшага. Я не прапусьціў гэтага не адмеціць, ня тое, каб з іроніяй, а патаварыскі, і атрымаў даволі трапны адказ: «Так, мне трэба было яшчэ ў той раз адбіць ахвоту ў цябе да гэтага, але я зрабіла адваротнае... За тое ўжо пяць гадоў як я перамяніла свае погляды: між тым, Антось Сахронавіч, дагэтуль астаецца пры старых...» У адказ я нема паківаў галавою: маўчанка—знак згоды. А што я мог выставіць у сваё апраўданьне? Яго трэба было шукаць у наступным. Перада мною, теды яшчэ, маладым чалавекам, расьцілалася доўгая жыццёвая дарога. Змарнаваны па цырках час аставаўся з-заду, перажытым і асуджаным. Мае мінулае падлягала вострай самакрытыцы... Гэта відно было і па маім настроі...

Вось чаму ў той вечар, зайшоўшы начаваць да Паўлуса Біча ў готэль, у якім ён з Тамараю спыніліся па дарозе з Сормава ў Ленінград, я бітых тры гадзіны абгаворваў з імі

свае будучае. Я шчыра і адкрыта прызнаўся ім ў сваім жаданні пайсці на завод, зрабіцца кваліфікаваным рабочым і ахвяраваць свае жыццё і сваю працу на будаўніцтва сацыялізму. Паўлусь Біч, знаёмы са мною раней, зараз у якасці адказнага працаўніка, меў усе магчымасці пасобіць у гэтым. Трэба прызнацца, ён і не адказаўся. Ужо перад сном я атрымаў ад яго рашучую прапанову ехаць з ім ў Ленінград. Я безагаворачна згадзіўся... І на заўтра вечарам цягнік нёс нас на Маскву...

А праз два дні з вышаў на пляцформе Акцябрскага вакзалу, прачытаўшы на яго шчыту хваляючую надпіс: Ленінград...

Не забуду, Зыдар, гэтага добрага, адзыўлівага і гасціннага чалавека, якім быў Паўлусь Біч. Таварыш—якіх пашукаць. Як і я, ён быў выходнік з безземельных сялян—пазней Біч мне раскажаў свой жыццёпіс,—выпадкова трапіўшы ў Пецярбург. Дзякуючы адроднай здольнасці, ён к дваццаці гадам развіўся да таго, што на дваццаць другім годзе мог ужо атрымаць адказную пасаду ў прыватным выдавецтве «Сучасныя праблемы». Яго клясвае пачуццё пролетара пачула ва мне блізкага чалавека. Ды, наогул, Паўлусь Біч адлічаўся шырокаю таварыскасцю. (Ня так даўно я даведаўся, што ён загінуў ад няшчаснага выпадку—купаўся на ўзмор'і і ўтапіўся...) Ну, едучы ў Ленінград разам з ім і з Тамарай, я адчуваў сябе, як у хрыста за пазухаю. Ужо ад'ехаўшы ад Ніжняга вярстоў за дзесяць, я пачаў забываць аб цырку. Наступнае глядзела на мяне выбраным у ружовыя надзеі. Новае становішча ўхмылялася цікавымі пытаннямі барацьбы і творчасці. Паўлусь Біч прыклаў шмат старанняў і ўвагі, каб уладзіць мяне на Балтыцкі завод рабочым. Ён, прызнацца, прапанаваў мне і службу, але я адказаўся. Ведаеш—мяне напружна цягнула ў рабочае асяродзьдзе. Тая-ж самая настойнасць, з якою дамагаўся стаць барцом, кіравала мною ў заваёве палажэння рабочага.

Праз тыдзень па прыездзе ў Ленінград я знайшоў сабе пакой на Васілеўскім востраве, 21 лінія, бліжэй к заводу, у якім стаў перш пры механічным станку, адале патроху перайшоў на станок такарны. Паверыш, Зыдар, дзіўлюся сам,

адкуль у мяне нашлася тая кемнасьць і той спрыт! І таварышы дзівіліся таму. Ужо ў паўгода я выконваў складаную працу. Мудрасьць і складанасьць гэтае адказнае профэсыі мне далася лёгка і сора. Я прыпісваю гэта маёй волі і ўпартасьці... Паказы і інструкцыі на практыцы я падмацоўваў азнаямленьнем з токарным дзелам па набытым кніжкам. Калі для мяне, як цыркача, падсоб'ем быў часопіс «Геркулес», то стаўшы мэталістым, я сумеў знайсці болей каштоўныя дапаможныя працы... Ды я ня толькі займаўся адным пашырэннем сваіх профэсыянальных ведаў. Не-э! Завод абудзіў у мяне някучую прагу да грамадзкага жыцьця і да агульнае асьветы. А ты-ж ведаеш, што ў наш час гэтага шукаць ня трэба: школа і курсы, лекцыі і рабфакі шукаюць цябе самі. Кастрычнікавая рэволюцыя адчыніла перад працоўнымі гушчамі шырокую дарогу к асьвеце. Як будаўнік новага жыцьця, рабочы клас падлёг сабе навуку і культуру...

Я з восені таго-ж году залічыўся ў рабфак. І, вось, лодырнічаўшы да таго бяз усякіх клопатаў і думак, я зразу аддаўся напружанай разумовай працы. Жыцьцё набыло для мяне вострую цікавасьць і прыемную асалоду. Кожны мой крок пакідаў па сабе след. Я стаяў пры станку і назіраў, як з сырога куска жалеза вытвараюцца карысныя рэчы. Я хадзіў у гурток вывучэньня рэволюцыйнага руху і пасьле ксжнае лекцыі варочаўся з акрэсьленым багажом новых ведаў. Абраны ў цэхкамітэт, я бачыў, што мае прапазыцыі ідуць на вырашэньне агульных заданьняў прадпрыемства. Я самааддана браўся выконваць ускладаную на мяне нагрузку, бо адзнаваў, што яе выкананьне абагачвае нашы рэволюцыйныя дасягненьні. Адным словам, ведаеш, я зьліўся з заводам усёй сваёй істотай, як і належыць тое кожнаму рабочаму. Нябачаны да таго індустрыяльны гігант чараваў мяне разгонам свае працы. Я апіваўся разьбегам яго станкоў і машын, любаваўся харашунамі параходамі, што кожны год выплывалі з верфяных пераплётаў заводу ў глыбокія хвалі Нявы...

Ужо першы месяц прабываньня на Балтыцкім заводзе амаль да рэшты сьцёр у маім нутры ўсякія думкі аб пустарожнім цыркачстве. Мне здавалася, што я ад малку знахо-

дзіўся ў заводскім шоламе, у яго творчых гуках, сярод ты сячаў сьлесароў, такароў, клепальчыкаў, ліцейчыкаў і іншых профэсыяў рабочых... І тое, што я цалкам увайшоў у заводзкае жыцьцё, што хутка зросься з яго абставінамі, стаў неаддзельным членам рабочае сям'і—палюбіў мяне і завод і яго гаспадары—рабочыя. Мяне скоро праведаў перш цэх, а далей, патроху і актыў усяго заводу... Несхавалася гэта мае становішча і ад Тамары Вішняковай. Якраз яна асталося працаваць у Васілеастроўскім раённым камітэце партыі. Я, прызнацца, да прыезда. Ленінград ня ведаў, што яна з 19 году ўступіла ў партыю. З Тамарай я не парываў знаёмства. Яна часта наведвала мяне, не забываючы дапамінаць першае стрэчы. І для нас абаіх рабілася даволі сьмешным наша зацяганьне цыркавою барбою. Тамара выпукляла сваю ролю ў маім «вылучэньні», якое, трэба сказаць дзякуючы ёй шпарка ўзыходзіла з ніжэйшае на вышэйшае ступень. У дваіх мы бывалі ў Паўлуса Біча; ён быў адказным працаўніком па лініі Соўнархозу, і не пакідаў пераманьваць мяне ў апарат. Тамара дапамагала гэтаму. Але я цьвёрда стаяў на сваім. Не спакусіце-э!—ківаў ім пальцам. Бывала спрэчкі аб важнасьці гаспадарскае парцы займалі цэлыя вечары. І, негледзячы, на красамоўства маіх сугутарнікаў, на опрытнае опэраваньне доказамі і выхваленнямі, я не знаходзіў пераважнасьці перад заданьнямі і працаю рабочага ні ў якога роду іншай рабоце. Ня ведаю, Зыдар, ці то правідлова зьяўлялася з майго боку, толькі гэта ўласцівасьць удзячна мне ў некаторай ступені і да апошняга часу. Я, браце мой, фанатык-рабочы—індустрыяліст. Ці гудзе заводскі гудок, ці верціцца станок, ці бранчыць лябёдка, ці дзважыць паравы молат—усё гэта сустракае ў маім нутру адпаведныя перажываньні, знаходзіць сваясааблівы водгук.

Часамі я варочаюся да тых прычын, дзякуючы якім адбыўся ў маім жыцьці расказаны табе круты паварот: гэтыя прычыны, ведаеш, па-майму, ляжаць у тых умовах, якія акалялі мяне з юнацтва, у якіх я рос і гадаваўся. Малазямельле і недастачы бацькоў, пхнуўшыя мяне ў абоймы жорсткіх абставін пастуха і найміта, перадвасхіцілі мае сёньняшняе шчырапролетарскае адчуваньне. Ды будучы

цыркавым барцом, я, фактычна, не парываў з экономікаю беднякоў. Праўда, цырк мяне адпугваў павуціньнем мяшчанскасыці, лёмпенпролетарскімі настроймі. Але я заўсюды пакутваў у недахопах, прыгаладаны, у зношанай, другога выданьня (пераліцаванай) адзежы. Над маёй брадзяжнай, пуштацьветнай у той час істоце насіўся туман марнай вядомасьці; у гэтым тумане раставалі трэзвыя думкі і творчыя настроі. А варта было зрабіць круты паварот, як маё клясавое пачуцьцё бедняка зразу дало аб сабе ведаць. І завод зрабіўся маёй калыскаю, гонам, што гартуе маю рашучасьць барацьбіта і будаўніка.

На Балтыцкім заводзе к канцу году я выконваў тонкую работу па тачэньню поршняў для паравых машын. Я цалкам зьліваўся сваімі думкамі з процэсам працы. Бывала—ды гэта ўласьціва мне і зараз—уся мая ўвага як накіруецца на завостраны разец, дык здаецца вярценьне станку ваходзіць складанай часткаю ў маю крованосную і нэрвовую сыстэму. Я і станок—адно. Страта мае рабочае энэргіі варочалася ў жыцьцё прыгожых, дасканалым выглядам падаванай прдукцыі. Калі будучы барцом, я болей усяго налягаў на шчырасць, ганьбуючы ўсякімі хітрыкамі, то, стаўшы токарам Балтыцкага заводу, я выключна кіраваўся сваёю пролетарскаю сьвядомасьцю. Я чалавек ня злы, ня помстны, не прыдзіркаваты, ну, мне не пазычаць настойнасьці ў змаганьні за пастаўленьня перад сабою мэты. Я вораг, рашучы вораг, нядбайству, разгільдзяйству, манкіраваньню працаю. Мяне добра памятаюць многія балтыйцы. Якім я закінуў не адзін упік за псуту ўручанай работы. Барацьба за гаспадарнасьць на прадпрыемстве, змаганьне за якасьць—стала неад'емным маім абавязкам, як адданага рабочай справе слугі... Пра гэта красамоўна мне і дагэтуль успамінае Ясь Кірпічоў. Ты запытаеш, чаму? Як ён можа ведаць? І гэтак далей... Я забыў табе сказаць, што на другі месяц пасля майго залічэньня на завод, туды вярнуўся і мой стары саратнік... Як і я, махнуў Ясь Кірпічоў рукою на апанаваўшую й яго цыркавую, дурасьць і ўспомніў пра амплуа рабочага-сьлесара. Цікавая была стрэча! Я зранку таго дня Хбыў накіраваны майстрам цэху на такарны станок. Таварыш, да

якога я лічыўся прымацаваным, не зьявіўся на работу... І, вось, раптам я чую распараджэньне пайсьці к дзесятаму станку. Прыходжу і бачу: каля станку знаёмы твар. «Няўжо не абмыляюся?» усумніўся я. Але маё сумненьне тут-жа разьвеяў знаёмы голас Яся. Трэба сказаць табе, што Кірпічоў добра ведае не адну сьлясарную галіну. Гэта даволі адараны і сьметлівы чалавек; яму знаёма і такарнае, кляпальнае і фрэзеровачнае дзела. «Ня сьню, хіба?—пытаю я Кірпічова.—Гэта, напэўна, са мною ня зусім гладка!»—адказвае ён. Урэшце я астаўся пад яго кіраўніцтвам амаль не на цэлы месяц. Ад Кірпічова я атрымаў многае, ня столькі, як у першую стрэчу. За гэты час, у вольныя хвіліны мы папаўспаміналі розных эпізодаў з нашага мінулага. І цікава, што абое роўна адносіліся да свайго прызнаваньня барцоў... З Ясям Кірпічовым я і дагэтуль абменьваюся лістамі... Ён працягае працаваць на Балтыцкім заводзе, нікуды не адрываючыся ад станку. У кожным лісьце я атрымоўваю запытаньне, колькі мне давялося выкрыць бракуноў і якімі мэтадрамі я вяду з імі змаганьне...

Праз год я ўступіў у шэрагі партыі, а спусьціўшы некалькі часу пасья гэтага мяне абралі сябрам бюро цэхавае ячэйкі. Папаў я тады-ж і ў раённы савет рабочых дэпутатаў.. Такім чынам я ўверана і плённа пакрываў ускладзенымі на мяне і заўсюды поўнасьцю выконваемымі заданьнямі зроблены раней прарыў. Разам з гэтым пасьяхова ішло мае навучаньне. Я адчуваў, што з кожным днём раблюся больш сьвядомым; перад мною адчыняюцца да таго невядомыя прасторы... У дваццаць чацьвертым годзе я пабраўся з Тамараю Вішняковай і адчыніў новую старонку свайго прыватнага жыцьця. Але яно ні званьня, ні каліва не адбівалася на маёй партыйнай і грамадзкай чыннасьці. Наадварот, я яшчэ з большай прагавітасьцю аддаўся выконваньню гэтых абавязкаў. Ніколі ні разу не адказаўся я ад ускладзенай на мяне нагрузкі, ні разу ня зьняў з сябе ніводнага даручэньня. Хіба я фізычна ня мог гэтага—тады... Але мой фізычны стан трымаўся яшчэ на вышыні. На гэта я праўда і зараз ня вельмі скарджуся. Організм перасіліў і паломы носу ды вушэй, і расьсяжымасьць венаў, і сар-

дэчныя болі: хоць ужо здорава навярэджаны і часта дае сябе адчуваць...

Ды дзе-ж ты бачыў, каб доўгія гады дурное ламаніны на арэне так-такі і згінулі бяссьледна? Не знайсьці ніводнага барца, які-б не астаўся інвалідам. Калі я кажу аб добрым адчуваньні, то гэта азначае, што я магу працаваць, маю магчымасьць нясьці і партыйную і грамадскую нагрузку, зусім рэдка прапускаючы працоўныя дні з-за хваробы. Надарваны барбою арганізм яшчэ хавае пакуль супраціўленьне паслабленьню... Але, зразумела, час сваё бярэ. У Ленінградзе я адчуваў сябе больш рухавым і дзейным, ніж гэта ёсьць са мною тут. Тры гады—доўгі тэрмін. І я прызнаюся табе, што на маім здароўі яны чамусьці дужа значна адбіліся. Гэтаму паспыяў тыфус, які мне давялося перанесьці перад прыездам сюды. Захварэў я гэтай паскуднаю хваробаю ў вёсцы. Памёр бацька і брат настаяў, каб я прыехаў на пахаваньне. Дзе-ж не паехаць! Бацьку свайму я многім абавязан у сваім дзяцінстве: ён мяне дужа любіў, пакладаў усе стараньні, каб навучыць мяне першай грамаце... Перасылаў мне ў Пецяярбург па кусочку сала, ці сырык які і ўсё ўпрашваў берагчыся ад вайны. Ня бачучы мяне гадамі, стары моцна нудзеў і ў кожным лісьце запрашаў наведаць у госьці. Ну, не давялося. Гады прамчаліся задарма, зьбедаваныя, а, між тым, бацьку ўгледзеў толькі мёртвым...

Выздаравеўшы, я намерваўся вярнуцца ў Ленінград на Балтыцкі завод. Ужо нават сабраўся ў дарогу, як Сымон Аблудовіч, гасьціўшы якраз у сваіх бацькоў—падгаварыў мяне ехаць з ім на наш завод. Тамара Вішнякова, мая жонка, моцна ўпіралася—не хацела, але я ўгаварыў яе. Зараз, як табе вядома, яна працуе па асьветнай часцы, а я, твой пакорны слуга—побач з Зыдарам Гаўкаю...

І ўжо, вось, трэці год. Паступіў на завод—было некалькі дзесяткаў чалавек, а гэта ўжо ледзьве не нагнала тысячы... Працаваць, зразумела, усюды трэба, Зыдар. Наша мэта—роўная, тая самая: змагацца за хутчэйшае ажыцьцяўленьне пяцігодкі ў чатыры гады, бароцца за ўстанавленьне соцыялізму ў нашай краіне... а там і ў ва ўсім сьвеце. Але... натура ўжо ў мяне такая... Прывык я да вялікіх разгонаў і...

Балтыцкі завод не дае мне спакою: цягне к сабе. Я пільна раздумоўваю над тым, калі мне давядзецца яшчэ папрацаваць у ім. Прывык, Зыдар, да яго размахай... Жонка ад сябе падбухторвае... Ленінград усё-ткі! Горад нашага правадыра, калыска рэвалюцыі, прамысловы асяродак! Люблю яго, Зыдар! Не скажу, што мне бракуе што-кольвечы тут—не-э! Не падумай! Я асвоіўся з нашым калектывам, задаволены таварыскімі ка мне адносінамі, разгорнутай партыйнай і грамадзкай працаю. Яе мэты адны, адзіны яе зьмест. Але—Балтыцкі!..»

Да іх данёўся заводскі гудок, абвяшчаўшы канец рабочага дня.

Антось хутка падняўся з лаўкі.

— Пойдам на завод. Памятаеш-жа—сёньня сход.

Зыдар пацягнуўся.

— Дзякуй за апавяданьне. З асалодаю праслухаў.

— Замарыўся, бачу.

— Кажы яшчэ столькі—ня скучу слухаць. Ты-ж сумеў так фарбіста перадаць усё... Ды, бачыш, гісторыя твайго мінулага багатая яркавымі фарбамі. Цікава яна склалася ў цябе!

— Ня схлусіў нічога, браце, павер. Наадварот, многіх момантаў яшчэ ня ўспомніў... Хіба зазірнеш калі да мяне ў вольную гадзінку. Тады за шклянкаю чаю я пастараюся прыпомніць табе яшчэ цэлы шэраг выпадкаў, якія заставяць цябе пасьмяяцца... Добра-а? А цяпер...

Антось зрабіў некалькі крокаў ад Зыдара.

— Чакай,—спыніў той:—зайдем у буфэт паабедзем.

— Не апазьніцца-б толькі на сход. Можа посьле падуемам пра абед?

Пасьля кароткай маўчанкі яны паскоранай хадю накіравалі на паўторны кліч завсёдкага гудка.

30/III-31г.

СЬМЕРЦЬ ГЭРМАНА ВАСЭРМАНА

Гэрман Васэрман выцягнуў апошні глыток кавы і паглядзеў на гадзіннік.

— Маю дзесяць хвілін у загоне... Ага, я не дапісаў лісту... Ён разгарнуў складанае крэсла і ўзяўся за асадку.

... «Твая краіна вышла на шырокую дарогу соцыялістычнага будаўніцтва. Кожны рабочы, кожны бядняк-сялянін маюць акрэсьленае заданьне ў справе вялікай адноўчай працы... Наперадзе вызначаюцца празрыстыя мэты... Я зайздросічу вам, дарагі Зьмітро, і мучыся бязвольлем апынуцца ў шэрагах вольных рабочых вашага Саюзу... Мая радзіма, ахваленая цівілізаванай, стогне ў цісках капіталістычнае рацыяналізацыі. Тры мільёны беспрацоўных заліваюць сваёю скаргаю векавыя назьбіраньні буржуазнай культуры... Ты-б паглядзеў зараз на нашу сталіцу: нордэн і остэн, заліты сьлязьмі,—вэстэн заліваецца віном... Ярмо пляну Юнга абракло на мукі тры пакаленьні нашых рабочых»...

Гэрман падняўся, злажыў крэсла, адсунуўшы яго на вызначанае месца, і вышаў на вуліцу.

На трамвайнай станцыі, дзе ён хутка ачуўся, грамадзілася да сотні чалавек. Павольна рухаючы, трамвай ня мог падабраць людзей, што падыходзілі.

— І тут рацыяналізацыя... Муныцыпалітэт у руках соцыял-дэмакраты, а толку ніякага... А яшчэ заліваюць сябе сябрамі працоўных Ха-ха-ха! Соцыялістыя!.. фашыстыя, а не соцыялістыя!..

На Гэрмана паглядзела пара кашачых шэрых вачэй.

У левым стрыфлю драпястае жакеткі мігнулася чорная свасьціка.

— Гакен-крэйцар ¹⁾. Граміла...

Гэрман ускочыў на трамвай № 91 і паехаў у горад.

«Ці пасьпею?» усумніўся ён, паглядзеўшы на гадзіннік.

Гэрман меў у сваім распараджэньні роўна дваццаць хвілін. Але ён да таго ўмеў іх выкарыстаць, што нізваньня не баяўся спазьніцца.

Каральштрасэ, Вагнэрпляц і чорная куфэрковая будыніна фінансамту... На перачот—Вольфгасэ, гезэльшафт-банк, кіно «Rote Meuse»—і на месцы. Ці-ж тут навіна? Дзень-у-дзень, вытаптаная дарога... Але хада бяз возіркаў, частым паскораным тэмпам...

Ён паглядзеў на шэры гадзіннік ратгаўскай башты і схаваўся за дубовымі варотамі чорнае будыніны.

Швайцар прывітаў яго знаёмым аднастайным, мэханічным «моен» і павярнуўся правым плячом наперад...

Абтэйлюнг ²⁾ быў у поўным зборы! Эрыка Мээр стукала па рэмінгтону, Гэнрых Кульбак вярцеў ручку арытмомэтру, Вільгэльм Эрык Эске падпісваў паперы...

Пяты раз убягаў выкліканы з прэдняе гезэлье ³⁾ Отто Шнэлер.

— Гут моен!

— Моен!

Гэрман адамкнуў шыфоньерку бюро і выцягнуў штой-ербух ⁴⁾.

Тоўстыя і тонкія рысы лініяў замігалі ў яго ваччу... заскакалі зялёныя і чырвоныя лічбы...

«Марта Бокс.: сто дваццаць марак...»

— Можна?

З дзьвярэй выглянула пажылая жанчына. Старая пэлярына на плячох паглыбляла і без таго глыбокую скагру на худым твары.

— Вам што, пані?—запытаў Гэрман, ужо ведаючы прычыну зьяўленьня жанчыны.

¹⁾ Усечанія крыжы фашыстых.

²⁾ Адзел.

³⁾ Пасьльны.

⁴⁾ Падатковая кніга.

— Я прышла прасіць вас, ці ня можна хоць на месяц адтэрмінаваць узнос штойеру... я праз месяц...

Герман яе бачыў учора... Што ёй сказаць...

— Зьвярнецеся да гегаймрата¹⁾ гэр Люд...

— Вас кліча гэр Людвік да сябе... вас, гэр Васэрман...

Папрашу вас, гэр Кульбах, займеце гэту паню, — папрасіў Герман і выбег з пакою.

За дзвьярыма Герман пачуў у баку страшную кольку. Ажно спыніўся на момант і хапіў рукою за балючае месца. На ілбе, вузкім і вострым, бліснулі каплі поту...

«Напэўна гегаймрат казацьме пра маю заяву... Адкажа, паган...»

— Вы да мяне, гэр Васэрман?

Узьнятая, каб саступіць на ніжэйшую сходку, гегаймратава нага апусьцілася на месца.

— Моен, гэр фон гегаймрат! Вы мяне клікалі?

— Прашу зайсьці...

Гегаймрат працягнуў наперад рукі, уступаючы Герману дарогу, пасыла апусьціў іх і ўвайшоў у габінэт першым...

— Я вас здавальняю на палову... Добра?.. Болей ніяк нельга... Скарачэньне апарату... Павялічэньне выдаткаў...

Гегаймратавы вочы пранізвалі Германаў твар. Начальнік фінансамту прогся высачыць яго настрой, з якім Герман мае выказаць яму— гэр фон Людвіку Гогенцію—падзяку.

— Філе данке²⁾, гэр гегаймрат!—адказаў Герман і далікатна схіліўся.

Герман вышаў з гегаймратава пакою і накіраваўся ў свой абтэйлюнг.

Калі ён адчыніў дзверы, то зразу скмеціў, што Вільгельм Эрых Эске нешта нашэптваў Гэнрыху Кульбаху...

Але Герман не зьвярнуў на гэта ўвагі і сеў за непарушаную штойербух...

¹⁾ Тайны саветнік.

²⁾ Многа дзякуй.

Пасьля абедзенага перапынку Гэрман адчуў, што ў яго нутру яшчэ больш неспакойна... Колькі пачасьціліся, і да горла падступілі удушлівыя спазмы...

«Мне ня трэба было есьці маргарынавага штудлье¹⁾)...»

Ён хапіўся за бок і сьціснуў зубы...

«Але-ж на масла ўсёроўна ня выстарчыць.

Дваццаць марак падбавіў, а ўсе ўздаражала мо' ўтроя»..

Гэрман цішком, каб ніхто ня бачыў, выняў з ісподняе кішэні распачаты ліст і, адгарадзіўшыся рукою ад Эске, пачаў выкладаць на паперы пастаўшы ў галаве сказы.

«Наша краіна вочавідкі нясецца ў бездань. Крывадушная, згодніцкая політыка ўраду нямецкіх соцыял-дэмакратыаў вядзе яе да поўнага разбурэньня... Адна надзея на прыход камуністычнае рэвалюцыі...

Дарагі Зьмітро! Я ўспамінаю той час, калі Чырвоная армія набліжалася да Варшавы. З якім няцерпам чакаў я яе ў Бэрліне!.. Ды ці я адзін? Тысячы рабочых зьбіраліся каля вітрын газэтных рэдакцыяў і прагна лавілі кожную вестку з вашай рэспублікі... Я плакаў... вашай часовай няўдачы... Прыдзі-б тады Чырвоная армія ў Бэрлін, мы-б даўно ўжо забыліся-б і пра Вэрсаль, і пра Даўэса і пра Юнга і пра буржуазны парадыс²⁾)... А зараз...»

Вільгэльм-Эрык Эске падняўся з месца і закруціў свае вільгэльмаўскія вусікі. Датыркаючы іх ражкоў, яго вострыя ўзрокі перакінуліся на Гэрманаў стол.

— Вы скоро падлічыце недаімкі першага падраёну?

— Выбачайце, гэр Эске... Ці не дазволіце мне сёньня пакінуць працу да часу?

— А ў чым справа? Вам цяжка працаваць? Ці вы адывкаеце ад работы?—наводна і з прыкметным хваляваньнем скорамоўна насыпаў шэфабтэйлюнг³⁾.

Яго шэрыя кашачыя вочы засьвяціліся злымі агеньчыкамі.

¹⁾ Бутэрброд.

²⁾ Парадыс--рай.

³⁾ Загадчык аддзелу.

Гэрман апусьціў узрокі да стала, абураны тонам начальніка, і пасунуў наперад сябе тоўстую штойербух.

Недапісаны ліст схаваўся пад яе пераплётам, забыты Гэрманам..

Эрыка кінула адбіваць на машынцы і вавёркаю прашмынула ў дзьверы. Толькі мільганулі яе крэмавыя панчохі і маркоўна-жоўтае галоўка.

Гэрман сьціснуў зубы і запоўніў пустую графу ў кнізе.

Але ён адчуваў, што працаваць далей яму ўсёроўна мельга. Ён мусіць зноў зьвярнуцца з просьбаю да шэфа.

Калі Вільгэльм-Эрых адварнуўся да вакна, Гэрман спакойліва ўдвойчы праказаў да яго:

— Гэр Эске, згодзьпеса самі, што я не дарэмна вас неакою... Я літаральна валюся на стол... У маім ваччу лётаюць мухі... Сярэдзіна кроіцца на часткі... Гэр Эске, я запэўнюю вас, што недапрацованы час я наганю з процантам..

Шэф падняўся з месца, адварнуўся да Эрыкі, што ўбегла з дзьвярэй, і ціха адказаў:

— Гэр Васэрман няхай зьвернецца да гэра гегаймрата... Я без яго не компэтэнтны дазваляць яму датэрміновую адлучку са службы...

— Гэр Эске, дазвольце прасіць вас зьвярнуцца да яго самім...

Праз некалькі хвілін нервовага маўчання Вільгэльм-Эрых Эске паказна хапіўся за тэлефон, патрымаўся хвіліну другую за трубку і даючы выгляд, што перадумаў званіць, сказаў да Гэрмана:

— На гэты раз я бяру на сябе адказнасьць... Але ў другім разе я пашлю вас да гэра геймрата... Можаче пакідаць абтэйлюнг.

Ахідлівая міна на твары шэфа і яго жорсткія, надменныя сказы прайшлі паміж вушы Гэрмана.

Абвостраныя болі ў баку прытупілі яго ўвагу да ўсяго акаляючага. Гэрман нават забыў злажыць штойербух і зачыніць бюро... Ціхімі няўпэўнымі крокамі, кінуўшы ладзьве пачутую «аўфвідэрзей»¹⁾, ён вышаў з абтэйлюнгу.

¹⁾ Дасьвіданьня.

— Аўфвідэрзейн!—праказаў Гэрману Отто Шнэллер, адчыняючы яму дзьверы на сходы:—Сёньня будзеце на маніфэстацыі ў Люстгартане? ¹⁾—цішэй запытаў ён удагонкі.

— Ня ведаю... Не змагу, напэўна...

— А наш юнгштурм прыме поўны ўдзел... Мы выедам з карнавальным грузавіком...

Отто не дасказаў і раптам адскочыў ад Гэрмана.

Прыслухоўваючыся да іх гутаркі, з-заду падыходзіў да іх гэр гегаймрат, Людвіг Мээр фон-Гогэнпіу.

Гэрман збочыў і прапусціў яго наперад сябе.

Швайцар спрытна падскочыў да дзьвярэй і выпусціў Людвіга Мэра фон Гогенпіу.

Ахоплены пакорнаю пашанаю да начальства, швайцар, раздумоўваючы, неахвотна заварушыўся каля вешалкі, але ў яго не хапіла смеласьці не падаць Гэрману паліта.

— Бітэ шэн ²⁾ гэр Васэрман!—праказаў ён і зачыніў за Гэрманам дзьверы.

*

На дварэ Гэрман Васэрман пачуў сябе крыху ляпей. Вострыя колькі змяніліся глухою больлю.

Гэта заставіла яго перадумаць іці да трамваю, і ён рашыў прайсьціся да спынкі унтэргрундбану ³⁾ на Кэзэстрасэ.

Зьвярнуўшы направа, ён вышаў на гандлёвую Мільхштрасэ.

На вуліцах пачынаўся пасьяабедзены рух. Шырокая Мільхштрасэ ня магла ўмясьціць сотняў фраераў, ламавых рамізьнікаў, пасыльных на двух-і трохкалёсных вэльсыпэдах, двух павярховых жоўтых крафтаў, мэрам бы зьвязаных адзін з другім дзесяткаў трамвайных вагонаў.

Усё гэта ціснулася адно да другога, трубіла і шыпела, званіла і траскацела, шаломячы чалавека.

Наперадзе, дзе крыжаваліся вуліцы, на цёмназялёным слупе глядзела зялёнае вока сыгнальнага ліхтару. Яно кон-

¹⁾ ад адпачынку.

²⁾ Калі ласка.

³⁾ Падземная чыгунка.

цэнтравала на сабе сотні людзкіх узрокаў, гаворачы пра адчыненую дарогу наперад.

Але цесната паслабляла магчымасьці разagnaць рух і вёрткія вэлэсышэдыстыя, пралазячы вузкімі шчылінамі між таксі, упіраліся ў сьцены крафтаў, вазоў, трамвая.

Людзкі натоўп, абапал вуліцы, панэлямі, нясьціхана пераліваўся ў абудва бакі.

Кепы, капялюхі, цыліндры мігаліся ў Гэрманавым ваччу, як буйныя каплі дажджу.

Гэта тлумная карціна вялікага гораду была яму бясьцікаўна і нават надаедліва. Дзень-у-дзень яна паўтараецца да дробязі, аднака нэрвуючы чалавека, аднака робячы яго бязвольнаю трэскаю на хвалях...

Лавіруючы між лавіны людзей, ён раптам заўважыў мэбэльны магазын і завярнуў у ператоч людзкае плыні.

Якісьці велікан, разagnaўшыся ў хадзе, зьнянацку моцна стукнуў яму цвёрдым пакункам у плячо.

Гэрман ажно схіліўся і, каб ня людзі, кінуўся-б на панель.

Утаймаваная боль ізноў адгукнулася востраю колькаю. Сьціснуўшы зубы, ён падышоў да вакна магазыну і хапіўся рукамі за круглую жоўтую парэнчу.

З сыгнальнага ступа яму ў вочы глядзела чырвонае вока агню.

Паводка таксі, аўтобусаў, рамізьнікаў, трамваяў і два густых струмені людзей абапал вуліцы замерлі ў чаканьні.

Але гэта ня сьведчыла, што замёр і ўвесь рух.

У момант, калі па Мільхштрасэ сьвяціла чырвоным, ператочная вуліца сыгналізавалася зялёным ліхтаром.

І тыя-ж, аднакава тлумныя, аднакава густыя і віруючыя струмені людзей і машын пераходзілі Мільхштрасэ.

Гэрман раптам успомніў свайго далёкага таварыша і падумаў сабе:

«Зьмітро любіў гэту бязглузду нашу таўкатню, гэта шаломнае віраваньне тысячнага натоўпу... Бліскучую, коўзкую сцэмантованасьць вуліц... Бляск ліхтароў і ігру рэкламных эфэктаў...

А ці думаў, Зьмітро, што ўсё гэта знадворнае, бутафорнае служыць політурай, пад якою схаваны глыбокія трагедыі галоднае сталіцы. Рабочы Нойкельн, бецыркі ¹⁾ Шлезіш-бангофа, Моабітштрассэ, гэты раён беднаты, галечы зусім недатычны... Шкода, вельмі шкода, што я не павадзіў яго па ваколіцах паўгалоднага нордэну, па вузкіх вуліцах цёмнага і бруднага остэну... Тады-б ён вынес зусім іншае ўраджаньне ад нашае «культурнае» пугенбэргаўскае і вэстарпаўскае вотчыны... Зьмітро...

Яго кранула чыясьці рука.

Гэрман нэрвова ўздрыгнуў і паглядзеў направа.

Каля яго стаяла Вераніка Штраль.

— Што з табою, Гэрман? Ты бледны, як сьмерць і ледзьве стаіш... На тваім твары адбітак нейкае мукі—... з мацярынаю спагадаю ў голасе запытала Вераніка.

— Хварэю, мілая... Напэўна апэрацыя няўдалася. Унутры мэрам-бы нешта разрываецца... Сёньня раніцаю ня ўтрымаўся і зьеў штуле з маргарынам. Маргарын, напэўна... Ну дзе-ж нашаму брату выстачыш на масла... тры маркі фунт—гэта тэсьлікі майму гегаймрату па кішэні.

— Чаго-ж ты стаіш пры вакне? Можа цябе адвезьці да хаты?—клапацілася Вераніка.

Гэрман выдавіў на твары абьякавую ўхмылку і адказаў:

— Дзякую, мілая... Мне ўжо крыху ляпей. Я прайду да У і адтуль паеду.

— Ну, ты-ж...

— Пачакай, Вераніка... Глядзі, во,— перабіў Гэрман, тыкаючы пальцам у вакно.

Дзяўчына падалася да шырокага, бліскучага палатна шаўфэнстэр ³⁾.

— Вунь там... паглядзі, надзвычай практычная рэч—фотэль... канапа і лэжак у адной рэчы. Сапраўды, мудра і эканомна. Набыўшы, можна будзе зьмяніць мой пакой на меншы і гэтым нагнаць месячную эканомію... І прадаць лэжак у дадачу...

¹⁾ Раёны.

²⁾ Літарам „V“ адзначаюцца станцыі падземкі.

³⁾ Вокенная вітрына.

Дзяўчына завідліва паглядзела на паказаную ў вакне рэч і спагадліва адказала.

— Гэта эканомія не для нас; яна дзеля таго, хто можа купіць масла, а мы...

Гутарачы з Веранікай, Гэрман не заўважыў таварышку, якая яе чакала. І калі ён намерыўся адказаць на апошні сказ, тая падышла да Веранікі і падагнала яе паспяшаць...

— Будзь знаёма!—парэкамэндавала таварышку Вераніка.

Але знаёмства абмежавалася маўклівым поціскам рук. Гэрман незаўважліва прапусьціў узрокам досыць цікавую стройную чорнавокую баварку.

— Куды вы сьпяшаецеся?

— На абед, а там на дэманстрацыю... Паспяшай, Гэрман, на кватэру, ты вельмі страшна выглядзіш...

Дзяўчаты разьвіталіся з Гэрманам і зьніклі ў бурлівай паводцы людзей.

*

Гэрман прайшоў квартал і спыніўся на рагу вядомай Эгэрштрассэ. Чырвонае вока сыгнална ліхтарні не дазваляла пераходзіць вуліцу. Ён абярнуўся і паглядзеў у бок замігаўшых рознакалёрных агнёў. Уся вуліца трапятала ў іх, як у галёне. Рознастайныя надпісы, сьветлавыя фігуры і электрычныя паведамленьні, мітусіліся ў яскравай бліскучасьці. Шэры змрок туліўся па куткох і за дубовымі варотамі двароў. На вуліцы зіяла празрыстае сьвятло, манлівае, завабнае, дурманнае... Выразнымі абрысамі тупалі syluэты жанчын і падазроных мужчын. Ян прагліва ганяліся ўзрокамі і нахабнымі сказамі за кожным праходжым.

Пад яскравым бляскам рэклям хаваліся адкрытыя вяртэпы распусьты. У сярэдзіне гораду, аслаўленага мяшчанскаю добрачыннасьцю, яны выяўлялі сабою прыклады буржуазнае, заняпаднае культуры... Утомленыя ад перасычэньня жыцьцём гандляры, пралазы-шыбыры, мяшчанскае балота, жулікі і сутэнёры—накіроўваліся сюды з усіх канцоў чатырохільённае сталіцы. На цёмным фоне вялічэзнага безрабоцьця, на спрутлівых сотках рэпарацыйных плянаў, пад

вokлчы разьюшанай фашыстаўшчыны Эгэрштрассэ весялілася п'янымі джазбанднымі і шансонэтнымі прыпеўкамі і рознастайнымі вычварствамі распусты.

«Вось яскравы прыклад росквіту буржуазнае дзяржавы ў руках соцыял-фашыстаўскага ўраду», яхідна праказаў Гэрман і паплыў у густым натоўне ў бок зялёнае ліхтарні.

Праз некалькі хвілін ён спускаўся па сходах на станцыю унтэрgrundбану. Сьветла перакінутая ўгору канцамі дуга літары V мігнула ў яго ваччу і асталася на паверхні зямлі.

Гэрман не пасыпеў купіць білету, як засьпеты на станцыі цягнік рушыў з месца. Ён вылаяўся, што давядзецца прастаяць лішніх пяць хвілін, і падышоў да кіёску. Пярэсты букэт часопісных вокладак замігаў у яго ваччу бульварнымі малюнкамі... Але з-пад зялёнага поля «Юнггезэлле», «Ды-Вохе», «Дагэйм» выглядалі роўнымі выразнымі літары А. І. Z Ён прыглядзеўся і накіраваў руку ў кішэню за грашыма.

Загудеўшы поезд адцягнуў яго ад кіёску. Гэрман на момант спыніўся на кідкіх у вочы рэжлямах, прымацаваных у кафэльную сыяну стацыі, пасля людзкі натоўп піхнуў яго ў вагон.

*

Падымаючыся да сябе, на чацьверты паверх, Гэрман на ўсходах напаткаў гаспадыню кватэры. Жанчына спускалася з вязанаю карзінкаю, завучы кудлатага жэўтага мопса.

— А, гэр Васэрман! Адну хвіліну, я спушчуся ў краму і хутка дам вам абедаць...

Гэрман моцна соп, і па яго твару бегала балючая ўтома.

Ён паўшэптаў адказаў гаспадыні:

— Данке ¹⁾, фрау ²⁾ Гепнэр!

— Што з вамі, Гэрман?

— Хварэю, фрау.

— Бедны, вы бы...

¹⁾ Дзякуй.

²⁾ Паня.

На вуліцы пачулася рэвалюцыйнае п'яньне і моцныя гукі:

«Нідэр!.. Нідэр!»—«Гох! Гох!»

Гэрман паглядзеў у вакно на сходах.

Два поўных людзьмі прузавікі прамчаліся ў бок Бель-Аліанцштрассэ. Мільганула да дзесяці чырвоных сьцягаў.

«Ах, гэта-ж ў нядзелю выбары ў муніцыпалітэт»...

Калі ён ачуўся пры дзьверах у кватэру, паштовая скрынка паглядзела на яго шмакам друкаваных адсэваў.

Гэрман апаражніў скрынку і разабраў надрукаваныя лісты...

Добры дзесятак розных партыяў ня кідалі надзеі атрымаць для сябе Гэрманаў голас. Але ўсе яны, за выключэньнем КПН, абмыляліся.

Гэрман з агідай скамячыў пак адозваў і кінуў іх прыдзьверны кашэль. Ненавісныя яму, фальшывыя лямантэцыі СПН¹⁾, ДПН²⁾, ННП³⁾ і ПЦ⁴⁾ абуралі яго злосьці. У Гэрманавых руках засталіся толькі дзьве прокламацыі КПН⁵⁾.

Вайшоўшы ў пакой, Гэрман засьвяціў электрыку, не распранаючыся прысеў на крэсьле і прагледзеў адозвы.

«Так, я перакананы ў тое, што толькі адна камуністычная партыя выведзе рабочых з яго цяперашняга стану. Усе іншыя партыі, незалежна ад іх адценьняў, роўна буржуазна-прадажніцкага... «характару»...

І перад ім ізноў паўстаў вобраз сябры:

«Праўду ты казаў, Зьмітро... Мне і дагэтуль чуюцца твае завяральныя словы ў перамогу камунізму. Нямецчыне адзінае выйсьце—гэта ў соцыяльнай рэволюцыі, у дыктатуры пролетарыяту. Іначай яна будзе булдыхацца прадзіраўленым вядром у бруднай лужы нацыянал-фашыстаўскага рэжыму... Я зайздросчу табе, калі ўспамінаю, як ты разрываешся на часткі ў разгойданай чыннасьці соцыялістычнага будаўніцтва свае краіны. А я тут?.. Я тут мушу сядзець і пакорліва вы-

1) Соцыял-дэмакратычная партыя Нямецчыны.

2) Дэмакратычная партыя Нямецчыны.

3) Нямецкая нацыянальная партыя.

4) Партыя цэнтру.

5) Камуністычная партыя Нямецчыны.

прашваць у надменных фонаў нячэмных падачак у выглядзе справядлівае аплаты працы. І калі чалавек...»

Гэрман раптам успомніў пра недапісаны сябру ліст і падняўся з месца. Яго скаланула ня то ўкора, ня то сполах. Ён схаліўся за голаў.

«Гэта-ж я забыў ліст у абтэйлюнг!.. Так... Забыў... Гэта сабака ныйначай яго прачытае... Ах, што я зрабіў!.. Як я мог забыць яго на стале?..

Ён нэрвова абмацваў кішэні, паціскаў пляччыма і спраўляўся ў портфэлі. Пасьля пачаў разьдзявацца.

Думкі лыгаліся ў несастойныя пляны і намеры нэжонт забытага ліста і магчымае быць няпрыемнасьці...

Але безнадзейнасьць паправіць справу крыху ўтаймоўвала яго неспакой...

Стук гаспадыні на некі час зусім адцягнуў Гэрманаву ўвагу ад выпадку з лістом.

— Выбачайце, што я запазьнілася з абедам.

— Нічога, нічога. Што вы, фрау Гэпнэр. Я зусім не хачу есьці.

— Сёньня вельмі ўдачлівы абед, папрабуйце. Такі моцны бульён... Цёплы і тлусты... Вам карысна на балючы жывот. Выпіце кубак, гэр Васэрман.

Фрау Гэпнэр з гэтым пакінула Гэрмана.

Ён падышоў да маленькага круглага століка, паглядзеў на паданую яду і зноў задумаўся пра ліст. Есьці не хацелася. Гэрман баяўся, каб, паеўшы, не раскапрызіць балючага нутра. Аднак, праз некалькі хвілін яму здалося, што пад ложкачкаю пачынае казытаць.

Тады Гэрман узяў кубак з бульёнам, пасмакаваў губою і, патрошку сёрбаючы, апаражніў увесь...

Другое ўжо не спакушала, і ён адышоў да канапкі.

Прылёгшы, ён на момант уздрамнуў, утомлены больлю і думкамі пра забыты ў абтэйлюнг ліст.

Але ўзмоцненая боль хутка разагнала Гэрманаў сон. Яна заглушыла сабою і прыкрасьць з лістом. Ён ня мог знайсці сабе месца, варочаючыся і зацяжна войкаючы.

У яго нутры мэрам бы нешта адрывалася і падала ў ніжнюю частку жывата, ціснучы на ныркі. Вострыя рэзі кроілі

на часткі сэрца і адбіваліся калючымі стрэламі ў правай палове галавы.

Гэрману прыстаўлялася шырокая белая камора апэрацыйнага пакою ў бальніцы Шарытэ. Мігаў абраз барадатага, бяспечнага хірурга Тыфлянда і спачувальных пары сясьцёр...

Увесь жах перадопэрацыйнага чаканьня...

Гэта было ў другі раз, спусьціўшы тры гады пасля страшнае апэрацыі ў правым вуху.

Няўжо перанесеныя ім мукі не аплацяць яго надзей?

Жахлівая думка пра няўдачу апэрацыі ў кішках адгукнулася востраю болью ў левым паху.

Ён губляў апошнюю спадзяванку на поўнае выздараўленьне і дапушчаў розныя нядобрыя думкі...

Раптам выразны, адзначаны плян замахаў на жыцьцё ўсьміхнуўся Гэрману салодкасьцю выбаўленьня ад пякельнай болі, і нейкім цудоўным чынам перадаў яго сьцесе і ўздому.

— Гэрман, а Гэрман, ты сьпіш?... Можна, табе доктара выклікаць?

То казалі Ізольда, Гэрманова сьстра, затрыможана глядзячы брату ў падзёрганы мускамі твар.

Яна ўвайшла ў пакой незамечанай Гэрманам, нясучы яму весткі пра арышт Мікалая Альтмана і жадаючы пачуць яго думкі пра сваё рашэньне выйсьці замуж за доктара Мічэка.

Угледзеўшы Гэрмана ляжачым на канапе, Ізольда скмеціла ў чым справа, і кінулася будзіць брата.

Яна будзіла з крохкай асьцярожлівасьцю, шкадуючы яго трывожыць, і ажно ўзьнялася на крэсьле, калі Гэрман адплюшчыў вочы ды заўважыў яе прысутнасьць.

— Ізольда, гэта ты? Маеш навіны?

— Так, маю... але, вось ты, браце, ня можаш нічым добрым пахваліцца.

Чуць прыкметная ўхмылка каўзнула па сухіх Гэрмановых губах.

— Думаў... што-а... канец-эц... прышоў а... як узяло— дык і живот і галава—выказаць цяжка...

— Ну, а цяпер?

— Крыху лягчэй... Але я ўпэўнены, што операцыя не ўдалася... Болей...

— Што?!

— Чарговае операцыі я не перажыву, ды не пайду на яе...

— Кінь, Гэрман. Можа сёнешні прыступ выпадковы...

А можа табе доктара пазваць?..

— Будзе, Ізольда, клапаціцца пра мяне... Я адчуваю сябе лепш. Кажы, што ў цябе новага... Як твае справы з гэтым Мічэкам?

Ізольда памаўчала.

— Кажы...

— Запіс мы адлажылі яшчэ на два тыдні... Ну, вось, арыштавалі Мікалая Альтмана...

— Калі?—нэрвова павярнуўся на канаве Гэрман,—і завошта?

— Мікалай кінуў каменем у паліцэйскіх... На маім ваччу яго схалілі... Толькі што...

— Была сутычка?

— Груны стралялі ў камуністычную маніфэстацыю.

Сабакі!.. Крывавыя сабакі!.. Няўжо буржуазія спадзяецца гэтым спыніць надыход соцыяльнае рэволюцыі?

Бачачы павышальную раздражняльнасьць Гэрмана, Ізольда перала гутарку і ўзялася праглядаць перадвыбарныя адозвы камуністычнай партыі.

Прачакаўшы хвілін пяць, Гэрман аднавіў размову:

— Ведаеш, Ізольда... у мяне трапіўся прыкры выпадак...

— Які?

Ізольда спалохана павярнулася да брата.

— Пісаў свайму сябру у СССР ліст... І калі хапіла боль—я забыў яго прыняць з сталу... Шэф, напэўна, прачытае, і тады...

— Што-ж ты пісаў у лісьце?—захвалявалася Ізольда...

— Пісаў... Гэты фашыст да ўсяго прыдзярэцца... Тым болей, што ён на мяне даўно мае вока...

— Ах, Гэрман, які ты нядбайны...

— Папрашу цябе, Ізольда, ці не наведала-б ты заўтра фінансамт і не апытала-б... машыністку ці Отта, пасыльнага.

— Ты думаеш, трэба гэта?

— На кожны выпадак...

— Ах, ах... няхай бы ты...

— А якраз сёння гегаймрат фон-Гогенпіў мне паведаміў пра надбаўку дваццаці марак у месяц...

— Вось бачыш... Гэрман... які ты неасьцярожлівы:

Пакідаючы Гэрмана Ізольда папрасіла фрау Гэпнэр сачыць за хворым. Дабрадушная і спагадлівая гаспадыня з ахвотай узяла на сябе гэты абавязак.

І на працягу ночы яна некалькі разоў прачыньвала дзье-ры ў Гэрманаў пакой, услужэваючыся... Але Гэрман, скоро пакінула яго сястра, суцешыўся і амаль ня праз усю ноч спакойліва снаў. Новы прыступ ханіў яго ўжо а восьмай гадзіне раніцы, калі гаспадыня пастукала з кавай.

— Можа ў вас, пнэдыге¹⁾ фрау, знойдзецца каліва морфія?

— Вам ізноў ня добра, гэр Васэрман?.. Што за прымха... А ноч вы так добра спалі... Я даглядала і думала...

— Дзякую вельмі!.. Зараз боль цішэй-учарайшага, але ўсё-ж яшчэ моцная...

Фрау Гэпнэр зьбегала да сябе і прынесла Гэрману морфі. Ён прыняў яго і скоро супакоіўся...

Гадзін праз дзьве, калі сонца падарыла яго пакой вузкім касьнічком праменю, лёгшага на круглы столік, Гэрман прыўстаў і са смакам выпіў халодную гаркаватую каву...

Яму хацелася яшчэ чаго выпіць, але клікаць гаспадыню з-за гэтага ён палчыў залішнім...

Не пакідаўшая рупысьць пра ліст заставіла яго перанесьціся думкамі на месца службы, наведць Ізольду і выявіць перад сабой агіднае аблічча шэфабтэйлюнга Эске.

«Сапраўды, і трэба-ж было здарыцца так...»

Гэты свой сказ Гэрман правёў упічлівым кіўком галавы, але адчуў, што зараз ужо выпадак з лістом яго меней непакоіць...

¹⁾ Міласьцівая.

«Ну, а калі ды гэтая зараза прачытае.. Калі нават ён давядзе да ведама гетаймрата, а той захоча... пляваць на ўсё...»

Да яго пастукалі. Стук быў раптоўны, як з зямлі, бо папярэдняе яму размовы Гэрман не дачуў.

— Вайдзеце, прашу вас!

Яшчэ з-за парогу Отта пачаў цішком казаць:

— Моен, гэр Васэрман... Геноссэ¹⁾ вы ўчора забыліся на сваім бюро недапісаны ліст...

— Гэрман прыўстаў і зарадавана паглядзеў на Отто.

— Моен, геноссэ!.. Многа дзякую... І вы яго знайшлі на маім бюро, кажэце?.. Вельмі ўдзячан вам...

Отто падаў Гэрману заклеены конвэрцік і павярнуў да выхаду. Але, адступіўшы пару крокаў, хлопец хапіўся рукою за лоб і стаў... Пасьля павярнуў голаў да Гэрмана, які адпечатаў конвэрт і, ня гледзячы на яго, сказаў:

— Геноссэ Васэрман... Ну, гэты ліст, мне думаецца, гэр Эске праглядзеў...

— Што вы? Чаму так думаеце?—менш з неспакоем, а больш з цікавасьцю запытаў Гэрман...

— Я падслухаў, як ён нешта перасказваў Гэнрыху... Некалькі раз успамінаў Саветуніён...²⁾

— Вы нашлі яго зразу, пасьля майго ўходу?—паінфармаваўся Гэрман...

— Я падглядзеў яго пры ўборцы, гэр Васэрман... У абтэйлюнгу аставалася адна фройлейн³⁾ Эрыка... І я перш хацеў яе спытаць, а пасьля думаю... ці варта...

— А было-б добра, геноссэ Отто... Можаб вы зрабілі гэта, калі ласка, сёньня... І калі туды зайдзе мая сястра...

— Добра... я запытаю фройлейн Эрыку... Ауфвідэрзеің, геноссэ Васэрман!.. Папраўляйцеся хутчэй!..

Отто матнуў беляваю галавою і цішком вышаў з Гэрмановага пакою...

¹⁾ Таварыш.

²⁾ Савецкі саюз.

³⁾ Барышня.

Гэрман ня чуў ні стуку дзвярэй, ні справоднае Отто гутаркі гаспадыні. Ён зацяжна, упэрыўшыся вачыма ў вяржовы лісток паперы, перачытваў накіданыя на яго думкі ў выглядзе пісьма да свайго таварыша ў далёкай UdSSR.

*

Адвечоркам, крыху раней учарашняй пары, да Гэрмана прышла Ізольда.

— Не папраўляецца?

— Абедаў сёння са смакам... Хоць раніцаю збаўляўся морфіем... Дзякуй ёй, фрау Гэпнэр...

— Я прасіла яе паглядзець за табою...

— Дзякуй, Ізольда... Я столькі табе, сястра, раблю клопату сваім існаваньнем, замест таго, каб...

— Гэрман, ты мяне крыўдзіш... Што табе прышло ў голаў?

Сястрын тон пацягнуў за сабою дзесяціхвілінную маўчанку...

Яе знарушыў Гэрман.

— Мой ліст апынуўся ў мяне...

— Што ты кажаш?

— Пасыльны Отто прынёс...

— А я заходзіла, пытала якогасьці мужчыну, але той толькі яхідна ўсьміхнуўся і адмахаўся рукамі... Для далікатнасьці апытаў машыністку і выбег за дзверы, каб пазваць пасыльнага... Ды таго не знашоў... Я баюся, Гэрман, каб яны толькі ня чыталі...

— Гэта бязумоўна... Прачыталі і скопіявалі...

— Няўжо можа тое быць?

— Якая ты, Ізольда, наіўная...

— Тады будзе дрэнна, братка...

— Усё-ж, на, вось, гэты ліст і вышлі яго, прашу цябе.

Ізольда, мэрам бы баючыся, узяла з Гэрманавых рук пісьмо, тут жа запакавала яго ў конвэер і апусьціла ў рэдыкюль...

— Ці варта пасылаць, калі ты ў ім кратаеш каразьлівых пытаньняў?

— Пляваць на ўсё: і на шэфабтэйлюнг, і на гегаймрата, і на ўсіх, хто зараз плодзіць гэту каросту на цэле змучанае краіны...

Ізольда здзіўленымі ўзрокамі глядзела на заліты абурэннем твар Гэрмана і толькі магла яму адказаць:

— Супакойся, братка, табе шкодна хвалявацца... Супакойся, Гэрман, прашу цябе...

Гэрман Васэрман, бухгалтар штойерабтэйлюнгу бэцыркавага фінансамту, праляжаў хворым яшчэ некалькі дзён. Яго сястра Ізольда наведвала брата штодня...

І кожны дзень, выходзіла ад Гэрмана, яна прасіла гаспадыню паглядзець хворага.

Паправа, на якую ішоў Гэрман, супакойвала Ізольду, але не давала ўпэўненасці на поўнае выздараўленне брата.

У апошнія два месяцы Гэрман раставаў на яе ваччу, як сьвечка. Складаная апэрацыя ў кішках канчаткова падавала, слабы ўжо перажыўшы трэпанакцыю чэрапа арганізм Гэрмана. Яго трэба было наглядаць, як малое дзіцё.

Ізольда старалася бываць у брата і, бываючы, кожны раз прасіла чулую і дабрую гаспадыню, фрау Гэпнэр, дагаджаць яму ядою. Але гэта ня было надзейным сродкам сталага падтрыманьня Гэрманавага здароўя.

Яно далёка не адпавядала яго паказьлівай старэннай службовасці і падавалася пад націскам нагруднае працы ў фінансамце.

Траплены прыпадак сеяў вострую трывогу ў Ізольдзіным нутры за наступнае Гэрмана. Яна, як і ў часе апэрацыі, была ня чужа дапушчаць усялякія нечаканасці. Балючая нервовасць Гэрмана наводзіла яе на чорныя думкі.

Гэрман часта загарваўся рызыкаўнымі плянамі... Яго надарванае да рэшты здароўе атуманьвала густым смуткам прагляды ў наступнае. І толькі трывожлівая сучаснасць, нарастаньне вялікіх падзей у краіне, сеялі лёгкія прабліскі трапяткіх чаканьняў... Бліжэйшыя муніцыпальныя выбары абяцалі шмат цікавых нечаканасцяў. Абвостраная кляса-

вая барацьба несла багата жданных здарэньняў. Комуністычная партыя ўзмоцнена гатовілася даць бойку бюргерскім і соцыял-фашыстаўскім партыям. Панама ў самаўрадзе, якіх багата начаўплюся бацькамі гораду, расчынялі вочы на політычнае шахрайства.

Растуць сымпатыі да комуністычнай партыі. Гэта відаць з таго спачування, якое пасылаецца з боку насельніцтва комуністычным маніфэстацыям, з перапоўненых комуністычных мітынгаў...

Ня глядзячы на болі і ўтому, Гэрман з захапленьнем перачытваў багатую перадвыбарную літаратуру КПН. Ён цешыўся з вострае, руйнуючае крытыкі буржуазна-фашыстаўскага ладу і гарача жадаў яго разбурэньня...

— Галасуй, Ізольда, за спісак КПН...—утаварваў ён сястру, калі яна пакідала яго пакой перад днём выбараў.

— Ці-ж табе невядома, што я ўжо двое выбараў аддаю свой голас комуністым?

— А гэр Мічэк?.. Арнольд ты скажы яму, Ізольда, няхай ён таксама...

— Мы сёньня выяжджаем з ім у Фюрстэнвальд... І гэта паперашкодзіць нам выкарыстаць свае выбарчыя правы...

— Чаму-ж якраз сёньня насыпела вам ехаць?—занедаволена праказаў Гэрман і ўпічліва матнуў рукою.

— Арнольда запрашваюць па экстраных справах... Ну, а ён бярэ і мяне... Ну, як-бы... ауф люфт¹⁾...

— Не разумею гэтага, Ізольда... За пусьцяковы гэшэфт нядбаць правам голасу... якое дробнае гэшэфтмахерства!

Па Гэрманавым твары прабегалі конвульсіі нэўрастэніі, ён пабялеў, як мел, толькі распаленыя злосьці вочы разгойдана забегалі ў глыбокіх западзінах.

— Супакойся, Гэрман... Табе ізсё ня добра? Братка мой!.. Ты ўсё так блізка прымаеш да сэрца.

Гэрман маўчаў, адале дэмонстратыўна адварнуўся да сьцяны.

Ізольда прытоенымі крокамі вышла з братавага пакою, не забыўшы зазірнуць з просьбаю да гнэдыгэ фрау Гэпнэр.

¹⁾ Па сьвежае паветра.

На шосты дзень, у нядзелю, Гэрман падняўся з пасьцелі і прайшоў па пакоі. Ён чуў сябе дужа слаба, але не дазваляў і думаць, каб не пайсьці на выбары. На вуліцы гудзела жыцьцё, і ў пяць хвілін, якія ён прастаяў каля вакна, прамчалася некалькі агітацыйных грузавікоў, бітком напоўненых людзьмі... У дзвярох, куды ён абярнуўся, тырчэў шмат прасунутых гаспадыняю сьвежых адозваў. Гэрман дастаў іх, паразгортаў на століку і прачытаў утаворныя зазвывы да выбараў... Наяўныя кламнікі з буржуазных і соцыял-фашыстаўскай партый абяцалі горы добра за галасаваньне за іх сьпіскі... Крывадушна і бессаромна яны затойвалі балючыя прыгожасьці свайго гаспадараньня і ўпарта не хацелі з ім расставацца на будучае.

Гэрман востра вылаяў буржуазных баламутаў і з агідлівасьцю парваў да дзiesiąтку рознамерных адозваў.

Сваю ўвагу ён цалком аддаў проклямацям ксмуністычнае партыі Нямецчычы, старэнна праглядзеўшы іх ад загалоўкаў да рэдакцыйных подпісаў.

У яго было акрэсьленае рашэньне, катораму не патрабавалася падмацунку, галасаваньне за сьпісак КПН.

Гэрман завінуўся каля туалету. Ныцьцё ў баку і агульная слабасьць не перашкодзіла яму рупліва спраўляцца з убо-рамі, адсутнасьць апэтыту не клапаціла пра каву.

Але ён не пасьпеў зашпіліць камызэлькі, як да яго па-стукала гаспадыня. Яна нясла яму фрыштык і здзіўлена спынілася ў парозе, угледзеўшы Гэрмана на пакоі.

— Гэр Васэрман, што вы задумалі сабе? Вы ледзьве стаіце на нагах і ў вашым ваччу ходзяць балючыя вогнікі... Няхай бы вы ляжалі, пакуль...

Гэрман ня даўся на ўтаворы. Ён халодна паглядзеў на ўдзячлівую гаспадыню і нават не падумаў зьмяніць свайго намеру.

Надпіўшы з кубку кавы і паспрабаваўшы румянае хрусткае зэмэлле¹⁾, ён ўжо здымаў з вешалкі паліто, калі за дзвярыма яго пакою раздаўся голас Міколы Альтмана.

¹⁾ Булочки.

Гэрман прачыніў дзьверы і зазваў да сябе таварыша.

— Ты, я бачу, ні ў агні не гарыш, ні ў вадзе ня танеш...— з натужанаю жартлівасьцю праказаў ён.

— Чаму так?

— Мне сястраказала...

— Пра арышт?

— Ізольда прыбегла надовечы ўся зьбялеўшы і павядамяе мне... А я, ведаш, не магу сабрацца з думкамі—боаль, со...

Мікола Альтман паглядзеў на непрыбраную пасьцель, на ашматкі расцьяршанай паперы і адварнуўся да Гэрмана.

— Так, ты выглядаеш, Гэрман, ня цікава! Нездаровіцца? Ізноў з кішкамі?

— Сягоньня ўжо—сьвяціся... Вось надовечы ня думаў, ці перажыву... Рука, каб хапіла сілы, зграбляшчыла-б браўнінг і... Цяжка, браце Мікола...

— Кінь, Гэрман... Шануйся, і ўсё пройдзе. Што-ж дактор кажа? Наведваў мо? Ці табе пазваць профэсэра?..

— Ачамярэла... Ды што яны добрае скажуць? Суцяшаць, іх абавязак. Але які з таго толк?.. Можа-б, каб супакоіўся на які час... дык не магу... Стаў гэтакім нэрвовым, што муха-заваруха, як увесь калачуся... Прачытаю газэту, сустрэнуся з гэтымі паганымі сабакамі гакенкрэйцарамі, зайду ў фінансамт на службу—роўна бярэ злосьць і абурэньне...

— Праклён!..

— Так, Мікола, наша надзея толькі на КПН... Адна гэтая партыя нясе Нямеччыне збаўленьне ад загубы... І я, Мікола, дзень ата дню набліжаюся да яе шчыльней... Зараз, вб, падняўся з пасьцелі зусім хворым, але панясу за яе свой голас.. Даруй мне, браце, я ўсё пра сябе... Скажы-ж хаця, як і за што цябе былі арыштавалі?

Мікола Альтман перагарнуў стосік камуністычных адозваў, прачытаў назву аднае з іх і даведаміў:

— Тая-ж усе гакенкрэйцарэўская хэўра... Перад гэтым у друкарні выразаў гузікі з арламі ў жакетцы аднаго дрйтчнацыянала, а к вечару якраз вазьмі і стрэнь яго ў гуртку маніфэстуючых фашыстых... Я асьвістаў маніфэстацыю і за

гэта атрымаў рэзынавае палкі ад свайго знаёмага друкара нацыянала... Ну, зразумела, яму гэта задарма не абышлося, мая трысьцінка правяла па яго мазгаўні ёмкую палоску... Ажно бедны ваяка пластам лёг на брук... І жаласьць да яго з боку зялёнага, у якога я кінуў камень, кончылася маім арыштам... Суткі адседзеў у поліцэябтэйлюнгу ў Нойкельну... А сёння, во, ізноў чуць не папаў...

— Як гэта?—пацікавіўся Гэрман, увесь запаліўшыся злосьцю...

— Напаў на сутычку паміж комсамольцамі і гакенкрэйцарамі... Не сьцярапеў і кінуўся ў тузаніну... У адзін момант гакенкрэйцараўскі сьцяг ачуўся ў маіх руках і яго дзяржаньне адбіла не адну свастыку на плячох гэтых фашыстаўскіх сабак... Ну, зялёныя, аднае пароды з гакенкрэйцарамі—заўсёды гатовы на падмогу сваім сябрам... Я ўцёк, а чалавек дзесяць комсамольцаў апынуліся ў аўтамабіле.

Гэрман у голас разрагатаўся... Але яго сьмех раптам абарваўся зацяжым, хрыплівым кашлем. Ён апранаў жакетку і хвілін праз дзесяць аставаўся з усунутым адным рукавом, трымаючыся за бок неадзетаю ў жакетку рукою.

— Добра, паганцам... Хадзем, і я хоць чым спаганю злосьць...

— Чакай, Гэрман,—пераняў яго Мікола Альтман,—можа, сапраўды, табе ня варта ісьці. Ты зусім хістаешся на нагах...

— Ні за што не змарную свайго голасу. Комуністычная партыя...

Ён не дасказаў і балюча вагнуў левы бок, скрывіўшы плакучую міну на твары.

— Ідзеш?

Калі яны спускаліся па сходах, фрау Гэмпэр моўчкі правяла іх узрокамі скрозь прачынятыя дзьверы свайго пакою.

Пакуль яны апынуліся на бліжэйшым пляцы, Гэрман пасьпеў расказаць Мікслу Альтману пра выпадак з яго лістом у фінансамце. Мікола Альтман зацікавіўся гэтым, але разважаў таварыша.

— Плюй... Ты думаеш зьявдуць справу?.. Мо'... наконт службы, хіба...

— Ды я махнуў рукою... А калі і завядуць... А калі і зволяць...

— Не пасьмеюць...

— Чаму ты думаеш?

— Памойму, так...

— Мыляешся... Толькі я парашуў...

Іх гутарка абарвалася ў той момант, калі яны пераходзілі ператочную вуліцу. З яе накіроўваліся некалькі грузавікоў з маніфэстантамі прасьцяжком на шырокую Газэнхайдэ. Гучныя выгукі «нідрыг»¹⁾ і «гох»²⁾ агалалі надворак. Хмара адозваў белымі пташкамі насілася над многалікім нагоўшам, над якім крыху ніжэй рэялі і чырвоныя палотнішчы сьцягаў.

То была перадвыбарчая маніфэстацыя камуністычнай моладзі.

Герман першы зняў з галавы капялюш і замагаў прывітаньне маніфэстантам. За ім гэта зрабілі некалькі дзсяткаў чалавек, зьліўшы прывітальныя выгукі ў адзін суцэльны зычны гук...

— «Гох! Рот фронт!».

Адзін з грузавікоў раптам спыніўся і ў момант стаў трыбунаю для оратора.

Насустрач прагным узрокам усё ўзрастаючай грамады несьліся баявыя прызыўныя словы маладога прамоўцы...

«Геносэ унд геносін! Панаваньне буржуазіі ў саюзе з соцыял-фашыстымі прывяло краіну на край разору... Яна пакорліва сагнула шыю перад вэрсальскімі разбойнікамі, надзяваючы цяжкае яро на нямецкіх рабочых. Плян Даўэса запрыгоніў мільёны нямецкіх працаўнікоў... Але ён не абыходзіць прадпрыемцаў і абшарнікаў. Наадварот. Побач з бядотаю мільёнаў яны спраўляюць вясельле нячуванай нажывы на нячуванай эксплёатацыі пролетарскіх пушчаў... Авантурная хэўра слярэжаў не адстае ад сваіх таварышоў. Панама з дастаўкамі абутку яскрава характарызуе гаспадараньне буржуазна-фашыстаўскага самаўраду. Мы не павінны

¹⁾ Далоў!

²⁾ Гура.

дапусьціць гэтага на далей... Гаспадарка чырвонае сталіцы павінна застацца ў руках рабочае клясы—сапраўднага гаспадара...»

Гучлівае «гох» пранеслася далёка ўсьцяж запоўненай публікаю незьмяримае Газэнхайдэ. І цёмнаю кучаю галак занасіліся ў паветры капялюхі...

Ахопленыя баявым настроем, Гэрман з Міколам і не заўважылі, як з процілежнага канца ператочнай вуліцы выбегла густая калёна дойч-нацыяналаў¹⁾ з песьняю «Вахт ам Рэйн»²⁾. Яны спынілі адзін з комсамольскіх грузавікоў і кінуліся ў напад на маніфэстантаў Пачуліся частыя стрэлы. Частка публікі пачала расьсявацца па дварох...

Мігам Гэрман быў адціснуты ад Міколы Альтмана і астаўся адным стаяць на аголеным скрыжаваньні вуліц. Але адзіноцтва яго не спалохала: ён хутка сарваўся з месца і праз некалькі хвілін апынуўся ў асяродку разьёшанай мятусіны комсамольцаў з гакенкрэйцарамі.

Пры першай стрэчы некалькі важкіх удараў упалі на яго плечы, але ён не патураў на гэта, пралазчы да варожага сыцягу гакенкрэйцараў.

Ён ужо ачуўся пад яго разгорнутым палатном, працягаючы руку да агіднага белага круга з чорным адсечаным крыжам, калі моцны ўдар у бок зваліў яго на сьлізкі асфальт. Амаль ня ў тую-ж хвіліну па ім прайшлося некалькі фашыстоўкіх ног, узмацняючы адноўленую ва ўсім целе колкую боль...

Гэрман апамятаваўся ў белым сьветлым пакоі бальніцы Марылі Магдалены. Ён быў апрануты ў бальнічны халат, а на балючым баку ціснула тугая кампрэсавая павязка. Ён адчуваў сябе разьбітым да званьня. Мэрам бы на ём ляжала дзесяцігадовая цяжар, давячы яго к мулкім спружынам ложку. Прагло піць, але не знаходзілася сілы павярнуць язык, каб пазваць сястру...

¹⁾ Нямецкія нацыяналісты.

²⁾ Стража на Рейне.

А тая, маладая і вёрткая, але бесклапотная, абьякавая да муж дзесяткаў хворых, стаяла пры вакне і глядзела ў сад. У яе руках тырчэлі нязгорнутая кніжка і сьвежая белая ружа.

Па бакох, на суседніх ложках, ляжалі невядомыя Герману хворыя.

Правы нясьціхана ойкаў, левы спакойліва дрымаў...

— Сястра-а!—натужыўся і ледзьва чутна праказаў Герман і безнадзейна адварнуў голаву тварам у падушку.

Але сястра пачула яго зоў і хутка апынулася пры ложку.

— Чым услужыць, гэр Васэрман?

— Піць, сястра... піць гнэдігэ швэстэр...

Праз хвіліну Герман адчуў, як халодная, ласкальная і асьвяжальная вільгаць прабегла па яго істоце...

Яна ўліла яму з сабою салодкую здрому.

Герман Васэрман думаў пра ўчарайшае, стараючыся занядаць крыху прыўціхшыя, але ўсё яшчэ вострыя колькі ў баку.

На яго змучаным твары і ў глыбока заўпалых вачох глядзеўся адбітак перажытых муж. Шклянны ўзрок упіраўся ў матавую лямпу на чыстай белай столі бальнічнае палаты. Прыцішаныя стогны хворых дазвалялі яму вольна сачыць за адрыўнымі эпізодамі перажытых здарэньняў. Германа моцна раздражнялі іх вынікі, ён застаўся ў цалку пераможаным,—нават не адасьціў паданьнем голасу за камуністычную партыю. Апошняя акалічнасьць затуляла сабой ўсе ва-рыацыі ўчарайшага выпадку. Не разьбіраючыся ў незалежным ад яго павароце падзей, Герман упікаў сябе за нечаканае змарнаваньне сваіх выбарчых праў...

«Няхай бы я... пасля галасаваньня ўвязаўся ў сутычку»...

Але бязвольнасьць адшукаць іншае выйсьце з учарайшых здарэньняў зводзілася да фатальнай нямінучасьці траплення. Гэта злавала Германа і міжвольна зацягала яго ў тушчу разгэйданых думак...

*

Прыход Ізольды адцягнуў Гэрманаву ўвагу да сястры. Але яе жахлівасьць і спачуваньне ня далі яму супакою.

— Іншага, сястра, нельга было чакаць... Астаючыся во-рагам сучаснага ладу, я ня мінуў стаць яго ахвяраю, як і другія... Клясавое змаганьне не абмінае менш дзейных. Вось толькі аднаго шкада мне—гэта страты выбарчага голасу... Паганяны заправілы...

Ізольда растапырыла над яго вачмі абедзьве далоні рук і ціха прасыкала... Правабокi хворы пільна прыслухоўваўся да Гэрманавых тутаркі...

— Кінь, сястра... я нідзе і ні перад кім не ўтаю сваіх думак...

— Але-ж, братка мой, як жа ты не абмінуў такі ўчарайшай сутычкі... Табе-ж за яе так дорага даводзіцца адплачвацца! Каб ты паглядзеў на сябе!..

— Я адчуваю, Ізольда...

— Табе вельмі дрэнна, Гэрман?

— Цяжка, сястра, але... скажы мне, ты калі вярнулася з Фюрстэнвальду?

— Учора а дзесятай гадзіне ўвечары...

— Чытала бюлетэнь аб скутках выбараў?

— Арнольд чытаў у кіёску на Унтэр-дэн-Ліндэн... Комуністы выгралі вялікую колькасць галасоў.

— Ты ня прынесла мне «Вельт ам Мантаг»?

— Забыла... Ды табе шкодна чытаць, Гэрман... Супакойся... Ты еў што?

— Жаднага апэтыту, Ізольда... Але скажы мне, і твой з Арнольдавым галасы прапалі дарам?... Падумай, Ізольда, тры галасы! Ай-яй-яй! Ну, то-ж са мною, але чаму вы... з-за нейкіх дробных гэшэфтаў...

Па Гэрманавым твары прайшла балючая сударга; ён зацяжна ўздыхнуў і аблізаў абсохшыя губы...

— Ты піць хочаш?

— Не... Чуеш, Ізольда... Ты ня думаеш, што комуністыя выгралі большасьць галасоў?..

— Арнольд казаў...

Да іх падышоў ордынатор у справоджаньні сястры.

— Я адчуваеце сябе, гэр Васэрман?

— Дрэнна.

— Пакажэце язык... Болей... яшчэ... Папраўляйцеся...

Ён прытуліў руку да Гэрманавага ілбу, акрыў коўдру і, паглядзеўшы на компрэс, абярнуўся да сястры і крыху падумаўшы казаў:

— Вы паўтарэце яму ўчарайшую мікстуру і перавяжэце компрэс... Папраўляйцеся, гэр Васэрман... Выбары ўжо скончыліся...—дадаў ордынатор і пайшоў да суседняга хворага.

Офіцыяльна-казённая гутарка ордынатора павеяла на Гэрмана агідным крывадушшам. У ёй не знаходзілася ні калява спагады да хворага, ніякага хаценьня выказаць яму дапамогу. Ці мо' ордынатор быў бязмоцны што-кольвечы пасабіць...

— Эх, гэта казённая пэдантычнасьць...

Ізольда ізноў перасьцерагла Гэрмана кіўком рукі...

Але ён ня сьцішаўся і з яшчэ большым абурэньнем выказаў:

— Тут уся прасяжлася бюргэрскаю фальшай...

— Табе шкодна хвалявацца, Гэрман...

Ён нічога не адказаў на гэта і прыплюшчыў вочы...

Ізольда пакінула брата і падышла да ордынатора.

— Гэр доктар, скажэце мне, калі ласка, яго стан вельмі сур'ёзны?

Халодная ўхмылка выбліснула ў шэрых доктарскіх вачох і мігам растала, мэрам бы зьбегла ў густыя валасы рыжае барады.

— З ім не безнадзейна, гнэдыгэ фройлейн... Сёньня ён сябе лепей чуе... Але...

— Можна ўзяць яго на кватэру?..

— Пачакайце дзень-другі... Можа часамі...

Мах доктарскае рукі адсек у Ізольдзіным адзнаньні цвёрдасьць надзеі на ўверанае выздараўленьне яе брата.

Сьціснутая колкаю распаччу, як абцугамі, яна вярнулася да Гэрмана. Ён ляжаў безварухна, з залплюшчанымі вачмі,

— як паказалася Ізольдзе, зусім бяз дыху... На пазелянелым, падобным да муміі, твары бегалі чужь прыметныя ўздрыгі...

— Зьбегай, сястра, да мяне на кватэру і прынясі пару чыстае бялізны, яна ляжыць у камодзе,—папрасіў Герман Ізольду.

— Даратгі мой, братка... як табе не шанцуе. І хто надумаў, каб ты... Гэтыя выбары... Ах...

*

З змяшаным пачуцьцём крохкае надзеі і глухое няверы Ізольда з больніцы накіравалася на кватэру Германа. Разгубленая ад нахлынуўшых трывожных думак, яна перш спынілася на трамвайнай астаноўцы, пасля пабегла да унтэргрундбану. Але пяціхвіліннае чаканьне падземкі паказалася Ізольдзе занадта доўгім і яна пехам пашла ўсьцяж вуліцы... Густы натоўп перапінаў ёй дарогу, збочваў яе, на кожным кроку, застаўляў рабіць рознастайныя запібы і яшчэ болей нэрваваў дзяўчыну.

Вуліцы ня было канца. А яшчэ наперадзе ляжаў перавулак і шырокі тлумны пляц...

Ізольда яшчэ болей паскорыла хаду.

Яна заварочвала ў двор высокага шэрагу будынку з палісаднікамі ад шырокае вуліцы, калі яе пераняў якісьці хлапец.

— Выбачайце, фройлейн Васэрман?

Ізольда спынілася.

— Я самая... А вам што?

— Я пасыльны з фінансамту... Отто Шнэллер. Ваш брат, гэр Васэрман... у больніцы Марылі Магдалены?.. Ах, якое няшчасьце... Як я шкадную геноссэ Германа!.. Перадайце яму ад нашага шэфа, гэр гегаймрата. Бедны!..

Хлапец падаў Ізольдзе невялічкі пакецік і, заўважаючы яе шаломную разгубленасьць, зьняў капялюш і схаваўся ў вулічным натоўпе.

Ізольда і не пацікавілася атрыманым, а з ранейшым настроем прайшла ў двор, паднялася на ўсходы і пазваніла фрау Гэпнэр.

Даруйце мне, я хачу зайсьці ў братаў пакой... Яму трэба ўзяць пару бялізны якую-колечы кніжку...

— Ну, як-жа адчувае сябе тэр Васэрман?—пацікавілася фрау Гэпнэр.

— Цяжка, гнэдыгэ фрау... Амаль што безнадзейна... Доктар суцяшае, але відаць...

Яна жаласьліва пакруціла галавою.

— Няўжо? Што вы кажаце?! Што за народ, што за людзі-ы. Займа здароў прыбіць чалавека. Ой, што ўжо робіцца зараз!.. Фройлейн Ізольда, ці ня перавясьці-б брата дамоў?

Ізольда, як прыбітая, стаяла перад ёю з распячатым пакецікам, трымаючы ў руках пісульку з наступным паведамленьем:

***Гэр Васарман!**

Фэрвальтунг ¹⁾ фінансамту паведамляе Вас, што Вы з гэтага 20 чысла звальняецеся з займанай вамі пасаду бухгалтара.

Гегаймрат фон Гогенпіу

Лейтэр ²⁾ штойерабтэйлюнгу Эскэ*.

— У чым справа?—хапіла за руку Ізольду фрау Гэпнэр

— Э-эх! Во-а! Глядзеце! Аддзяка за старанную і адданую службу,—толькі і праказала яна, падаючы фрау Гэпнэр, паведамленьне фінансамту і хаваючыся ў Гэрманавым пакоі.

*

На другі дзень пасья гэтага, а поўдні, фрау Гэпнэр прылягла адпачыць і ўздрамнула. Прарэзьлівы званок, раздаўшыся ў калідоры, падняў яе з канапкі. Яна выбегла з пакою і пачула чыпосьці трывожлівую гутарку.

«Што за праява?»

У момант яе здзіўленьне ўперлася ў Гэрмана Васэрмана.

«Напэўна!..»

Фрау Гэпнэр не пасьпела крануць напіраўшай у голаў страшнай думкі пра Гэрманаў лёс, калі перад адчыненымі дзьвярыма паказаліся Ізольда і Мікалай Альтман.

¹⁾ Упраўленьне.

²⁾ Кіраўнік.

Апошні трымаў у руках тэлько што дастаны ад разносчыка ліст да Гэрмана Васэрмана.

На сіняватым конвэрце выразана выдзялялася пячатка маскоўскага пачтамту...

— Тэлько на некалькі гадзін не засьпела.: Так... Ужо Гэрмана ня стала... Няма...

— Братка мой, ты-ж, закрываючы вочы пытаў мяне пра гэты ліст...

Ізольда скрала канчатак сказу ў балючай нэрвовай горнасьці...

Ня ў моцы стрымаць плачу, яна моўчкі паказала на дзьверы ў братаў пакой і хутка схавалася ў ім...

— Мы прышлі па Гэрманаў гарнітур,—паведаміў Мікола Альтман і выцер прасьлежаныя вочы.

— Ці-ж хто думаў, фрау Гэпнэр, што ўсё так хутка зробіцца?

Фрау Гэпнэр спачувальна паківала галавою.

— Памятаеце, я перасьцерагала Гэрмана ад выхаду з кватэры, але ён не паслухаў... А маё сэрца...

— Ён, уміраючы, нават, шкадаваў, што яму не ўдалося падаць свой голас за камуністых... Дзе-ж бы вы яго ўтрымалі?! Я і сам адгаварваў яго, ды ані кажы... І, всьсь... суджана!

— А які-ж харошы чалавек!..

Яны не пасьпелі вайсьці да Ізольды ў пакой, як яна вышла ім насустрач з чорным Гэрманавым гарнітурам на руцэ...

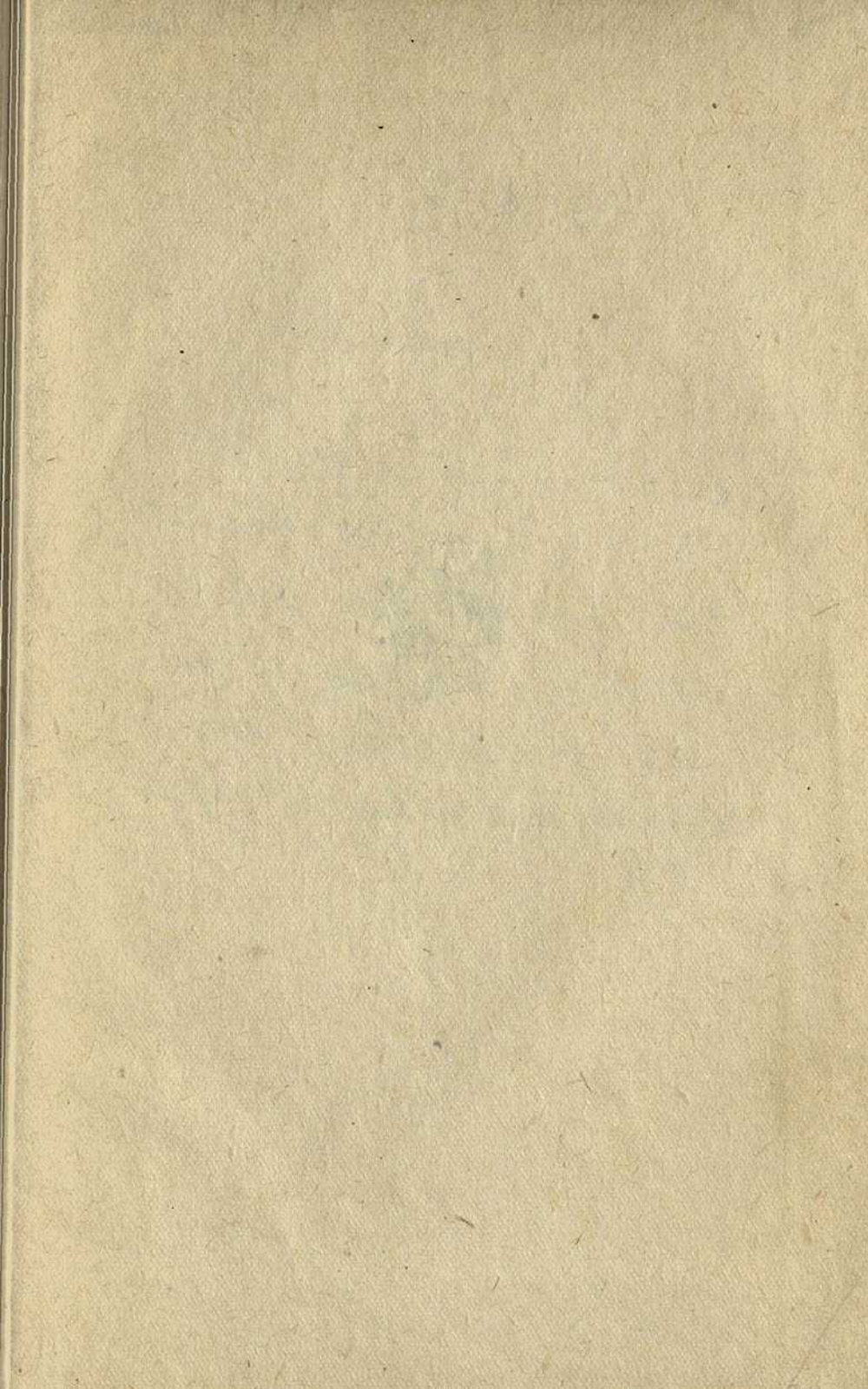
Фрау Гэпнэр моўчкі зьбегала да сябе і вынесла Ізольдзе два шырокіх лісты пакуначнай паперы.

— Зьвярнеце, фройлейн Ізольда.

Шапаценьне паперы на момант прыцягнула да сябе іхную ўвагу.

Праз хвіліну гаспадыня з засьлежанымі вачыма глядзела на сходы, па якіх паскоранай хадюю спускаліся фройлейн Ізольда з Міколам Альтманам.

— Ах, ах і які-ж быў слаўны чалавек!— спагадліва праказала фрау Гэпнэр і зачыніла дзьверы.

Det. anseen
1894 E.

+

ЦЕНА 3 руб.

Переплёт 25 кап.

80000003077453

